ROSG GAIDHLIG

WATSON

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/rosggaildhligspe0000will

Jean Mactaggart

ROSG GAIDHLIG

SPECIMENS OF GAELIC PROSE

ROSG GAIDHLIG

SPECIMENS OF GAELIC PROSE

EDITED BY

WILLIAM J. WATSON

M.A., LL.D., D.Litt., Celt.,

PROFESSOR OF CELTIC LANGUAGES, &c.,

IN THE UNIVERSITY OF EDINBURGH

PUBLISHED BY

AN COMUNN GAIDHEALACH

FOR USE IN SCHOOLS AND GAELIC CLASSES

GLASGOW:

PRINTED FOR AN COMUNN GAIDHEALACH BY

ALEX. MACLAREN & SONS, 360-362 ARGYLE STREET, C.2

First Edition, 1915.
Second Edition, 1929.
All Rights Reserved.

Printed and Bound in Scotland

INTRODUCTION

THE extracts contained in this little book fall into three divisions—

(1) Modern Scottish Gaelic, from 1700 to the present day (pp. 1-141).

(2) Early Modern Gaelic : *circ.* 1500 to 1700 (pp. 141-181).

(3) Middle Gaelic : *circ.* 1000-1500 (pp. 181-192).

The examples from the first of these three periods are distinctively Scottish, being uninfluenced by Irish tradition. To this period belongs the great bulk of our Gaelic prose, and much of it is of high literary quality. Of one of the Rev. Dr. Norman Macleod's writings, Professor Blackie says that "for graceful simplicity and profound pathos, it is second to nothing that I know in any language, unless, indeed, it be the account of the death of Socrates in Plato's *Phaedo*, and some well-known chapters in the Gospel of St. John." The piece referred to, *Long Mhór nan Eilthireach*, is indeed a fine example of restrained and dignified pathos, and in Dr. Macleod's hands, Gaelic proved itself a not less effective vehicle of gaiety, of humour, and of orderly exposition. Yet Dr. Macleod was not the only great Gaelic writer of his day, and since his time there have been, and are still, many writers whose work will bear comparison with the best. The quality of graceful simplicity seems to be inherent

in Gaelic prose, as it is in Gaelic poetry. In addition there are the freshness and sincerity that come from close touch with the people and their country. The language itself is copious and idiomatic, rich too in suggestion through reference to proverb or tradition. The excellencies of Gaelic prose are in essence those of Plato's Greek, and of modern French. This body of sound and excellent literature is known and appreciated by a few only, for it is the unhappy fate of Gaelic, in this great and free country, to be practically excluded from the elementary schools of the Highlands.

The second series of extracts (Early Modern) is written in the traditional literary style which was common to Ireland and Scotland up till the end of the seventeenth century. To illustrate this unity, and at the same time to give an introduction to a great prose writer, extracts have been included from Dr. Geoffrey Keating's *Forus Feasa ar Eirinn*. It is interesting to note that Bishop Carswell, who wrote about a hundred years before the Clanranald historian MacVurich, and quite sixty years before Keating, is more modern in form than either of them. His translation of John Knox's *Liturgy* is a remarkable piece of work, which, besides its value for the history of the language, furnishes in its conception and in its original passages a fine testimony to the piety and patriotism of the translator.

The third section contains all there is of Middle Gaelic that may be termed Scottish, namely the Gaelic text of the *Book of Deer*, and the Macdonald Charter, the sole surviving specimen of the Gaelic charters granted by the Lords of the Isles. Here again the literary form is that common to Ireland and Scotland.

Further, the formulae of the legend of Deer (p. 184) can be readily paralleled from purely Irish sources. I regret that considerations of space have prevented me from attempting to illustrate the *Book of Deer* as it deserves. The facsimiles (slightly reduced) of two pages will form a useful introduction to manuscript reading.

As to the text, in the first section (pp. 1-141) an attempt has been made at consistency of spelling. Contracted forms of words—the bane of modern written Gaelic—have been freely extended, but if a second edition of the book were required, the process could be carried still further with benefit. At present there is a tendency to make the written language reproduce all possible contractions of common speech, and the result is unsightly and often obscure. The sound principle is to write each word in full, except in the case of recognised contractions of old standing. The text of MacVurich has been made on the whole consistent with itself, but I have not taken it upon me to make it consistent with Keating. In the extracts from Carswell, the chief changes have been in separating words.

Of the notes it may be said, after Kirk, " do ghabhas mar congnamh do'n obair-si dioghlom ughdairidh an uile cháil . . . achd gu ba reul iuil agus soluis dhamh m'eólas féin air uireasbhuidh nam mac-léighinn."

That the book as a whole will be found helpful to teachers and students, and that it will serve to advance the study of Gaelic, is the earnest hope of An Comun Gàidhealach and of the Editor.

PREFACE TO SECOND EDITION

In this edition the text has been revised and the orthography made to agree with that of the series of Gaelic school-books published under my general editorship by Messrs. Blackie & Son. Some additions have been made to the Notes.

The Education Act of 1918, which lays upon Education Authorities the duty of providing instruction in Gaelic in all schools throughout the Gaelic-speaking areas, has to a considerable extent improved the state of matters referred to at the end of the first paragraph of the preface to the first edition. On the other hand, it is to be deplored that the Census of 1921 showed a great decrease in the number of our Gaelic speakers.

I have pleasure in acknowledging useful help from Mr. Hector MacDougall in revising the text of the Scottish Gaelic part of the book, and from Mr. Lachlann Mackinnon in revising the references to pages.

AN CLAR-INNSIDH

PAGE

Introduction, ... v.

Seann Sgoil—An t-Ard-Ollamh Domhnall Mac Fhionghuin, 1

Air Cruinn - mheallaibh Soillseach nan Speur — An t-Urramach Alasdair Mac Griogair, ... 8

Duatharachd na Mara—Coinneach Mac Leoid, ... 14

Ainmean na h-Alba—Am Fear-deasachaidh, ... 33

Am Fiadh—Domhnall Mac Eacharna, ... 42

An Duine Caomhail—An t-Urramach Domhnall Mac Laomuinn, ... 58

An Duine Saoghalta—An t-Urramach Domhnall Mac Laomuinn, ... 65

Anns a' Choille Bheithe—An t-Urramach Domhnall Mac Laomuinn, ... 71

Gaisgeach na Sgéithe Deirge, ... 77

Iarla Mharr agus Fear na Briagaich—Cuairtear nan Gleann, ... 99

Canada Uachdarach—Cuairtear nan Gleann, ... 102

New Zealand—Cuairtear nan Gleann, ... 107

I Chalum Chille—Cuairtear nan Gleann, ... 110

Ailean nan Sop—Cuairtear nan Gleann, ... 115

Na Sean-Fhocail — An t-Ard-Ollamh Domhnall Mac Fhionghuin, ... 120

Fianuis Huisdein Mhic Dhomhnaill, ... 132

Còmhdach Lachlainn Mhic Mhuirich, ... 139

Do'n Leaghthora, Sìth agus Slàinte—An t-Urramach Raibeart Kirk, ... 141

Clann Domhnaill nan Eilean—Niall Mac Mhuirich, ... 143

Gille-Brìde agus Somhuirle, ... 143

Clann Shomhuirle, ... 145

Cògadh a' Choimcheangail, ... 151

Latha Inbhir Lòchaidh, ... 155

PAGE

Eachdraidhean Eireannach — An t-Ollamh Urramach Seathrun Ceitinn, ... 158
Buicead Brughaidh agus Eithne a Dhalta, ... 158
Cormac Ard-rìgh Eireann, ... 160
Fionn agus an Fhian, ... 164
Aonaichean na h-Eireann, ... 169
Na Druidhean, ... 171
Na Lochlannaich an Eirinn, ... 172
Gnìomharan Bhriain Mhic Cinnéididh, ... 174

Foirm nan Urnuigh—An t-Urramach Maighistir Seon Carsuel, ... 176

Còir-Fhearainn Bhriain Mhic Aoidh, ... 182

Leabhair Abaid Déir, ... 184

Notes, ... 193

Appendix A: on the particle *a* 252

Appendix B: on eclipsis 257

Appendix C: on the Irish Verb 259

Ainmean Dhaoine is Fhineachan, ... 265

Ainmean Aitean, ... 270

Facail Iasaid, ... 282

Faclair, ... 286

Works referred to 294

ILLUSTRATIONS

Facsimiles of Book of Deer, ... To face 192

SEANN SGOIL.

[Sgrìobhadh an earrann a leanas le Domhnall MacFhionghuin, Ard Ollamh na Gàidhlig an Oilthigh Dhùn-éideann. Chaidh a chur a mach an toiseaeh anns a' *Ghàidheal*, anns a' bhliadhna 1874. Tha e an so a' dèanamh iomraidh thaitnich air an sgoil anns an d' fhuair e fhéin a cheud ionnsachadh, ann an eilean Cholbhasa. Gheibhear cuid eile d'a shaothair air taobh-duilleig 120, far a bheil e a' beachdachadh gu geur-thuigseach air seanfhocail no gnàthfhocail nan Gàidheal. Thaghadh an earrann so as na pàipeirean a sgrìobh e air an stéidh so agus a chaidh chur an clò anns *a' Ghaidheal* air an athbhliadhna, 1875.

Chaidh Cathair na Gàidhlig a chur air bonn an Oilthigh Dhùn-éideann le saothair John Stuart Blackie, agus b'e Domhnall MacFhionghuin an ceud Ard-ollamh chaidh a shuidheachadh innte, anns a' bhliadhna 1882, àite a lìon e le mór urram gu mìos meadhonach an t-samhraidh, 1914. Chaochail e air latha Nollaig anns a' bhliadhna cheudna an eilean Cholbhasa, far an do rugadh agus far an do thogadh e. Bha an t-Ard-ollamh trì fichead bliadhna agus cóig deug a dh'aois an uair a chaochail e.]

Bho linn an Ath-leasachaidh b' e, gun teagamh, lagh na rìoghachd gum biodh Sgoil is Eaglais anns gach Sgìreachd; ach bha Sgìreachdan na Gàidhealtachd farsuing, agus cha robh Sgoilean ach tearc. Chomhdaich dorchadas taobh an Iar na Gàidhealtachd. Is ann a chum an dorchadas so fhuadach a chuireadh air bonn, ochd fichead bliadhna roimh so, "a' Chuidheachd Urramach atà chum Eòlas Criosdaidh a sgaoileadh air feadh Gàidhealtachd is Eileana na h-Alba"—Cuideachd a bhreac an taobh an Iar le tighean-sgoil, is a chuir Gàidhealtachd na h-Alba fo chomain nach faodar innseadh. A réir riaghailtean na Cuideachd bha e mar fhiachaibh air Uachdarain an fhearainn tighean freagarrach a thogail, agus croiteag fhearainn a chur air leth do'n Mhaighistir-sgoil. B' ann leis a' Chuideachd so a bha an t-Seann Sgoil air a cumail suas.

Chan abradh fear-turuis, maith dh' fhaoidte, gu robh an tigh air a thogail an àite ro thaitneach. Cha robh beanntan àrda, no glinn fhàsail, no coilltean dosrach 's an t-sealladh, no iomadh nì eile a bheireadh aoibhneas do 'n t-sùil. Ach bha an tigh goireasach air na sgoilearan ; agus bha réidhlean gorm air gach taobh dheth air am faigheadh a' chlann comas cluiche gu an toil ; bha lochan uisge f'a chomhair a bhiodh miadhail ris an reothadh ; is bha geodhachan uaigneach mara dlùth air làimh mar gum biodh iad air an cruthachadh air son balaich a mhealladh air snàmh. Agus cha robh " an sealladh mun cuairt," lom, cianail, mar a chìtheadh am fear-turuis e, gun a luach féin an sùilean a' bhalachain a chaidh àrach anns an àite. B' e a dhachaidh e ; agus do bhrìgh so bha gach cnoc, is allt, is lèanag na bu mhaisiche leis-san na an aon àite a b' àillidhe air an do dheàrrs grian riamh ; air chor 's gum faodadh e ràdh, gun toibheum, mu dhachaidh mar thuirt an Salmadair mu Shion :

> Oir t' òglaich tha ag gabhail tlachd
> 'N a clachaibh brèagh gach uair ;
> Tha deagh thoil aig do sheirbhisich
> D' a luaithre is d' a h-ùir.

A thuilleadh air so, chìte air gach làimh seallaidhean a thogadh inntinn an sgoileir o dhleasanas an là. An sud tràigh, nach tadhail an t-iasgair fathast ach fo gheilt, air an do chuir a shinnsearan blàr fuilteach a' dìon an dachaidh o choigrich a' chuain ; an so Dùn, le a fhròganan dorcha còmhdaichte thairis " le foghnan, fraoch, is fòlach," a' toirt dearbhadh follaiseach air na naidheachdan a dh' innseas seann daoine mu na linntibh an-iochdmhor a thréig ; anns an tolman uaine ud mun cuairt do làrach an teampuill tha aithrichean air an

tulgadh 'n an cadal sìorruidh le monmhor an t-sruthain air a mhùchadh le buille throm na tuinne air an tràigh. F' a chomhair tha Cuan mór na h-Airde an Iar, an còmhnuidh a' dùsgadh suas uamhuinn, iongnaidh, is ard thoil-inntinn, co-dhiùbh a chithear e air a luasgadh le doininn a' gheamhraidh, no ag cadal gu sèimh fo ghréin an t-samhraidh.

Chan fhaicear, taing do 'n Fhreasdal, ach annamh a nis coimeas do 'n fhàrdaich ris an abairte an Tigh-sgoil. Tigh fada, farsuing, dorcha, le ballachan ìosal de chloich ghlais nach do ghearain air buillean an ùird, air an salachadh air an taobh muigh le crè, air an taobh stigh air an dubhadh le toit. Dorus air gach taobh de 'n tigh, ach gun chòmhla mar bu trice ri aon diùbh. Chìte anns a' gheamhradh sgathach fhraoich ri taobh an fhuaraidh de dhorus an t-soirbheis air a cumail 'n a seasamh le cas camain. Rachadh an sgathach a chaitheamh a lìon beagan is beagan a' lasadh na teine ; agus bhiodh an sin boitein connlaich ag gleidheadh fasgaidh gus an tigeadh mart no each mìomhail an rathad a dh' itheadh e. Anns an t-samhradh bha an tigh fosgailte gu farsuing, fialaidh, do sgoilearan de gach seòrsa. Urlar de thalamh fuar, fliuch, ach làrach na teine a mhàin. Uinneagan leth-lìonte le pluic, 's an còrr comhdaichte le lic is clach r' a cùl. Dà tholl air druim an tighe a leigeil a mach na toite nach iarradh a rathad troimh dhorus no uinneig. Dà theine air an urlar dlùth air meadhon an tighe, agus clach eatorra. B' i a' chlach so "Stòl (no furm) an aithreachais." Is tric a rinn mi cron latha fuar geamhraidh a dh' aon ghnothuch air son faotainn air an stòl. Bha déileachan a gheibhte air a' chladach sìnte air clachan a' dèanamh àitean-suidhe ; agus bha dà sheann bhord le casan briste air an urlar aig

am faighte sgrìobhadh le beagan cunnairt. Agus ma bha àirneis an tighe-sgoil gann, cha robh àsuig an sgoileir duilich a ghiùlan. Leac-sglèat ghlas le ruith oibreachaidh oirre, paipeir-sgrìobhaidh cho saor 's a gheibheadh cailleach nan uibhean an Grianaig, dubh de shùghadh an daraich, peann de ite an t-sùlanaich, *Gray*, Leabhar Aithghearr nan Ceist, Biobull Gàidhlig air a chòmhdach le craiceann caorach, agus deagh chaman.

Bhiodh e eu-comasach do 'n fhear-theagaisg a bu chomasaiche sgoilearan maith a dhèanamh air a leithid so de chothrom ; ach tha mi creidsinn ged bhiodh gach tigh is gach goireas a b' fhearr aig mo sheana mhaighistir (chan ann r' a chur 'na dhéidh e), nach faigheadh an sgoil an cliù a b' àirde o fhir-cheasnachaidh ar latha-ne. Cha robh eòlas a' mhaighistir ro fharsuing ; agus cha d' fhuair e cothrom air na dòighean a b' fhearr air sgoil a riaghladh, no air a eòlas féin a theagasg d' a sgoilearan, fhaicinn no ionnsachadh. Bha e, gun teagamh, an Glaschu 'g a cheasnachadh, agus dh' innis an Dr. MacLeoid dha nach b' urrainn dàsan leasan Gàidhlig a thoirt da. Air dìomhaireachd an lagha " Leathan ri leathan, is caol ri caol," bha e mion-eòlach ; ach nam biodh an sgoil air a pàigheadh a réir mar a fhreagradh na sgoilearan na ceistean a chuirear air cloinn an diugh, is mór m' eagal nach biodh tuarasdal a' mhaighistir a bheag na b' àirde na bha e.

" Na labhair ach maith mu na mairbh," theirte o shean ; agus gu fìrinneach is ann le urram agus le seirc a b' airidh seann mhaighistirean-sgoil na h-Alba a bhi air an cuimhneachadh. Agus ged nach rachadh mo sheana mhaighistir a thaghadh á measg dròbh an diugh a lìonadh àite falamh, b' airidh e air meas agus air tlachd, agus is ann le meas agus le tlachd a tha a chuimhne air a gleidh-

eadh aig gach sgoilear a bha fo theagasg. Cha bhithinn seachd bliadhna dh' aois an uair a chaochail e ; ach tha mo chuimhne an diugh air a dhreach is air a dhòigh cho maith 's a bha i an latha dh' adhlaiceadh e. Bha e anns an arm 'n a òige, agus thug an t-oileanachadh a fhuair e an sin seasamh dìreach is gluasad fearail dha nach do dhealaich ris ré a bheatha. Duine breac-liath, mu dheich is trì fichead ; deas 'n a phearsa ; aghaidh thuigseach ; cridhe blàth ; nàdur athghoirid ; a cheum air tromachadh is uilt air teannachadh ; ach a spiorad gun taiseachadh—a mhisneach cho àrd is aignidhean cho togarrach ri aois ochd bliadhna deug. Cha robh balach anns an sgoil a bu deise a bhreith air caman, na bu déine a chur gu tadhal.

Saoilidh mi gu faic mi an seann duine sunndach a' tighinn am fradharc air maduinn reòta gheamhraidh, le a aid ghibich a bha uaireigin dubh, le chòta clò, is le bhata glas-daraich 'n a làimh. Chì e a mhac féin a' leigeil seachad na cnaige. "A thuaisd, a thràill, a sgagaire bhochd ! " their an t-athair, is a nuas leis a' chòta mhór. As déidh na cnaige gu lùthmhor bheir e, ag greimeachadh ceann caol a' bhata ; agus an tiota tha i aig an tadhal as faide air falbh. Théid ar gairm a steach, is théid na camain fo 'n bhòrd. Tòisichear air obair an latha le ùrnuigh dhùrachdaich an Gàidhlig ; théid earrann de 'n Bhiobull a leughadh, is na Ceistean a chur. Tha an sin sgrìobhadh is cunntas, cunntas is sgrìobhadh, gu feasgar. Leughar am Biobull. Co-dhùnar le ùrnuigh. Bheirear na camain am follais, is bithear ag iomain gus an toir an oidhche as ar sùilean e.

" Sgoil thruagh ! teasgasg bochd ! " their an Leughadair. " Tigh-sgoil truagh," their mise, agus teagasg easbhuidheach ; ach teagasg, an tomhas, a dh' fhaodadh

a bhi air a leantainn le buannachd am móran de na Sgoilean Gàidhealach air an là an diugh. B' e tighean dona is droch phàigheadh cuibhrionn mhóran de mhaighistirean-sgoil na Gàidhealtachd anns an am a dh' fhalbh. Is mór an t-aobhar taingealachd gu bheil cinnt air atharrachadh chum na cuid as fearr anns an rathad so anns an am ri teachd. Tha foghlum is sgil 'n an dreuchd air iarraidh o mhaighistirean-sgoil a nis nach robh air iarraidh o'n aithrichean ; agus tha so freagarrach. Ach chan 'eil mi gun amharus nach b' fheairrde ar Maighistirean-sgoil ùra anns a' Ghàidhealtachd tuilleadh de chleachdainnean nan seann laoch a leantainn na tha cuid diùbh deas gu dhèanamh. Am measg nan seann mhaighistirean-sgoil Gàidhealach gheibhte air uairibh na daoine a b' fhòghluimte anns an tìr. An seirbhis a' Chomuinn a dh' ainmich mi, agus an tighean nach robh a bheag na b' fhearr na an tigh air an do rinn mi iomradh, shaothraich, ré móran d' am beatha, air deich no dusan punnd Sasunnach 's a' bhliadhna, an dà Ghàidheal—a mach o Oisein—a b' àirde buadhan a sgrìobh anns a' Ghàidhlig—Alasdair Mac Mhaighistir Alasdair agus Dùghall Bochanan.

Cha b' ionann beachd do na daoine so agus do mhóran de mhaighistirean-sgoil òga ar latha-ne mu theagasg cloinne. Tha eagal orm gu bheil an creidimh a' neartachadh 'n ar measg, gur e crìoch àraid Maighistir-sgoil uiread airgid 's as urrainn da a bhuannachd le a sgoil ; agus gu bheil clann air an deagh theagasg ma leughas iad gu blasda cànain nach tuig iad, no ma sgrìobhas iad gun mhearachd latha cheasnachaidh 103,070,010 ged nach 'eil fios ach féin no aig duine d' an daoine ciod e fo 'n ghréin a tha 103,070, 010 ag ciallachadh. Tha Leughadh is Sgrìobhadh is Cunntas ro

fheumail anns an sgoil—cha dèanar sgoilear as an eugmhais ; ach chan 'eil dleasnas a' mhaighistir-sgoil crìochnaichte le Leughadh is Sgrìobhadh is Cunntas, ged a thuigte ciod e mu bheilear a' leughadh 's a' sgrìobhadh 's ag cunntas. Tha Oileanachadh cho feumail ri—dh' fhaoidte ràdh na 's feumaile na—Fóghlum. Chan e Eòlas farsuing ach deagh Chleachdadh crìoch teagaisg.

" Am meangan nach snìomh thu,
Cha spìon thu 'n a chraoibh e ;
Mar shìneas e gheugan,
Bidh a fhreumhan a' sgaoileadh."

Bhiodh e duilich leam a chreidsinn gun do chleachd Dùghall Bochanan aon dòigh air spìonadh nan craobh anns an tigh aoraidh air an t-Sàbaid, agus dòigh eile air snìomh nam meangan anns an Sgoil ré na seachduin. Is anns a' chànain a thuigeadh an sluagh a shearmonaich is a sheinn e : an ann an cànain nach tuigeadh iad a theagaisg e na Sgoilearan ? An uair a bha Mac Mhaighistir Alasdair a' brosnachadh nan Gàidheal gu éirigh a sheasamh còir nan Stiùbhartach, sheinn e a Orain iomraiteach an Gàidhlig : an saoil thu an ann am Beurla bheireadh e earail air cloinn bhig ? " B' fhearr leam," ars' an t-Abstol Pòl, " cóig facail a labhairt anns an eaglais [nam bu mhaighistir-sgoil e nach abradh e ' anns an sgoil ' ?] le m' thuigse, chum gun teagaisginn daoine eile mar an ceudna, na deich mìle facal an teangaidh choimhich." Ach tha móran de mhaighistirean-sgoil na Gàidhealtachd de atharrach beachd. Nach duilich, an uair a tha tighean-sgoil eireachdail 'g an cur suas anns gach àite, is an uair a tha an rìoghachd a' pàigheadh móran airgid gach bliadhna air son ar Maighistirean-sgoil ionnsachadh, ma bhios aobhar againn a ràdh mu'n teagasg a gheibhear 'n ar Sgoilean Gàidhealach, " B'fhearr leam fhéin an t-seann dòigh ! "

AIR CRUINN-MHEALLAIBH SOILLSEACH NAN SPEUR

[Rugadh an t-urramach Alasdair MacGriogair anns a' bhliadhna 1806, an Gleann-garthan, ri taobh Uisge Dhé, an siorramachd Obar-dheadhain, far an robh athair 'n a mhinisteir. Ghluais athair gu sgìre Chill Mhoire an Tròndairnis 's an eilean Sgitheanach, agus an déidh àireamh bhliadhnachan, shuidhich-eadh Alasdair MacGriogair gu bhi 'n a cho-aoghaire d'a athair. Dh' fhan e an sgìre Chill Mhoire gus a bhliadhna 1850, an uair chaidh a ghairm do eaglais Ghàidhlig Dhùn-éideann. Trì bliadhna 'n a dhéidh sin chaidh e do Inbhir-Nis, far an do chaochail e anns a' bhliadhna 1881. Sgriobh e àireamh mhór phaipeirean air iomadh stéidh anns a' *Chuairtear*, am *Fear-tathaich nam Beann*, agus anns a' *Ghàidheal*, cuid diubh fo'n ainm *Sgiathanach* is cuid eile fo'n ainm *Alasdair Ruadh*. Bha buaidh shònraichte aig an duine fhòghluimte urramach so air nochdadh an cainnt shoilleir bhrìoghmhor nithean àrda agus cudthromach nach gabh mìneachadh gu furasda 's a' Ghàidhlig, agus tha a' bhuaidh sin r'a faicinn anns na h-earrannan a leanas.]

SOLUS AGUS DORCHADAS

Dh' ainmich sinn cheana, gur i a' ghrian ata toirt soluis agus teas do na reultaibh uile, agus air do 'n talamh so a bhi 'na reul, tha e mealtuinn buannachd an t-soluis agus an teas so mar an ceudna. The dàrna leth na talmhainn a ghnàth air a shoillseachadh leis a' ghréin, agus tha an leth eile ann an dorchadas. Ach o 'n tha an talamh a' tionndadh air a mhul féin, o'n iar gus an ear, gach uile cheithir uaire fichead, tha solus agus dorchadas a' teachd oirnne mu seach anns an ùine sin. Mar so tha là agus oidhche a' leantainn a chéile ; agus an uair ata an taobh air a bheil sinne de 'n chruinne-ché air a shoillseachadh, tha an taobh eile dheth an dorchadas. Air an aobhar sin, an uair a bhios an latha againne anns an Eilean Bhreatannach, bidh an oidhche aca an Innsibh

na h-àirde an ear—an *China* agus an *Australia !* Tha mar an ceudna claonadh sònraichte aig mul na talmhainn, trìd a bheil solus na gréine a' bualadh aig amannaibh de 'n bhliadhna air earrainn na's lugha de chearnaibh tuatha na talmhainn na aig amannaibh eile ; air an aobhar sin tha an làithean againn fada agus goirid a réir sin.

Faodaidh sinn a nis ainmeachadh nach 'eil na cuairtean, no na cearcaill, no na slighean farsuing sin, anns a bheil na reultan a' siubhal mu thimchioll na gréine, gu h-iomlan cruinn, ach air cumadh uibhe ; air an aobhar sin tha e furasda fhaicinn, an uair ata a' ghrian air a suidheachadh am meadhon nan cuairt sin, gum bi na reultan ata gluasad annta na's faide o'n ghréin aig amannaibh àraidh de'n bhliadhna na aig amannaibh eile. Ceart mar so, ma tà, tha an talamh a' siubhal mu thimchioll na gréine, an cearcall ata na 's mò am fad na tha e an leud ; uime sin tha e air uairibh de'n bhliadhna fada o'n ghréin, agus air uairibh eile na's giorra oirre ; agus tha so, maille ris a' chlaonadh ata 'n a mhul féin, a' dèanamh Samhraidh is Geamhraidh, a chionn do thaobh nan astar eugsamhla ata an talamh o'n ghréin, nach 'eil a chearnan iomallach a' mealtuinn a soluis agus a teas an tomhas co-ionann.

Tha gach cuairt agus gach caochladh dhiùbh so air am faotainn a mach co cinnteach agus co eagnuidh le reuladairibh, agus air an tomhas co cùramach leo, 's gu bheil fios aca air a' cheart uair agus mhionaid anns an cuir gach reul a cuairt, agus cia co fada 's ata an laithean agus am bliadhnaichean fa leth. Gu cinnteach is iomadh innleachd a fhuair an duine a mach ; ach an déidh sin cia faoin a dhìchioll, agus cia co neo-iomlan a chomas, chum slighean agus oibre an Tì

ghlòrmhoir sin a rannsachadh a mach ata 'n a shuidhe air cuairt na talmhainn ! An urrainn sinne le rannsachadh Dia fhaighinn a mach gu h-iomlan ? Feuch is iad na nithe air an robh sinn a' labhairt cuid d' a shlighibh ; ach cia beag a' chuibhrionn a chuala sinn dhiùbh !

DLUTH-THARRUINGEACHD

Thug sinn cheana fa-near an earrannaibh eile, cuid de na buaidhibh ata r' am faicinn air cruinn-mheallaibh soillseach nan speur. Labhair sinn air an àireamh, am meud, an astar, agus an soilleireachd ; ach tha buadhan eile orra, air nach do labhair sinn fathast ; agus is iad sin, an dòigh air a bheil iad ag gluasad, agus an dlùth-tharruing nàdurra ata eatorra.

Tha e 'n a bhuaidh air gach nì gu fan e aig fois mur gluaisear e le cumhachd éigin eile. Ged is innleachdach an obair a chithear an uaireadair, gidheadh cha ghluais e mur teannaichear a shlabhraidh. Cha charaich am peileir as a' ghunna, gus an cuirear teine ris an fhùdar. Ceart mar sin, cha ghluaiseadh an talamh, no na reultan, mur biodh cumhachd éigin air a ghnathachadh chum an greasadh mun cuairt air an slighibh móra agus farsuing féin.

A rìs, tha e air fhaotainn a mach gu bheil, a thaobh nàduir, dlùth-tharruing eadar gach aon nì anns a' chruitheachd, chum an dlùthachadh r'a chéile. Is buaidh so a chithear anns na smùirneanaibh as lugha, cho mhaith is anns na meallaibh as motha anns a' chruitheachd. Chithear e anns a' bhraon as lugha de 'n drùchd air an lus mhaoth. Is e an dlùth-tharruingeachd so ata dèanamh an drùchd 'n a chuirneanaibh cruinn agus boillsgeach air bileagaibh an fheoir ; agus is e mar an

ceudna tha gluasad nan cruinn-mheall soillseach anns na speuraibh. Tha an dlùth-tharruingeachd so làidir no lag, a réir meud agus astar nan nithe anns a bheil an cumhachd so air a shuidheachadh. Air do 'n talamh so, uime sin, a bhi 'n a mheall anabarrach mór, tha e a' tarruing gach mill eile ata am fagus da, g' a ionnsaigh féin. Mar so, tilgeadh neach clach suas os a chionn anns na speuraibh, agus tuitidh i gu h-ealamh a nuas dh'ionnsaigh na talmhainn far an laigh i gun charachadh. Agus c'ar-son ? Tha, a chionn gu bheil an talamh a' dlùth-tharruing na cloiche d' a ionnsaigh féin ! Tha a fhios againn nach soirbh le móran so a thuigsinn, oir their iad gu bheil a' chlach a' tuiteam le a cudthrom féin ; ach nach 'eil an cudthrom ceudna aice gu dol suas anns na speuraibh, no gu gluasad air slighe sam bith eile ? Gun teagamh 'sam bith dhèanadh i sin, mur biodh an talamh 'g a dlùth-tharruing a nuas d' a ionnsaigh féin. Is ann, uime sin, trìd na dlùth-tharruing so, a tha na reulta agus a' ghrian a' buanachadh 'n an àitibh, air an slighibh féin anns na nèamhaibh. Tha Dia " ag crochadh na talmhainn " agus gach reul eile " air neoni," agus tha iad a' buanachadh 'n an cuairtibh féin trìd na dlùth-tharruing ata annta agus eatorra féin. Air do 'n ghréin a bhi mór seach na reultan, tha i 'g an tarruing d' a h-ionnsaigh féin, ach tha iadsan, mar an ceudna, a' tarruing gach aon a chéile, agus air an tarruing iad féin le reultaibh eile mun cuairt doibh ; air chor is gu bheil a' ghrian agus na reulta mar so ag comh-chothromachadh a chéile. Tha iad air an socrachadh 'n an dlùth-tharruing, mar gum biodh iad air meidh, air sheòl is nach toir a h-aon diubh buaidh air an aon eile ! Is do-thuigsinn an gliocas a shuidhich iad air an dòigh so, air chor is gu bheil iad cosmhuil ri cuidhleachaibh an

uair a ghluaisear iad le uisge, teine, no toit. Mar so, tha na reultan agus a' ghrian air an suidheachadh aig a leithid de astar o chéile is gu bheil iad, trìd na dlùth-tharruing a bhuilich Dia orra, ag comh-chothromachadh a chéile le eagnuidheachd mhìorbhuilich. Air dhoibh a bhi mar so air an socrachadh, thug Dia orra gluasad le facal a chumhachd, agus tha iad, uime sin, ag gluasad le riaghailt agus le laghannaibh a tha gu neo-chrìoch-nuichte na 's eagnuidhe na an obair-chuidhleachan as grinne a rinneadh riamh le làmhaibh innleachdach dhaoine.

NA SIUIL-MHARA

Chum na dlùth-tharruingeachd so air a bheil sinn a' labhairt a dhèanamh na's soilleire fathast, bheir sinn eiseimpleir m'a timchioll o na seòlaibh-mara. Air do 'n ghealaich a bhi na's teinne air an talamh na na reultan agus a' ghrian, tha neart na dlùth-tharruing aice air a mhothachadh gu soilleir. Tha i a' tarruing, uime sin, d' a h-ionnsaigh an àite sin de 'n talamh a bhios a ghnàth f'a comhair. Air do 'n talamh a bhi 'n a stuth a tha cruaidh agus daingean, cha drùidh a cumhachd co mór air ; ach air do na h-uisgeachaibh a bhi na 's usa a ghluasad, tha iad gu mór air an luasgadh le dlùth-tharruing na gealaich. Tha, uime sin, na h-àitean de 'n fhairge a tha dìreach fa chomhair na gealaich air an tarruing le a neart d' a h-ionnsaigh féin, air chor is gu bheil na h-uisgeachan ag éirigh suas na 's àirde na bha iad, agus an sin their sinn gu bheil muir-làn ann ; ach an uair a théid a' ghealach seachad air an àite shòn-raichte sin, tuitidh na h-uisgeachan air an ais a rìs gus am bi muir-tràghadh ann.

Air an dòigh cheudna, tha cumhachd aig a' ghréin os cionn uisgeacha na talmhainn a chithear gu soilleir aig amannaibh sònraichte. Tha a' ghealach ag gabhail mìos gu dol timchioll air an talamh, agus air an taobh a stigh de 'n ùine sin tha i dà uair air an aon ruith ris a' ghréin ; is e sin, an uair ata i làn agus ag caochladh ; agus air an aobhar sin, air do dhlùth-tharruing na gréine agus na gealaich a bhi dol an co-bhoinn r' a chéile, agus a' tarruing nan uisgeachan air an aon rathad, tha an cumhachd air an dòigh so na 's treasa na an uair a bhios iad a' tarruing an aghaidh a' chéile. Air an aobhar sin, ma tà, tha reothairt agus contraigh 'g ar fiosrachadh gach uile cheithir là deug. Tha an làn-mara teann air uair na's fadalaiche gach là, a chionn, air do 'n ghealaich a bhi siubhal 'n a cearcall féin, gun gabh an talamh an ùine sin chum an t-àite ceudna anns a bheil muir-làn an diugh, a thoirt fa chomhair na gealaich am màireach. Tha an làn-mara na's àirde anns an earrach agus anns an fhogharadh na aig uair air bith eile de'n bhliadhna ; do bhrìgh, an sin, gu bheil dlùth-tharruing na gréine agus na gealaich ro làidir a thaobh nan àitean d'a chuairt anns a bheil an talamh anns na h-amannaibh sin de'n bhliadhna.

An uair a bheachdaicheas sinn air na nithibh mìorbhuileach so uile, dèanamaid gàirdeachas ann-san ata 'g an cumail suas le fhreasdal féin. Is Esan an Tì " a chàrnas suas mar thòrr uisgeacha na fairge, agus a chuireas an doimhne suas 'n a thighibh-tasgaidh."

DUATHARACHD NA MARA

[Is tearc r'a fhaotainn am measg Ghàidheal ar latha-ne fear as géire tuigse air fìor chridhe ar luchd-dùthcha, gu h-àraidh air cridhe nan eileanach, na an t-urramach Coinneach Mac Leoid. Agus ma's maith a thuigse air sin, cha mheasa a chomas air am beachdan is am faireachdainnean a nochdadh am briathraibh cubhaidh, snasmhor, fileanta. Tha an earrann so d'a chuid saothrach 'n a tigh-tasgaidh làn de nithibh sean is ùr. Rugadh Coinneach Mac Leoid an eilean Eige.]

Theirte gum ' bu dual do isean an ròin dol thun na mara,' agus tha e ceart cho dual do'n Eileanach a shùil agus a chridhe agus a làmh a thionndadh ris a' Chuan Shiar. Agus gun tighinn air sin idir, ar leam gu bheil ni-eigin an litreachas na mara, doimhneachd is dian theas is balbh neart, nach 'eil idir cho tric ri 'm faotainn an litreachas na beinne. Theagamh gu bheil dà nì ag aobharachadh so. Ma ni sinn gàradh-crìche eadar beul-aithris agus làmh-aithris, eadar na bàird ata an diugh gun ainm-baistidh agus na bàird sin a fhuair an cuid bàrdachd air a sgrìobhadh is air a clò-bhualadh fo 'n ainm is 'nan latha féin, chì sinn gur beul-aithris, agus nach idir làmh-aithris, a' mhór-chuid de litreachas na mara. Agus tha a bhuil air an aithris. Ma tha aon ni ann ata comharrachadh nam bàrd sin a rinn ceaird, mar gum b' eadh, de 'n bhàrdachd, is e braisead an cainnte. Tha na facail a' taomadh a mach, gu tric gun urram aon d' a chéile, mar eas á creig, agus ge dearbhadh soilleir e air feartan na Gàidhlig—cho sgaiteach torrach easgannach 's is urrainn di a bhith—cha ghabh e àicheadh nach do dhìoghail a' bhàrdachd air anabarr na teangaireachd. A nis tha litreachas na mara saor o'n smal sin, a chionn gun do sheachainn na sàr-bhàird an cuan mar cheann-bàrdachd. Ma 's e Mac Mhaighistir Alasdair, cha do chuir an cuan riamh gu seinn e, mar rinn Allt an t-Siùcair ; cha lugha na Birlinn Chlann-Raghnaill

a chuireadh gu sàil e ; agus 'na bheachd-san cha robh anns a' chuan ach nàmhaid eadar-dà-phort, a bha dearbhadh fiùghantas na birlinne is sgiobaireachd nan Raghnallach.

Tha nì eile ann cuideachd ata comharrachadh o chéile litreachas na mara agus litreachas na beinne. A réir beachd an t-sluaigh bu bheò-chreutair an Cuan Siar, le faireachdainnean daonda, agus le cumhachd thar comas nàduir, thar comas aona chuid maith no uilc. Ach cha do shaoil neach riamh sin a thaobh na beinne ; air a h-àirdead is ar a maisead bu bheinn i iochd air n-achd, agus ged thachradh na daoine, cha charaicheadh na cnuic. Cha b' ionann is a' mhuir ; bha siubhal-sìthe aice-se riamh ; shiubhladh i ceithir ranna ruadha an domhain a dh' iarraidh uaigh a cloinne féin ; agus cha robh geas no ealain anns na Sgoile Dubha nach robh dà thrian as an trì dhiùbh aig a' mhuir, is an trian nach robh aice bha e glaiste an làimh dheis Rìgh nan Dùl. Cha b'urrainn, matà, gun bhuaidh bhi aig na beachdan so air an litreachas, agus a leigeadh fhaicinn gu robh, ged mholadh an sluagh Beinn Dobhrain le luathghair àird, sheinneadh iad na h-òrain-mhara mar leanabain ag cagarsaich anns an dorchadas is an cladh am fagus. Ach gun dol na 's fhaide steach anns a' chùis, is leoir a ràdh gu bheil gaol is eagal, beatha is bàs, subhachas is dubhachas, ag gleusadh a chéile anns a' chuantachas, agus ag cantainn litreachais anns a bheil doimhneachd is dian-neart mar dhoimhneachd agus mar neart na mara féin. No ma dh' fhaodar a chur an dòigh eile, an coimeas ri litreachas na mara, tha a' mhór-roinn de litreachas na beinne mar fhalaisg lasrach fracich an coimeas ri gual goileach na ceardaich.

A nis, bhiodh na seann daoine bruidhinn ar ' duathar-

achd ' na mara, agus le sin bhathas ag ciallachadh gu robh nithe ceangailte rithe nach robh idir ceangailte ri nithe nàdurra mar tha clach no ùir, is gu robh buadhan aice nach robh gu coitcheann eadhon aig Sìol Adhaimh. Chunnaic sinn cheana gum bu bheò-chreutair i am beachd an t-sluaigh, agus tha iomadh sgeul againn anns a bheil i 'ga nochdadh féin an riochd mnatha, is ag cur eagal beatha is bàis air ceatharnaich na talmhainn. Ma's e Fionn Mac Cumhaill, cha do chuireadh riamh ceart chuige e gus an do thachair a' Mhuileartach Bhuidhe air ; agus theagamh nach 'eileas fada clì 'san amharus gum b' i a' Mhuileartach an Cuan Siar féin anns an fheoil. Co-dhiùbh, bha e 'san t-seanchas gun d'thainig latha is bliadhna de sheachran-seilge air an Fhéinn, agus fad na h-ùine sin gu robh iad an cois na mara, ag itheadh bhàirneach is fhaochag, gus an robh clachan a' chladaich cho lom ri peirceall tuirc. Is e an ceòl bu bhinne chuala an Fhiann riamh fead Chaoilte an àine an là, a' toirt sanais dhaibh gu robh e mu dheireadh 's mu dhiù air lorg an fhéidh.

> Ceud soraidh leis na faochagan,
> Làmh sgaoilte leis na bàirnich;
> Chualas fead chaol chruinn chruaidh Chaoilte
> Air taobh tuath Loinneachain.

Tha e nàdurra gu leoir, matà, gum biodh an Fhiann, is iad ag cothachadh ris a' chuan, 'ga mheas mar nàmhaid; agus nì sam bith ata 'na nàmhaid tha faireachdainnean aige ; agus nì aig a bheil faireachdainnean feadh an latha tha fuil is feoil air 'nuair thig an oidhche—co-dhiùbh, tha comas maith is uilc aige. Theagamh, matà, nach 'eil e tuaitheal idir a bhi smaointinn gum b' i a' Mhuileartach no a' Mhuireartach Bhuidhe an Cuan Siar féin anns an fheoil. Agus gu cinnteach chan fhacas riamh fo ghréin

no fo ghealaich cailleach cho oillteil is cho ceannsgalach rithe.

Bha a h-aodann dubh-ghorm air dreach a' ghuail,
'S a deud cnapadach cnàmh-ruadh.

Bha aon sùil ghlumach 'na ceann
Bu luaithe na rionnag gheamhraidh ;
Craobh mhìneach chas air a ceann
Mar choille sgràbaich de 'n t-sean chritheann.

Chan iongantach idir ged dh'fheuch Fionn r'a breugnachadh air falbh le cumhacha sìthe.

Bheireadh Mac Cumhaill sud di gun diombadh,
Deich ceud chon air choimhlion éille—
Gabh an cumha is an còrr,
Deich ceud ubhlan dearg òir.

Ach an e gun gabhadh ise ceannach no breugnachadh is làn cruinne de òr is de airgiod aice an aigeal a' chuain ?

Buaidh na h-Eireann ged gheibhinn uile
Le h-òr, le h-airgiod, le h-ionmhas,
B' fhearr leam air bòrd air mo luing
Ceann Oscair is Dhiarmaid is Choirill.

Agus cha robh tarruing làmh no seasamh chas aig na Fianna fo fhraoch na cailliche gus an do thachair i féin agus Fionn air a chéile.

Bha i 'gam frithealadh mu seach
Mar a ruitheas lann troimh lasair,
Gus an do thachair Mac Cumhaill an àigh
Is a' Mhuileartach làmh ri làimh.

Agus a réir an sgeoil a fhuair Iain Og Ile an Uibhist, ged bha a' chailleach treun, bu treasa àgh Fhinn,

Is bha a taobh air a tholladh le guin,
Bha braon d' a fuil air an fhraoch ;
Mharbhadh a' Mhuileartach leis an rìgh,
Ma mharbhadh, cha b' e marbhadh mìn.

Ach chuala sinn car eile 'ga chur 'san sgeul—gu robh feoil na cailliche mar uisge nan tonn, a' tàthadh ri chéile an déidh gach gearraidh.

Is co-ionann a bhi gearradh stuadh
'S a bhi gearradh feoil na Fuath ;
Mar a thàthas braon ri braon
Thàthadh feoil ri feoil 'na taobh.

Ach cha ruig sinn a leas dol gu Iain Og Ile no gu Uibhist a dh' fhaotainn deireadh an sgeoil ; tha e 'ga aithris féin a latha is a dh' oidhche. Cha mhaireann Fionn no Oisean, ach tha an Cuan Siar an sud fhathast, a' tràghadh is a' lìonadh, ma chaill no nach do chaill a' Mhuileartach a ceann.

Ach tha aon ni ann as fheudar aideachadh a thaobh a' chuain, gu bheil i air fàs leasg 'na sean-aois, is nach tric a chithear i nis an taobh a muigh d' a crìochan féin. Agus tha sgeul air sin cuideachd. ' O chionn linnte fada fichead,' arsa sgeulaiche Eigeach, ' bha daoine mar na faoileagan, is cha robh bàthadh orra ; agus o Thràigh Bhàin Mhùideart gu dol fodha na gréine—'s a Thì Mhóir, is fhada sin air falbh !—chan fhaighte gille-turuis do 'n chuan an geodha no an doimhne ; agus ma bha gnothach aig mo ghaladhad air tir, rud as minig a bhà, cha robh air ach gu feumadh i fhéin dol air a chionn. Ach an diugh tha an t-aigeal breac le suinn na cruinne, is b' olc an airidh mur faigheadh a' mhuir gillean-turuis 'nam measg.' Agus a réir an sgeoil, fhuair ise sin, gillean-turuis (no mar theirte riutha, leannana-cuain) cho sgairteil 's a shuidh riamh air tobhtaidh no chuir ràimh troimh bhacaibh ; agus chan 'eil geodha no caladh an eilean no an oirthir anns nach facas iad uair no uair-eigin a' toirt gu buil rùinte na mara. 'An uair bha mi am ghlas ghille,' arsa fear de shliochd-nan-ròn an Uibhist

a Tuath, ' fhuair sinn latha bha sud corp fir 'san tiurr-fheamann, is o nach b' fhios duinn có e no có as da, bha sinn a' dol 'ga thiodhlacadh an oir a' chladaich los nach biodh fada aig a' chuan dol 'ga iarraidh, nan iarradh i e. Ach an uair bha sinn 'ga thogail, mhothaich sinn gu robh ìnean loma bàn-dearg air, agus thuirt sinn ri cach a chéile gum b' ann de na h-urracha móra esan co-dhiùbh, 's gun cuireamaid fo'n ùir e gu h-eireachdail, mar bu dual, comhla ri Criosdaidhean eile an Teampull na Trianaid ; rud a rinn. Am beul na h-oidhche, chunnacas bàta tighinn troimh na caoil, gun bhréid aodaich rithe, ged bha soirbheas aice nach iarrainn-sa co-dhiùbh na b' fhearr—ach lom ruisgte mar bha i, is i shiubhladh ! Am prioba na sùla bha a taobh ri laimrig ; leum seisear ghillean aisde ; gabhar suas gu Teampull na Trianaid ; agus aig Nì Maith tha fios ciod e bh' aca air an guaillibh 'san tilleadh. Och ! och ! bheir an cuan a cuid féin a mach ; is mairg a dhosanaicheadh rithe ! '

Bu nòs riamh do luchd-tìre bhi caoidh cor nan leannan-cuain, agus a bhi smaointinn nach biodh a' chùis idir cho goirt nan d' fhuair iad bàs a' chinn-adhairt, is mar ris cadal-dàimh fo fhòid na tunga.

Righ ! nach robh thu 'n ad chadal
Ann an Clachan na Tràghad,
Ann an Eaglais na Trianaid
Far an lionmhor do chàirdean ;
'S gum biodh deoir mo dhà shùla
Mar an drùchd glasadh t' fhàile.

Ach air theothad nan deur, cha d' fhuair is chan fhaigh bròn-mara furtachd.

'S tha luchd mo ghaoil 'nan truaghain,
An grunnd a' chuain mu charachadh,
'Gan reubadh leis na stuadhan,
'S 'gam bualadh ris na stallachan.

Mu choinne sin, is fheudar a ràdh, ged is iomadh leannan-cuain a thug sgrìob air ais do Thìr nam Beò, nach cualas fear dhiùbh riamh a' dì-moladh Tìre fo Thuinn. ' Is fuar do leaba nochd, fhir mo ghaoil,' arsa bantrach ri taibhs a fir, is e air tachairt rithe oidhche 'sa' chladach. ' Chan fhuar 's cha teth,' ars' esan, ' ach dìreach mar dh' iarrainn, nam faigheadh na dh'iarradh,' ' Mur fuar, a ghaoil,' ars' ise, ' is aonaranach co-dhiùbh.' ' Is e tha sin naidheachd,' ars' esan ; ' air an aon sgeir rium tha sàr-ghaisgich Lochlainn, bàird na h-Eireann, sgeulaichean na h-Albann, agus an rud nach cuala iadsan no mise riamh, is eòl do'n ròn 's do'n eala sin.' ' Eudail mo chridhe,' ars' ise, ' nach amaideach sinne ag gul 's ag caoidh nam fear, is iadsan cho seanchasail sona 'san Tìr fo Thuinn ! ' ' Is fhìor dhuit sin, a ghràidhein,' ars' esan, is e dol as an t-sealladh.

Tha leannan-cuain eile tathaich Caolas Odair (no Odrum), eadar Hèisgeir agus dà Haisgeir, taobh siar Uibhist, agus a réir a sgeoil-san* is àite bochd Tìr nam Beò seach Tìr fo Thuinn.

Ann an Caolas Od-odrum,
Far an caidleadh an ròn,
'S far nach cluinnte guth duine,
Ach fuaim tuinne 's glog geoidh.
Mar mhuime 'g altrum a pàisdean,
'S i 'gan tàladh gu ciuin,
Gu bheil tulgadh nan cuantan
'Gar sìor-luasgadh 'nar suain.
Tha an ròn rìoghail ag gusgail,
'S an eala guileag r'a thaobh,
'S a' mhaighdean-mhara 's i bruada
Anns an uaigneas air laoch.

* Faodar a ràdh gun d'fhuaradh an t-òran-sa 'na bhloighean, agus gun deachaidh seòrsa de chàradh a dhèanamh air—b' fhiach na bloighean sin.

Tha na luingis a' seòladh
Le 'n cuid òigear troimh 'n chaol,
An tòir air gaisge 's air gàbhadh,
Air ceòl-gàire 's air gaol.

'S théid na luingis a bhàthadh,
'S théid na h-àrmuinn a dhìth,
'S cha laigh suain air an ainnir,
Gun a leannan, 'sa' chill.

Och ! an dùthaich an eòrna
Cha sguir còmhrag no eug,
'S gum bi dòruinn chloinn-daoine
Leis an aois dol am meud.

Ach bidh mise 's mo leannan
Chaoidh 'nar flaitheas fo thuinn,
'S cha ruig airsneal no aois oirnn
Gus an saorar na suinn.

Is e dà thrian na dachaidh a bhi toilichte leatha, agus a réir coslais tha na leannana-cuain làn riaraichte an dà chuid le an tuineadh is le am muime. Ach ge taitneach creideasach an sgeul, is duilich a chlàradh air na mnaibh, co-dhiùbh orra-san a chaill an ulaidh sin a fhuair an cuan. Cha b'ionmhainn riamh le màthair muime, agus tha i gun bhreith fhathast an té theireadh o ìochdar a cridhe : ' is e mo dhùrachd gum bi mo chuid leanaban na's sona le am muime, ma bhios i ann, na bha iad leamsa.' Agus chan ailis idir e air gaol nam ban, ma chuir deagh bhanaltrumas a' chuain teothad 'nan deoir is goirtead 'nan cridhe nach cuireadh a h-ainiochd gu bràth. Tha an uaigh gionach gu leoir, ach chan iarr is chan fhaigh i ach fuil is feoil is cnàimh ; iarraidh is gheibh an cuan sin agus an t-iomlan, an duine eadar anam is chorp. Faodaidh e bhi ' gum bi dùil ri beul cuain, ged nach bi ri beul uaigh ' ; ach an uair tha an dùil marbh, chan 'eil anns a' bhrón a their, ' Thug an uaigh mo mhac dhiom,'

ach neoni an coimeas ris a' bhròn sin a dh'fhaodas a ràdh, ' Thug an cuan dhiom gaol mo mhic.'

Ach ge mór fuath nam ban do'n Tìr fo Thuinn, is motha na sin an gràdh do na fir nach maireann, agus tha cuid diùbh co-dhiùbh a thuinicheadh gu toileach anns a' chuan air sgàth luchd an gaoil.

Beul a' mhire 's a' cheol-ghàire,
'S truagh nach mise bha ceart làmh riut,
An druim a' chuain no 'n iomall tràghad,
Ge b'e àit am fàg an làn thu ;
Taobh ri taobh, a ghaoil, mar b' àbhaist,
Taobh ri taobh, gun dùil ri t'fhàgail,
Sìor dhol suain, 's ar mànran sàmhach :
Och, mo leòn ! cha chluinn mo ghràdh mi,
'S bàthadh stuadh air m' osna chràitich.

Ach bha iad ann a bha na bu rathala na i so, is a fhuair na dh' iarr. Tha mu cheud gu leth bliadhna a nis o'n sheòl Ailean Donn a mach a Steòrnabhaigh los ceangal pòsaidh a chur air fhéin 's air àilleagan nan eilean, nighean Fir Scalpaidh anns na Hearadh ; ach eadar togail is leagail siuil fhuair an rosad-mhara greim air ; agus an uair bu chòir dha, nan robh chòir ann, bhi cur na fàinne air meur na suirghich, is ann bha e 'na laighe fo chobhar nan stuadh. Agus ma chur so nighean Fir Scalpaidh gu bròn, chuir e a bròn gu seinn ; agus gus an latha an diugh tha am bantrachas-cuain ag gul is ag iargain 'na ceòl.

M' achanaich-sa, Rìgh na Cathrach,
Gun mi dhol an ùir no 'n anart,
An talamh-toll no 'n àite-falaich,
Ach 'sa' bhad an deach thu, Ailein—
Ailein Duinn, ò hì, shiubhlainn leat.

Is shiubhail i leis. An uair thainig am a fuasglaidh,

b' e toil a càirdean a h-aiseag thar a' chaolas gu àite-tàimh a h-aithrichean ; ach ged thug iad iomadh oidhirp air a' cheann-uidhe sin a thoirt a mach, bha an Dàn is an doineann is an cuan 'nan aghaidh, agus an deireadh sgeoil choilion an cathadh-mara iarrtus na té : ' anns a' bhad an deach thu, Ailein.'

Sin mar a bhà is a thà—gach nì thun a' chuain, agus tha eachdraidh nan Eilean sgrìobhta.

Tha iomadh ni duatharach 'san doimhne a thuilleadh air na leannana-cuain. Theireadh na seann daoine nach robh ' beò air luim gun a shamhailt a bhi fo thuinn,' crodh-mara, faol-mara, cat-mara, nathair-mhara iochd air n-achd. Ach tha trì ann a tha de sgeul is de dhuatharachd a' chuain os cionn chàich—an ròn is an eala is a' mhaighdean-mhara. Cha b' ann de fhior nàisinn na mara a h-aon diùbh, ge fada an céilidh fo thuinn. Nan robh a' chòir air a cumail, bu rìghrean air Lochlainn na ròin an diugh ; ach 'nan òige bha iad cho eireachdail am pearsa agus cho sgairteil an gnìomh is gun do ghabh am muime gràin na creiche orra ; agus cha bhiodh beò aice gus an toireadh i leagadh cinn is cridhe dhaibh. Thug i seachd laithean is seachd bliadhna ag ionnsachadh na sgoile duibhe, agus an uair fhuair i na dh' fhóghnadh (is innleachd mnatha còmhla ris), cuirear a cuid dalta fo gheasaibh is fo chroisibh ' nach b' iasg is nach b' ainmhidh gu bràth, agus gum biodh am miann-mara gu tìr is am miann-tìre gu muir, fhad 's a bhuaileadh tonn air tràigh.' Gus an latha an diugh, matà, tha ' Clann Rìgh Lochlainn fo gheasaibh ' ag gusgal an cuid ciuil air na sgeirean, a' sìor-ghearan mar a thà, is a' sìor-iargain mar a bhà ; agus mar theireadh na seann daoine, ' Nach aithnicheadh tu air an dà shùil is air an cluais-chiuil gu bheil fuil nan rìghrean annsgach féith ? ' Agus a réir an sgeoil bha e

anns na geasaibh cuideachd gum biodh aca ri dol 'nan cruth nàdurra féin trì uairean 's a' bhliadhna, ri làine gealaich, los gum biodh call 'ga ùrachadh is bròn 'ga mheudachadh dhaibh le bhi faicinn an dìlse fo cheannas nan coimheach. Agus theirte nam faiceadh tu a h-aon diùbh anns a' cheart am sin, gun toireadh tu gaol do chridhe dhìse no dhàsan ; agus nam biodh bainnsean idir air t'aire, gur h-e banais a bhiodh ann. Tha sliochd nam pòsadh sin anns na h-Eileanan fhathast ; b' ann diùbh Clann Mhic Codrum, agus theirte gum b'ann diùbh cuideachd gach neach a b' fhearr guth-cinn no cléibh na a chéile.

Is gann gu ruigear a leas a ràdh nach 'eil e rathail ròn a mharbhadh, agus nach robh buil no blàth riamh air sealgair a rinn a leithid. Faodaidh bàrd na beinne bhi seinn :—

> Mharbhainn duit geoidh is ròin is eala,
> 'S na h-eoin air bharra nan geug ;

ach nam b' Eileanach e, bhiodh e na bu chneasda ; co-dhiùbh chuirte cneasdachd air a dh' aindeoin, mar is minig a thachair. Latha bha fir Chanaidh air tì seilge an Eilean nan Ròn, faicear cuilean anns an fheamainn is e dùr-amharc orra le a dhà shùil mhóra bhlàtha, mar gum biodh e dol a ràdh : ' Is ann de shliochd nan rìghrean mise, agus na marbhaibh an cuilean.' Ach mharbhadh an cuilean, le fear bu luaithe làmh is bu chruaidhe cridhe na a chéile ; agus ma mharbhadh, chaidh gaoth is fairge gu boile ; agus bha na fir an sin gun seasamh chas aca, is iad mar na bàirnich ag greimeachadh ris na creagan. Arsa fear a' chridhe chruaidh, eadar dà sgal gaoithe, ' Chan ann gun aobhar a thàinig so, fheara ; tha dà phròstanach 'nar cuideachd ; is fheudar gu bheil diomb

air Moire is air a Mac.' Air sàil an fhacail ghrad-rugadh air an dithis fhear, is cha bhiodh air ach gu feumadh iad an dara cuid a thoirt mar cheannach do 'n chuan, am beatha no an creideamh. Ach is e gach nì fo 'n ghréin a dhèanadh an dà shaobhaire ach dealachadh ri 'm beatha, agus b'e deireadh na cùise gun deachaidh am baisteadh le chéile, an lodan sàile, a steach do 'n Eaglais Naoimh Chaitligich. Ach cha do shèimhich sin gaoth no fairge, agus an treas latha thuirt am fear bu shine is bu ghlice anns a' chuideachd : ' Is e so mo bheachd fhéin, fheara, nach ann de 'n chràbhadh mort no marbhadh, agus nan robh an cuilean-ròin beò fhathast, dh' fhaoidte gu robh sinne na bu rathala na tha sinn.' Bhóidich an sin gach fear dhiùbh, nam faigheadh e a bheatha leis an tràth-sa, nach marbhadh 's nach màbadh e ròn gu bràth tuilleadh. An oidhche sin bha na fir 'nan tighean féin an Canaidh.

Ma tha duatharachd an eachdraidh an ròin, tha duatharachd is còrr an eachdraidh na h-eala. Anns na sgeulachdan theirear ' nighean an dà luan deug' rithe, agus bhiodh na seann daoine ag cur beachd air so : an uair bhiodh rà-dorcha air a' ghealaich gum biodh dath-dorcha air an eala. Ach biodh sin mar bhitheas, is nighean rìghinne co-dhiùbh an eala. Anns na laithean duatharach, a réir an sgeoil, bha dà rìghinn ann a bha cho àluinn is nach b' urrainn a ràdh co bu ghràinne-mullaich dhiùbh, is an té eile làthair ; agus b' e deireadh na cùise gun do chuir an dara té an té eile fo gheasaibh, ' i shiubhal gu bràth o àird gu h-àird an riochd eoin, sgiamhach air muir, clibeach air tìr, binn-ghuthach fo ghealaich, balbh tosdach fo ghréin '—agus tha an eala fo na geasaibh sin fhathast. Theagamh gu bheil mìneach-adh an sgeoil r' a fhaotainn anns an t-sean-fhacal, ' Farmad ña gréine ris a' ghealaich.' Co-dhiùbh, tha e

'san t-seanchas, an uair a shìolaidh an Dìle Ruadh gu robh a' ghealach làn, agus gu robh i cho geal an oidhche sin is gu faiceadh duine calg na muice-creige 'na chois, nam biodh calg innte. Chuir so a' ghrian, is i 'na crùban anns a' chuan, gu boile is gu feirg. ' Eiridh mi,' ars' ise, ' ge fada mus blais an t-eun an t-uisge, agus cuiridh mi grad-smàl air an ré is air na reultaibh uile.' Rinn i sin ; agus ma rinn, chaill a' ghealach trian d'a solus, is tha e 'g a dìth chuige so. Theagamh matà gur h-e an trian sin ata againn an riochd na h-eala, nighean an dà luan deug, is i binn-ghuthach fo ghealaich ach balbh tosdach fo ghréin.

Tha iomadh sgeul air an eala anns na h-Eileanan, agus iad uile ag aithris gu bheil i tiamhaidh 'na beatha is aonaranach 'na bàs, agus gur h-e a rogha-ciuil a bhi tàladh nan leannan-cuain air na sgeirean. Có nach cuala iomradh air an eala leointe shnàmh a h-Eirinn gu h-I, agus a fhuair fasgadh is leigheas an sin ?

Latha chaidh Calum Cille mach
Anns a' mhadainn mhoich,
Faicear an eala, guile ! guile !
An eala bhàn air an t-snàmh
'S guileag bhàis aic',
Guile ! guile !
An eala bhàn 's i leointe leointe,
An eala bhàn 's i breoite breoite ;
Guile ! guile ! 's an dà shealladh oirr',
Guile ! guile ! 's an dà mhanadh oirr',
Beatha is bàs,
Guile ! guile !
Cia as do shnàmh, a eala bhàn ?
Arsa Calum Cille mo ghràidh :
A h-Eirinn mo shnàmh, guile ! guile !
O 'n Fhéinn mo chràdh, guile ! guile !
Guin a' bhàis,
Guile ! guile !

Eala bhàn, eala na h-Eireann,
Is cobhartach mise do'n éigneach ;
Sùil bhlàth Chriosd air do chràdh,
Ortha na seirce 's an t-sìor-ghràidh
'Gad dhèanamh slàn,
Guile ! guile !

Eala bhàn na h-Eireann, guile ! guile !
Cha bhi beud ort, guile ! guile !
A bhaintighearna na linne, guile ! guile !
A bhaintighearna na tuinne, guile ! guile !
Do Iosa a' ghlòir,
Guile ! guile !

Eadar dà sgeul, nach fhaodadh e bhi gu bheil snàmh is leòn is leigheas Eala na h-Eireann a' riochdachadh uidhearachd ar sluaigh o dhoilleireachd na Féinne gu soilleireachd an t-Soisgeil ? B' fhurasda leudachadh air a' chùis, ach cha bhuin e do ar seanchas 'san am.

A nis, tha fios againn có as a thàinig an ròn is an eala, ach có as idir a thàinig a' mhaighdean-mhara ? Cha duilich sin innseadh matà. Bha maighdean ann uair, is rachar latha de na laithean gu fuaran a dh' òl dibhe. Ars' ise, is i 'ga faicinn féin anns an fhìor-uisge, ' Chan 'eil fhios a bheil té eile an Albainn cho brèagh riumsa.' ' Nach amaideach thusa, a ghràidh nam ban', ars' a muime, is i air tighinn gu fàilidh air a cùlaibh ; ' ge mór Alba, is motha an saoghal.' ' Ma's motha, chan fhearr,, ars' a' mhaighdean ; ' agus co-dhiùbh, chunnaic mise sin, gach ridir as fhearr na a chéile á ceithir ranna ruadh an domhain, is bhóidich is bhriathraich gach fear dhiùbh nach faca iad mo leithid aon chuid rompa no as an déidh.' ' Faodaidh sin a bhi,' ars' a muime ; ' ach ge mór an domhan, is beag e seach an fhairge, agus is iomadh fiosfreagairt aťa an cleith 'na doimhne.' An oidhche sin

fhéin chaidh a' mhaighdean gu dubh-sgoilear ainmeil, agus ars' ise, ' Fhir na sgoile duibhe, thoir dhomh eòlas na mara.' ' Ni mi iasg dhiot,' ars' esan. ' Chan fhoghainn e,' ars' ise ; ' dh' fheumainn sùil mnatha 'nam cheann, los mi dh' fhaicinn is a dh' aithneachadh maise mo sheòrsa.' ' Cuiridh mi,' ars' esan, ' ceann mnatha air iasg.' ' Chan fhoghainn e,' ars' ise ; ' dh' fheumainn cridhe mnatha 'nam chliabh, los gaol a thabhairt 's a ghabhail, nam biodh luchd-gaoil ann.' ' Miann do chridhe dhuit,' ars' esan ; agus gabhar le chéile thun a' chuain. Riamh o 'n oidhche sin chìtear baintighearna òrbhuidhe, le earball éisg, a' snàmh nan tonn is a' sìoriarraidh an ni sin nach gabh faotainn, té as àille na i féin. Agus ma 's fìor am fathann, ged fhuair i eòlas na mara, cha d' fhuair i riamh sonas 'na lùib ; is an uair bheir i gaol, is ann do fhuil bhlàith, agus chan idir do fhuil fhuair.

Tha duatharachd na mara cho farsuing is cho domhain rithe féin, agus cha bhiodh an sgeul iomlan gun iomradh thoirt air na fearra-longa, mar theirte riutha, is air na h-Eileana-sgeoil. Is maith an long a bheir a mach an caladh as an d' fhalbh i ; ach fada roimh mhithich bhiodh sùil nam ban a' sireadh na mara, is a' faotainn sgeoil uaipe cuideachd air cor nam fear. Nam faicte fearra-long is solus dearg oirre, bu mhanadh air a' bheò e ; nam faicte té is solus geal oirre, bu mhanadh air a' mharbh e.

Chunnaic mi fearra-long an raoir,
Solus oillt is éig 'na crann,
'S thuig mi gu robh m' aon mhac òg
Fuar fo spòig a' chuain ud thall.

Agus ma dh' fhaodar earbsa chur an sùilean an

t-sluaigh, is iomadh uair a thug na bantracha-cuain féin sgrìob anns an fhearra-luing, is a chìte am beul na h-oidhche :

Fearr-long mhór a steach an caolas,
Bean 'na toiseach a' sìor-chaoineadh,
Bean 'na deireadh a' sìor-ghlaodhaich,
Bean air tobhtaidh a' sìor-ghaoladh.

Nach 'eil ni-eigin taitneach anns an smuain gur h-i an long ata ag giùlan fios-bàis chum nam ban ata cuideachd 'gan aiseag troimh an chaolas a sheinn an tuiridh os cionn a' mhairbh ? Ach chan aobhar iongnaidh idir e —cha bu mhotha riamh gairge na mara na a teò-chridheachd. Agus ma tha i teò-chridheach, an co-lorg sin tha i cruaidh ceart. Cha b' ann aon uair no dà uair, anns na laithean duatharach, a chaisg i eucoir nan Gall, is a dh' fhògair i an ciontach do'n àite sin a bha freagarrach do dhroch ghiùlan. ' B' fhurasd' aithneachadh air an fhearra-luing,' theireadh na seann daoine, ' nam b'e sud a ceann-gnothaich : bhiodh i daonnan air theinidh.' Chan 'eil cho ro-fhada o'n chunnacas i air a' cheart ghnothach is anns a' cheart bheairt sin ; agus so an sgeul mar fhuaradh i o fhear de 'n dithis a chunnaic :

' Bha sinn direach ag greimeachadh air fasgadh an fhearainn, an uair chunnaic sinn neul boillsgeach, mar gum b' ann os cionn Chaol Muile. Arsa mo ghoistidh rium fhéin, ' Cuiridh mise mo chluas air a' gheall gur h-e tha ann Tobar-Mhoire ris na speuran ; agus gu dearbh cha b' iongantach ged bhitheadh, is na soluis aca muigh air na sràidean féin.' Ach 'san fhacal thàinig ise—oir is i fhéin a bh' ann—timchioll Rudha Aird na Murchann, is cuirear a ceann air Eige ; agus a Thì Mhóir, is i dh'fhalbhadh ! Agus bha sinne 'nar dithis is ar n-anail 'nar n-uchd, is ar cridhe leum as a chochall, is fios is cinnt

againn mur bàthadh sàl gu loisgeadh teine. Ach, eudail nam fear, cha robh an uair air tighinn, agus am prioba na sùla bha a' bhéist seachad oirnn, is i 'na caora dearga o a toiseach gu a deireadh, o a bord-uisge gu barr a croinn. Is Nì Maith d'ar seunadh, bha fear fada caol dubh oirre, is fidheall 'na dhòrn, is e sìor-chluich 's a' leum 's a' lasganaich—agus, a Mhoire 's a ghràidh, b' uamhasach fhéin an raoiceil a bha gu h-iosal. Is c' àit an tug i oirre 'na dhéidh sin? Aig an t-Sealbh tha brath, ach an sealladh mu dheireadh a fhuair sinne dhith bha i mach an Caol Canach, is an Cuan Siar fo a sròin.'

Cha lean sinn i na's fhaide an tràth-sa, ach gu cinnteach is iomadh uair a b' fhiach i a leantainn, an uair bhiodh teine nan eucorach as, agus a guala geal mar a' ghrian, is i dèanamh àirdeachd gu Tìr nan Og, no gus na h-Eileana-sgeoil eile, an t-Eilean Uaine, an t-Eilean Sorcha, Innse Geala nan Rà-soluis, Eilean nam Fear Fial Fionn. Gun teagamh tha eileanan eile ann nach 'eil idir cho taitneach riu sin—Eilean na Fiacais, far an téid luchd nan teanga fada; Eilean na Duibhre, far an téid farmad is droch shùil; is Ròcabarraidh fo Thuinn, taobh siar Bharraidh, far a bheil na h-allabhéistean móra a' sior-dhealbh uilc an aghaidh a' chinne-dhaonna. Mar dh' éirich do bhrataich Shil-Leoid, thàinig Ròcabarraidh ris dà uair cheana, ach an treas uair,

> An uair thig Ròcabarraidh ris,
> Is dual gun téid an saoghal a sgrios.

Thathas ag ràdh gu bheil cuid de na h-ollamhan a' faotainn a nis lorg lacha, no theagamh gur h-e lorg geoidh, thun nan Eilean-sgeoil sin, is a' toirt h-Irt mar ainm air a' mhór-roinn dhiùbh. Ach biodh iad ceart no cearr, is dìomhain an saothair. B' ann de 'n chridhe,

agus cha b' ann de 'n fhradharc, na h-Eileana-sgeoil ; is ged bhuailte Tìr nan Og am màireach, an earar bhiodh Eilean-sgeoil eile ann na b' fhaide mach 'sa' chuan ; agus cha tig an latha chì sùil no shaltras cas tìr ar n-ionndrainn.

A nis nan ceadaicheadh an duilleag, ni nach ceadaich, b' fhurasda shoilleireachadh mar tha beatha an Eileanaich, o a bhreith gu a bhàs, air a còmhdach, mar gum b'eadh, le duatharachd na mara. Theirte gum biodh lùth is aigneadh an duine a réir an t-siuil-mhara bh' ann an uair a rugadh e, agus gum biodh rath an lìonaidh no rosad an tràghaidh air fhad 's bu bheò e. Agus ma thachair gu robh a' ghealach a réir a' chuain 'san am, bha ceann cinnt air a' chùis an sin.

Rugadh Calum Cille mo ghràidh
Ri cuan an lìonaidh,
Ri gealach an fhàis,
Is b' e an t-àilleagan e féin.

Agus a réir an sgeoil, an uair rugadh Iùdas bha cuan a' tràghadh is gealach ag cnàmh, agus a thaobh 's gu robh, bha rà-dorcha air a bheatha-san riamh. Theirte cuideachd gun d' rugadh Pilat ri marbhshruth na contraigh —agus nach robh a bhuil air ? Cha b' fhios da riamh ciod e an taobh a ghabhadh e, is cha robh seasmhachd 'na ghnìomh no earbsa ri a chur 'na fhacal. Ach chan e aon chéilidh no dà chéilidh a chuireadh crìoch air an sgeul sin, no a leigeadh ris dhuinn mar tha ceol-gàire is cràbhadh an t-sluaigh, am beul-aithris 's an gnàth 's am beachdan gu léir, air an neulachadh le duatharachd na mara. B' e an ceart iongnadh e nach robh aignidhean an t-sluaigh air an tur-shaobhadh is air an crùbadh gu neoni fo cheannas na duatharachd sin. Ach is e theirte ' gun h-ann air comhairle na gaoithe tha an cuan ; '

agus a chionn gu robhas ag creidsinn an co-lorg sin ' gur h-ann air comhairle Rìgh nan Dùl tha a' ghaoth,' bha ni-eigin an inntinn an t-sluaigh a bha cumail làmh-achas-làidir na mara o thighinn gu cearrachas-làidir air a taobh-se, is gu tràillealachd air an taobh-san. Ach 'na dhéidh sin is d' a aindeoin, is e toiseach is deireadh an sgeoil gum b' ann is gur h-ann de 'n chuan beatha an Eileanaich, agus ma tha cluas na h-òige a' fosgladh, gu bheil cluas na h-aoise a' dùnadh, ri a ghàir.

Tha an ceò 's an drùchd,
Tha an drùchd 's an ceò,
Tha an ceò 's an drùchd
An sùil mo ghràidh,
An sùil mo ghràidh.
A Thì dh' fhosgail an t-sùil òg,
Dùin i a nochd an clò a' bhàis,
An clò a' bhàis.

Tha gàir a' chuain,
A nuall 's a ghàir,
Tha gàir a' chuain
An cluais mo ghràidh,
An cluais mo ghràidh.
A Thì bheairtich an ùr-long,
Stiuir i a nochd thar tonn a' bhàis,
Thar tonn a' bhàis.

AINMEAN NA H-ALBA

[Sgrìobhadh na h-earrannan a leanas le fear-deasachaidh an leabhair so.]

I.

Tha mi cur romham aig an am so facal no a dhà a sgrìobhadh mu thimchioll ainmean àitean na h-Alba, nì nach 'eil cho furasda a dhèanamh is a tha cuid an dùil. Their cuid gum b'ì a' Ghàidhlig ceud chainnt ar dùthcha, agus gun teagamh tha a' Ghàidhlig air a labhairt an Albainn bho chionn iomadh ceud bliadhna, agus gu ma fada mhaireas e mar sin ! A bharrachd air sin, fear 'sam bith a ni rannsachadh is mion-sgrùdadh air ainmean nan àitean an Albainn air fad, is gann gu bheil siorramachd no eadhon sgìre eadar Tigh Iain Ghròt an Gallaibh agus na Ranna Gallach anns nach faigh e *Ach-* no *Bal-*, agus faodar a bhi cinnteach far a bheil iad sin a nis, gu robh a' Ghàidhlig agus na Gàidheil uaireigin, mur 'eil iad ann le chéile fhathast. Ach a dh' aindeoin sin, tha gu leoir de ainmean—a mach air ainmean Lochlannach agus Sasunnach—nach urrainn duinn a ràdh aon chuid gum b'ì a' Ghàidhlig bu mhàthair dhaibh, no gum b'e Gàidheil a thug iad air na h-àitean. Tha fios againn bho sheann eachdraidhean gu robh sluagh anns an dùthaich so ris an abradh na Gàidheil *Cruithnich*—is e *Piocaich* a b'ainm orra 'nam measg fhéin—fada mun d'thàinig na Gàidheil, agus a thaobh nan Gàidheal fhéin, is e tha daoine fòghluimte ag ràdh, nach do chuir Gàidheal riamh a chas air fóid Albann nach d'thàinig air eathar a chuir a mach bho chaladh Eireannach. Dh'

fhàg na Cruithnich sin móran ainmean mar dhìleab, ainmean a tha fhathast 'nar linn féin air an cleachdadh, gu h-àraidh ainmean nan aibhnichean. B'i barail an Ollaimh Alasdair MacBheathain nach maireann, àrd-sgoileir nan Gàidheal ri a latha, gur ann do na Cuimrich (no na seann Bhreatannaich) a bhuineadh na Cruithnich, agus ged nach cuir a h-uile fear aonta ri sin, tha a' chuid as mò, agus mi fhéin 'nam measg, làn chinnteach gu robh e ceart 'na bharail. Tha iomadh ainm againn anns a' Ghàidhealtachd, gu h-àraidh air an taobh sear, nach urrainn mìneachadh a chur air o'n Ghàidhlig, ach a tha soilleir gu leoir an cainnt nan Cuimreach. Mar eisimpleir faodar a thabhairt am facal sin *Peit*, a tha ro chumanta air an taobh sear, ag ciallachadh " cuid fearainn " no mar tha e gu cumanta air a thionndadh anns a' Ghàidhlig " baile," no àite-còmhnuidh. A rithist, is e their na Cuimrich ri coille iosal *prys*, no mar their sinne *preas* ; ri coille dhlùth their iad *cardden*, mar their sinne anns an ainm a tha glè chumanta, Cinn-chàrdainn ('s e sin ri ràdh, Ceann na Coille), agus Urchardainn (is e sin *Airchoille* no Urchoill) ; ri miadan feurach their iad *pawr*, *poriant*, mar tha againne am Pórainn an Srath-Chonuinn, agus am Baile-phùir (Pitfour) agus mar sin air adhart. Chan 'eil am facal *monadh* ri fhaighinn idir anns an t-seann Ghàidhlig, ach tha e aig na Cuimrich. Nan leigeadh an ùine leam, dh' fhaodainn cha mhór na ceudan ainm a' liubhairt a bharrachd orra sin, a nochdadh cho daingean 's a fhuair an t-seann chainnt sin greim. Is e b' aobhar cur as di, gu robh na Gàidheil, a thàinig á Eirinn, na b' ealanta na na Cruithnich ; b'i a' Ghàidhlig cainnt Chaluim Chille agus na Cléir air fad, agus an déidh Choinnich MhicAilpin, b'i a' Ghàidhlig cainnt nan rìghrean Albannach agus nan

uaislean. Chaidh na Cruithnich bhochda fodha ; chaill iad an cainnt fhéin, agus b'éiginn daibh a' Ghàidhlig ionnsachadh. Ach mhair cainnt nan Cuimreach ann an Srath Chluaidh fada an déidh sin. Is ann mu thimchioll na bliadhna 1000 A.D. a b' fharsuinge sgaoil a' Ghàidhlig ann an Albainn ; aig an am sin—am cath *Charham* 's a' bhliadhna 1018—chan e a mhàin gu robh a' Ghaidhlig air a labhairt anns a' Ghàidhealtachd mar tha i an diugh, ach tuilleadh air sin eadar Dùn-éideann agus abhainn Tuaid, agus eadhon an taobh tuath Shasuinn. Bu ghlòrmhor an t-am sin, ri linn an dara rìgh Maol Chaluim, ach shiubhail e.

Mu thimchioll na bliadhna A.D. 600 thàinig na Sasunnaich an toiseach gus an tìr sin tha eadar Dùn-éideann agus abhainn Tuaid no mar their iad anns a' Bheurla Shasunnaich *the Merse*. Anns an dùthaich sin is beag a' tha r'a fhaighinn de ainmean Gàidhealach, ach tha iad ann. Chuir na Sasunnaich as do 'n chuid bu mhò de na seann ainmean, ach mu thimchioll am cath *Charham*, agus roimh sin, thàinig ainmean ùra Gàidhealach a steach.

Aig tòiseach na naoidheamh linne thàinig teanntachd mhór nan Gàidheal, an uair theirinn na Lochlannaich air na h-eileanan agus air oirthir iar Alba air fad. Is iomadh manach naomh agus is iomadh Gàidheal glan agus bean uasal agus naoidhean nēo-chiontach a chuir na daoine fiadhaich sin gu bàs fuilteach. Is iomadh leabhar prìseil agus cumhdach luachmhor a loisg iad agus a ghoid iad gun fhios an luach. Cha mhór nach do chuir iad as do 'n Ghàidhlig an Leódhas—ma bha i da rìreadh ann cheana—agus anns na h-eileanan air fad. Air a' mhór-thir ghlac iad Gallaibh (is e sin, tìr nan Gall), agus Cataibh agus a' chuid bu mhò de Ros, agus na tha eadar

Maol Chinn-tìre agus am Parbh. Anns a' chuid as mò de 'n dùthaich sin, tha e coltach gu robh a' chainnt Lochlannach air a labhairt gu cumanta feadh nan ceudan bliadhna, agus an Leódhas gu ruig a' bhliadhna 1200 no eadhon 1300 A.D. Air an aobhar sin chan iongnadh gu bheil iomadh ainm Lochlannach air feadh an taobh tuath, eadar eileanan is mhórthir. An Leódhas ged tha gu leoir de ainmean Gàidhealach, tha iad sin uile, mar their sinn, nodha ; chan 'eil blas nan seann ainmean orra. Ach ged shàraich na Lochlannaich na Gàidheil, bha iad 'nan daoine cruadalach, daoine air nach robh eagal idir. Bha na seann Ghàidheil iad fhéin cruadalach, agus cha robh na Cruithnich na bu taise. Agus c'àite anns an Roinn-Eòrpa am faighear daoine na's cruadalaiche na Gàidheil an latha an diugh, daoine a b' éiginn d'an aithrichean riamh an ceann a ghleidheadh leis an làimh dheis, sliochd nan Cruithneach, nan seann Ghàidheal is nan Lochlannach ?

II.

Bho na thubhairt mi cheana, faodar a thuigsinn gu bheil ainmean nan àitean ag cur soluis an iomadh dòigh air seann eachdraidh ar dùthcha. Tha iad a' leigeil ris ainmean nan treubhan a bha gabhail còmhnuidh an Albainn bho shean, agus nan àitean anns an robh iad a' fuireach. Gheibhear na Cataich an Cataibh, agus na Goill (is e sin, na Lochlannaich) ann an Gallaibh mu thuath agus an Gallaibh mu dheas agus an Innse-Gall. Tha na Cruithnich air an cuimhneachadh an Airigh nan Cruithneach air a' Chomraich agus an àitean eile. Tha a' Ghàidhealtachd fhéin ag ciallachadh dùthaich nan Gàidheal, agus tha Earra-Ghàidheal ag ciall-

achadh oirthir nan Gàidheal. Tha ainm nan seann Bhreatannach air a ghleidheadh fhathast an Dùn Breatann, agus an Clach nam Breatann an Gleann Falach. A thuilleadh air sin, tha na h-ainmean ag innseadh dhuinn ciod e a' chànain bha na daoine sin a' labhairt, agus, an tomhas beag no mór, an gnè teachd-beò, agus na beachdan a bh' aca mu thimchioll iomadh nì. Tha na h-ainmean ag cumail cuimhne air aodann na tìre mar bha e bho shean, air na crannaibh a dh' fhàs gu nàdurra mun deach seòrsan ùra a thoirt a steach bho dhùthchan eile—an giuthas, an darach, am beithe, an caorunn agus an cuilionn—air na boglaich a bha cho tric r' am faighinn mun deach an talamh a thiormachadh, agus air na h-àthan is na h-aiseig a b' àbhaist bhi air an cleachdadh fada mus deach rathad a dhèanamh no drochaid a thogail. A bharrachd air sin, tha iad a' leigeil ris mar bha an talamh air a roinn anns a' chearn so, no anns a' chearn ud eile de 'n dùthaich. Gheibhear an àitean an t-seann dabhach, an leth-dabhach, an ceathramh agus an t-ochdamh ; an àitean eile gheibhear am marg agus a' pheighinn, an leth-pheighinn, an fheoirlinn agus am plang ; gheibhear an so seisreach nan Gàidheal, agus an sud ung nan Lochlannach. Is fada bho 'n d' fhalbh na seann toimhsean-fearainn sin a dh' ainmich mi, ach tha iad beò fhathast agus mairidh iad beò an ainmean nan àitean. Agus air an dòigh cheudna, ged nach fhaighear a nis am broc 'n a gharaidh, no am madadh 's an dìth-reabh, no an torc 's a' choillidh, tha an cuimhne air a cumail an iomadh ainm air feadh na h-Alba.

Ach tha aon ni a tha air leth chum cliù nan Gàidheal, agus is e sin, mar a ghleidh iad cuimhne air ainmean nan daoine naomha bho shean, a thàinig 'nam measg a'

searmonachadh soisgeil na sìthe an àite teagaisg bhaoith nan druidh. Is gann gu bheil am facal *druidh* r'a fhaighinn an ainm idir an Albainn, ach dh' fhaoidte leabhar a lìonadh—agus tha leabhar brèagh air a lionadh mar tha*—leis na comharraidhean a dh' fhàg na daoine naomha 'n an déidh. Tha eileanan beaga anns a' chuan siar ris an abrar " na h-Eileacha Naomha " anns an d'fhuaradh bothain bheaga de chloich anns an robh na naoimh a' fuireach. Tha am facal *eileach* ag ciallachadh àite creagach. Nach abrar ri h-I gus an la an diugh, I Chaluim Chille, agus ris a' Chomraich, Comraich Ma-Ruibhe ? Is gann gu bheil eilean beag no mór eadar Rudha Robhanais an Leódhas agus Ealasaid a' Chuain anns nach 'eil sgeul r' a fhaotainn bho na h-ainmean air Colum Cille no air Mo-Luag, no air Maol-Rubha no air fear eile de na seann naoimh Eireannach is Albannach. Air a' chuid as mò de 'n mhórthir tha an leithid so de ainmean ceart cho pailt 's a tha iad anns na h-eileanan. Tha móran de na h-ainmean so a' tòiseachadh le *cill*, mar a tha Cill Donnain agus Cill Chaointighearn agus Cill Fhaolain agus Cill Mo-Chalmaig. Tha ainmean eile a' tòiseachadh le *cladh*, mar tha Cladh Churadain agus Cladh Mo Bhrìgh. Gheibhear mar an ceudna ainmean mar a tha Croit Eónain, Dabhach Mo-Luaig, Croit Ghuirmein, ag innseadh gu robh am fearann sin air a choisrigeadh (no air a *bhàthadh*) chum maith nan eaglaisean a bha air an suidheachadh an ainm Eónain no Mo-Luaig no Guirmein. B' ionmhuinn leis na Gàidheil na h-ionadan anns am biodh na daoine naomha ri ùrnuigh, ionadan mar bu trice àrd agus uaigneach, agus ghleidh iad cuimhne air na h-ionadaibh sin an

* *The Pre-Reformation Church in Scottish Place Names.* By J. M. Mackinlay.

iomadh *suidhe,* mar a tha Suidhe Churadain, Suidhe Chuimein, Suidhe Ma-Ruibhe, Suidhe Bhaodain, agus mar sin air adhart. Their cuid gu robh ar n-athraichean 'nan daoine borba agus fiadhaich, agus gun teagamh bha iad mar sin ri an naimhdibh ; ach tha agus bithidh e chum an cliù nach do mheas iad na naoimh mar naimhdean ach mar chàirdean a thàinig ag iarraidh an leas. Ged a bha a h-uiread de na naoimh ri saothair agus ri siubhal feadh na Gàidhealtachd air fad agus air leud, chan 'eil dearbh sgeul againn gun deach aon diubh a shàrachadh ach Donnan a mhàin ; agus chaidh esan a chur gu bàs chan ann le muinntir eilean Eige, anns an robh e fuireach, ach le fir-reubainn mara.

III.

Bu mhaith leam a nis beagan a ràdh mu thimchioll nan ainmean a tha gleidheadh cuimhne air na curaidhean calma bho shean aig an robh flaitheas agus uachdaranachd an Eirinn agus an Albainn, a réir eachdraidh agus beul-aithris nan Gàidheal, fada mun d' thàinig Sasunnaich no Lochlannaich a chur dragh air an tìr.

"A bheil dad agad air an Fhéinn ? " arsa Seumas Mac Mhuirich ri Iain Mac Codrum, am bàrd Uibhisteach. " Chan 'eil," ars' Iain, " is ged a bhitheadh, cha ruiginn a leas iarraidh a nis." Faodaidh sinn a' cheist cheudna a chur air ainmean nan àitean, gun eagal a bhi oirnn gu faigh sinn freagairt cho sgaiteach. Is fada bho 'n chuala sinn :

" Bha dà chaisteal dheug aig Fionn
An Cromghleann dubh nan clach."

agus tha fhios gur e Gleann Lìobhunn tha air a chiallachadh leis a' Chromghleann. Tha làraichean an dà

chaisteal dheug ann an Gleann Lìobhunn fhathast. Is gann gu bheil clach air muin cloiche de na caisteil sin, ach 's e Caistealan nam Fiann a their muinntir an àite riu. Chunnaic mi fhéin seachd dhiùbh 'san t-samhradh so chaidh seachad; bha na ballachan ochd troighean air tiughad, agus gun ach an aon dorus orra. Tha tuilleadh dhiùbh air taobh Loch Tatha agus air monadh Srath Thatha, agus an àitean eile de shiorramachd Pheairt agus de Earra-Ghàidheal. Tha an Fhiann air a cuimhneachadh ann an Sròn nam Fiann an Gleann dà Ruail, agus ann an Coire na Féinne an Ros, agus ainmean eile. Tha daoine foghluimte ag ràdh gur e is ceud chiall do 'n fhacal "sealgair," agus gu dearbh bu mhór an tlachd a ghabh an Fhiann an sealg nam fiadh agus nan torc allaidh. Tha an t-sealg a rinn Diarmaid air an torc nimhe gu h-àraidh ainmeil, agus có aig nach 'eil fhios mar a fhuair an treun churaidh sin bàs bho fhrioghan an tuirc? Ri taobh Loch Dubhthaich an Cinn t-Sàile Mhic Coinnich tha làrach cruinn ris an abrar Dùnan Diarmaid. Thatar ag ràdh gur ann an Gleann Lic a fhuair Diarmaid bàs, agus tha Tobar an Tuirc anns a' ghleann gus an latha an diugh. Their cuid gum b'e Beinn Ghuilbinn seann ainm na beinne ris an abair sinn a nis a' Bheinn Fhada. Tha sgeul Dhiarmaid air a sgaoileadh gu fada agus gu farsuing. Their na Cataich gum b' ann làimh ri Beinn Laghail a thachair sealg an tuirc, agus their muinntir siorramachd Pheairt gur ann an Gleann Sìthe a thachair i. Is fheudar aideachadh gu bheil Laoidh Dhiarmaid ag ainmeachadh Ghlinn Sìthe, agus tha uaigh Dhiarmaid fhathast ri faicinn ann am bràighe a' ghlinne, agus tha mi an dùil gu bheil Clach an Tuirc ann cuideachd. Ged tha iomadh sgeul againn air Fionn, sàr ghaisgeach nan

Gàidheal, chan 'eil ainm r'a fhaighinn ro thric an ainmean àitean. Tha am facal *fionn* ag ciallachadh *geal*, agus tha e r'a fhaotainn tric gu leoir an seann ainmean mar a tha Fionnalt, Fionnghleann, Fionn-airigh is e sin, an t-allt geal, an gleann geal, an àirigh gheal. Their cuid gur e as ciall do Dhrumainn no Dhruiminn " Druim-Fhinn," ach tha iad sin gu tur ceàrr 'n am barail : is e aon fhacal a tha an Druiminn, agus tha e ag ciallachadh " aig druim " no " àite droma." Ach tha e coltach gu bheil ainm Fhinn air a ghleidheadh an Suidheachan Fhinn, an Loch Bhraoin, agus an Aite Suidhe Fhinn anns an Eilean Sgitheanach, agus faodaidh e bhi an tuilleadh àitean. Tha e air aithris gu bheil uaigh Oisein, mac Fhinn, an Caolghleann Ghlinn Amain, agus tha *Oran na Comhachaig* a' dèanamh iomraidh air " Srath Oisein nam Fiann." B' e Osgar mac Oisein an curaidh bu tréine de'n Fhéinn. Tha dà chlais air Druim nam Fuath, an sgìre Loch Bhraoin, a bha air an sgoltadh le claidheamh mór Osgair, air dha bhi feuchainn ri pìobaire leigeil a mach, a bha air a chumail air éiginn anns an Uaimh Dheirg. Is e as ainm do na claisean sin Buillean Osgair. Tha clais mhór an creig ri taobh na mara an dùthaich nan Déisi an Eirinn ris an abair iad Buille Chlaidheimh Osgair, agus tha té eile ris an abair iad Buille Chlaidheimh Fhinn. Tha sin féin a' nochdadh cho dlùth 's a bha Gàidheil Albann ri Gàidheil Eireann 'n am beachdan agus 'n an seanchas. Tha e air aithris le muinntir Rois gun deach Bran, cù ainmeil Fhinn, a mharbhadh air monadh Achadh nan Allt, agus gur ann bho sin a dh' ainmicheadh Abhainn Bran agus Srath Bhrain.

Ged tha sgeul againn gun d'fhuair Cù-Chulainn ionnsachadh arm agus chleas bho Sgàthach, ban-

ghaisgeach an eilein Sgitheanaich, chan 'eil ainm r'a fhaotainn aon chuid anns an eilean no air a' mhórthir, ach tha ainm Sgàthaich beò fhathast an Dùn Sgàthaich. Tha Eilean Uisneachan an Loch Eite ag gleidheadh cuimhne air Clann Uisneach, na trì bràithrean ainmeil a theich a Eirinn do Albainn le Deirdre no Deardail, an aon bhoirionnach bu bhrèagh a chunnaic sùil duine riamh de mhnaibh nan Gàidheal. Their cuid gu bheil ainm Deirdre r'a fhaotainn an Grianan Deardail ri taobh Loch Eite agus an Dùn Deardail aig cumhang Inbhir-fairgeag, agus an Grianan Deardail a rithist an Gleann Lìobhunn ; ach a thaobh gu bheil seann fhacal *deardail* ann a tha ag ciallachadh onfhadh no sian, chan fhaod cinnt na cùise bhi againn.

AM FIADH

[Rugadh Domhnall Mac Eacharna air latha Nollaig anns a' bhliadhna 1836, an Gleann-garasdail an taobh tuath eilein Dhiùra làimh ri Coire Bhreacain. An uair a bha e fhathast 'n a ghille òg, dh' fhàg e an t-eilean agus chaidh e do Ghlaschu. Bho sin chaidh e do Dhùn-éideann, far an do rinn e a dhachaidh, agus far an do chaochail e anns a' bhliadhna 1908.

Sgrìobh Mac Eacharna 'n a òige a chuid òran fo 'n ainm "Am Bard Luideagach" anns *a' Ghàidheal* is ann am mìosachain eile, agus chuir e cruinn iad, le beagan rann a sgrìobh e anns a' Bheurla, an leabhran beag *Dàin agus Orain* anns a' bhliadhna 1897. An deireadh a laithean thug e dhuinn a bheachdan an Rosg—Sgeulachdan is Oraidean—anns an *Oban Times*, anns an *Deo-ghréine*, agus 's an *Celtic Review*. Tha a shaothair air a clò-bhualadh fo 'n ainm *Am Fear Ciùil* (1904, 1908). Leugh is mheòraich am Bard le mór-chùram na h-ùghdair as comasaiche a sgrìobh anns a' Bheurla, agus chithear gu soilleir an cumhachd thairis air a inntinn. Is gann a tha ùghdar eile againn a sgrìobh an rosg a chuir a leithid de shnas is de loinn air a smuain 's a chuir Domhnall Mac Eacharna. Chan 'eil coire r'a fhaotainn dha ach cho beag is a sgrìobh e.]

I.

Beagan bhliadhnachan an déidh turus-cuain na h-aighe gu Tir-mór, fhuaradh trì-deug de laoigh fhéidh a nuas as a' Mhonadh Dhubh, am Bràghaid-Albann. Cha bu mhò iad na uain, mìos a dh' aois ; ach gu dearbh cha robh iad fada cinntinn. Dh' fhàs iad suas mar an raineach. Bha mise aig an ám a' tighinn gu aois 'sam bu chòir dhomh bhi dèanamh rud-eigin air son mo lòin, agus chuir iad a ghleidheadh nam fiadh mi. Thugadh teann earail orm am biadhadh, an tàladh, agus am buachailleachd gu cùramach. B' i sin a' bhuachailleachd ! Bha ceart cho mhaith dhomh dol a bhuachailleachd nan eun-fraoich. Bha iad soirbh gu leoir a bhiadhadh. Dh'òladh iad de bhainne blàth gus am biodh iad an cunnart sgàinidh, is dh' itheadh iad càl is luibhean eile gu foghainnteach. Bha iad cho càllaidh ris na coin, agus cho dalma is cho liosda air son an cuid féin a thoirt a mach ris na cait. Ach air son na buachailleachd dheth : b' e sin am briste-cridhe do'n bhuachaille. A réir coltais, bha e feumail do na creutairean sin, air son iad fhéin a chumail an staid fallaineachd, tomhas àraidh de ruith 's de leumraich a dhèanamh eadar dà cheann an latha—agus gu dearbh, cha bu tric leò a' chuid sin d' an dleasnas a dhearmad—ach cha robh iad idir a' tuigsinn nach robh a leithid sin de dhian-shaothair aon chuid cho feumail no cho taitneach do 'n bhuachaille. Dh' fhóghnadh na dh'fhóghnadh dhà-san, agus cha robh iarraidh aig air tuilleadh ; ach bha cho beag eanchainn acasan 's nach robh e comasach tuigse chur 'n an cinn. Dh' fhairtlich orm riamh a thoirt orra chreidsinn nach ann ri feala-dhà bhithinn an uair a bu mhiann leam an iomain " gu cluainibh glas le sìth." Cha chreideadh duine an làn-

aighear a gheibheadh iad as an iomain sin, agus b' e am buachaille an aon bhall-spuirt aca. Ruitheadh iad chugam is bhuam ; réiseadh iad mun cuairt orm, agus leumadh iad thar mullach mo chinn ; ach an aon cheum beag cha ghabhadh iad an rathad bu mhiann leamsa. An uair a bhithinn air mo chlaoidh leo, is a' toirt dùil-suas anns an iomain, theirinn riu ann am fheirg, iad a dhol do Thigh Iain-Ghròta, nach bithinn a' strì na b' fhaide riu ; agus thilginn mi fhéin air mo dhruim air a' bhlàr. Thigeadh iad an sin 'n an ruith 's 'n an leum a dh' fhaicinn ciod an tubaist a dh' éirich do 'n bhuachaille. Dh' fheuchadh iad mi le'n sròna biorach o mhullach mo chinn gu bonnaibh mo chas, a dh' fhaotainn a mach cion-fàth mo thrioblaid. 'N an deifir thuiteadh iad tharam, is shaltradh iad fo an casan mi, gus mu dheireadh am bu bhuidhe leam leum air mo bhonn gu mo dhìon féin o'n ro-chùram a bhàtar a' nochdadh mu m' dhéidhinn. Ghabhainn-sa an sin an rathad, agus dod na dunach orm. Leanadh iad mi a' dannsadh 's a' beiceis mu m' thim-chioll, ach cha dèanadh sin ach cur ris a' mhìothlachd a bha ormsa cheana. Leanadh iad mi, mar so, a h-uile ceum gus an tigeamaid chum a' chrò anns am biodh iad ag cur seachad na h-oidhche. Thigeadh iad an sin mun cuairt domh a' putadh a chéile, is a' saltairt air mo chasan, agus a h-uile h-aon diubh a' strì ri m' phògadh. Creutairean cho aotrom, guanach, teò-chridheach, agus cho duilich a bhuachailleachd, cha d' thàinig riamh am charaibh-sa.

Cha bhiodh e chum buannachd mhóir do neach 'sam bith fios fhaotainn air na dh' fhuiling mise air tàilleabh nan creutairean gogaideach sin. Mar thuirt mi cheana, chan ann air son dad a chur ri suim ar n-eòlais mu dhéidhinn nàdur agus àbhaist nam fiadh a tha mi

sgrìobhadh nan cuimhneachan faoine so aig an am, ach a mhàin gu m' thoileachadh féin ann a bhi dèanamh so 'n a chaitheamh-aimsire as taitniche, agus nach 'eil cho mi-tharbhach, ri bhi smuainteachadh air nithean nach gabh leasachadh ; nithean mar a thà, agus nithean mar a dh' fhaodadh iad a bhi.

Faodaidh mi cunntas aithghearr a thoirt seachad air turus beag a thug mi le cuideachd na h-an-riaghailt so, an déidh dhaibh tighinn gu inbhe dhamh agus aighean, agus fóghnaidh sin mar eisimpleir air iomadh deuchainn eile a chuir iad am rathad. Bha ochd no naoi de choineunaich againn, agus bha iad sin fo m' chùram a bharrachd air na féidh. Dh' fhalbh mi, latha de na laithean, a thoirt sràid do na coin. Cha robh iarraidh againn air cuideachd nam fiadh, ach chunnaic iad a' falbh sinn, agus lean iad sinn. A nis, bha na féidh glé thoigheach air cuideachd nan con, ach cha robh ciataich 'sam bith aig na coin do chuideachd nam fiadh. An déidh dhuinn dol astar latha sàbaid, shuidh mi air cnocan bòidheach grianach, agus air ball bha na coin mu m' thimchioll ; a h-uile h-aon a' strì ri faotainn na bu dlùithe dhomh na càch. Chunnaic na féidh so, agus thàinig iad 'n an ruith 's 'n an leum, agus cha robh iad ach goirid a' réiteach àite dhaibh féin. B' éiginn do na coin bhochda teicheadh le am beatha, agus bha am buachaille féin an cunnart a bhi air a shaltairt fo an casan. Bha aon de na féidh a bha, 'n a laogh, na bu lugha na càch, agus lean e greis 'n a chranna-pheasan, ach le bhi gleidheadh aghaidh na spàine ris, bha e nis dlùth air cho mór ri càch. Bha an creutair so cho làn char ris an t-sionnach. Aon de na pratan a bhiodh e cluich an uair a bhiodh iad a' strì co bu dlùithe gheibheadh do 'n bhuachaille : sparradh e a cheann a stigh am measg chàich, agus cho luath 's a

bheireadh iad uilleag dha, dheanadh e sin 'n a leisgeul air son tuiteam trasd air a' bhuachaille. Bheireadh am buachaille faghar no dhà air na h-aisnean aige is phacadh e eadar a chasan e. Cha bhiodh tuilleadh a dhìth air, agus an uair gheibheadh e e féin a dhèanamh comhfhurtachail, shealladh e an àird mar gum biodh e farraid, "am fac thu cho tapaidh 's a rinn mi sud?" Ach air an là so bha Tómas—b' e sin ainm—cho mór, trom, is nan leiginn leis an cleas so a chluich orm, dh' fhaodainn a bhi dol dachaidh le màm-sic am chuideachd. Laigh iad sìos mu dheireadh, is thòisich cuid diùbh air cnàmh an cìr. Bha am measg nan con aon a bha 'n a chù-eunaich anabarrach maith; ach bha e nis sean, agus air fàs cho usaideach 's gun dèanadh e cùis-ghearain de'n rud a b' fhaoine. Chunnaic mi e, is e 'n a shuidhe air leth o chàch, agus coltas air a bhi fìor neo-thoilichte le staid. Dh' amhairc e an rathad a bha mi 's na deoir 'n a shùilean. Ghairm mi air, is thàinig e, agus sin mar gum b' ann glé earraigeach. Ghabh mi truas d' a chor is chàin mi na féidh ris, agus an déidh sin, chomharraich mi mach dha slios bòidheach fraoich a bha dìreach fa'r comhair, agus thug mi cuireadh dha dol a dh' iarraidh an aodainn sin dh' fheuch an robh sealg-ach a b' fhiach ann. Chuir so saod air, agus dh' fhalbh e gu toilichte. Bha té de na h-aighean d' am b' ainm Jessie, 'n a laighe làmh rium, agus an uair chunnaic i an cù a' falbh, thug i ionnsaigh air falbh 'n a chuideachd; ach rug mi air chluasan oirre, agus ghleidh mi air a h-ais i. Bha an sean chù nis a' fiaradh a' bhruthaich air ais 's air aghaidh, agus e cumail na gaoithe air a ghualainn, 's a' deanamh cinnteach as a h-uile slat de'n talamh. Bheireadh e sòlas do chridhe sealgair an cù sin fhaicinn mu thimchioll a ghnothaich.

Dh' aithnich mi air a nis, mar bha e gabhail a chùrsa, gun d' fhuair e mach an cèarn anns an robh na h-eoin, ach cha do ghabh e féin sin air. Bha e air ais 's air aghaidh, mar a bha e roimhe, ach gu robh a chùrsa dol na bu ghiorra 's na bu ghiorra, agus e ag oibreachadh suas a chum an àite anns an robh na h-eoin 'n an laighe. Bha Jessie ag cur roimpe bhi air falbh. Cha robh i tuigsinn ciod a bha an sean chù a' sireadh anns an fhraoch. Bha Jessie car neònach mar so ; dh' fheumadh ise i féin a dhèanamh cinnteach mu dhéidhinn ni sam bith a chuireadh iongantas oirre. Chan fhóghnadh leatha ach an ni sin a rannsachadh air a son féin. Bha an seann chù nis gu faicilleach a' tarruing suas ris na h-eoin, ceum an dràsda 's a rithist 'g a thoirt na bu dlùithe 's na bu dlùithe. Mu dheireadh, sheas e ; amhach sìnte roimhe, 's a shròn dìreach air an àite anns an robh na h-eoin ; earball sìnte 'n a dhéidh, agus cho rag ri crann-brataich ; trì d'a chasan air a' ghrunnd, 's a' cheathramh cas togte, deas gus an ath cheum a thabhairt nam biodh sin feumail. Sheas e mar sin gun char a nunn no nall, ach cho daingean is ged bu dealbh-snaidhte bh' ann. An uair chunnaic Jessie so, cha b' urrainn di cumail oirre féin na b' fhaide ; spìon i uam a cluasan is thog i oirre dh' fhaicinn air a son féin ciod a bha ceàrr air an t-seann chù. Ràinig i e, is chuir i a sròn air a dhruim dh' fheuch am b' ann an sin a bha an fhàilling ; ach cha do charaich esan eang. Thug i an sin roid m'a thimchioll dh'fheuch an cuireadh sin gluasad ann. Chuir sin gluasad anns na h-eoin fhraoich air an robh esan ag èaladh, agus leum iad air falbh air an iteig. An uair chunnaic an cù bochd gu robh a shaothair air a toirt gu mi-bhuil leis a' chreutair ghogaideach sin, thug e aon bhurral tiamhaidh as, agus sheall e an taobh a

bha mi, mar gum biodh e 'g a leigeil gu mo ràdh féin, co dhiùbh chunnaic mi riamh gnothach eile cho mì-chiatach ri sin. Chuir so tuilleadh iomagain air Jessie mu chor a' choin, agus bha i dol a chur a sròine air, aon uair eile, a dhearbhadh dha an truais a bh' aice ris ; ach bha so tuilleadh na b' urrainn dàsan cur suas leis, agus leum e is rug e air chluais oirre. Cha robh sin aige mar a chuid féin ; dh' éirich ise air a casan deiridh is leadair i an cù le a casan-toisich gus an robh e 's an sgiamhail. Theich e agus gearan goirt 'n a bheul, is thàinig e am ionnsaigh le casaid làidir 'n a chridhe an aghaidh na h-aighe, nam b' urrainn da a chur an céill. Rinn e mar a b' fheàrr a dh' fhaodadh e ; chuir e spàg am làimh, a' leigeil ris dhomh mar bha e air a mhilleadh, is e aig a' cheart am air bhall-chrith leis an dòruinn ; an deur a bha 'na shùil, agus an ciùcharan goirt a bha 'na bheul a' tagairt a chùise féin cho éifeachdach 's ged bhiodh e a' taomadh a mach a ghearain an Gàidhlig ghrinn fhileanta Earra-Ghàidheal. A dh' aon fhacal cha robh nì talmhaidh bheireadh faochadh dha ach ceann na h-aighe a thoirt da air méis. Air ghaol sìthe, gheall mi sin da ; agus le bhi taomadh briathran truacantais 'n a chluais, bha mi, air sheòl, a' taomadh ìocshlaint 'n a chreuchdan, is mar sin thug mi sìd fhèathail mun cuairt. Ach ma thug, cha b' fhada a mhair i. Thàinig Jessie, is an uair chunnaic i an cù eadar mo ghlùinean, ghabh i nìos a dh' fhaicinn ciamar a bha e. Anns an rùn so, agus a réir a h-àbhaist, chuir i a sròn air a dhruim cho coibhneil 's a b' aithne dhi ; ach, mo chreach, leum, agus ghlaodh esan cho cruaidh 's ged a chuirte saighead ann.

Bha mi ion 's as mo chiall a' strì ri sìth a chumail eadar na creutairean sin. Leum mi air mo bhonn ; bhrist mi suas an camp, is ghabh sinn an rathad a rithist.

Bha tigh mo sheanar 's a' ghleann fodhainn, agus ghabh sinn 'n a rathad. An uair ràinig sinn, chaidh mise stigh, ach dhruid mi an dorus am dhéidh a chumail a mach muinntir na h-an-riaghailt. Cha robh aig an tigh ach mo sheanmhathair, 's i cur crìch air deasachadh arain. Thuirt mi rithe gun i dh' fhosgladh an doruis, gun robh na féidh a muigh ; ach tha amharus agam nach cuala i gu ro-mhath ciod a thubhairt mi ; bha i mall 'n a clàisteachd. Bha cruach de 'n aran a dh' fhuin i, aran coirce, air a' bhòrd, agus a' chuid mu dheireadh de 'n fhuine 'g a chruadhachadh ris an teine. Chaidh ise gu mi-fhortanach chun an doruis, agus dh'fhosgail i e. 'Stigh a bhrùchd a' chuideachd a bha a muigh. An uair thuig mise ciod a thachair, leum mi air mo bhonn, agus chuir mi an t-aran a bha air a' bhòrd an àird air déile bha fo anainn an tighe ; ach cha robh ùine air na bha ris an teine shàbhaladh ; bha sin 'n a chriomagan air an ùrlar ann am prioba na sùla. Rachadh na creutairean riasgail sin troimh theine Bhàail air son arain-choirce. Fhuair mi na coin a chur taobh a muigh an doruis ; ach mun do shoirbhich sin leam bha na féidh an déidh crìoch a chur air na bha ris an teine de'n aran, agus a' sealltainn air son tuilleadh. Fhuair Jessie a sùil air na chuir mise an àird air an déile, is leum i suas air a' bhòrd, agus bha an còrr de 'n fhuine air an ùrlar mum b' urrainn bacadh a chur oirre. Cha robh dhomh ach an slaodadh a mach air chluasan, aon an déidh aoin diùbh ; agus mun d' fhuair mise an t-aon mu dheireadh dhiùbh mach, cha robh móran a làthair de fhuine na seann mhnà. Bha mi fìor dhuilich mar a thachair ; cha robh aig a' bhoirionnach chaomh ach tionndadh ris an fhuineadh as ùr, ach bha foidhidinn mhaith aice. An déidh na rinn iad de chron, cha dubhairt i ach, " O, na creu-

tairean, nach bòidheach iad." Chuidich mi leatha an tigh a réiteach 's an t-ùrlar a sguabadh ; is an spruidhleach arain a sgap a' ghràisg feadh an tighe, thruis mi is chuir mi am phòc e, agus air eagal gun éireadh tubaist eile dhuinn, dh' fhalbh mi le mo threud.

Thug mi achmhasan do na coin air son na h-aimhreit a thog iad, agus an tàmailt a fhuair mi as an leth. Dh'éisd iad rium le an cinn crom, agus, a réir coltais, aithreachas orra air son an cuid de'n mhì-riaghailt a thachair ; ach am feadh 's a bha mi labhairt, bheireadh an seann chù sùil nuagach, an dràsda 's a rithist, an rathad a bha Jessie, a' leigeil ris gu soilleir ciod a bha 'n a bheachd. Thionndaidh mi ris na féidh dh'fheuch an gabhadh beagan oilein a sparradh orra, ach cha bu mhór a b' fheàirrde mi sin. An uair a bha mise leigeadh sìos Lagh nam Modhannan dhaibh, bha Jessie, le a soc gus an dà shùil ann mo phòca, far an do mhothaich i do 'n spruidhleach arain a thruis mise bhàrr an ùrlair. Thug i làn a beoil leatha, is cho luath 's a chunnaic càch gun robh rudeigin air mo ghiùlan, mach o nach d' thug iad an còta bhàrr mo dhroma, gus an d' fhuair iad a h-uile bruan dheth. Fhuair sinn mu dheireadh air ar n-ais chum nan cairtealan a dh'fhàg sinn 's a mhadainn, is nuair thàinig ám an treud a chur do 'n chrò, an dàil na h-oidhche, bha iad cho gaolach 's ged a bhiodh an giùlan ré an là cheart cho cliuiteach 's a b' urrainn domh iarraidh. " O, luchd nan ceann gun chéill ! "

Mu'n ám so bha dà no trì de riobagan dubha a' strì r' an cinn a nochdadh air uachdar a' chraicinn, eadar mo bheul 's mo shròn. Ghabh mi sodan nach bu bheag riù, agus bha mi fìor chùramach mu'n déidhinn ; 'g an leasachadh le ìm ùr ; 'g an slìogadh le m' mheoir, 's 'g an treòrachadh an taobh a bu mhiann leam iad a ghabhail.

Chan e gum b' fhiach am beagan a bh' ann diùbh na h-uiread so de dhragh a ghabhail riù, ach bha dòchas agam nach robh an so ach na roimh-theachdairean a bha 'g an nochdadh féin mar earlais air na bha ri teachd, agus le cothrom na còrach a thoirt daibh, ciod am fios nach faodadh am Freasdal fhaicinn iomchuidh spruidh-leach feusaig a chur 'n an cois. An ùine ghoirid thàinig an cinneas so cho fhad air adhart, 's gun robh e dèanamh seòrsa de ròibinn dubh mu m' bhilean. Bha a h-uile ni ceart gu leoir gus an d' thug Jessie fa-near ciod a bha dol air adhart. An uair a thug, b' éiginn dìthse, a réir a h-àbhaist, fios fhaotainn ciod a bha ceàrr. Cha chreideadh duine a' gheur-leanmhuinn a dh' fhuiling mise o'n chreutair ghogaideach sin air tàilleabh a' bheagain chinneis a bha an sin. A' cheud nì 's a mhadainn, agus an rud mu dheireadh 's an fheasgar, b' e Jessie a' sparradh a gnois am aodann, a strì ri greim fhaotainn air na ribeagan prìseil sin a bha cho miadhail agam fhéin. Cha diùltainn-sa Jessie a phògadh nam b' e sin na bha dhìth oirre, oir ceart mar thuirt Donn-chadh Bàn—

" Cha robh a h-anail breun
Ge b' e phògadh i ; "

ach bha fhios nam faigheadh ise aon uair a' bhileag fhochainn sin eadar a càirean 's a fiacail, nach fàgadh i bheag de fhuidheall 'n a déidh. Thàinig na ribeagan sàbhailt troimh chunnart no dhà eile, ach cha d' rinn sin iad na 's miadhaile dhòmhsa 'n diugh na bha iad 's an am an robh Jessie ag amharc nan déidh.

Bha dà dhamh 's an treud so, agus an uair chinn an cuid chabar, thòisich iad, mar is gnàth le'n seòrsa, air na cabair sin fheuchainn air duine 's air beathach, dìreach mar a bu deise. Bha mi latha àraidh ag cur seachad na

h-aimsir a' spaisdearachd a suas 's a nuas ri taobh na h-aibhne. Chunnaic Tómas mi, agus bho nach robh a bheag aige r' a dheanamh, thàinig e chumail cuideachd rium. Cha luaithe thàinig e an dlùths na thòisich e air cuid d' a chleasan fheuchainn orm. A nis bha cleasachd Thómais maith gu leoir fhad 's nach robh ann féin ach am maolcheann ; ach bho 'n a bha nis a cheann arm-aichte le sleagh 's le pìc, cha robh mi cinnteach nach faodadh an rud a bhiodh dhà-san 'n a fheala-dhà a bhi dhomh-sa 'n a dha-rìreadh. Rug mi air chluais air, agus thèoraich mi leam a chum an rathaid-mhóir e. Ghabh sinn an rathad le chéile ; esan 's a cheum cho uallach agus a cheann cho àrd is ged a bu leis féin am baile ; mise a' tachas a chluaise, 's ag innseadh dha mu chor an t-saoghail. Bha sinn mar so a' sràidimeachd air druim an rathaid-mhóir an uair a thug mise sùil uam is a chunnaic mi " banarach dhonn a' chruidh," a' tighinn dachaidh as a' bhuailidh. Leig mi as cluas Thómais agus thòisich mi air slìogadh nan ribeag a bha a nis soilleir r' am faicinn air mo bhus-uachdair, agus aig a cheart am stad mo chonaltradh ri Tómas. Thug esan fa-near ; co dhiùbh, bha e mothachail air nach robh e féin a' faotainn na h-aire sin a bha dligheach dha ; agus dìreach a thoirt sanais dhomh gun robh mi dèanamh dearmaid air mo dhleasnas, thug e bruideadh dhomh 's na h-aisnean 's thilg e an dìg an rathaid-mhóir mi. Thuit e a mach gun robh an rathad gu math na b' àirde na an dìg a bha r' a thaobh. Thug e, leis sin, beagan ùine mun d' fhuair mise mo chasan a shlaodadh a nìos as a' pholl, is an suidheachadh air talamh tioram. Tha mi smaointeachadh gun do thuig Tómas air mo ghuth is air mo chainnt, am feadh 's a bha mi streap ri bruaich na dìge, nach robh mi uile gu léir buidheach dheth ; co

dhiùbh, dh' fhan e fad na làimhe uam, is an déidh dha greis a thoirt a' dannsadh air mo bheulaibh, chuimhnich e gun robh gnothach aige taobh-eigin eile, is dh' fhàg e an sud mi, ag glanadh a' phuill de m' thrusgan, agus a' leigeil ruith le sreing de ghuidheachan, an dòchas gum beireadh cuid diùbh air Tómas ; ach cha do rug ; cha d' thug iad feachdadh air.

II.

Bha e glé iongantach r' a thoirt fa-near an t-eadar-dhealachadh a bha eadar na creutairean sin a thaobh càileachd. Cha robh a dhà dhiùbh a dh' aon nàdur. Bha an t-eadar-dhealachadh so ro-chomharraichte anns na daimh—Tómas agus Jack. Bha Jack fìor-uasal 'n a dhòigh ; cha b' fhiach leis a bhi ri peasanachd mar a bhiodh Tómas, is cha robh droch-phratan 'sam bith 'n a aoraibh. Bha na h-aighean comharraichte air an dòigh cheudna, càil fa leth aig gach aon diùbh.

Bha an t-am a nis a' dlùthachadh anns am b' éiginn dhomh-sa dealachadh ri mo threud. Cheannaich duine-uasal mór an oighreachd greis roimhe sin ; ach cha robh cabhag air a thighinn g' a faicinn. Mu dheireadh, thàinig e féin 's a luchd-coimhideachd a shealltainn an àite. Bha a' Bhaintighearna fo mhór-thrioblaid a thaobh cho fiadhaich 's a bha a h-uile nì ag amharc : beanntan gruamach ; coilltean ùdlaidh ; muir ànradhach, is gun uibhir is acarsaid air son bàta, no rathad-mór air son carbaid. "Ciod a bhuair thu," arsa ise ris a' Mhorair, "gu a leithid so dh' àite cheannach ?" "Aite," arsa ise, "gun eaglais, gun tigh-sgoil ; gun phosta tighinn na's dlùithe na seachd mìle dh' astar ; gun lighiche eadar dà cheann an eilein, agus na's miosa na

sin uile, gun ghreim de aran cruithneachd r' a fhaotainn na's dlùithe na Ceann Loch-Gilb, fichead mìle air falbh is deich dhiùbh thar fairge. Ciod idir," dh'fharraid i rithist, " a theum thu gu a leithid so dh' àite cheannach ? " Cha robh an duine còir ro-chinnteach mu'n chùis, agus smaointich e sgrìob a thoirt taobh éiginn gus an ciuinicheadh a' Bhaintighearna. Bha uinneag an t-seòmair iosail ris a' ghrunnd, is thog e i, is thug e ceum a mach air an réidhlean. Thàinig Jessie mun cuairt ; chunnaic i an uinneag fosgailte, is ghabh i ceum a stigh. Bha a' Bhaintighearna 'n a seasamh taobh eile an t-seòmair, is a cùl ris an uinneig. Bha ceum na h-aighe cho grinn, is am brat-ùrlair cho tiugh, is nach d' fhuair a' bhean-uasal an sanas a bu lugha gus an do chuir Jessie a sròn fhuar air a lethcheann. Chunnaic i, aig a' cheart ám, anns an sgàthan a bha f'a comhair, faileas an fhiadh-bheathaich a bha r'a taobh ; ghlaodh i gu cruaidh, is thuit i seachad air an ùrlar. Thàinig aon de na seirbheisich a dh' fhaicinn ciod a bha ceàrr. An uair a chunnaic e a' Bhaintighearna a' tomhas fad a droma air an ùrlar, agus fiadh-bheathach oillteil 'n a sheasamh os a cionn, thog esan sgairt-fhuathais eile, is air ball bha an còrr de na seirbheisich cruinn. Thòisich an sin ùspairn chruaidh a dh' fhaotainn na h-uilbheist so a chur a mach. Shaoil Jessie bhochd gur ann ri feala-dhà a bha iad, agus dh' aontaich i leò 's a mhionaid ; is réis i mun cuairt an t-seòmair, is leum i thar gach ball àirneis a thàinig 'n a rathad, ach a mach cha rachadh i ; c'ar son a rachadh ; nach robh a h-uilè nì g' a riar far an robh i ? Chaidh fios cabhaig a chur thun a' bhuachaille e thighinn le a ghunna, is le a chuid chon a chur as do 'n bheithir-sgiathaich a bha an los an tigh 's na bha ann a chur bun os cionn. Thàinig e, ach gun ghunna,

gun chù leis ; chuir e a làmh air sròin na h-aighe is dh' iarr e oirre a leantainn, is rinn ise sin cho toileach 's a rinn na radain Pìobaire-ballach Hamelin a leantainn. Chuir so iongantas air na Goill ; ach cha robh fhios aca gun robh crioman arain an cridhe na dèarna aig a' bhuachaille, is gun do mhothaich Jessie dha sin an uair a chuir e a làmh air a sròin. Bha a' Bhain-tighearna an droch chàs. Theab i an deò a chall leis an eagal, is bha i nis, mar gum b' ann, eadar nèamh is talamh, is gun fhios co-dhiùbh dh' fhanadh no dh' fhalbhadh i, agus sin air tachairt an àite gun fhear-sgil, gun chungaidh-leighis : " gun ìoc-shlaint an Gilead, gun léigh an sin." " O, ciod idir a thug air an duine ghòrach an t-àite a cheannach ? " Coma co-dhiùbh, bha i tighinn chuige uidh air n-uidh.

Air madainn an la-arna-mhàireach, dhùisg i le sgaoim mhóir, 's i a' bruadar gun robh an creutair gun mhodh gun nàire sin Jessie aig taobh a leapa, 's a' strì r'a pògadh an aghaidh a toile bheusaich, bhanail, féin ; ach shaoilinn nach ruigeadh i a leas a bhi cho geadasach ; bheirinn-sa an diugh sè sgillinn nam biodh i agam, air son pòig-mhaidne Jessie. Leis an aobhar oilbheim a fhuair a' bhean-uasal, is gun fhios ciod an t-ath-bhuaireadh a dh' fhaodadh a mealladh 'n a leithid so de àite, leum i air a bonn, dh' fhosgail i an uinneag, is sheall i mach. Bha a' ghrian ag éirigh air cùl nam beann 's ag cur gathan soluis troimh na neoil thana bha snàmh os an cionn. Bha an Caolas Diùrach, air nach do ràinig ach faileas nan gathan sin fathast, mar shruth mór leathann de airgiod-beò, leis gach dath a b' urrainn di bhreithneachadh a' dol 's a' tighinn air a aodann, mar an lannair a chluicheas air muineal a' chalmain. Bha an drùchd air an fheur, is boltrach chùbhraidh a'

tighinn as a' choille dlùth làimh. Air an réidhlean fo'n uinneig bha a h-uibhir de chreutairean nach fhac i riamh roimhe cho dlùth air tigh : coilich-dhubha is liath-chearcan ; easagan is cearcan-tomain ; maighich is coineanan ; 's iad uile cho neo-sgàthach 's ged nach biodh tigh no duine mar mhìle dh' astar daibh. Theagamh nach robh an t-àite cho duaichnidh 's a shaoil i. Ghabh i mu thàmh a rithist, ach dh' fhàg i an uinneag fosgailte ; bha tùis na coille ro-annasach leatha. Chaidil i gu suaineach gus an robh ghrian àrd 's an speur, 's an uair a dhùisg i mhothaich i gun robh i cho acrach ri seabhaig.

An déidh dhi a lòn-maidne ghabhail, bu mhiann leatha tuilleadh de 'n àite fhaicinn, ach mun earbadh i i féin an taobh a mach de bhallachan an tighe, chuir i luchd-coimhid a shealltainn mun cuairt, a dhèanamh cinnteach nach robh fiadh-bheathaichean 's a choimhearsnachd. Thug iadsan fios air ais nach robh creutair fiadhta 's an t-sealladh. Ghabh i a mach, a' stiùradh a ceum sìos an cois na coille, a bha nis 'n a làn thrusgan uaine. Bha iongantas oirre cho ùrar agus cho pailt 's a bha gach seòrsa luibhean a' fàs mun cuairt. An raineach féin, ar leatha nach fhac i riamh a leithid de phailteas de gach seòrsa. An fhrithraineach a' ruigheachd an àird gu a h-achlais ; cuinnlein na dubhchasaich na bu ghrinne na chunnaic i idir, is teanga-an-fhéidh cho leobhar, cuimir, is ged a bhiodh i strì ri duais fhaotainn air son meud is snas a cinneis. Bha a' Bhaintighearna mar so a' mealtainn na cùbhraidheachd a bha mun cuairt an uair chual i sporghail 's a choille. Thionndaidh i air falbh rathad eile, gun fhios nach faodadh math-ghamhainn leum a mach an taobh sin. Cha deach i ach goirid air an rathad sin an uair chunnaic i, mar a

shaoil ise, trì-fichead fiadh a' brùchdadh a mach as a' choille, is a' tighinn 'n an leum g' a h-ionnsaigh. Cha robh ann diubh ach trì-deug, ach mheudaich sùil an eagail an àireamh. Bha iad mun cuairt oirre ann an tiota, agus a h-uile h-aon a' strì ri fàilt is furan a thoirt di 'n a dhòigh féin, ach gu mi-fhortanach cha do thuig ise ciod a bha 'n am beachd ; shaoil i gur ann an rùn a h-itheadh a bha iad. Gu freasdalach, chunnaic mise an suidheachadh 's an robh a' bhean-uasal, is chaidh mi 's an eadraiginn ; ach, mo chreach, cha b' e am buidheachas a b' fheàrr a fhuair mi air a shon. 'S ann a thug i achmhasan sgaiteach dhomh a chionn nach d' thug mi oilean cubhaidh do na féidh. Mo thruaighe, ciamar a bheirinnsa do na féidh an nì sin nach robh agam dhomh fhéin ? Ach tha na h-uaislean cho mi-riasanta. Cho luath 's a fhuair a' Bhaintighearna fo dhìon an tighe, shuidh i ann am breitheanas orm féin is air na féidh, agus b' i a' bhreith luath lochdach a thug i mach : ar fògradh le chéile as a' bhaile, gun latha dàlach.

Chaidh crò mór iarainn a dhèanamh an àird' a' mhonaidh air son nam fiadh, far am faiceadh 's an cuireadh iad eòlas air féidh eile ; féidh nach deach riamh a chuallach, is nach do bhlais greim de aran coirce. An uair a bha sin deas air an son, thug am buachaille leis iad, is thug e fad-seilbh dhaibh air an dachaidh dhuaichnidh sin a bha cho mi-nàdurra dhaibh, 's a dh' fhuathaich iad le an uile neart. Chuireadh e bior ann an cridhe cloiche staid nan creutairean sin fhaicinn an uair a thuig iad a bhi ann an cunglach nach b' urrainn daibh féin a dhèanamh farsuing. Ghuidh is ghrìos iad orm 'n an dòigh féin an saorsa thoirt dhaibh. Bha Tómas a' sileadh nan deur, is a phratan gu buileach air a thréigsinn. Bha Jessie, 's a sùilean cho leathann ri

beanntaig, ag gealltainn a giùlan féin ath-leasachadh á sin a mach nam fosglainn dhaibh cachaileith na gainntir sin; ach chan fhaodadh e bhi ; chaidh a' bhinn a thoirt a mach, is cha robh laghanna nam Medach 's nam Persianach na bu neo-mhùitiche na bha òrdugh na Baintighearna. B' éiginn dòmhsa togail orm is am fàgail an sud, is cha b' e culaidh-mhulaid a bu lugha bh' air mo ghiùlan a' fàgail Dhiùra, an cor anns an d'fhàg mi mo threud bòidheach.

AN DUINE CAOMHAIL

[Thàinig na h-earrannan a leanas a mach an toiseach ann an *Life and Work*. Chaidh an sgrìobhadh leis an Urramach Domhnull Mac Laomuinn, ministir Bhlàr Athall, fear deasachaidh na pàirte de 'n phaipeir mhiosail sin a tha air a sgrìobhadh ann an Gàidhlig. Rugadh Maighistir Mac Laomuinn ann an Tìr-idhe. Chan 'eil fear ann an diugh na's comasaiche na e fhéin air ar cainnt a sgrìobhadh le snas agus blas.]

Air do Chriosd a bhi teagasg ann an sionagog àraidh, dh' éirich fear-lagha aig deireadh an t-searmoin a chur ceist air. Cha b' ann air ghaol solus fhaotainn a rinn e sin ; ach bha e 'n a sheòrsa de phearsa-eaglais e fhéin, agus bu mhaith leis a dhearbhadh an làthair an t-sluaigh nach robh teagasg Chriosd fallain. " Ciod a ni mi," ars' esan, " a chum gun sealbhaich mi a' bheatha mhaireannach mar oighreachd ? " Thuig an Slànuighear gu maith an seòrsa duine a bha aige ; agus an àite a fhreagairt, thubhairt e ris, " Ciod a tha sgrìobhta anns an lagh ? " " Tha an lagh an ràdh," ars' am fear-lagha, " Gràdhaichidh tu an Tighearna do Dhia le t' uile neart, agus le t' uile inntinn ; agus do choimhearsnach mar thu féin." " Is ceart a fhreagair thu," thubhairt

Criosd ris ; " dèan so, agus bithidh tu beò." Cha b' urrainn am fear-lagha a ràdh nach robh an teagasg so fallain gu leoir, ach los e fhéin fhìreanachadh, dh' fheuch e car eile agus thubhairt e, "Agus có e mo choimhearsnach." A réir teagasg nan sgrìobhaichean cha bu choimhearsnach do Iudhach ach Iudhach eile, ach bha amharus air an fhear-lagha gu robh teagasg Chriosd na b' fharsuinge na teagasg nan sgrìobhaichean, agus dh' fheòraich e a' cheist so, an dùil gum biodh an Slànuighear air a dhìteadh as a bhilean féin, an éisdeachd an t-sluaigh. Ach chunnaic Criosd an ribe a chuir an droch sgealb roimhe, agus an àite a fhreagairt anns an dòigh a bu mhaith leis, dh' innis e dha an naidheachd a leanas.

Bha duine àraidh air a thurus o Ierusalem do Iericho, agus air dha tuiteam am measg luchd-reubainn, thug iad bhuaith na bha aige, rinn iad droch ghiullachd air a chorp, agus thilg iad e taobh an rathaid, leth-mharbh. An ceann greis, có a thàinig an rathad ach sagart ? Mhothaich an sagart do'n diol-thruais a bha anns na h-ospagan deireannach, ach cha do chuir e stad 'n a cheum is ghabh e seachad. Air sàil an t-sagairt thàinig Lebhitheach, agus rinn esan an ni ceudna. Ach thachair gu robh Samaritanach ag gabhail an rathaid as an déidh ; agus an uair a chunnaic esan droch cor an fhir a bha 'n a shìneadh, ghabh e truas dheth is rinn e cobhair air. Cheangail e a chreuchdan is ghabh e cùram dheth. " Có de'n triuir so," dh' fheòraich Criosd, " a bu choimhearsnach dhasan a thuit am measg an luchd-reubainn ? " Chunnaic am fear-lagha nach robh feum dha an còrr a ràdh, oir dh' innseadh an coguis agus an tùr nàdurra do na h-uile a bha 's an éisdeachd, gun do rinn an Samaritanach gnìomh caomhail agus

gun do rinn na seoid eile gnìomh nàrach. Mar sin fhreagair e, " Esan a rinn tròcair air." Thubhairt Iosa ris, " Rach, agus dèan thusa air a' mhodh cheudna."

I. Anns a' chosmhalachd so tha Criosd a' dìteadh inntinn chumhang nan Iudhach. Bha iad an dùil nach robh suim aig Dia do shluagh air bith ach iad féin a mhàin ; bha iad air an séideadh suas le h-uabhar spioradail. Bha iad a' sealltainn sìos le tàir air gach cinneach eile, agus gu sònraichte air muinntir Shamaria. Bha seann ghamhlas eatorra ; agus ma b' fhìor na h-Iudhaich cha robh anns na Samaritanaich ach daoine aineolach, ain-diadhaidh. Chrathadh na sgrìobhaichean an ceann nan abradh tu riutha gum faodadh cuid de na Samaritanaich a bhi air slighe na beatha. Ach is e sin an dearbh rud a thubhairt Iosa ris an fhear-lagha anns a' chosmhalachd so, agus chuir e an fhìrinn m'a choinne air dhòigh cho soilleir 's nach b' urrainn e gun gabhail rithe. Theagaisg e dha gu bheil an diadhaidheachd, coltach ris a' chàirdeas, mar a chumar i ; agus nach robh anns an t-sagart agus anns an Lebhitheach ach diùgha nam fear, ged a bu phearsachan-eaglais iad. Is ann air a toradh a dh' aithnichear a' chraobh, agus do bhrìgh gu robh an cridheachan cruaidh is an-iochdmhor cha robh annta ach crìonaichean gun sùgh ann am fìon-lios Dé. Cha d' thubhairt Criosd gum bu chealgairean an sagart 's an Lebhitheach 'n an cràbhadh, ach leig e fhaicinn d' a luchd-éisdeachd nach robh aca ach coslas na diadhaidheachd gun a cumhachd. Cha mhò a thubhairt e gu robh an Samaritanach coimhlionta, ach leig e fhaicinn dhaibh gu robh iochd is uaisle 'n a nàdur a bha 'g a chur fada fada air thoiseach air an dithis eile am fianuis Dé. Bu choma leis co dhiùbh a bu choigreach no fear-cinnidh an diol-thruais a bha

leth-mharbh ; chunnaic e gum bu duine 'n a éiginn e, agus rinn e lom is dìreach air a thoirt cobhair dha. Bha iochd is gràdh bràthaireil 'n a chridhe, agus ged a bha e gun ainm na diadhaidheachd cha robh e gun a tairbhe. Ged nach robh a sheasamh aige anns an t-sionagog bha a sheasamh aige an ionad a b' fhearr, an comunn nan daoine còire aig a bheil cridhe truacanta is làmh fhialaidh is comhfhaireachadh ri anmhuinneachdan am bràithrean. Leis a' choimeas a tharruing e eadar an duine a bha còir gun a bhi cràbhach 's an fheadhainn a bha cràbhach gun a bhi còir, theagaisg Criosd d'a luchd-éisdeachd an là ud gur feàrr gnìomh na facal, gur feàrr tròcair na ìobairt, agus nach e gach neach a their ris-san, A Thighearna, a Thighearna, a théid a steach do rìoghachd nèimh, ach esan a ni toil a Athar a tha air nèamh. Agus is e toil Dhé gum biodh a chlann iochdmhor is coibhneil, deas gu maith a dhèanamh is bàigh a nochdadh ris na h-uireasbhuidhich. Chronaich e cumhangachd nan Iudhach ; agus theagaisg e dhaibh gur clann Dé iadsan uile anns a bheil spiorad a' ghràidh, co dhiùbh is Iudhaich no Greugaich no Samaritanaich iad. Mar bu leithne a bha fir-lagha na sionagog a' dèanamh am philacteridhean, is ann bu chaoile a bha iad a' dèanamh an creud ; agus bha feum aca air an fhìrinn a chluinntinn gu robh sluagh aig Dia an taobh a muigh d' an crìochan-san ; gu robh ainmean sgrìobhta ann an leabhar na beatha nach robh sgrìobhta ann an leabhar na sionagog. Chan 'eil Dia ag gabhail ri pearsa seach a chéile ; ach anns gach cinneach tha am fear a tha ag oibreachadh fìreantachd, taitneach leis.

II. Is e spiorad a' ghràidh an dà chuid, toradh is fianuis na diadhaidheachd. Is ann o Dhia a tha an gràdh ; agus gach neach a ghràdhaicheas, ghineadh o

Dhia e agus is aithne dha Dia. Tha an duine caomhail dlùth do rìoghachd Dhé, a dh' aindeoin iomadh fàillinn a dh' fhaodas a bhi ceangailte ris : tha an duine neo-thruacanta fada air falbh bhuaipe, ged nach dèan e dearmad air a chreud 's a phaidir a ràdh. Theagaisg an Slànuighear an fhìrinn so d'a dheisciobuil cho bith-eanta 's nach b' urrainn dhaibh gun a inntinn air a' chùis a thuigsinn ; agus mu choinne gach uair a chronaich e peacaidhean na feòla, chronaich e peacaidhean na h-inntinn seachd uairean. Las a chorruich gu h-eagal-ach an aghaidh uabhair is sannt is cruas-cridhe, agus thubhairt e gun rachadh eadhon na cìsmhaoir a steach do rìoghachd Dhé air thoiseach air luchd-aideachaidh de 'n t-seòrsa sin. Glé thric tha an eaglais a' dol calg-dhìreach an aghaidh an teagaisg so, agus a' dùnadh a doruis air sròn an t-Samaritanaich anns a bheil cruith-neachd cho maith ri cogull ; ged a dh'fhosglas i e do'n Lebhitheach chràbhach anns nach 'eil aon bhoinne de spiorad a' ghràidh. Tha sinn an dòchas nach 'eil sinn 'g ar mealladh fhéin cho buileach ris na Pharasaich, ach tha eachdraidh an t-saoghail a' teagasg dhuinn gu bheil e furasda do 'n eaglais tuiteam air falbh o inntinn Chriosd agus cudthrom a leigeil air nithean a bha suarach 'n a shùilean-san, is nithean air an do chuir esan cud-throm a dhìchuimhneachadh. Chan 'eil ann an diadh-aidheachd gun ghràdh ach plaosg gun bhiadh ; chan 'eil ann an creideamh gun obair ach craobh gun toradh ; chan eil ann an creideamh gun chaomhalachd ach masladh do chomunn nan naomh. " Ma labhras mi," arsa Pòl, " le teangaidhean dhaoine agus aingeal, ach gun ghràdh agam, tha mi ann am umha a ni fuaim, no ann am chiom-bal a ni gliongarsaich." Ged a dh' fhaodas iomadh bréid is toll a bhi air falluinn na fìreantachd, tha tomhas de

spiorad Chriosd air ghiùlan na feadhnach aig a bheil iochd is gràdh is caomhalachd 'n an cridhe. Agus is ann a réir an tomhais a tha aig neach de spiorad Chriosd a tha àite-seasaimh aige an rìoghachd Dhé. Esan nach gràdhaich a bhràthair a chunnaic e, chan urrainn da Dia nach faca e a ghràdhachadh. Ciod a theireadh tu ri fear-aideachaidh a tha an-iochdmhor, greannach, fuarchridheach; nach cuireadh e féin mun cuairt air son neach fo'n ghréin; nach rachadh leud a bhròige as an rathad air ghairm nan truaghan; ciod ach gu bheil e eu-coltach r'a Mhaighistir? An uair a thig latha na h-éiginn air a choimhearsnach, théid e seachad air dorus an duine sin, agus bheir e a aghaidh air an t-Samaritanach chòir a tha air taobh eile a' ghàraidh. Is coma leis có dhiùbh a tha ainm na diadhaidheachd aige no nach 'eil; is leòr gu bheil còiread is caomhalachd 'na chridhe. Ma gheibh no nach faigh Samaritanaich an t-saoghail gean-maith is beannachd na h-eaglais, gheibh iad duais as fheàrr; gheibh iad beannachd an Tì a thubhairt, "A mheud agus gun do rinn sibh e do aon de na bràithribh so agam-sa, rinn sibh dhomhsa e." Is e lagh Chriosd riaghailt ar beatha, agus is e a lagh-san, gun giùlaineadh daoine uallaichean a chéile, gum biodh iad teò-chridheach is coibhneil, ag cuideachadh am bràithrean a réir an comais. Mur dèan iad sin, tha iad air an riaghladh le spiorad olc an t-saoghail is chan ann le spiorad Dhé. Cha bhiodh e iongantach gun cuireadh an saoghal an eaglais an suarachas, ma gheibh bochdan is truaghain furtachd o na peacaich nach faigh iad o na naoimh. Is e caomhalachd an seud as maisiche ann an coron na diadhaidheachd. Tha an duine caomhail 'n a fhianuis do'n t-saoghal air maitheas is tròcair Dhé. Tha e 'n a fhasgadh a dh' ionnsaigh an tig daoine sgìth.

Tha e 'n a oladh a léighseas leòn-cridhe a bhràithrean. An uair a thuiteas a fhaileas air na creuchdaich, slànaichear iad. A' chuilc bhrùite cha bhris e. Ma dh' fheumas e neach eile a chronachadh, cronaichidh e ann an gràdh. Ma chluinneas e gun do ghlacadh a choimhearsnach am peacadh air bith, cha tionndaidh e a chùl ris, is cha dèan e tàir air ; ach bheir e air ais a shamhuil sin de dhuine ann an spiorad na macantachd. Ma ghabhas facal maith a ràdh as leth ciontaich, cha bhi e 'n a thosd. Cha dèan e ri neach sam bith ach mar bu mhaith leis Dia a dhèanamh ris fhéin.

III. Ged nach robh e am beachd an t-Slànuigheir a dhealbh féin a tharruing anns a' chosmhalachd so, faodar a phearsa naomh fhaicinn ann an cruth an t-Samaritanaich. Ann an laithean a fheòla bu bhiadh 's bu dheoch dha a bhi dol am measg a bhràithrean air thurusan na tròcair. Chuidich e leòsan a bha an teinn ; bha a chluas daonnan fosgailte do ghlaodh an uireasbhuidhich ; thug e misneach dhaibhsan a bha call an neirt ; ghuil e maille riùsan a bha ri caoidh. Dh'fhuiling e anacainnt o pheacaich, ach cha do sgìthich a ghràdh is cha do theirig a fhoidhidinn no a chaomhalachd. Cha b' ann a sgiùrsadh pheacach le briathran teinnteach a thàinig e do'n t-saoghal ach g'an teàrnadh ; cha robh dad de ghné an t-sagairt ann, ach móran de ghné an t-Samaritanaich ; agus is e sin a thàlaidh peacaich is anfhannaich g' a ionnsaigh. Thuit a choibhneas mar fhrasan mìne air an anam, is thàinig an dìthreabh fo bhlàth mar an ròs. Fo bhuaidh a chaomhalachd dhùisg aithreachas an cridheachan air nach cuireadh fìreantachd fhuar nam Pharasach impidh. O, a Shlànuighear chaoimh, is tusa caraid nam peacach is dòchas an t-saoghail ; ma tha thu air do dhìmeas is

air do chur air chùl le daoine, is e an t-aobhar gun d'fholuicheadh uapa flathas do ghnùise is iochd do chridhe, agus nach faca iad fhathast thu mar a tha thu. Ma thogar suas thu am maise do chaomhalachd, tàirngidh tu na h-uile dhaoine ad ionnsaigh. An uair a chì iad an Rìgh 'n a mhaise bheir iad an cridhe dha 'n a thabhartas saor-thoile. Ged nach 'eil sinn a' faicinn nan uile nithe fathast air an cur fo a cheannsal, is esan Rìgh nan rìghrean agus mairidh a uachdaranachd fad nan uile ghinealach, oir is a shlat-shuaicheantais, *Gràdh.*

AN DUINE SAOGHALTA.

Is e Lot is a sheòrsa a bha aig Criosd 's an t-sealladh an uair a labhair e mu dhaoine " a tha ag cluinntinn an fhacail ; ach tha ro-chùram an t-saoghail agus mealltaireachd beairteis a' tachdadh an fhacail, agus bithidh e neo-thorach."

Tha e coltach gun do shoirbhich an saoghal le Abraham is mac a bhràthar anns an Eiphit, oir air dhaibh suidheachadh air sléibhtean Bheteil, cha ghiùlaineadh am fearann an cuid spréidhe leis cho lìonmhor 's a bha iad. An uair a chunnaic Abraham còir mar a bha cùisean, agus a chuala e mu'n iorghuill a bha am buachaillean a' dèanamh mu chòraichean feoir is uisge, thubhairt e ri mac a bhràthar gum b' fhearr dhaibh, air ghaol réite, am fearann a roinn. An àite croinn a thilgeil, thairg e gu h-uasal do Lot a roghainn a ghabhail de na bha m'a choinne—" Ma ghabhas tu dh' ionnsaigh na làimhe clìthe, an sin théid mise

dh' ionnsaigh na làimhe deise ; agus ma ghabhas tu dh' ionnsaigh na làimhe deise, an sin théid mise dh' ionnsaigh na laimhe clìthe." Cha bu leasg le Lot sanntach am bonnach mor a thaghadh. An àite urram na h-aoise a thoirt do'n t-seann duine, ghabh e gu h-ealamh an cothrom a fhuair e, agus thagh e na machraichean ìosal a bha air an uisgeachadh gu maith, cosmhuil ri gàradh Iehobhah. Dh' fhàg e Abraham air ruigheachan lom Bheteil, agus shuidhich e a bhùth aig Sodom.

Chaidh na bliadhnachan seachad. Shoirbhich a chùisean saoghalta le Lot, ach cha b' urrainn e a ràdh gun do thuit a chrannchur an ionad taitneach. Ràinig aingidheachd Shodoim a leithid de àirde 's nach robh dha ach dùil eagalach ri breitheanas agus fearg theinnteach. Tha am fear a sgrìobh leabhar Ghenesis a' tighinn thairis air rud no dhà ann an eachdraidh Lot (caib. xix.) ris nach 'eil fhios againn ciod a their sinn. Faodar a bhi cinnteach nach cuireadh e sìos na nithean sin mur bitheadh e an dùil gun cuireadh iad solus air freasdal Dhé agus air gnè muinntir Shodoim. Ach chan 'eil fhios againn ciod an dòigh anns an còir dhuinn na naidheachdan sin a ghabhail, co dhiùbh a ghabhar iad gu litireil no air dhòigh eile ; agus mar sin fàgaidh sinn iad mar a tha iad ; leigidh sinn le ar luchd-leughaidh an gabhail ann an dòigh air bith a chomhairlicheas an tùr 's an eòlas féin daibh.

Thug teachdairean an Tighearna rabhadh do Lot am baile fhàgail gu grad, agus gach duine a bhuineadh dha a thoirt leis. Rinn a dhìlsean fanoid air, an uair a dh' innis e dhaibh mar a bha ri tachairt ; agus air a' mhaduinn air an do sgriosadh am baile rinn Lot féin moille. Bu cheum air ghàig leis Sodom fhàgail, oir far an robh a ionmhas, an sin bha a chridhe. Bha cridhe

Lot ann an reamhrachd an fheuraich, agus coltach ri daoine eile, bha e duilich leis dealachadh ri nithean anns an robh a shùil 's a chridhe, ged a bha làn fhios aige gum b'e a ghliocas sin a dhèanamh. Ach bha teachdairean an Tighearna coibhneil ris; rug iad air làimh air fhéin, 's air a mhnaoi, is air a dhithis nighean; agus thug iad a mach as a' bhaile iad, ag ràdh ris, "Teich air son do bheatha; na seall ad dhéidh, agus na stad 's a' chòmhnard uile; teich do'n t-sliabh air eagal gum millear thu."

Ann an solus na dh'innis am fear a sgrìobh leabhar Ghenesis dhuinn mu bheatha Lot, chan 'eil e duilich a thuigsinn ciod an seòrsa duine a bha ann; agus cha mhò a tha e duilich a thuigsinn ciod an leasan a tha a bheatha a' teagasg do shluagh an Tighearna anns na laithean deireannach so. Faodar a ràdh gum bu duine diadhaidh e, a theab a bheatha is anam a chall leis an t-saoghaltachd a bha gu furasda ag iadhadh uime. Tha e soilleir gum b' e so beachd an fhir a sgrìobh eachdraidh a bheatha, oir ged nach 'eil e 'g a mholadh an dòigh air bith, agus ged a tha e ag innseadh gun d'thug e mòran trioblaid is carraid air fhéin le shaoghaltachd, tha e ag ràdh gun do mheas Dia Lot cho airidh air fhàbhar 's gun do chuir e theachdairean, a dh' aon ghnothuch, 'g a theàrnadh á Sodom. Tha an t-abstol Peadar a' toirt cliù maith air, 2 *Pead.*, ii., 7, 8. "Lot ionraic, a bha air a shàrachadh gu mór le caitheamhbeatha neòghlan nan daoine ain-diadhaidh; oir an t-ionracan sin, an uair a bha e ag gabhail còmhnuidh 'n am measg, chràidh e a anam ionraic o là gu là, le an gnìomharan mi-laghail." Tha e furasda gu leoir a thuigsinn c'arson a tha ìomhaigh Lot na's bòidhche an litir Pheadair na tha i an leabhar Ghenesis. Ann

an Genesis tha e air a chur 'n a sheasamh ri taobh Abrahaim, agus bha athair nan creideach 'n a dhuine cho mór agus cho gasda air gach dòigh nach sealladh fear a b' fheàrr na mac a bhràthar ach glé shuarach làimh ris. Ach chuir Peadar 'n a sheasamh e ri taobh muinntir Shodoim ; agus an coimeas ris an h-eucoraich sin bha e 'n a dhuine stuama, ceart. Bha e ionraic an coimeas ris an h-aingidh, dìreach mar a sheallas duine anns nach 'eil ach àirde chuimseach 'n a fhamhair am measg chrotanach.

Faodar a chreidsinn nach robh Lot sona ann an Sodom, a dh' aindeoin pailteas na tìre is lìonmhoireachd a spréidhe. Cha bhiodh e furasda do neach a dh' éisd aon uair ri conaltradh Abrahaim, éisdeachd le tlachd ri trusdaireachd Shodoim ; agus ged a bha e 'n am measg, cha b' ann dhiùbh e. Thàinig e o dhaoine cneasda, agus air cho saoghalta 's gun robh e, bha uaisle 'n a nàdur nach leigeadh leis cuid no pàirt a ghabhail am baoth-shùgradh na gràisge. Ach ma bha a choguis 'g a theumadh an dràsd 's a rithist, ag iarraidh air a chasan a thoirt leis agus comunn nan daoi fhàgail, bha a shaoghaltachd 'g a tharruing an rathad eile, ag iarraidh air fantuinn far an robh e. Is e sin a rinn e. Air dha a bhi air a mhealladh le dia an t-saoghail so, dh' fhan e an Sodom gus mu dheireadh am b'fheudar do aingeal an Tighearna a spìonadh a mach as a' bhaile, mar aithinne as an teine. Chaill e na bha aige, agus chaidh e mach gu Soar gun chrodh, gun chuid, gun daoine. Aig deireadh an latha, bu bhuidhe leis fasgadh fhaotainn an uaimh.

Ged nach do choisinn Lot an saoghal air sgàth an do chuir e a anam an cunnart, agus ged a chaill e na nithean air an do leag e a chridhe, chan 'eil fiosrachadh ar

beatha a' teagasg dhuinn gu bheil sin a tachairt daonnan, no gu bheil cuibheall an fhortain a' tionndadh an aghaidh an duine shanntaich aig deireadh an latha. Uair a thà, is dà uair nach 'eil. Ach tha call ann as miosa na call codach. Ged nach robh fhios aige fhéin air, thainig call a bu mhotha air Lot anns na bliadhnachan anns an robh e a' soirbheachadh gu mór, na thainig air an uair a chaill e a chrodh 's a mhaoin. Am feadh 's a bha a bhodhag a' fàs reamhar, bha a anam a fàs caol. An uair a tha daoine air am beò-ghlacadh le sannt is saoghaltachd, gun chuimhne aca air Dia no sìorruidheachd, gun nì fo 'n ghréin a' tighinn fodhpa ach buannachd shaoghalta, tha iad ag call bhuadhan inntinn is anama nach tig air ais chuca gu bràth tuilleadh. Falbhaidh na buadhan sin gu sàmhach, gun trompaid a shéideadh, air chor agus nach aithne dhaibh an lomnochd. Is lìonmhor iad a tha ag ràdh, " Tha mi beartach, agus fhuair mi saoibhreas, agus chan 'eil feum agam air nì air bith " ; agus gun fhios aca gu bheil iad truagh, agus dall, agus bochd, agus lomnochd. Tha sinn uile an cunnart a bhi air ar toirt a thaobh le saoghaltachd, agus is mòid an cunnart do bhrìgh nach 'eil an gàradh-crìche eadar crionnachd is saoghaltachd ach ìosal. Tha e cho furasda do'n duine chrionna leum thairis air 's gur e an gliocas dha a bhi daonnan 'n a earalas, air eagal gun tuit e fo dhraoidheachd an t-saoghail. Cha ruigear a leas rabhadh a thoirt do'n mhórchuideachd de dhaoine an aghaidh pheacaidhean a tha gràineil is maslach am fianuis dhaoine, oir chan 'eil na peacaidhean sin ag iadhadh umpa ; ach tha feum againn uile a bhi 'n ar faicill an aghaidh nan naimhdean a thig chugainn an cruth bòidheach, is tiodhlacan 'n an làimh. Is ann diùbh sin saoghaltachd. Mur tric

a théid creidich a bhlais deagh thiodlac Dhé thairis gu buileach gu Sàtan, is tric a théid iad thairis a dh' ionnsaigh an t-saoghail. Tha iad ullamh gu bhi air an cuibhreachadh le cuing nan nithean a ta làthair, air chor agus nach 'eil ùine no toil aca an aire a shocrachadh air na nithean ata neo-fhaicsinneach agus sìorruidh. Gun e bhi 'n am beachd dearmad a dhèanamh orra, tha an dearmad air a dhèanamh. An uair a thachras sin, cha bu chall ach buannachd dhaibh gun tigeadh teachdaire o Dhia, ged a b' ann an riochd bròin no tinneis no call codach, a dhùisgeadh as an cadal iad, mar a bha Lot air a dhùsgadh an uair a theab reamhrachd a' chòmhnaird a anam a chur fo gheasaibh.

Chan 'eil e coltach gun d' iarr e solus no seòladh o Dhia, an ám dha a chrannchur a thaghadh. B' e sin toiseach a sheachrain 's a thrioblaid. Air ghaol buannachd shaoghalta rinn e a dhachaidh an Sodom, àite anns nach bu mhaith le duine glic a bhean no a chlann fhaicinn. Ach bu daor a phàigh e air a shon, oir, an ceann beagan ùine, thruaill droch chomhluadar an coimhearsnach an deagh bheusan, agus dh' fhàs a bhean cho toigheach air Sodom 's air pràbar a' bhaile 's nach iarradh i fhàgail. Co dhiùbh dh'fhairtlich air a toirt leis as. Cheangail cuid d'a nigheanan iad féin gu neochothromach ri mi-chreidich, agus mhill drabastachd a' bhaile beusan chàich cho buileach 's nach robh annta ach diùgha nam ban. Ged is seann naidheachd so, is naidheachd ùr i mar an ceudna ; tha móran phàrantan an diugh fhathast a' dèanamh a' cheart nì a rinn Lot. Gabhaidh iad na ceumannan as sòluimte 'n am beatha gun an comhairle a chur ri Dia. Ann a bhi cur an cloinne air cheann na slighe, cha tig rud eile fodhpa ach inbhe is buannachd shaoghalta fhaotainn dhaibh.

Leagaidh iad an sùil air na poitean-feòla, ach cha tog iad an sùil ri Dia. Air iarrtus ana-miann nan sùl is uabhar na beatha, cuiridh iad balaich is caileagan òga am measg chunnartan is bhuairidhean a dh'fhaodas an anam a sgrios. Ach glé bhitheanta chi iad an déidh làimhe gun do rinn iad droch mhalairt agus gun do cheannaich iad crannchur an cloinne ro dhaor. Is fheàrr am bonnach beag le beannachd na am bonnach mór le mallachd.

Tha an Sgriobtur a' teagasg gun do theàrnadh Lot o sgrios air a' cheann mu dheireadh, ach faodar a ràdh gun deachaidh e a steach do rìoghachd Dhé, bacach air a shliasaid. Shaoradh e mar tre theine. Bha a chridhe làn chopagan is droighinn, ach bha cluaineagan de thalamh maith ann mar an ceudna ; agus ged a tharruing a shaoghaltachd air falbh e o shligheannan subhachais Bheteil gu clàbar làthaich Shodoim, thuig e ann am feasgar a laithean a sheachrain, agus thàinig e air ais gu Buachaille agus Easbuig a anama. Ach tha a bheatha a' seirm nam briathran 'n ar cluasan, " Ciod an tairbhe a tha ann do dhuine, ged chosnadh e an saoghal uile, agus e féin a bhi air a mhilleadh no air a chall ? "

ANNS A' CHOILLE BHEITHE

Air madainn Di-luain tha e mar chleachdadh agam sgrìob a ghabhail an coille bheithe a tha air cùl mo thighe ; agus ged a bhios mi, air uairean, a' toirt rabhaidh do dhaoine eile mu 'n inntinn fhalaimh, feumaidh mi aideachadh nach bi móran a' dol troimh m' inntinn féin aig na h-amannan sin as fhiach tighinn thairis air.

Bha fear de mo choimhearsnaich anns a' chléir ag innseadh dhomh o chionn ghoirid gu bheil a inntinn-san air ghleus cho maith 's gun téid aige air beachd-smuaineachadh air nithean dìomhair is domhain an uair a bhios e ag coiseachd an rathaid no ri obair anns an lios. Tha mo charaid 'na ghàirnealair sònruichte, agus ma tha a shearmoin cho gasda ris na ceirslean càil agus na currain agus na h-ùbhlan a chunnaic mi 'n a lios an deireadh an fhoghair, chan 'eil aobhar gearain aig a shluagh. Ach ged a tha farmad agam-sa ris an t-seòrsa dhaoine as urrainn an smuaintean a chur an altaibh a chéile an uair a bhios iad a' ruamhar an talmhanta no a' frithealadh do sheilleinean, dh' fhairtlich e riamh orm dà obair a dhèanamh aig an aon ám.

Tuigidh tu uaith so, a leughadair, nach robh smuaintean cudthromach sam bith a' ruith am inntinn-sa, an uair a shuidh mi air a' mhadainn ghrianaich so air stoc craoibhe far a bheil sealladh farsuing agam air gleann cho àillidh 's a tha r'a fhaicinn an Albainn air fad. Tha an geamhradh seachad ; tha ám seinn nan eun air teachd ; agus cha chualas riamh aig Mòd Gàidhealach còisridh cho binn ris a' chòisridh a tha togail nan luinneag anns a' choille bheithe so an dràsda.

Bu mhaith leam a chreidsinn gur h-ann a chur fàilte na maidne orm a thog an lon-dubh a tha seinn air a' phreas ud thall a ghuth ceòlmhor. Tha aobhar aige a bhi 'nam chomain, oir is tric a fhuair e a lòn o m' làimh air latha geamhraidh, an uair nach robh e furasda dha a theachd-an-tìr fhaotainn air dhòigh eile. Tha e furasda gu leoir dhomh a aithneachadh am measg chàich, oir tha ite gheal am bàrr a sgéithe. Shaoileadh tu an uair a thogas e fonn nan òran, nach 'eil eun cho naomh no cho blàth-chridheach ris air thalamh, agus

theireadh tu nach biodh e comasach gun tigeadh ceòl cho nèamhaidh á bodhaig olc ; ach is e an fhìrinn nach 'eil anns a' chruiteir ris a bheil mise ag éisdeachd le a h-uiread tlachd ach creutair féineil, mosach. Mheall e mi gu mór. Chan 'eil a leithid de nì is truas 'n a chridhe.

An uair a chuirinn a mach air bonn na h-uinneig spruidhleach arain, bha mi ag ciallachadh gum b'e làn di-beatha gach eoin air an robh an t-acras a chuid a ghabhail de'n chuirm. Ach ged a bha barrachd bìdh mu choinne an loin-duibh na b' urrainn dha a chur 'n a bhroinn, bha de shannt anns a' chreutair mhosach-sa nach leigeadh e le brùdhearg, no glaisean, no bricean-beithe an gob a chur air. An uair a dh' fheuchadh iad ri criomadh fhaotainn, thogadh e a sgiathan, agus le colg eagalach bhiodh e 'n an caraibh gus anı bu bhuidhe leo fasgadh fhaotainn anns an eidheann o chorruich na béisde. Cha do rinn rìghrean borb na h-àird an Ear riamh làmhachas-làidir no aintighearnas air an ìochdarain na bu chruaidhe na rinn an lon-dubh so air na h-eoin eile.

Ach thachair a sheise ris mu dheireadh. Tha coileach peucaig agam, agus tha e coltach gun do thuig esan mar a bha cùisean. Cho luath 's a chluinneadh e an uinneag 'ga togail thigeadh e, le ceum stàtail, a dh' ionnsaigh na cuirme. Ghabhadh e a chuid fhéin de na bha dol, ach ged nach cuireadh e dragh sam bith air an h-eoin bheaga, cha leigeadh e leis an lon-dubh aon lan-beoil a thogail. Chan 'eil fhios agam-sa ciod a bha am brùdhearg 's am bricean-beithe ag ràdh riu féin an uair a thàinig an tionndadh ud air cuibheall an fhortain, oir cha do thuig mi an cainnt ; ach bha e furasda gu leoir dhomh a thuigsinn ciod a bha an lon-

dubh ag ràdh ris a' pheucaig 'n a shuidhe air meanglan craoibhe an sealladh na cuirme aig nach faodadh e suidhe. An dràsd 's a rithist leumadh e os cionn na peucaig, ag crathadh a sgiathan 's a' sgriachail gu h-oillteil. Cha robh móran ciuil 'n a ghuth, 's cha b' e am port a b' fheàrr a bha 'n a bheul. An uair a théid duine no beathach bhàrr a shiuil, 's a thòisicheas e air mionnachadh, tha e furasda gu leoir a thuigsinn ciod a tha e ris, co dhiubh a bhios e a' toirt faochaidh d'a dhroch nàdur am Beurla, no Fraingeis, no Greugais, no eadhon an cànain nan eun ; agus bha guidheachan an loin-duibh air uairean cho gàbhaidh 's cho sgreataidh 's nach leigeadh mo nàire leam-sa an cur sìos air an duilleig so.

Ach tha fuachd is acras a' gheamhraidh seachad, agus faodar maitheanas a thoirt do'n lon-dubh air sgàth a chiuil mhaisich leis a bheil e a' togail mo chridhe air a' mhadainn so. Ged a tha mise a' faotainn maith nan dàn a tha esan a' seinn, tha mi glé chinnteach nach ann air sgàth mo thoileachaidh a ghleus e a ribheid, ach 'g a thoileachadh fein, agus a chur an céill gaol a chridhe do leannan air choireigin a tha am folach anns an doire.

Bithear ag ràdh nach 'eil anns an lon-dubh ach pìobaire an aona phuirt, ach chan 'eil sin fìor. Dh' atharraich e port ceithir uairean o shuidh mise air an stoc craoibhe so, agus is e so fear de na puirt a sheinn e, facal air an fhacal :—

Bun a' ghuib, bun a' ghuib,
Bàrr a' ghuib, bàrr a' ghuib,
Eun dubh air an nead,
Sheinn an lon-dubh,
Eun dubh, ho, ho, ho,
Gràdh air na feadagan.

Ach ged a chuir òran an loin-duibh mo smuaintean bhàrr an cùrsa car greis, agus a thug e orm tarruing a thoirt air nithean nach robh idir air m' aire an uair a shuidh mi air an stoc craoibhe air a bheil mi am shuidhe, tillidh mi a nis air m' ais a dh' ionnsaigh an rùin àraidh a bha am inntinn, an uair a dh' iarr mi sàmhchair na coille beithe air a' mhadainn ghrianaich so. Ged is nàrach e r'a ràdh, chuir mi romham gun dèanainn aoir.

Feumaidh mi innseadh dhuit gu bheil mi air mo shàrachadh leis na radain, a tha an impis m' fhàrdach a chur fodhpa fhéin. Cha ruig mi leas mo ghearan a dheanamh ris a' chléir, oir tha na biasdan cho beag-nàrach 's nach toir iad hó-ró air lagh na cléire. Thug bana-charaid chòir cat dhomh ; ach tha an cat air fàs neo-dhleasanach ; agus an àite bhi ag oibreachadh gu dìchiollach air son a lòin, chan 'eil dad a' ruith 'n a inntinn o thàinig an t-earrach ach a bhi a' suirghe air cait Bhail-uaine. Tha e cho glan 'n a bhian 's cho deas 'n a phearsa ri cat 's an dùthaich, ach chan 'eil ann ach ramalair gun fheum.

An toiseach a' gheamhraidh cha robh mun cuairt an tighe so ach aon radan ; agus ged a bu choma leam ged bhithinn as eugmhais stairirich an fhir sin fhéin, cha do ghabh mi móran umhail dheth, oir bha e 'n a chreutair ciallach aig an robh urram do'n t-Sàbaid. Mu Shamhuinn dh' fhàg e an fhàrdach so, agus chaidh e air imrich air choireigin ; ach air là Fhéill Brìghde thàinig e air ais, agus ma thàinig, cha b' ann 'n a aonar. Tha bean is clann is oghachan aige a nis, agus is e sin an teaghlach gun smachd. Eadar bìogail is gearradh-leum is stairirich nam biasdan, bha e cho mhaith dhomhsa an tigh fhàgail aca fhéin, oir dh' fhògair iad gu buileach an t-sìth is an t-sàmhchair a bha riaghladh anns an

tigh so. Ma bha urram aig an t-seann fhear do'n t-Sàbaid, chan 'eil sin aig an òigridh ; agus is e oidhche na Sàbaid an aon oidhche aca air son cuirm is fleadh-achais. Tha amharus agam gu bheil iad a' toirt cuiridh do gach radan eadar Bruar is Ceann na Coille tighinn air chéilidh orra air oidhche na Sàbaid, agus chan e sin céilidh nan uaislean. Cha bhi iad fada còmhla an uair a théid an ceòl air feadh na fìdhle, 's a théid na seoid air mhire-chatha. An raoir ghabh iad an cuthach gu buileach.

Bha caraid còir 'gam amharc o chionn ghoirid, agus air dhomh innseadh dha mar a bha sìth mo thighe air a milleadh leis na radain, thuirt e rium, " Dèan thusa aoir dhaibh, agus cuiridh sin teicheadh orra." "Aoir," arsa mise ; " Seadh, aoir," ars' esan. Tha mo charaid anabarrach fiosrach air seann nithean, agus dh' innis e dhomh gun d' fhuair na h-aithrichean glic a mach o chionn nan ceudan bliadhna nach seas an radan as dalma ri aoir, agus gur feàrr leis dol troimh theine is troimh uisge seach éisdeachd ri rannan anns a bheil fochaid air a dhèanamh air. Cha b' urrainn da innseadh dhomh ciod is aobhar do'n nì iongantach so, ach bhóidich e gur h-e smior na fìrinn a bha e a' labhairt, agus dh' aithris e dhomh rannan leis an d' fhuadaich fear a bha am Bàideanach na radain o shabhal Bhialaid gu Dail na Spideil, agus rannan eile leis an do chuir Fear Srath-Mhathaisidh sgaoth dhiùbh a thoirt lom sgrios air òsdair nach bu toigh leis an Dùn-Chaillionn. Chan 'eil cuimhne agamsa ach air aon rann de na chuala mi.

Ma ghabhas sibh mo chomhairl', a radain,
Trusaidh sibh oirbh is bidh sibh falbh ;
Ma théid mis' a dhèanamh aoir dhuibh,

Cha bhi aon agaibh gun chearb ;
Chan 'eil cat eadar Ruadhainn
Is bràigh Chluainidh nach bi sealg ;
Is ann an sabhal Bhialaid
Gheàrr sibh an snàth as a' bhalg.

Cha robh fhios agam-sa gu bheil faireachduinnean maoth is tìom aig creutairean cho olc ris na radain ; ach tha làn chreideas agam am facal mo charaid ; agus an déidh na gleadhraich 's na h-ùpraid a rinn iad an raoir, chuir mi romham nach rachadh grian eile fodha gus am faigheadh iad an dìomoladh ann an Gàidhlig chruaidh Thirisdich.

Their thusa rium, a leughadair, gur suarach an obair e do dhuine a tha ag gabhail air a bhi glic, a bhi 'n a shuidhe air stoc craoibhe air madainn Di-luain a' deanamh aoir do radain. Tha mi glé chomia ciod a their no shaoileas tu ; ach ma tha éifeachd anns an leigheas a thug mo dheagh charaid dhomhsa, chan 'eil radan anns a' bhaile so nach bi a earball air a ghualainn a nochd a' dèanamh air Peairt.

GAISGEACH NA SGEITHE DEIRGE

[Fhuaradh a' mhór-chuid de 'n sgeulachd ghrinn so an Eilean Cholbhasa. Dh' aithris an sgeulaiche, Iain Mac Gille-bhràth, i do 'n fhóghlumaiche Ileach, Eachann Mac Gill-eathain, agus chuireadh a mach i an leabhar Iain F. Caimbeul, no mar a theireadh a luchd-dùthcha ris, Iain Og 'Ile (*West Highland Tales*). Fhuair an t-Urramach Coinneach MacLeoid a' cheart sgeulachd an Eilean Eige, agus thàth e a' chuid sin a bha ùr dhith ris an sgeulachd Cholbhasaich, is chuir e mach an t-iomlan anns an *Celtic Review*. Is e saothair an tàthaidh sin ata againn an so.]

Bha ann roimhe so Rìgh Eireann, is dh'fhalbh e fhéin, 's a shluagh, 's a laochraidh, 's a mhaithean, 's a mhór-uaislean do'n bheinn shithinn agus sheilg. Shuidh iad,

's iad sgìth fann airsnealach, air cnocan dath-uaine daite far an éireadh grian gu moch agus an laigheadh i gu h-anmoch. Bha na mialchoin air lomhainn 's na gaisgich air an uilinn, agus an déidh dhaibh an cuibheas a ghabhail de bhiadh 's de dhibh, thuirt an rìgh gum b' ait leis fhéin a nis treis air cantainn nan sgeul, los togail cinn is cridhe thoirt daibh. Chaidh an cruitire air ghleus :—

" Sheinneadh e puirt is uirt is cruitean,
Ruitheanna teudor, ruitheanna tairteil,
Curaidhean 's laoich is aoig mu 'n casan.
Aoig is ainn is boile is buaireas,
'S gun cuirte 'n a shìor shuain
An saoghal mór gu léir
Le binnead a' phuirt shìogaidh
A sheinneadh an cruitire."

Ars' am fear bu luaithe beul na chéile : " Bha iad ann gun teagamh, curaidhean is laoich is aoig mu 'n casan—ach có a nis, an ceithir ranna ruadha an domhain, aig am biodh a chridhe tàir agus tailceas a dhèanamh air Rìgh na h-Eireann, is e am meadhon slòigh agus laochraidh, móruaislean is maithean a rìoghachd fhéin ? " " Nach amaideach sibh," ars' an rìgh ; " dh'fhaodadh e tighinn fear a dhèanadh tàir agus tailceas ormsa, is nach b' urrainn sibh an rioba bu mhiosa 'n a fheusaig a thoirt aisde." Mun gann a bha na facail mach as a bheul, chunnacas dùbhradh froise an iomall a' chuain, a' tighinn o 'n aird-an-iar is a' triall do 'n aird-an-ear, is marcaiche fàlaire duibhe tighinn gu sunndach 'n a déidh.

" Mar churaidh air tìr nan sléibhte,
Mar reul air na rionnagan,
Mar mhuir mór air lodannan,
Mar ghual guibhne gobha

'Ga bhàthadh aig taobh na h-abhann,
'S ann mar sin a dh' amhairceadh fir agus
mnathan an domhain làimh ris,
An dealbh, 's an dreach, 's an cruth, 's an aogas."

Labhair e riu, mar a b' fhearr a b' aithne dha, am briathra fiosnacha, foisneacha, fìor-ghlic, fìor-eòlais; is mun robh an tuilleadh seanchais eatorra, cuirear thairis an dòrn, buailear an rìgh eadar am beul 's an t-sròn, cuirear trì fiaclan as, ceapar 'n a dhòrn iad, cuirear 'n a phòc iad, falbhar mar thàinig an dùbhradh froise. "Nach dubhairt mi," ars' an rìgh, "gum faodadh e tighinn fear a dhèanadh tàir agus tailceas ormsa, agus nach b' urrainn sibh an rioba bu mhiosa 'n a fheusaig a thoirt aisde."

Bhóidich an so a mhac mór, Ridire Chùirn, nach itheadh e biadh, 's nach òladh e deoch, 's nach éisdeadh e ceòl, gus an tugadh e bhàrr a' ghaisgich a bhuail an dòrn air an rìgh, an làmh a bhuail. "An t-aon ceudna dhomhsa," arsa Ridire Chlaidhimh, "gus an toir mi dheth an ceann a dhealbh." "An t-aon ceudna dhomhsa," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge, agus e am broilleach na cuideachd, "gus an toir mi as an cridhe smaointich." "Thusa, a bheathaich mhosaich," arsa Ridire Chùirn; "ciod e bheireadh tusa leinn? An uair a rachamaid-ne air thapadh, rachadh tusa air mhi-thapadh. Gheibheadh tu bàs am mòintich bhuig, no an sgeilp chreag, no an talamh toll, no an sgàth gàrraidh, no an àiteigin." "Biodh sin 's a roghainn da, ach falbhaidh mi," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge.

Thog dithis mhac an rìgh orra, is ghabh iad camlorg nan liathchearc chon na h-aird-an-iar. Sùil gun tug Ridire Chùirn as an déidh, faicear Mac an Earraidh

uaine ri Gaisge 'g an leantainn. " Ciod e," arsa Ridire Chùirn ri Ridire Chlaidhimh, " a ni sinn ris ? " " Ni," arsa Ridire Chlaidhimh, " an ceann a sgathadh deth." " Cha dèan sinn idir e," arsa Ridire Chùirn ; " is ann a chuireas sinn an dubhchapull air." Rinneadh so gu bròdail, agus mach a ghabh dithis mhac an rìgh.

Sùil gun tug Ridire Chùirn as a dhéidh, faicear Mac an Earraidh uaine ri Gaisge 'g an leantainn. " Ciod e idir a ni sin ris ? " ars' esan ri Ridire Chlaidhimh. " Ni dìreach," ars' am fear eile, " an ceann a sgathadh deth." " Cha dèan sinn idir e," arsa Ridire Chùirn ; " is ann a chuireas sinn ceangal nan trì chaoil air." Rinneadh so, agus ghabh dithis mhac an rìgh rompa, ag coiseachd.

Sùil gun tug Ridire Chùirn as a dhéidh, faicear Mac an Earraidh uaine ri Gaisge 'g an leantainn. " Braidean dubh," ars' esan ; " ciod e an t-aon nì fo 'n ghréin ghil a ni sinn ris ? " " Nì dìreach," arsa Ridire Chlaidhimh, " an ceann a sgathadh deth." " Matà," arsa Ridire Chùirn, " cha dèan sinn sin ; ach tha carragh mór cloiche shuas an so agus ceanglaidh sinn ris e." " Tha mi toileach sin fhéin a dhèanamh," ars' am fear eile. Cheangail iad ris a' charragh chloiche e, an los fhàgail gus am bàsaicheadh e, is ghabh iad air falbh.

Sùil gun tug Ridire Chùirn a rithist as a dhéidh, faicear a' tighinn e, is an carragh air a mhuin. " Nach fhaic thu nis am fear sin a' tighinn a rithist is an carragh air a mhuin," arsa Ridire Chùirn ri Ridire Chlaidhimh ; " ciod e ni sinn ris ? " " Nì, an ceann a sgathadh deth is gun a leigeadh na's fhaide," arsa Ridire Chlaidhimh. " Cha dèan sinn sin," arsa Ridire Chùirn, " ach tillidh sinn agus fuasglaidh sinn an carragh dheth. Is suarach d' ar leithid-ne de dhà làn-ghaisgeach ged a bhiodh e

leinn ; ni e fear ghlanadh sgiath, no shéideadh thurlach, no rudeigin."

Dh' fhuasgail iad e agus thug iad leò e. Ghabh iad sìos an so chon a' chladaich. Có thachair riu ach Gruagach nan Cumha. Labhair iad ris am briathra fiosnacha, foisneacha, filidheach, fìor-ghlic, fìor-eòlais ; agus fhreagair esan anns na briathra ceudna, agus mur b' iad a b' fhearr cha b' iad idir bu mhiosa 's an ám. " Bu mhiann leinn," ars' iadsan ris, " an t-aiseag fhaotainn an so." " Cha bhi a chion oirbh," ars' esan :—

" Is leamsa an long
As fhearr chuireas tonn 'n a déidh ;
Stiuir 'n a deireadh, siuil 'n a toiseach,
Beairt 'n a buill 's iad uile réidh."

" Innis duinn fàth do choibhneis," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. " Cha duilich sin," arsa Gruagach nan Cumha ; " an ceann seachd latha na seachduin, thig sibh gu h-Eilean na Fiacais, agus ma chì sibh Ailleagan nam Ban an sin, is nigheán domhsa i. Tha mi 'g ur cur fo gheasa agus fo chroise gun a fàgail air an eilean." Fhuair e an sin an long ris an abradh iad an Iùbhrach Bhallach.

" Chuir iad a mach i, is thug iad a toiseach do mhuir,
's a deireadh do thìr.
Thog iad na siuil bhreaca bhaidealacha bhàrr-ruisgte
An aodann nan crann fada fulangach fiùdhaidh.
Bha soirbheas beag laghach aca mar a thaghadh iad fhéin,
Bheireadh fraoch a beinn, duilleach a coille, seileach as a fhreumhaichean,
Chuireadh tughadh nan tighean an claisean nan iomairean,
An latha nach dèanadh am mac no an t-athair e.

Cha bu bheag 's cha bu mhór leothasan sin fhéin,
Ach 'g a chaitheamh 's 'g a ghabhail mar a thigeadh e ;
An fhairge a' fulpanaich 's a' falpanaich ;
An lear dearg 's an lear uaine a' lachanaich,
'S a' bualadh thall 's a bhos mu a bòrdaibh.
An fhaochag chrom chiar a bha shios an grunnd an aigein,
Bheireadh i snag air a beul-mór agus cnag air a h-ùrlar.
Ghearradh i cuinnlein caol coirce le fheobhas 's a dh'fhalbhadh i."

" Ciod e an t-astar a th' aig an luing ? " arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. " Trian gaoithe 'n a deireadh is dà thrian 'n a sliasaid," arsa Ridire Chùirn ; " bheireadh i air a' ghaoith luath earraich a bhiodh roimpe, 's cha bheirte oirre leis a' ghaoith luath earraich a bhiodh as a déidh." " Chan astar sin idir do mo luing-sa," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge ; " tuilleadh aodaich rithe." Rinneadh so, 's bha na still a' riasladh nan sgò.

" Ciod e an t-astar a tha aice nis ? " arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. " Ghearradh i an t-ubh air a tharsainn," arsa Ridire Chùirn. " Chan astar sin idir do mo luing-sa," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge ; " tuilleadh aodaich rithe." Rinneadh so, agus b' aon sgò an fhairge gu léir.

" Ciod e an t-astar a tha aice nis ? " arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. " Tha i cho luath ri aigne nam ban baoth," arsa Ridire Chùirn. " Fóghnaidh sin," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge, 's e toirt sàthaidh di suas gu fuaradh.

Thug iad trì laithean 'g a caitheamh mar sin. " Tha mi fhéin a' fàs sgìth de so," arsa Ridire Chùirn ri Ridire Chlaidhimh ; " bu mhithich leam sgeul fhaotainn as a' chrann." " Is tu fhéin is mór-inbhiche an so, a Ridire

Chùirn ; agus leig fhaicinn gum bi spéis agad a dhol suas ; agus mura téid thu suas, bidh am barrachd spòrs againn ort," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge.

Suas a ghabh Ridire Chùirn le roid, is thuit e nuas 'n a ghlag paiseanaidh air clàr-uachdrach na luinge. " Is dona fhuaras tu," arsa Ridire Chlaidhimh. " Faiceam an tu fhéin as fhearr ; agus ma 's tu as fhearr, leigear fhaicinn gum bi barrachd toil agad dol air t' aghaidh, air neo bidh am barrachd spòrsa againn ort," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge.

Suas a ghabh Ridire Chlaidhimh, is mun d' ràinig e ach leth a' chroinn, thòisich e air sgiamhail 's air sgreadail, is cha b' urrainn e dol a suas no tighinn a nuas.

" Rinn thu mar a dh' iarradh ort, is leig thu fhaicinn gu robh am barrachd spéis agad a dhol suas ; agus a nis cha téid thu suas, is cha mhotha thig thu nuas ! Cha ghaisgeach mise, 's cha leth ghaisgeach mi, is cha robh meas gaisgich orm an am fàgail. Gheibhinn bàs am mòintich bhuig, no'n sgeilp chreag no'n sgàth gàrraidh, no'n àiteigin, agus cha bu spàirn orm sgeul a thoirt as a' chrann," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. "A shaoidh mhóir," arsa Ridire Chùirn, " feuch ris." " Is saoidh mór mi 'n diugh ; ach cha b' eadh a' fàgail a' bhaile," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge.

Thomhais e leum o cheannaibh a shleagh gu barraibh òrdag, 's bha e suas a chlisgeadh anns a' chrannaig. " Ciod e tha thu faicinn ? " arsa Ridire Chùirn. " Tha e ro mhór do fheannaig 's tha e ro bheag do fhearann," ars' esan. " Fan mar a th' agad, feuch an aithnich thu ciod e th' ann," ars' iad ris ; is dh' fhan e mar so treis.

" Ciod e tha thu faicinn a nis ? " ars' iad ris. " Tha

eilean agus cearcall teine mun cuairt air, a' lasadh an ceann a chéile ; is tha mi smaointeachadh nach 'eil aon ghaisgeach anns an domhan mhór a theid thairis air an teine," ars' esan. " Mur téid ar leithid-ne de dhà ghaisgeach thairis air," ars' iadsan. " Tha dùil agam gum b' fhasa dhuibh sgeul a thoirt as a' chrann na dol a steach an sud," ars' esan. " Chan athais e ! " arsa Ridire Chùirn. " Chan eadh, is fìrinn e ! " arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge.

Ràinig iad an taobh muigh de 'n teine, is chaidh iad air tìr ; 's tharruing iad an Iùbhrach Bhallach suas a seachd fad fhéin air feur glas, is a beul foidhpe, far nach dubhadh gaoth i, is far nach sgagadh grian i, is far nach dèanadh sgoilearan baile-mhóir bùrt no fochaid no magadh oirre, is far am faigheadh iad fhéin i seach gun iarradh iad i. Shéid iad turlach, 's thug iad trì oidhchean is trì laithean a' leigeadh an sgìos.

An ceann nan trì latha thòisich iad air lìomhadh nan arm. " Tha mi," arsa Ridire Chùirn, " a' fàs sgìth de so ; bu mhithich leam sgeul fhaotainn as an eilean." " 'S tu fhéin," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge, " as mór-inbhiche an so, agus falbh an toiseach, feuch ciod e an sgeul as fheàrr a bheir thu d' ar n-ionnsaigh." Dh' fhalbh Ridire Chùirn, is ràinig e an teine, is thug e làmh air leum thairte, agus a sìos ghabh e innte gu a ghlùinean ; is thill e air ais, 's cha robh rioba caoile no craicinn eadar a ghlùinean 's a mhuthairnean nach robh 'n a chuaran mu bheul nam bròg.

" Is dona e, is dona e," arsa Ridire Chlaidhimh. " Faiceam an tu fhéin as fhearr," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. " Leig fhaicinn gum bi barrachd spéis agad a dhol air t' aghaidh, air neo bidh am barrachd spòrs againn ort." Dh' fhalbh Ridire Chlaidhimh, is

ràinig e an teine, is thug e làmh air leum thairte, is chaidh e sìos innte gu ceann reamhar na sléisde ; is thill e air ais, is cha robh rioba caoile no craicinn eadar ceann reamhar na sléisde 's am muthairne nach robh 'n a chuaran mu bheul nam bròg.

" Matà," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge, " cha bu ghaisgeach mise an am fàgail a' bhaile 'n ur beachd-se ; is nam biodh mo rogha arm is éididh agam de na bheil anns an domhan mhór, cha bu spàirn orm sgeul a thoirt as an eilean." " Nam biodh sin againn, gheibheadh tusa e," arsa Ridire Chùirn. "A Ridire Chùirn, b' e t' airm agus t' éideadh fhéin dara airm agus éideadh a b' fhearr leam agam anns an domhan mhór, ged nach tu fhéin an dara gaisgeach as fhearr a th' ann," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. " Is e m' airm is m' éideadh fhéin as fhasa fhaotainn," arsa Ridire Chùirn, " agus gheibh thusa iad ; ach b' fhearr leam gum biodh tu cho maith 's gun innseadh tu dhomh có na h-airm agus an t-éideadh eile as fhearr na m' fheadhainn-sa." " Tha airm agus éideadh Mhacaimh mhóir Mhacaimh an Domhain a bhuail an dórn air t' athair," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge.

Chuir Ridire Chùirn dheth airm agus éideadh, is ghabh Mac an Earraidh uaine ri Gaisge na h-airm agus na h-éididh. Ghabh e 'n a threallaichean catha agus cruaidh chomhraig. Mar a bha léine an t-sròil 's an t-sìoda shleamhuinn bhuidhe sìnte r' a chneas :—

"A chòtan caomh cotain air uachdar na caomh chotaige ;
A sgiath bhucaideach, bhacaideach, bharrchaol air a làimh chlì
A cheannbheart clogada chruaidh-chomhraig
Ag coimhead a chinn 's a cheann-mhullaich,

An toiseach na h-iorguill, 's an iorguill an-diomain ;
A shlacanta cruaidh curaidh 'n a làimh dheis,
Urrasgithinn gheur an taice r' a chneas."

Thog e suas bràigh a' chladaich, is cha robh fód a thilgeadh e an déidh a shàlach nach robh cho domhain ri fóid a thilgeadh dalachrann arain an uair bu doimhne bhiodh e treabhadh. Ràinig e an cearcall teine. Leum e o bharraibh a shleagh gu barraibh òrdag thar na teine. Bha an sin an aon eilean bu bhòidhche chunnacas o thùs an domhain gu deireadh na dìleann ; agus thuirt Mac an Earraidh uaine ri Gaisge ris fhéin gum bu mhaith an dachaidh-càin so do ghaisgeach, agus na h-àra seachad. Cluinnear an so an ceol-sìthe bu bhinne chual a dhà chluais riamh fo ghréin no fo ghealaich, agus a dheoin no dh' aindeoin b' éiginn da a leantainn. " Trom-lighe gun tàmh orm," ars' esan, " mur beir mo dhà chois air na chual mo dhà chluais."

Ghabh e suas feadh an eilein, is chunnaic e cnoc maol buidhe 'n a mheadhon. Thog e ris a' chnoc. Bha Ionmhainn Mhnatha 'n a suidhe air a' chnoc, agus òglach mór is a cheann air a glùin is e 'n a chadal, agus ise sìor dhùrdail ciuil os a chionn. " So an ceòl," ars' esan ris fhéin, " a mhealladh deoir á sùil is osann á cridhe, agus a chuireadh boile is buaireas 'n an gil-suain fad finn fann foinn na gealaich."

Labhair e rithe am briathra fiosnacha, foisneacha, fìor-ghlic, mìne, maighdeanna, fìor-eòlais. Fhreagair ise anns na briathra ceudna, agus mur b' iad a b' fhearr, cha b' iad dad bu mhiosa 'san ám. " Is ionmhainn leam fhéin fear do choslais, agus nam biodh còir agam ort dh' fhàgadh tu an t-eilean," ars' an Ionmhainn. " Nam b'ionmhainn leat fear mo choslais, dh' innseadh tu dhomh ciod e bu dùsgadh do 'n òlach so," arsa Mac

an Earraidh uaine ri Gaisge. " Tha, bàrr na lùdaig a thoirt dheth," ars' ise. Thug e làmh air an urra-sgithinn ghéir a bha an taice r'a chneas, is thug e an lùdag dheth o 'n bhun. Cha tug sud smoisleachadh no gluasad air an òglach.

" Innis domh ciod e is dùsgadh do 'n òglach, air neo is dithis de 'n toir mi na cinn, thu fhéin 's an t-òglach," arsa Mac an Earraidh uaine ri Gaisge. " Is dùsgadh dha," ars' ise, " rud nach dèan thusa, no aon ghaisgeach anns an domhan mhór ach Gaisgeach na Sgéithe Deirge, d' an robh e 's an tairgneachd tighinn do 'n eilean so, agus an carragh cloiche ud thall a bhualadh air an duine so an carraig an uchd ; agus tha e gun bhaisteadh gus an dèan e sin."

Chual esan so, gu robh a leithid anns an tairgneachd dha, is e gun bhaisteadh. Chaidh dòrn air thapadh, dòrn air ghleusadh, dòrn air spionnadh ann. Thog e 'n a dhà laimh an carragh agus bhuail e air an òlach mhór an carraig an uchd e. Thug am fear a bha 'n a chadal blaomadh air a dhà shùil is dh' amhairc e air. "Aha ! " ars' am fear a bha 'n a chadal ; " an d'thàinig thu, a Ghaisgich na Sgéithe Deirge ? Is ann an diugh a tha an t-ainm ort. Chan fhada sheasas tu dhomhsa." " Dà thrian de t' eagal ort fhéin agus a h-aon ormsa," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge ; " chan fhada sheasas tusa dhomhsa."

An caraibh a chéile ghabh iad, is bha iad ag cruaidh leadairt a chéile gus an robh beul an athdhath 's an anmoich ann. Dhèanadh iad creagan de 'n bhogan agus bogan de 'n chreagan ; na clacha beaga dol an ìochdar 's na clacha móra teachd an uachdar ; an t-àite bu lugha rachadh iad fodha, rachadh iad fodha chon na glùine ; 's an t-àite bu mhotha rachadh iad fodha,

rachadh iad fodha chon an sgròbain. Smaointich Gaisgeach na Sgéithe Deirge gu robh e fada o chàirdean is fagus d' a naimhdean ; agus thug e an togail bheag shoilleir ud air, is bhuail e ris an talamh e. Thug òrdag a choise sanas do bhun a chluaise, agus sgath e dheth an ceann. " Ged is mi rinn so, cha mhi gheall e," ars' esan. Thug e an làmh o 'n ghualainn deth is thug e an cridhe as a chom, is thug e an ceann bharr a mhuineil. Chuir e làmh am pòc a' ghaisgich mhairbh, is fhuair e trì fiaclan seann eich ann ; is leis an deifir ghabh e an àite fiaclan an rìgh iad, is thug e leis iad. Chaidh e gu tom coille, is bhuain e gad, is cheangal e air an làmh 's an cridhe 's an ceann.

Thog Gaisgeach na Sgéithe Deirge air an so gu falbh, is gabhar lorg a dhà shùla chon a' chuain. Chuir e dà ghleann is dà mheall agus thog e giùthsach nan eun, an uair a ghiùlain osag-thoisich na gaoithe osann d' a chridhe, agus chaidh stad 'n a cheum. " Is truime osann na eubh air mo chridhe," ars' esan, is e tilleadh. Faicear àilleagan nam ban 'n a suidhe air a' chnoc mhaol bhuidhe. " Có aca as fhearr leatsa fantainn an so, air an eilean so leat fhéin, no falbh leamsa ? " ars' esan ris an Ionmhainn. " Is fhearr leamsa falbh leat fhéin na le fir na h-uir-thalmhanta gu léir," ars' an Ionmhainn. Thog e leis i air frasmhullach a ghuaille is air uallach a dhroma, is ghabh e gus an teine. Leum e thairis is an Ionmhainn air a mhuin. Faicidh e Ridire Chùirn is Ridire Chlaidhimh a' tighinn 'na chòdhail, agus boile is buaireas 'n an sùilean. " Ciod e an gaisgeach mór," ars' iadsan, " a bha as do dhéidh an sid, agus a thill an uair a chunnaic e ar leithidean-ne de dhà ghaisgeach a' tighinn ? " " So dhuibhse," ars' esan, " an Ionmhainn mhnatha so, agus trì fiaclan

bhur n-athar, agus ceann agus làmh agus cridhe an fhir a bhuail an dòrn air. Dèanaibh fuireach beag, agus tillidh mise, is chan fhàg mi fuidheall sgeoil anns an eilean."

Ghabh e air falbh air ais, agus an ceann treis thug e sùil as a dhéidh, is faicear iadsan agus a' Bhreacach a' dèanamh falach-cuain air. " Marbhaisg oirbh fhéin !" ars' esan ; " sian fala m' ur sùilean ! manadh bhur crochaidh oirbh ! m' fhàgail an eilean leam fhéin, gun duine de shìol Adhaimh ann, agus gun fhios agam an nochd ciod e nì mi ! " Ghabh e air aghaidh feadh an eilein, agus cha robh e faicinn tigh no tùrais an àite sam bith, iosal no àrd. Bha dubhadh air a bhonnaibh agus tolladh air a bhròg an ; neoil shìthe shèimhe an latha a' falbh, is neòil dhubha ghruamach na h-oidhche a' tighinn, agus na h-eòin bheaga bhinne bhuchallach ag gabhail mu bhun nam preas is mu bhàrr nan dos ; agus ma bha, cha bu tàmh is cha bu chlos dhàsan e gus am faiceadh no an cluinneadh e cù no duine, laogh no leanabh. Mu dheireadh chunnaic e seann chaisteal an ìochdar an eilein, is ghabh e d' a ionnsaigh. Chunnaic e trì òganaich a' tighinn gu trom, airtnealach, sgìth, chon a' chaisteil. Labhair e riutha am briathra fiosnacha, foisneacha, fìor-ghlic, fìor-eòlais. Labhair iadsan an comain nam briathra ceudna. Thàinig iad am briathra seanchais air a chéile ; agus có bha so ach a thriuir dhearbh chodhaltan. Ghabh iad a steach an deagh thoil-inntinn air a' mhór-bhaile.

" Thog iad ceòl 's leag iad bròn ;
Bha deochanna mìne misgeach,
Is deochanna garga gachannach,
Beathanna saora socharach,
Eadar e fhéin 's a chodhaltan ;

Ceòl eadar fìdhlean leis an caidleadh fir ghointe is
mnatha-siubhla ;
Searganaich a' sìor-ghabhail le farum a' chiuil sin,
A bha sìreachdach sìor-bhinn an oidhche sin,
'S na dorsan 'g an sìor-dhùnadh air eagal 's gun
teicheadh an ceòl."

Chaidh iad a laighe. Anns a' mhadainn an la 'r na mhàireach dh' éirich e an deagh thoil-inntinn is ghabh e biadh. Ciod e chual e ach gliogarsaich arm, agus daoine dol 'n an éideadh. Có bha so ach a chodhaltan. " C'àite bheil sibh a' dol ? " ars' esan riutha. " Tha sinn o chionn latha is bliadhna anns an eilean so," ars' iadsan, " ag cumail cogaidh ri Mac Dorcha Mac Doilleir, is ceud sluaigh aige, agus a h-uile h-aon a mharbhas sinn an diugh bidh e beò am màireach. Tha gheasan oirnn nach fhaod sinn so fhàgail gu bràth gus am marbh sinn iad." " Théid mise leibh an diugh ; is fheàirrde sibh mi," ars' esan. " Tha gheasan oirnn," ars' iadsan, " nach fhaod duine dhol leinn mur téid e ann leis fhéin." " Fanadh sibhse stigh an diugh, agus théid mise ann leam fhéin," ars' esan.

Thog e air falbh agus dh' amais e air sluagh Mhic Dorcha Mhic Doilleir, agus cha d'fhàg e ceann air colainn aca. Dh'amais e air Mac Dorcha Mac Doilleir fhéin, agus thuirt Mac Dorcha Mac Doilleir ris, "An tu so, a Ghaisgich na Sgéithe Deirge ? " " Is mi," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge. " Matà," arsa Mac Dorcha Mac Doilleir, " chan fhada sheasas tu dhomhsa." An caraibh a chéile ghabh iad, is bha iad ag cruaidhleadairt a chéile gus an robh beul an athdhath agus an anmoich ann. Dhèanadh iad creagan de 'n bhogan agus bogan de 'n chreagan ; na clachan beaga dol an ìochdar 's na clachan móra teachd an uachdar ; an t-àite bu lugha

rachadh iad fodha, rachadh iad fodha chon a' ghlùine ; agus an t-àite bu mhotha rachadh iad fodha, rachadh iad fodha chon an sgròbain. Mu dheireadh thug Gaisgeach na Sgéithe Deirge an togail bheag shunndach shoilleir ud air Mac Dorcha Mac Doilleir, is chuir e foidhe e, is thilg e dheth an ceann. Bha an so Mac Dorcha Mac Doilleir marbh, agus a thrì mic dheug, is còmhrag ceud air làimh gach fir dhiùbh.

Bha esan an so air a mhilleadh 's air a reubadh cho mór is nach b' urrainn e an àrach fhàgail ; is cha d' rinn e ach e fhéin a leigeadh 'n a laighe a measg nam marbh fad an latha. Bha tràigh mhór foidhe gu h-ìosal, agus ciod e chual e ach an fhairge tighinn 'n a caora teine teinteach, 'n a nathair bheumannaich, 'n a tarbh truid. Dh'amhairc e uaithe, agus ciod e chunnaic e a' tighinn air tìr air meadhon na tràghad ach cailleach mhór fhiaclach nach facas riamh a leithid. Bha an fhiacail a b' fhaide na bata 'n a dòrn, agus an té bu ghiorra 'na dealg 'n a h-uchd. Ghabh i a nìos gus an àraich, agus bha dithis eadar i agus esan. Chuir i a meur 'n am beul is thug i beò iad, agus dh'éirich iad suas slàn mar a b' fheàrr a bha iad riamh. Ràinig i esan, is chuir i a meur 'n a bheul, agus sgath e dhith o 'n alt e. Bhuail i buille de bhàrr a coise air, agus thilg i thar seachd iomairean e. "A bheadagain," ars' ise, " is tu am fear mu dheireadh a dh'ath-bheothaicheas mi 's an àraich." Chrom a' chailleach air fear eile, agus bha esan an taobh shuas dith. Cha robh a fhios aige ciamar a chuireadh e as do 'n chaillich. Smaointich e air an t-sleagh ghearr a bh' aig a mac a thilgeadh oirre, agus nan tuiteadh an ceann dith gum bu mhaith. Thilg e an t-sleagh is chuir e an ceann de 'n chaillich.

Bha e an so 'n a shìneadh air an àraich, fuil is

féithean is feoil air an dochann, ach gun robh cnàmhan slàn aige. Ciod e mhothaich e ach cruitire-ciuil feadh na h-àraich. " Ciod e tha thu ag iarraidh ? " ars' esan ris a' chruitire. " Tha mi cinnteach gu bheil thu sgìth," ars' an cruitire ; " thig a nìos, is cuir do cheann air an tulmaig so, is dean cadal." Chaidh e suas agus laigh e. Tharraing e srann, a' leigeadh air gu robh e 'n a chadal. Air a bhonn a bha e gu brisg, ealamh, éasgaidh. " Tha thu ri bruadar," ars' an cruitire ris. " Tha," ars' esan. " Ciod e chunnaic thu ? " ars' an cruitire. " Cruitire-ciuil," ars' esan, " a' tarruing seann chlaidhimh mheirgich an los an ceann thoirt diom." Rug e an so air a' chruitire-chiuil, agus chuir e eanchainn 'n a cuibeanan teine trid cùl a chinn. Bha e an so fo gheasa nach marbhadh e cruitire-ciuil gu bràth ach le a chruit fhéin.

Chual e an so caoineadh feadh na h-àraich. " Có sid ? " ars' esan. " Tha an so do thriuir dhearbh chodhaltan 'gad iarraidh o àite gu h-àite an diugh," ars' iadsan. " Tha mise am shìneadh an so, ars' esan, " agus fuil is féithean is cnàmhan air an dochann." " Nam biodh againn an stòpan-ìocshlaint a th' aig a' chaillich mhóir, màthair Mhic Dorcha Mhic Doilleir, cha b' fhada bhiomaid 'gad leigheas," ars' iadsan. " Tha i fhéin marbh shuas an sin," ars' esan, " agus chan 'eil nì aice nach fhaod sibh fhaotainn." " Tha sinne as a geasan gu bràth," ars' iadsan. Thug iad a nuas an stòpan-ìocshlaint, agus nigh is dh' fhailc iad e leis an rud a bh' anns an stòp. Dh' éirich e an sin suas cho slàn fallain 's a bha e riamh. Chaidh e dhachaidh leo, agus chuir iad an oidhche seachad an deagh thoilinntinn.

Chaidh iad a mach an là 'r na mhàireach an deagh

thoil-inntinn a dh' iomain. Chaidh esan ris an triuir, agus chuireadh e leth-bhàir sìos agus leth-bhàir suas a steach orra. Mhothaich iad do Mhacamh mór Mhacaimh an Domhain a' tighinn do 'n bhaile. B' e so an dearbh chodhalta cuideachd. Chaidh iad a mach far an robh e, agus thuirt iad ris, " Fhir mo ghaoil, seachainn sinne 's am baile an diugh." " Ciod e is coireach ? " ars' esan. " Tha Gaisgeach na Sgéithe Deirge stigh, agus is tusa tha e 'g iarraidh," ars' iadsan. " Falbhadh sibhse dhachaidh, agus abraibh ris falbh agus teicheadh, air neo gun toir mise an ceann deth," ars' Macamh Mór Mhacaimh an Domhain. Ged a bha so uaigneach mhothaich Gaisgeach na Sgéithe Deirge dha, agus chaidh e mach air an taobh eile de 'n tigh, agus bhuail e beum-sgéithe agus fàd-còmhraig. Ghabh an gaisgeach mór a mach as a dhéidh. Thòisich iad air a chéile :—

" Cha robh cleas a dhèanta le sgithich no le sgothaich
No le dìsnein ghillean feall,
No le organ nam manach,
Nach dèanadh na gaisgich ;
Mar a bha cleas a' chleitin, cleas an òigeam,
Ubhal a' chleasaiche 'g a thilgeadh 's 'g a cheapadh
An uchdannaibh a chéile,
Gu déisinneach, dàsunnach,
Fuilteach, cneadhach, creuchdanta.
Toil-inntinn, toil-eadraiginn !
Chuireadh iad trì ditheannan dearga teine de 'n armaibh ;
An cailceadh de 'n sgiathan, fala agus feòla
De an cneas agus de an caomh-cholainn,
Is iad ag cruaidh-leadairt a chéile."

" Nach amaideach thusa, a Ghaisgich na Sgéithe Deirge, an uair tha thu cumail gleachd no cruaidh-chomhraig riumsa," arsa Macamh mór Mhacaimh an Domhain. " Ciamar sin ? " arsa Gaisgeach na Sgéithe

Deirge. " Tha, nach 'eil gaisgeach anns an domhan mhór a mharbhas mise gus am buailear mi os cionn teach mo thriubhais," arsa Macamh mór. "A bhuaidh bheannachd sin duit 'g a innseadh dhomhsa! Nan innseadh tu sin domh o chionn fada, is fhada o 'n sgrìob mi an ceann diot," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge. " Tha sin barrachd agus is urrainn thu dhèanamh. Tha trì fiaclan an rìgh ann am phòca, agus feuch an tusa bheir as iad," arsa Macamh mór. An uair a chuala Gaisgeach na Sgéithe Deirge c'àit an robh bàs Mhacaimh mhóir, bha dà bhuille aige air a thoirt seachad mu 'n bhuille, dà shàthadh mu 'n t-sàthadh, dà fhriochdadh mu 'n fhriochdadh, agus bha an treas aon anns an talamh, gus an do chladhaich e toll. Leum e an sin an comhair a chùil. Leum an gaisgeach mór d' a ionnsaigh, is cha tug e an aire do 'n toll, agus chaidh e sios ann gu teach an triubhais. Ràinig esan air an so agus thilg e dheth an ceann. Chuir e làmh 'n a phòca ; fhuair e trì fiaclan an rìgh ann, is thug e leis iad, agus ràinig e an caisteal.

Bha a chodhaltan ag gleusadh chlàr is chruit, agus fios aca gu robh iad a nis saor o gheasa dhraoidh is o ghuin daoidh. " Fàilt ort, a Ghaisgich na Sgéithe Deirge," ars' iadsan ; " bhiomaid 'g ad chùlchaineadh nam biodh tu na b' fhaide gun tighinn." " Cùlchainnt na h-ionndrainn, cha chùlchainnt idir i," ars' esan ; " ach eadar dà sgeul 's eadar dà bheul a' chlobha, tha gnothach beag agam thall an Eirinn, agus bhithinn fada 'n ur comain nan dèanadh sibh saod domh air an eilean fhàgail." " Chan 'eil saod againne," ars' iadsan, " air am fàg thu e ; ach fan leinn fhéin gu bràth, agus cha bhi dìth bìdh no dibhe ort." " Cha bhi a' chùis mar sin ; ach mur dèan sibh saod air mo leigeadh air falbh,

is e bhios ann gum feum mi cleas nan ròn a dhèanamh," ars' esan. " Tha curachan a bh'aig do mhuime is aig t'oide an so, agus cuiridh sinn leat i gus an téid thu air tìr an Eirinn. Chan iarr i seòl no stiuir ach rùn do chridhe fhéin, agus bidh siubhal-sìthe aice eadhon ri sìde nan seachd sian. An taobh a chuireas tu a h-aghaidh falbhaidh i leat, agus tillidh i air a h-ais a rithist leatha fhéin mar thilleas an fhaoileann do chladach a h-eòlais. Agus tha an so trì chalamain, is cumaidh iad àirdeachd riut air an rathad," ars' a chodhaltan ris.

Dh' fhàg Gaisgeach na Sgéithe Deirge an so beannachd na coimhe 's na caime aig a chodhaltan, agus chuir iadsan uisg an easain air a dhos-san, los nach éireadh beud no dochair dha a latha no dh' oidhche, agus bhóidich is bhriathraich iad 'n an ceathrar nach leigeadh iad cach-a-chéile air dìochuimhn gu bràth. Chuir esan an sin an curachan a mach, 's shuidh e innte, 's cha d'rinn e stad no fois gus an deachaidh e air tìr an Eirinn. Thionntaidh e a h-aghaidh a mach, is ma bha i luath tighinn, bha i na bu luaithe tilleadh. Leig e air falbh na trì chalamain a' fàgail na h-eathaire. Bha duilichinn air gun do leig e air falbh iad leis cho bòidheach 's a bha an ceòl a bha aca.

Bha an oidhche ann a nis, agus ghabh esan lorg na lacha o 'n chuan 's rinn e calg-dhìreach air solus beag biorach a chunnaic e eadar beinn is machair. Ghearr e an fhead chàol chruinn chruaidh a bh' aig Caoilte, agus có thàinig a mach 'n a choinne ach Gruagach nan Cumha. " Fáilte ort, a Ghaisgich na Sgéithe Deirge," ars' esan ; " dh' aithnichinn do cheann air cladach agus t' fhead ri fèath nan eun fionn—ach c'àite bheil laogh mo chridhe, àilleagan nam ban ? " Dh' innis Gaisgeach na Sgéithe Deirge dha gach nì mar a thachair, agus bhóidich iad le

chéile an seasamh nam bonn, nach itheadh iad biadh, nach òladh iad deoch, nach éisdeadh iad ceòl, gus an ruigeadh iad Rìgh na h-Eireann agus an réiticheadh iad cùisean 'n a làthair. " Bha mi fhéin fo gheasa roimhe so," arsa Gruagach nan Cumha, " nach rachainn thar cuan dh'fhios mo nighinn ; ach shiubhlainn a nis cóig cóigeadh na h-Eireann cas-ruisgte ri sneachda 's ri gaillinn, agus cha mhaoidhinn oirre gu bràth e ach mi 'g a faotainn an deireadh sgeoil." Thog iad orra le chéile ; agus ma bha an t-astar buan, bu bhuaine na sin ceòlagraich Ghruagaich nan Cumha agus beòlagraich Ghaisgich na Sgéithe Deirge.

Bha abhainn mhór eadar iad agus tigh an rìgh. An uair a ràinig iad an abhainn chunnaic iad duine liath tighinn 'n a dheann, agus e ag glaodhaich, " A dhaoin-uaisle, fanaibh thall, gus an toir mise nall air mo mhuin sibh, mum fliuch sibh sibh fhéin." "A dhuine bhochd, is cosmhuil gu h-ann ad phortair air an abhainn a tha thu," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge. " 'S ann," ars' an seann duine liath. "Agus ciod e chuir ann thu ? " ars' esan. " Innsidh mi sin duibh," ars' an seann duine liath. " Bhuail gaisgeach mór dòrn air rìgh Eireann, is chuir e trì fiaclan as, agus dh'fhalbh a dhà mhac a thoirt a mach dìoghlaidh. Dh'fhalbh balachan òg amaideach a bu mhac dhomhsa leotha ; agus an uair a chaidh iadsan air thapadh, chaidh esan air mhi-thapadh. Bu shuarach an dìoghaltas leo mise chur am phortair air abhainn air a shon." "A dhuine bhochd," ars' esan, " chan athais sin. Mum fàg mis am baile bidh thusa gu maith."

Rug e air is thog e leis e, agus chuir e 'n a shuidhe anns a' chathair a bha ri gualainn an rìgh e. "Chan 'eil annad ach duine mi-mhodhail a thàinig do 'n bhaile.

Chuir thu am bodach sin 'n a shuidhe ri gualainn m' athar, is chan fhaigh thu leat e," arsa Ridire Chùirn, is e ag éirigh agus a' breith air. "Air mo làimh-sa, 's air mo dhà làimh a shaoradh, gum bu cho maith dhuit breith air Cnoc Leothaid agus breith ormsa," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge ris, is e 'g a leagadh ris an talamh. Chuir e ceangal nan trì chaoil air gu daor agus gu docair. Bhuail e buille de bhàrr a choise air, is thilg e thar nan seachd sparranan a b' àirde bh' anns a' chùirt e, fo shileadh nan lòchran 's fo chasan nan con mór. Rinn e leithid eile air Ridire Chlaidhimh, agus rinn an Ionmhainn gaire.

" Marbhaisg ort fhéin," ars' an rìgh rithe, " tha thu o chionn bliadhna air chomh-biadh, air chomh-deoch rium, is chan fhaca mi gean no gàire agad 'g a dhèanamh gus a bheil mo mhic air am maslachadh." " O rìgh," ars' ise, " tha fios mo riasain agam fhéin."

" Ciod e, a rìgh, an sgreadail 's an sgreuchail a tha mi cluinntinn o 'n thàinig mi do 'n bhaile ; cha d'fhuair mi fhaighneachd gus an so," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge. " Tha, trì fiaclan eich aig mo mhic 'g an sparradh am cheann o chionn bliadhna le òrd, gus a bheil mo cheann air dol troimhe chéile le bristeadh cridhe is le cràdh is le dòruinn," ars' an rìgh. " Ciod e bheireadh tusa do dhuine chuireadh ann do cheann t' fhiaclan fhéin gun neimh gun dòruinn ? " ars' esan. " Leth mo stàid fhad 's a bhithinn beò, is mo stàid air fad an uair a dh'fhalbhainn," ars' an rìgh. " Is motha an ceannach t' éiginn," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge, agus e a' breith air pìos loma-làn de 'n fhìon, agus ag cur nan trì fiaclan innte. Cha bu luaithe rinn na chaidh gach ni trulainn ; leum an rìgh bharr na cathrach ; dh' atharraich Ridire Chùirn is Ridire Chlaidhimh na

trì dathan ; thàinig sac is gàire air àilleagan nam ban.

"A rìgh na h-Eireann," arsa Gaisgeach na Sgéithe Deirge, " nach òl thu deoch-slàinte nan saoidh agus deoch-nàire nan daoidh ? " Dh'òl an rìgh an deoch, agus chaidh a fhiaclan fhéin 'n a cheann gu làidir daingeann, a cheart cho maith 's a bha iad riamh, agus a h-uile té 'n a h-àite fhéin. "Aha ! " ars' an righ, " tha mise aig socair. Is tusa rinn an tapadh, is cha b' e mo chuid mhac-sa." " Is e," ars' an Ionmhainn, " a b' urrainn an tapadh a dhèanamh, is cha b' e do chuid mhac leibideach-sa, a bhiodh 'nan sìneadh an tiùrra feamann an uair a bhiodh esan a' dol air ghaisge." " Chan ith mi biadh is chan òl mi deoch," ars' an rìgh, " gus am faic mi mo dhà mhac 'g an losgadh am màireach. Cuiridh mi feadhainn a dh' iarraidh cuallan glas-daraich air son an losgadh."

Anns a' mhadainn an la 'r na mhàireach co bu mhuiche bha air a ghlùin aig leabaidh an rìgh ach Gaisgeach na Sgéithe Deirge. " Eirich as an sin, a Ghaisgich ; ciod e an aon nì bhiodh tu ag iarraidh nach faigheadh tu ! " ars' an rìgh. " Is e an rud a tha mi ag iarraidh, do dhà mhac a leigeadh air falbh ; chan urrainn mi bhi an aon àite am faic mi 'g am milleadh iad," ars' esan ; " b' fhearr bearradh eoin is amadain a dhèanamh orra, agus an leigeadh air falbh." Thoilich an rìgh sid a dhèanamh. Rinneadh bearradh eoin is amadain orra. Chuireadh a mach as an àit iad, is coin is geòcaich baile-mhóir as an déidh. Phòs agus chòrd an Ionmhainn agus Gaisgeach na Sgéithe Deirge. Rinneadh banais a mhair latha is bliadhna, agus bha an latha mu dheireadh dith cho maith ris a' cheud latha.

IARLA MHARR AGUS FEAR NA BRIAGAICH

[Thaghadh na cóig earrannan a leanas bho *Cuairtear nan Gleann*, am paipeir ainmeil sin a chuireadh a mach fo làimh an Ollaimh Tormod MacLeoid (1840-1843). Sgrìobhadh *I Chaluim Chille* leis an ollamh fhéin.]

An aon de na cogaidhean a bha eadar Crùn na h-Alba agus Clann Domhnaill nan eilean, bha na rìoghalaich fo cheannardachd Alasdair Stiùbhart, Iarla Mharr, duine bha iomraiteach anns a' chóigeimh linn deug, agus Domhnall Stiùbhart, Iarla Chataibh. Ràinig iad Loch-abar a thoirt ionnsaigh air buidhinn de Chloinn Domhnaill fo chomannd Dhomhnaill Bhallaich, a shuidhicheadh air meur de'n mhuir a tha roinn na dùthcha fagus do Inbhir Lòchaidh ; ach air do na ceannaircich rabhadh fhaotainn gu robh an nàmhaid dlùth, ghabh iad an t-aiseag, gach fear 'n a churach féin gu taobh thall a' chaoil.

Champaich feachd an rìgh, mar a shaoil iad an làn tèaruinnteachd, 'n an àite ; ach air do Chlann Domhnaill pilltinn mu mharbh-mheadhon oidhche, mharbh iad Iarla Chataibh, agus sgapadh no sgriosadh an t-iomlan. Theich Iarla Mharr fo sgàil na h-oidhche 'n a aonar, agus ràinig e Uamh a' Chait, ris an abrar o'n am sin Uamh Mharr, mu thuaiream trì mìle an iar-dheas air gearasdan dubh Inbhir Lòchaidh, far an d'fhan e latha is dà oidhche gun mhìr bìdh no dibhe. Claoidhte le pathadh is le acras dh'fhàg e ionad falaich air madainn an dara latha, a' dèanamh air a' chuid as monadaile de 'n dùthaich.

Cha b' fhada chaidh e air aghaidh an uair a choinnich

bean bhochd e, d' an d'fheòraich e an robh gnè bhìdh 's am bith aice a chobhradh air neach feumach. " Chan 'eil," arsa ise, is i spìonadh pocain bhig as a broit, " ach deannag de mhin eòrna." " Is mór 's cha bheag," arsa esan, is e ag glacadh a' phocain o làimh na seann mhnà, agus air suidhe dha taobh caochain, chuir e dheth a bhròg agus rinn e fuarag innte. Thòisich a' bhean bhochd ri gearan da, ach sin an uair thuirt esan :—

Is maith an còcaire an t-acras,
Is mairg a ni tailceas air biadh :
Fuarag eòrna á sàil mo bhròige
Biadh as fhearr a fhuair mi riamh.

An déidh taing agus buidheachas ìocadh an éirig na bhuilich am Freasdal air, thàr e as tarsuinn Féith na Sgathaich, a stigh bealach Ruighe an Fhìdhleir, agus tre choilltichibh uaigneach a' ghlinn bhòidhich ris an abrar Gleann Ruaidh. Mu bheul na h-oidhche ràinig e dorus O'Birinn Chamshroin, duine bochd a bha fuireach anns a' Bhriagaich am bràigh Loch-abar. Rinn fear-an-tighe a bheatha leis a' choibhneas a b' àirde ; agus a chionn nach robh biadh eile a stigh, no theagamh pailt a muigh, mur gabhadh e dànadas air cuid a choimh-earsnaich, thuirt e r'a mhnaoi gu marbhadh e a' mhaol odhar, gu biadh do'n choigreach. "A' mhaol-odhar," arsa ise le gruaim ; " is dona an fhéile chuireas duine e féin air an aimbeirt ; ar n-aon mhart, agus prìomh bheathachadh ar teaghlaich laig ! Cha mharbh thù." Gidheadh, na bu ro-dheònaiche air biadhtachd a noch-dadh na éisdeachd ri earalachadh a mhnà mu uireas-bhuidh a theaghlaich an déidh làimh, mharbh e a' mhaol-odhar, agus ghrad ròstadh am mìr a b' fhearr, agus rinn iad am pailteas eanraich g' a chur sìos. Dh'ith an t-aoigh agus an teaghlach gu càirdeil as an aon mhéis.

A' chuid eile de 'n fheasgar chaith iad gu cridheil ag aithris dhàn agus seann sgeulachdan.

An uair thàinig ám cadail, sgaoil O'Birinn seiche a' mhairt mhaoil air lic an teinntein, agus dh'iarr e air a' mhoirear laighe sìos. Dh' fhill an t-iarla e féin 'n a bhreacan, seiche na maoil-uidhre fodha 's am boicionn bràtha thairis air, agus chaidil e an oidhche gu sunndach. Anns a' mhadainn mus d'fhalbh e, dh'fheòraich am moirear de 'n Chamshronach an robh fios aige co dhà a thug e aoigheachd. " Chan aithne dhomhsa," arsa esan ; " theagamh gur aon de oifigich an rìgh ; ach co 's am bith thu, thàinig thu an so an teinn, agus b' e mo dhleasnassa cobhair ort." " Is mise, matà, Alasdair Stiùbhart ; agus an déidh so, ma thig ainneart air bith ort, ruig mise ; tha Caisteal Chinn-droma farsaing fial."

Goirid an déidh so dh' ath-chruinnich feachd an rìgh, ach air do na ceannaircich ro-lìonmhorachd an naimhdean fhaicinn, sgap iad, gach fear g' a àite féin. Gidheadh air do Chloinn Domhnaill a chluinntinn gun d' thug O'Birinn fasgadh do 'n iarla, b' éiginn da an dùthaich fhàgail. Ràinig e féin, a bhean agus a chlann, lùchairt a' mhoireir. Dh' iarr e a steach le muinghinn agus dànadas as gann a bha co-chòrdadh r'a choltas. Thuirt an dorsair gu borb coimheach ris gu robh am moirear aig a dhinneir maille ri mór-uaislibh eile, agus nach fhaoidte a ghluasad ; ach is ann an so a dh' fhàs O'Birinn na bu ro-ladarna na air tùs, ionann 's gun deach e féin agus an dorsair air dromannan a chéile. Fa dheoidh, air do 'n mhoirear a chluinntinn có bha a muigh, ghrad dh' éirich e o'n bhord le iolach bhàrdachd, ag ràdh :—

Ionmhainn am fìrean tha muigh,
O'Birinn as a' Bhriagaich ;
Bha mi oidhche ann a thigh
Air mhóran bìdh, ach beag aodaich.

Air ball chaidh O'Birinn a threòrachadh a steach air làimh, agus gabhail ris leis a' bhiadhtachd sin a dheagh thoill e.

Air do 'n iarla thuigsinn mar a dh'ùisinnicheadh e, thug e dha fearann cheithir marg, dlùth do 'n Chaisteal, far a bheil móran de sliochd O'Birinn gus an là an diugh.

CANADA UACHDARACH

[Is fada bho chaidh so a sgrìobhadh, agus thàinig atharrachadh mór air Canada seach mar a bha i anns na laithean sin.]

Gun teagamh air bith is i so dùthaich an duine bhochd. Ma tha e 'na chosnach maith, no ma tha teaghlach aige, ma tha e stuama, dìchiollach, chan fhaod e gun soirbheachadh.

Tha an geamhradh fada fuar, ach tha an samhradh teth, agus fada gu leoir chum a' phòir a thoirt air aghaidh agus abachadh. Tha an dùthaich saor o euslaintean gabhaltach bàsmhor, agus cho fallain ri aon àite fo'n ghréin.

An uair tha coigrich a' ruigheachd an àite so chaidh imrich o cheàrnaibh eile, chan 'eil fios aca, cha mhór, ciod ris an cuir iad an làmh. Tha coille mhór dhlùth rompa, agus tha iad ullamh air a smuaineachadh gu robh cho maith dhoibh dol a thràghadh a' chuain agus tòiseachadh ri fearann a réiteachadh anns an dìthreabh fharsaing sin. Ach tha muinntir na dùthcha cho anabarrach coibhneil càirdeil 's gu bheil iad ag cuideach-

adh le coigrich air dhòigh nach tuig sinn anns an dùthaich so. Cruinnichidh maith dh' fhaoidte fichead no dà fhichead diùbh, a h-uile fear le thuaigh is le thàl 'n a làimh, agus grad éiridh iad air an àite réiteachadh air son tighe a thogail, agus chan 'eil sin 'n a ghnothach doirbh.

Tòisichidh iad air craobhan a leagail, na craobhan as mò tha r' am faotainn dlùth do làrach an tighe ; tha a h-uile h-aon ag cur a làimhe ris an obair, a' snaidheadh nan craobh an déidh an leagail is 'g an cumadh le tàl is le tuaigh air dhòigh agus gun laigh iad air uachdar a chéile. Gearraidh iad na craobhan a réir fad an tighe tha iad dol a thogail, eadar ceithir troighe deug is fichead troigh air fad. Tha iad 'g an rùsgadh, 'g an snaidheadh agus 'g an socrachadh air muin a chéile, is 'g an ceangal r' a chéile le tàirngean fiodha, no crannan daraich ; agus eadar gach maide tha iad ag cur crè agus cóinnich air an oibreachadh am measg a chéile, mar gum biodh aol agus gainmheach ; agus tha so 'g a dhèanamh cho teann 's nach faigh cur no cathadh no eadhon oiteag ghaoithe a steach eadar na sreithean.

An uair tha an tigh suas ochd no deich troighean, tha iad an sin ag cur mullaich air le taobhain is cabair, agus tàirngichidh iad bùird thana thairis air an iomlan an àite sglèata, an dara bòrd a' laighe air an aon eile, agus a' chrè 's a' chóinneach air an calcadh a stigh eatorra ; agus mar so tha iad cho dìonach seasgair ri aon mhullach sglèata chaidh riamh air tigh. Tha dorus agus uinneagan air am fàgail mar tha cliathach an tighe a' dìreadh, agus tha an dà stuaidh am bitheantas air an togail le cloich agus crè, a thaobh gur h-ann ri taic na stuaidhe tha an teine, agus bhiodh e cunnartach a togail le fiodh. Tha àirneis no uidheam an tighe

furasda chur suas ; mar thubhairt an seanfhocal e, " is furasda aran fhuine dlùth do 'n chiste mhine tha làn." Mar sin anns an àite so, tha fiodh cho pailt, agus a h-uile fear cho maith air chùl tuaighe is tàil, gu bheil e soirbh àirneis a dhèanamh. Is minig a thàinig teaghlach a steach do choille cho dlùth nach robh solus na gréine r' a fhaicinn, agus an ceann beagan laithean a bha an tigh seasgair, blàth, taitneach, tre chuideachadh càirdeil na feadhnach a bha thall rompa.

Cho luath 's tha an tigh-còmhnuidh air a chrìochnachadh, mur 'eil airgiod aig an imriche gu luchd cosnaidh a phàigheadh, tha e féin 's a bhean 's a mhic ag grad thòiseachadh air na craobhan a leagail agus talamh a réiteachadh air son pòir a chur cho luath agus is urrainn doibh. Tha iad ag gearradh nan craobh trì no ceithir troighean o 'n làr, agus iadsan tha eòlach, ni iad so cho teóma innleachdach agus gun toir iad air a' chraoibh tuiteam an rathad is deònach leo. Feumaidh coigrich tha air ùr theachd a bhi faicilleach gus am fàs iad eòlach, oir tha móran air an dochunn le tuiteam nan craobh.

As déidh do na craobhan tuiteam, is àbhaist doibh leigeil leis na bunan, trì no ceithir throighean air airde, fantainn gus an grod iad, agus ni iad so an seachd no ochd bliadhna. An uair tha na craobhan air trì no ceithir de acraichean fearainn air an leagail, tha iad 'g an gearradh 'n an sgonnan mu dhusan troigh air fad, agus an sin tha na coimhearsnaich ag cruinneachadh a rithist, agus 'g an slaodadh le h-eich agus daimh do aon àite, 'g an càradh suas 'n an tòrr mór, agus ag cur teine riutha. An déidh sin, tha iad a' sgaoileadh na luatha air an talamh, mur 'eil iad dlùth air àite far an gabh i reic, agus a' dèanamh an fhearainn cho réidh, còmhnard

agus is urrainn doibh ; agus tha iad air ball 'g a chur. Chan 'eil feum air ruamhar no treabhadh, ach am pòr a thilgeadh ann, agus seòrsa de chléith a chur thairis air ; faodar dà bhàrr a chur gun treabhadh gun ruamhar. Duine tha greis 's an dùthaich, agus a chleachd tuagh a làimhseachadh, leagaidh e na tha de chraobhan air acair an sè làithean, ma's giuthas a tha ann ; ach ma's fiodh cruaidh a tha ann, gabhaidh e cóig-là-deug ; agus ma's ann air son tuarasdail tha e 'g a dhèanamh, gheibh e trì puinnd Shasunnach air son a shaothrach, agus lòn agus teachd-an-tir cho maith 's is urrainn da iarraidh.

Ma tha am fearann dlùth air àite far a bheil rathaidean móra air an dèanamh, gheibh iad air son na luatha uiread 's a phàigheas iad air son na coille losgadh. Tha an luath air a ceannach, agus air a toirt do Shasunn a dhèanamh siabuinn agus air son oibrichean datha agus gloine. Ma tha bean aig duine tha ag cosnadh, ma's urrainn di clòimh a chìreadh, no clàdadh a dhèanamh, no ma tha i maith air an t-snìomhach, coisnidh i sè dolaran anns a' mhìos aig a leithid so de chalanas ; agus balachain os cionn sè bliadhna dh' aois gheibh iad tuarasdal maith air buachailleachd. Daoine no mnathan tha toileach obair a dhèanamh, chan eagal doibh ; ach daoine leisg, dìomhanach, misgeach, air dhroch ghiùlan, chan 'eil maith dhoibh dol do Chanada Uachdarach.

Tha dòigh eile aca air a' choille mhóir so a leagail. Is àbhaist doibh gearradh ceithir-thimchioll na craoibhe troimh an chairt, agus an déidh sin chan fhàs i na's mó, seargaidh i gu tur, agus an dà mo trì bhliadhnaichean fàilnichidh i, agus leagaidh a' ghaoth gu làr i. Mar so faodaidh duine ruith thairis ar dà no trì acraichean chraobhan anns an latha.

Tuigidh iadsan tha eòlach air an dùthaich so nàdur

an fhuinn air an t-seòrsa choille tha fàs air. Far am faighear am fiodh cruaidh a' fàs, tha doimhneachd talaimh do ghnàth an sin ; ach far nach 'eil a bheag ach an giuthas, chan 'eil an talamh air a' bheil sin ag cinntinn domhain no tarbhach. Tha cruithneachd agus eòrna agus seagal 'g a chur anns an talamh tha air ùr réiteachadh. Is e an coirce as miosa dh' fhàsas anns an dùthaich sin. Tha an coirce Innseanach anabarrach feumail ; ni e aran maith le beagan do mhin chruithneachd air a fheadh, agus tha e fìor mhaith air son crodh-bainne, mucan agus eunlaith. Is iad na mucan beathaichean as luachmhoire tha aca. Tha anabarr dhiùbh so a' ruith fiadhaich air feadh na coille, agus chìtear muicfheoil air gach bòrd. Tha togail mhuc, 'g an reamhrachadh agus 'g an sailleadh air son margaidh, a nis 'n a mhalairt mhór anns an dùthaich so.

Tha seòrsa chraobhan ann as àbhaist doibh fhàgail gun ghearradh ; tha iad so prìseil air son an t-siùcair tha iad a' faotainn asda. Ni iad toll-tora a steach do mheadhon na craoibhe, agus thig an sùgh a mach aisde ; tha e a' tuiteam an soithichean, agus an déidh sin tha iad 'g a bhruith, agus a' dèanamh siùcar fallain maith dheth ; tha e cho maith ri aon seòrsa cheannaicheas iad, air son feum tighe.

Tha sionnaich ro-lìonmhor anns an dùthaich so, agus madaidh-allaidh agus math-ghamhna, agus an losleathan no na " Beavers." Tha móran fhiadh an cuid de cheàrnaibh deth, agus maighichean agus daimh fhiadhaich (no " Buffalo ") air alt 's gu faod an sealgair sithionn a bhi aige gun mhóran saothrach.

A thaobh éisg, tha gach lochan uisge agus allt làn de bhradain agus gach iasg eile gheibhear ann a leithid de àite. Tha móran de na bradain air am marbhadh le

morghathan, no, mar their cuid riutha, craosnaichean. Tha dithis no triuir a' dol a mach anns an oidhche an curach beag air loch no air linne le leois, agus ma tha iad seòlta tapaidh, faodaidh iad de bhradain fhaotainn uiread agus is urrainn iad a ghiùlan ; ach mur 'eil iad teóma, tha iad an cunnart iomadh thaomadh maith fhaotainn. Tha iad a' sailleadh nam bradan an coinne a' gheamhraidh ; agus an uair tha an reothadh a' tòiseachadh tha iad a' marbhadh gach eunlaith as reamhra na chéile, tunnagan, geoidh, agus turcaich, féidh, is mairt reamhra is mucan. Chan 'eil feum aca air salann ; cha ruig iad a leas ach an fheoil a chrochadh anns an reothadh an sabhal coille, no àite air bith gun teine ; fàsaidh i cho cruaidh ri cloich, agus ni iad feum dhith mar is àill leo.

NEW ZEALAND.

GED is beag a chuala daoine mu thimchioll nan eileanan so gus o chionn ghoirid, tha e an dàn doibh fhathast a réir coslais a bhi cho ainmeil ri aon dùthaich air aghaidh an t-saoghail. / Ma bheir sinn fa-near far a bheil iad air an suidheachadh am measg rìoghachdan an t-saoghail, cia tarbhach agus tha nàdur an fhuinn, cia ciuin fallain slàinteil agus tha an t-sìd, cia lìonmhor a cuid aibhnichean, cia farsaing fasgach teàruinnte a liuthad cala is acarsaid àluinn tha ceithir-timchioll orra, chan fhaod sinn gun bhi fo bharail gum bi na h-eileanan so fhathast do chearnaibh an t-saoghail anns an àirde-deas mar tha rìoghachd agus éilean Bhreatunn air an ám anns an àird-an-iar.

Tha trì eileanan anns an aon ruith dlùth d' a chéile, air an dealachadh le caoil aimhleathan, tha dol fo an ainm so, New Zealand. Tha na h-eileanan so mu thimchioll an aon mheudachd ri Sasunn, Eirinn agus Albainn. Fhuaradh a mach na h-eileanan so air tùs anns a' bhliadhna 1642, le maraiche ainmeil as an Olaind d' am b' ainm " Tasman " ; ach cha robh a bheag no a mhór de iomradh orra gus an deachaidh an Sasunnach sin, Caiptein Cook, a bhios ainmeil an eachdraidh an t-saoghail, do na ceàrnaibh sin, anns a bhliadhna 1796, a' cheud uair a chuairtich e an saoghal. Tha an dùthaich so ochd-ceud-deug mìle bho Australia mu dheas, agus coig mìle de mhìltean o China. Is e an aon ùine ghabhas long a dhol do 'n eilean so a Sasunn agus a ghabhas i dhol do Australia. Tha beanntan àrda ruith o cheann gu ceann nan eileanan so mar chnàimh mór droma, agus tha iad so anabarrach àrd. Chan 'eil Beinn Nimheis, Beinn Lidi no Beinn Laoiminn ach mar chnocan beaga an coimeas ris na sléibhte móra so ; tha cuid diùbh ceithir-mìle-deug troigh air àirde, agus sneachd air am mullach o thoiseach gu deireadh na bliadhna. Chan 'eil glinn air thalamh as àillidh, as feuraiche, agus as torraiche na tha am measg nam beannta móra so. Tha cuid de na beanntan a' brùchdadh a mach teine o'm mullaichibh, agus do réir coslais bha iad uile 'nan ám féin 'n am beanntaibh teinnteach. Tha an iomadh àite tobraichean goileach teth a' ruith a mach asda ; agus tha tobraichean eile ann a' sruthadh uapa an cuid de àiteachan de stuth coslach ri ùilleadh glan soilleir, a nigheas agus a ghlanas aodach no nì eile na's feàrr na aon siabunn a dh'fheuchadh riamh.

Tha uillt agus aibhnichean lìonmhor anns na h-eileanan so, cuid diùbh mór àillidh dreachmhor, cho

farsaing domhain réidh 's gun seòl luingeas choig ceud tunna leth cheud mìle suas annta troimh an dùthaich fo làn aodach. Tha a' choille as mò, as àirde, as dìriche, agus as luachmhoire air an t-saoghal a' fàs gu dosrach ùrar air bruachaibh nan aibhnichean sin, agus am fearann as àillidh ri amharc air a' sìneadh a mach cho fada agus is urrainn sùil fhaicinn. Tha calaichean agus àiteachan acarsaid mu cheithir-thimchioll nan eileanan móra so cho fasgach réidh teàruinnte 's a tha r' am faotainn an aon cheàrn de an domhan, cuid diùbh cho farsaing agus gu faodadh cabhlach Bhreatunn tighinn chuige taobh ri taobh annta gun lochd gun chunnart. Chan 'eil acarsaid anns an t-saoghal a bheir bàrr air Bàgh nan Eilean ; tha an caol a tha fosgladh a steach do'n chaladh so dà-mhìle-dheug air leud. Tha na ceudan de chalachan mu thimchioll nan eilean air gach taobh dhiùbh, nach urrainn an coimeas fhaotainn anns an Roinn Eòrpa ; agus an cuid diùbh tha móran malairt cheana dol air aghaidh. An aon bhliadhna, 1838, chaidh corr agus seachd fichead long o gach ceàrn de'n t-saoghal a steach do aon bhàgh anns an eilean so a dh' fhaotainn fiodha no uisge no teachd-an-tìr, agus a reic iomadh seòrsa bathair ri muinntir na dùthcha.

Tha an t-sìd anabarrach fallain ciuin. Fad shè mìosan de'n bhliadhna tha e cosmhail ri taobh na h-àirde deas de'n Fhraing ; do dhaoine laga, breoite, chan 'eil a' ghrian loisgeach teth anns an t-samhradh, ni mó bheil an reothadh sgaiteach fuar anns a' gheamhradh. Tha na h-eileanan so calg-dhìreach taobh eile an t-saoghail bhuainne ; tha sinne agus muinntir a' chearn sin, mar gum b' ann, bonn ri bonn, air chor agus an uair tha an samhradh againne gu bheil an geamhradh acasan : tha am fogharadh acasan a' tòiseachadh anns a' Mhàrt agus

an t-earrach a' tòiseachadh mu dheireadh an fhogharaidh againne. Tha na beanntan cho àrd agus a' ruith o cheann gu ceann na dùthcha le neoil do ghnàth mun cuairt doibh, air chor 's gu bheil taisealachd do ghnàth anns an athar, agus an t-àile do ghnàth fionnar taitneach. Mar so tha fàs agus cinneas feoir agus luibhean anns na h-eileanan so na's làidire agus na's reachdmhoire na ann an aon àite eile air a bheil cunntas againn. Cha chualas iomradh air tart loisgeach, agus cha mhò a chualas gun d'fhàilnich bàrr no fogharadh riamh le dìth àitidheachd no drùchd ; gidheadh tha doinionn agus stoirm glé bhitheanta teachd mun cuairt fad ràithe a' gheamhraidh, agus cuid diùbh anabarrach gailbheach agus dòbhaidh. Tha iad am bitheantas o'n aird-an-ear agus an ear-thuath. Seasaidh iad trì laithean an cumantas, agus maille riu thig dìle choimheach de uisge. Tha a' ghaoth fad naoi mìosan anns a' bhliadhna a' ṣéideadh o'n àird-an-ear agus an àirde-deas.

I CHALUIM-CHILLE

I mo chridhe, I mo ghràidh
An àite guth manaich bidh geum bà ;
Ach mun tig an saoghal gu crìch
Bithidh I mar a bhà.

Buinidh an t-eilean ainmeil so do sgìreachd an Rois Mhuilich. Tha e trì mìle air fad agus mìle air leud. Chaidh sinn gu tìr aig Camas nam Mairtireach, an t-àite anns am b' àbhaist doibh cuirp nan daoine a dh' adhlaiceadh anns an eilean so a chur air tìr. Beagan os cionn a' phuirt so, tha àite air a chuairteachadh le seann bhalla cloiche, ris an abar iad Cladh nan Druin-

each.* Ghabh sinn air ar n-aghaidh dh' ionnsaigh tighe nan Cailleacha-dubha. Bha an eaglais aca so ochd-troighe-deug agus dà fhichead air fad, agus fichead troigh air leud. Tha leac-lighe na ban-Aba a bha mu dheireadh anns an eilean so r'a faicinn a stigh air ùrlar na h-eaglaise ; tha a cruth air a shnaidheadh air an lic ; tha aingeal air gach taobh fo thaic a cinn. Air ceann eile na lice tha dealbh na h-Oighe Moire, le coron air a ceann, an naoidhean Iosa 'na gàirdeanaibh, a' ghrian agus a' ghealach os a cionn 'g a comharrachadh a mach mar bhan-rìgh nèimh ; agus tha an ùrnuigh so air a sgrìobhadh aig a cosaibh an Laidinn, "A Mhoire naomh, guidh air mo shon." Mun cuairt air an lic tha air a chur sios anns a' chainnt cheudna : "An a laighe an so tha Bantighearn Anna Nic Dhomhnaill mhic Thearlaich, a b' àrd bhan-Aba an I, agus a chaochail anns a' bhliadhna 1511 : a h-anam tha sinn a' tiomnadh do'n Tì as àirde." Tha leacan nan Cailleacha-dubha eile air taobh a muigh na h-eaglaise ; agus astar beag uatha, ann an cùil leatha féin, tha piuthar bhochd 'na laighe nach do sheas dìleas d'a bóid.

Air an t-slighe chum na h-eaglais àirde tha crois Mhic-Ghill-Eathain, clach eireachdail air a snaidheadh gu h-innleachdach. Bha e 'n a chleachdadh cumanta anns na linnibh sin croisean de an t-seòrsa so thogail, maith dh' fhaoidte chum an ainm agus an cuimhne a chumail suas, agus is dòcha mar thaisbeanadh air meud an urraim dhàsan a cheusadh air a' chrann. Tha e air a ràdh gun robh trì cheud agus trì fichead dhiùbh so aon uair anns an eilean, ach gun do mhilleadh a' chuid a bu mhò dhiùbh le òrdugh àrd-sheanaidh Earra-Ghàidheal, agus a' chuid nach do mhilleadh mar so

*The original has *Clachan nan Druidhneach* ; see note.

dhiùbh, thugadh air falbh, agus chìthear iad gus an latha an diugh an iomadh àite feadh na rìoghachd.

Ràinig sinn Reilig Odhrain, cladh farsaing làn de leacaibh-lighe, fo a bheil rìghrean agus cinn-fheadhna agus ceatharnaich a bha cumhachdach agus ainmeil 'n an latha féin, ag cadal taobh ri taobh an suain a' bhàis. An so tha an t-àite ris an abair iad Iomair nan Rìgh, far a bheil ochd agus dà fhichead de rìghribh na h-Alba ; ceathrar de rìghribh na h-Eireann ; ochdnar de rìghribh Lochluinn, agus a h-aon no a dhà de rìghribh na Frainge. Air cuid de na leacaibh, tha ainm nan daoine tha fodhpa an Gàidhlig Albannaich, mar air lic Dhomhnaill fhadchosaich. Air cuid eile dhiùbh tha na h-ainmean anns a' Ghàidhlig Eireannaich, mar air lic Mhurchaidh-a-Ghuinn. Is i an eaglais bheag a tha an Reilig Odhrain an ceud tigh a thog Calum Cille anns an eilean so. Aig ceann na h-àirde deas dhith tha crùisle Lachluinn Mhic Fhionghuin, athair an Aba ; agus leac Aonghuis Oig Mhic Dhomhnaill, Tighearn Ile agus Chinn-tìre, an triath urramach sin a chuir an cath le Raibeart Brus air blàr ainmeil Allt a' Bhonnaich. Dlùth dha so tha uaigh agus leac Ailein nan Sop, ceatharnach de Chloinn Ghill-Eathain o'n d' thàinig teaghlach Thorrloisg. Tha leac Thigearna Chola an so mar an ceudna le a chlogaid is le a lùirich ; is Mac Gill-Eathain Dhubhaird agus Lochabuidhe, MacGuaire Ulbha, agus Iain Beaton, an t-ollamh Muileach, le an suaicheantas agus an airm-chatha os an cionn. A bhàrr orrasan tha àireamh mhór de laoich threuna leis am bu mhiann an ainm a bhi air chuimhne ; ach bha am beatha mar shlighe na saighde o'n speur, a shiubhlas gu luath seachad, agus air ball a tha air a dhruideadh suas. Anns an iar-thuath o dhorus na h-eaglaise so tha leac mhór anns a bheil dòirneagan

cruinne ris an abair iad clacha-bràth, a b' àbhaist doibh an laithibh an dorchadais a thionndadh mun cuairt air mhodh àraidh, ag creidsinn nach tigeadh latha-bhràth no deireadh an t-saoghail gus am biodh an leac sin air a caitheamh gu buileach troimpe.

Tha an eaglais àrd taobh na h-àirde tuath de 'n chladh so ; tha i cóig-troighe-deug agus cóig fichead air fad agus trì-troighe-fichead air leud. Tha tùr àrd dreachmhor ag éirigh 'n a meadhon, agus tha na h-uinneagan air an snaidheadh gu h-ealanta. Air cuid de chlachaibh barra-bhalla an tighe so tha dealbhan agus cuid de eachdraidh a' Bhiobuill air an gearradh gu ro-innleachdach. Bha altair de mharmor geal aon uair anns an eaglais so ; ach bhriseadh i agus thugadh gu buileach air falbh i, leis an smuain gu robh buaidh agus éifeachd àraidh fuaighte ris a' mhìr a bu lugha dhith. Làimh ris an altair tha uaigh an Aba Mhic Fhionghuin, air a bheil leac a thug bàrr air gach aon eile m' a timchioll. Air ùrlar na h-eaglaise tha leac MhicLeoid Dhùn Bheagain, agus iomadh aon eile air nach 'eil eachdraidh againn. Air cùlaibh na h-eaglaise so tha làrach tigh nam manach, far a bheil na Clacha Dubha a bha aon uair cho ainmeil an Gàidhealtachd Albann, air am b' àbhaist d' a h-uaislibh an cùmhnantan a nasgadh le mionnaibh os cionn uaigh Chaluim Chille. Dlùth do thigh nam manach tha tigh an easbuig, far an do ghabh Easbuigean Earra-Ghàidheal còmhnuidh, an déidh do 'n eilean Mhanannach a bhi air a dhealachadh uaithe. Tha r'a fhaicinn an so iarmad nan lios a bha aig na manaich far an robh móran de luibhibh ìocshlaint-each. Tha làrach a' mhuilinn agus na h-àtha fathast air an comharrachadh a mach ; tha an t-àite anns an robh an linne-mhuilinn a nis gun uisge ann, agus is

ann aisde tha iad a nis a' tilgeadh na mòine tha iad a' losgadh. Tha e coltach gu robh callaid àrd cloiche mu thimchioll na h-aitreabh naoimhe so, gu h-àraidh aig an taobh mu thuath, chum an dìon o' n luchd creachaidh a thàinig orra o' n àirde sin, aig nach robh suim do dhiadhachd no do na daoinibh maith bha tàmh anns an àite sin.

Is tiamhaidh muladach na smuaintean a dhùisgear anns an inntinn an uair a ghluaisear troimh na làraichean aosmhor. Is firinneach a labhair esan aig an robh an cridhe gu so a thuigsinn agus a' chainnt a bu shnasmhoire gu chur an céill. " Bha sinn a nis," a deir an t-Ollamh Sasunnach, " a' seasamh air an eilean ainmeil sin, a b' àrd-lòchran fad linntean do Ghàidhealtachd na h-Alba ; as an d'fhuair cinnich fhiadhaich agus ceatharna borba sochairean eòlais agus beannachdan na saorsa. Cha bu chomasach, ged a dh'fheuchta ris, an inntinn a thogail o na smuaintibh a dhùisg an t-àite so, agus b' amaideach an oidhirp ged a bhiodh e comasach. Ge b' e nì a thàirngeas sinn air falbh o chumhachd ar ceudfaithean ; ge b' e nì a bheir do na tha seachad o chian, no do na tha fathast ri tachairt, làmh-an-uachdair air na tha làthair, tha so ag àrdachadh ar n-inbhe mar bhithibh tuigseach. Gu ma fada uamsa agus o m' chàirdibh an fheallsanachd reòta a dh' aomadh mi gu gluasad gu caoin-shuarach eutrom thairis air aon àite a dh' fhàgadh urramaichte le gliocas, le fearalachd, no le maise. Cha chulaidh-fharmaid an duine sin nach mothaicheadh a ghràdh d' a dhùthaich air a neartachadh air blàr-catha Mharathoin, no a chràbhadh a' blàthachadh am measg làraichean briste I Chaluim Chille."

AILEAN NAN SOP

Is iomadh sgeul a tha air innseadh mu'n duine so an eachdraidh na Gàidhealtachd ; agus tha iomadh eachdraidh mhearachdach air a thoirt m' a thimchioll an leabhraichean. Dh'fheuch sinn gach aon diùbh a rannsachadh ; agus tha sinn a nis a' toirt eachdraidh as am faodar earbsadh.

Bu mhac Ailean nan Sop do Lachlunn Catanach, triath Dhubhaird, ceann-feadhna Chloinn Ghill-Eathain, an t-aon cheann-feadhna suarach tàmailteach michliuiteach a bha riamh thairis air a' chinneadh ainmeil mheasail sin, duine air nach 'eil aon sgeul maith air aithris, aintighearna cho garg fuilteach gealtach agus air a bheil iomradh againn an eachdraidh ar dùthcha.

Bha an droch dhuine so air tùs pòsda ri Baintighearn Ealasaid Chaimbeul, nighean do MhacCailein Mór, Iarla Earra-Ghàidheal. Cha robh a' bhéisd ach dà bhliadhna pòsda rithe an uair a dh' fheuch e ri a cur gu bàs le a fàgail air Sgeir na Baintighearna. Cha ruig sinn a leas an eachdraidh oillteil sin innseadh an so ; tha cunntas fìor mhaith air a thoirt m'a thimchioll anns an " Teachdaire Ghàidhealach." Bha mac eadar Lachlunn Catanach agus a' bhaintighearn so, Eachann Mór Dhubhaird, duine air a h-uile dòigh eu-cosmhail ri athair, àrd fhlath cho urramach air son gach deagh bheus agus bhuaidh agus a bha riamh anns a' Ghàidhealtachd. An déidh do Lachlunn Catanach dealachadh ri nighean MhicCailein phòs e bean eile d' a chinneadh féin, nighean

do fhear Threisinis, agus b'i so màthair an fhir so air a bheil sinn a' sgrìobhadh, Ailean nan Sop.

Is ann an caisteal an eilean beag ri cùlaibh Mhuile bha Lachlunn Catanach a chòmhnuidh an uair bha Ailean nan Sop 'na òganach. Tha an t-eilean so ainmeil an eachdraidh na rìoghachd ; bha e 'na dhaingnich aig rìghrean na h-Alba fad iomadh ceud bliadhna ; agus bha caisteal aca ann a bha anabarrach làidir. Tha aon chreag àrd chorrach chas ceithir-thimchioll an eilein, air nach streapadh gabhar, gun tighinn air daoine ; agus tha muir bhuairte agus sruthan brasa m'a thimchioll, air chor agus nach 'eil e comasach, cha mhór, a ghlacadh. Tha an t-àite anns an robh na saighdearan a' fuireach air a ghearradh no air a shnaidheadh o'n chreig.

So an t-àite anns an d' àraicheadh Ailean nan Sop. Ghlac athair an daingneach so le foill, agus chum e i le fòirneart. Is e an ceud iomradh tha againn air Ailean nan Sop, oidhirp a thug e air nighean do MhacNéill Bharraigh, a bha an tigh athar. Theich ise chum i féin a thilgeadh thar stac àrd gu i féin a theasairginn uaithe ; ach thachair ceatharnach làidir oirre a thug upag do Ailean leis an deach e thar a' chreig, agus théarnadh i bho a innleachdan mallaichte. Tha a' chreag thar an do thuit e air a h-ainmeachadh air gus an latha an diugh "Uirigh Ailein nan Sop." Bha tearnadh caol aige, ach thàinig e bhuaithe.

Bha anns an ám sin moran loingeas air an ais agus air an aghart ri reubainn agus mèirle, spùinneadairean le sgioba làidir borb. Dh' fhalbh Ailean le a h-aon diùbh so, is cha b' fhada bha e innte an uair a dhearbh se e féin a bhi 'na sheòladair agus 'na chreachadair comharraichte. Fhuair e uachdaranachd na luinge, agus chaidh e bho eilean gu h-eilean, ag creachadh,

a' losgadh, agus a' spùinneadh gach àite, gus an robh ainm 'na chulaidh-oillte agus eagail air feadh na dùthcha. Le a làimh féin b' àbhaist da sop a chur ris na tighean agus an losgadh ; agus is ann uaith so a thugadh Ailean nan Sop mar ainm air.

Thainig an creachadair so le luing a steach cùl Mhuile aig Lethoir Thorr-loisg ; chaidh Ailean le a chuid ghillean air tìr ; mhurt e caraid da féin, tighearna na Lethoir. B'e so ceann an teaghlaich urramaich d'am b' ainm "Sliochd a' Chlaidhimh Iarainn," seann duine gun lochd ; chuir e gu bàs e, agus ghlac e an tigh is an oighreachd dha féin. Tha e a' toirt duinn beachd bròn-ach air staid na Gàidhealtachd anns an am sin, an uair a fhuair an duine fuilteach so an oighreachd a ghleidh-eadh agus e féin a shocrachadh mar a rinn e, le murt agus mèirle ; ach bha e 'na ghaisgeach cho curanta treun dalma, agus gu robh eagal orra làmh a thogail 'na aghaidh. Bha na cinn-fheadhna anns an am sin a' murt agus a' milleadh a chéile ; agus sheasadh Ailean nan Sop am fear a b' fhèarr a cheannaicheadh a chàirdeas. Bha e air uairibh air taobh a bhràthar, Eachann Mór Dhubh-aird, agus air uairibh eile ag cath 'na aghaidh. Chan 'eil nì air bith as mò tha leigeil ris duinn seòltachd agus treuntas an duine so na gun do cheannaich MacDhomh-naill Ile a chàirdeas le eilean Ghiogha thoirt dha mar oighreachd, agus bailtean eile aig ceann Loch Tairbeirt. Chuir an ceatharnach, no an spùinneadair so, seachad móran ùine an Caisteil an Tairbeirt a fhuair e bho Mhac-Dhomhnaill ; agus cheannaich MacCailein Mór a chàirdeas le oighreachd a thoirt da an Cnapadal, àite tarbhach d' am b' ainm Cill Charmaig.

Le càirdeas nan daoine móra sin, MacCailein, Mac-Dhomhnaill, agus a bhràthar, Eachann Mór Dhubhaird,

bha Ailean nan Sop anabarrach cumhachdach, agus 'na chulaidh-eagail d'a naimhdibh ; agus ged a bha a liuthad oighreachd luachmhor aige, cha do sguir e de chreachadh agus de mhilleadh. A mach o Chaisteal na Tairbeirt b' àbhaist da dol do Chomhghall agus do thaobh Loch Laoiminn, agus air feadh mhachraichean na Galldachd, a' togail chreach o gach àite. B' àbhaist da le a loingeas dol mar an ceudna do Eirinn a losgadh agus a mhilleadh agus a thogail chreach, air chor agus gu robh Ailean nan Sop cho ainmeil an Eirinn agus a bha e an Albainn. Chaidh e a thogail chreach aon uair do'n eilean Bhódach. Chuala an Siorram gu robh e tighinn, agus chruinnich e a dhaoine, ach cha seasadh iad na ceatharnaich bhorba a bha aig Ailean. Thug e air falbh làn a luinge de'n spréidh a b' fhearr a bha r'a faotainn.

Chuir giùlan Ailein nan Sop mòr-dhuilgheadas air an duine ard-inntinneach onorach, Eachann Mór, a bhràthair, agus air a fhear-cinnidh, Tighearna Chola. Chuala Ailean nì-eiginn a thuirt Tighearna Chola 'na aghaidh, agus thug e Cola air gu aicheamhail a ghabhail. Bha Tighearna Chola a' sràidimeachd air an tràigh ; ghlac Ailean e, agus thug e air bòrd air a bhirlinn e ; rinn e prìosanach dheth, agus cheangail e ris an tobhta e. Thog e a shiuil agus thug e an Tairbeart air.

Bha Tighearna Chola 'na bhàrd urramaichte, agus thòisich e air òran a dhèanamh do Ailean nan Sop. Sheinn e an t-òran ; fhuair so a' chuid a b' fhèarr de Ailean ; dh'fhuasgail se e, agus thug e a chead da, ag ràdh ris :—" thoir an aire ciod a their thu an déidh so mu m' thimchioll-sa ; tha eun beag an Cola a tha a' tighinn a dh'innseadh dhomhsa do chainnt aig do bhòrd fèin ; leigidh mi as thu, ach bi ann ad earalas a so a mach."

An uair bha Ailean air fàs aosmhor thog e d' a dhroch cleachdaidhnean agus sguir e de chreachadh agus de reubainn ; ach cha do thaitinn so ris na ceatharnaich a bha 'na chaisteal ; cha robh an fheoil cho pailt agus a b' àbhaist di. Air latha àraidh bha cuirm aige, agus bha fear de a dhaoine ag creimeadh cnàimh feòla air nach robh móran r'a fhaotainn. " Is ann air an tigh so," arsa esan, " a thàinig an dà latha, an uair tha na cnàmhan cho lom." Chuala Ailean e, thuig e mar a bhà : " Biodh gach birlinn a bhuineas duinn deas a nochd, ar gillean 's ar daoine ; agus fiachaidh sinn beagan feòla chur a steach air cheann a' ghleamhraidh." Thog iad orra troimh na Caoil Bhódach, agus ràinig iad suas air abhainn Chluaidh dlùth do Ghlaschu ; thog iad creach mhór, agus phill iad le làn gach birlinn a bhuineadh dhoibh. So a' chreach as mò agus a' chreach mu dheireadh a thog Ailean nan Sop ; agus thugadh mar ainm oirre " Creach na h-Aisne."

Ràinig Ailean aois mhór. Chaidh e do I Chaluim Chille ; rinn e réite ri cléir an àite sin, agus an ùine bhig an déidh sin bhàsaich e agus thiodhlaiceadh e an I, an Reilig Odhrain maille r'a shinnsre, teaghlach Dhubhaird.

Dh' fhàg Ailean nan Sop aon mhac agus nighean. Chuireadh a mhac gu bàs air son oidhirp a thug e air Eachann Mór, bràthair athar, a mhurt ; agus phòs an nighean Murchadh Gearr Locha-buidhe. Thàinig an oighreachd a thug Ailean o Shliochd a' Chlaidhimh Iarainn, teaghlach na Lethoir, air a h-ais an déidh a bhàis dh' ionnsaigh Mhic Ghill-Eathain Dhubhaird ; agus thugadh i do Lachlunn Og, mac do Shir Lachlunn Mór Dhubhaird, agus uaithe-san thainig teaghlach Thorr-loisg. Chaochail Ailean nan Sop mu 'n bhliadhna 1555, eadar sin agus 1560. Tha leac an duine so air a comh-arrachadh-a mach fhathast an I Chaluim Chille.

NA SEANFHOCAIL

Bidh mi air uairean a' smaoineachadh, an uair a bha an Saoghal na b' òige na tha e nis, an uair nach robh iarrtasan an duine cho lìonmhor 's a tha iad air fàs, agus an uair nach robh an sluagh a' strì cho dian 's a tha iad a nis ris na sean iarrtasan a shàsachadh agus ri iarrtasan ùra a ghineamhuinn, gun robh an Cinnedaonna a' mealtainn toil-inntinnean luachmhor air nach 'eil sinne ag amas, no, mar bu chòir a ràdh, ris nach 'eil sinn a' fuireach. Gun teagamh, is mór agus is lìonmhor na sochairean a bhuilicheadh oirnne a tha beò anns na linnibh deireannach so, air nach cuala ar n-aithrichean iomradh. Is luachmhor an dìleab a dh' fhàg na ginealaich a chaidh thairis againne a thàinig 'n an déidh. B' fhialaidh a thaom ar n-aithrichean fallus an gruaidhe, agus gu tric fuil an cridhe, a chum na beannachdan nach do mheal iad féin a bhuannachd d' an cloinn. Tha na sochairean a choisinn misneach agus cruaidh-chas, eòlas, agus seirc ar sinnsearan dhuinne do-àireamh ; agus bhiodh e eu-comasach a chur an céill gach dòigh air a bheil an Saoghal air a chur fo chìs a chum sonas an duine a mheudachadh. Tha so ag cur dleasnais chudthromaich oirnne gun aisig sinn 'n an lan-thoirbheartas d' ar cloinn na tìodhlacan luachmhor a tha sinn féin a' mealtainn.

Ach an uair a tha so uile fìor, chan 'eil mi gun amharus nach robh luchd-àiteachaidh an t-seann shaoghail, a measg iomadh anacothrom, a' mealtainn cuid de fhìor shonas an dòighean air nach 'eil sinne ruigheachd

a nis. Chan ann uile gu léir gun aobhar, tha mi a' meas, a bhios na Bàird a' treòrachadh ar n-aire gu sonas na " tìm a bh' ann o shean." A dh' aon ni, cha toir a bhi beachdachadh " air an domhan 's na bheil ann " co-ionann toil-inntinn do'n duine a nis, agus a bheireadh e anns na " linntibh a thréig." Dhùisgeadh an cruinne-cé faireachdainnean an inntinn an duine o shean nach 'eil comasach an diugh. Co-dhiùbh a chitheadh e a' chruitheachd agus na laghannan a tha riaghladh innte mar bhalla iarainn mun cuairt da ach an taobh muigh dheth, agus e féin mar mholl air a luasgadh leis gach oiteig, gun fhios aige cia as no c'àite a bha a thùs no a thriall ; co-dhiùbh bha e 'g a fhaicinn féin mar chuid de'n chruitheachd mhóir, a' tarruing beatha uaipe agus a' tiomnadh a bheatha dhi—le chéile ag coimhlionadh an Dàin ged bha an Dàn am folach air ; no co-dhiùbh a bha a inntinn air a treòrachadh gu bhi saoilsinn gun robh e faicinn an obair a' chruthachaidh dearbhadh air làthaireachd Bith uile-ghlic agus uile-chumhachdaich 'n a shuidhe air Righ-chaithir na Cruinne, aig a bheil an Saoghal 'n a ghlaic agus a tha ag òrduchadh gach ni a réir a' rùin ; bha an Cruinne-cé an còmhnuidh 'n a aobhar-iongnaidh, 'n a aobhar-uamhainn, agus 'n a aobhar ard thoil-inntinn do anam an duine o shean, air dhòigh nach bi e gu bràth tuilleadh dhuinne. Gheibh sinn dearbhadh follaiseach air so an saothair nan seann Bhàrd. Gun a bhi dol seachad air priòmh-Bhàrd ar dùthcha féin, c'àite am faigh sinn bàrdachd anns a' Ghàidhlig a tha air a lìonadh le mórachd is le maise a' chruthachaidh mar a tha a' bhàrdachd a tha air a h-ainmeachadh air Oisein ? Agus co-ionann tha Bàrdachd nan Iudhach, nan Greugach, agus nan Ròmanach. Tha cumhachdan an t-saoghail fhaicsinnich agus neo-

fhaicsinnich an dà chuid 'g am brosnachadh agus 'g an claoidh. Is ann uapa a tha am beatha spioradail a' teachd, ach tha a' bheatha ro neartmhor air an son ; agus chì sinn iad 'g an sleuchdadh féin sios an làthair nan cumhachdan so. Tha gun teagamh an aineolas ag cuideachadh an t-sàsachaidh anma a tha iad a' mealtainn. Tha dìomhaireachd a' chruthachaidh cho math r'a mhórachd 'g an lìonadh, agus a' dùsgadh suas an Spioraid gu h-urram agus gu h-umhlachd. Ach tarruing a thaobh am brat a tha ag còmhdach na dìomhaireachd, thoir lòchran an eòlais a steach do'n ionad naomha so, agus ruaigidh tu tuilleadh agus aineolas : ruaigidh tu Spiorad na h-irisleachd, na h-umhlachd, agus móran de Spiorad an fhìor ghliocais.

Chan ann le anam lìonta le h-urram agus le h-eagal a sheallas Feallsanach an latha an diugh mun cuairt da, no os a chionn. Chan ann le bhròg an bharr a chos, no le bhoineid 'n a dhòrn a sheasas esan aig dorus an tighe so " nach do thogadh le làmhaibh." Chan ann ; ach sgeadaichte, uidheamaichte, tha e ag éigheach an dorus fhosgladh a chum 's gun rannsaich e an tigh, gach cùil is oisinn deth. Bha an t-eòlas so " ro-iongantach " le Daibhidh agus cho àrd agus nach ruigeadh e air ; ach chan 'eil a' chùis mar so dhàsan air an do thaomadh gu pailt solus an eòlais agus a' ghliocais an ar latha-ne. Chan 'eil, gun teagamh, fios aige có leag clach-oisinn an talmhainn ; ach dearbhaidh e dhuit nach 'eil clach-oisinn idir ann. Chuir e a shnàthainntomhais, chan ann a mhàin thar an talaimh ach thar an iarmailt mar an ceudna. Chaidh e steach gu tobraichibh na fairge ; chunnaic e ionmhasan an t-sneachda. Dh' fhosgail e doimhneachd a' chuain ; lean e slighe an dealanaich ; cheasnaich e a' ghrian. Thug e air oibre

Nàduir gu léir an ionmhasan a thoirt am follais, agus am fàgail aig a chosan, a chum a bhi frithealadh do chomhfhurtachd an duine. Is mór agus is urramach an dearbhadh so air cumhachd buaidhean an duine an uair a tha iad air an deagh chleachdadh ; agus is luachmhor a' chreach a thug iad dhachaidh dha á tìr an aineolais. Ach an lorg so, chaill sinn, saoilidh mi, faireachdainnean a bheireadh toil-inntinn is sòlas do'n anam. Ma dh'fhairich esan a dhearbh gur iarann a' ghrian an t-àrdachadh inntinn a tha dligheach dhàsan a bheir buaidh a mach, nach éiginn gun do mhothaich e mar an ceudna nach ionann faireachdainn a dhùisgeas " ard-lòchran na speur " an cridhe an t-sluaigh gu bràth tuilleadh, an uair a chithear i " mar fhear-nuadhpòsda a' teachd a mach as a sheòmar ? " Anns na h-inntinnean as àirde, chan 'eil gun teagamh Spiorad an urraim no na h-irisleachd air a lughdachadh ach air a mheudachadh mar a tha eòlas a' dol am farsaingeachd. Tha e eu-comasach dhàsan anns nach 'eil Spiorad an aoraidh marbh, a tha beachdachadh air glòir na h-iarmailt, is a tha creidsinn gu bheil gach reul is reannag a chi an t-sùil, agus na miltean do-aireamh nach faic, 'n an gréin a' soillseachadh saoghail gun chrìch am farsaingeachd na cruitheachd, gun a bhi ag altrum beachdan na's airde agus na's sòluimte mu thimchioll a' Chruinne-ché agus an Ti a chruthaich e. Chan fhaic a leithid so de fhear anns gach fearann a théid a cheannsachadh ach crìoch na tìre neo-chrìochnaich air nach do chuir duine fathast a chas. Ach chan ann mar so a chi an saoghal. " Millidh dànadas modh " ; agus faodar a ràdh mu mhóran gun lughdaich eòlas urram.

Ach a rìs, dh'atharraich ar n-eòlas, agus na h-inn-

leachdan a fhuair eòlas a mach, gu tur ar beachd mu thimchioll mórachd agus greadhnachas na talmhainn. Chan ionann beachd dhuinne agus d' ar n-aithrichean air Astar, no eadhon air Tìm. Thug innleachdan taobh eile an t-saoghail na's dlùithe dhuinne na bha an ath sgìreachd d' ar n-aithrichean. Siubhlaidh tu troimh an tìr leth-cheud mìle 's an uair. Bidh tu an Albainn an diugh agus anns an Fhraing am màireach. Gheibh thu litir á America na's luaithe agus na's saoire na gheibheadh do sheanair á Glaschu i. Gheibh thu fios air ais á Austràlia na's luaithe na gheibheadh t'athair as an ath bhaile. Chan 'eil e duilich dhuit-sa snàthainn-tomhais a shìneadh air an talamh ; nach 'eil cearcaill de shnàthainnean iarainn thairis is thairis air, ag giùlan le luathas an dealanaich teachdaireachd o dhuine gu duine, o bhaile gu baile, is o rìoghachd gu rìoghachd ; agus nach 'eil so a' tabhairt aobhair-dòchais do mhóran gur goirid an ùine gus am bi luchd-àiteachaidh an t-saoghail 'n am bràithrean mar tha iad cheana 'n an coimhearsnaich ; gus " am buail iad an claidhean gu coltairean, agus an sleaghan gu corranaibh-sgathaidh, agus nach fòghlum iad cogadh na's mò." Ach tha so uile ag àrdachadh ar meas air cumhachd an duine agus ag ìsleachadh greadhnachas na talmhainn 'n ar sùilean. Chan 'eil eagal, saoilidh mi, gun dèan an duine aoradh do fhiodh no do chloich gu bràth tuilleadh ; tha mór eagal gun dèan e aoradh dha féin.

Ach chan e a mhàin gu bheil sinn air call faireachd-ainnean a bheireadh fìor shòlas do'n anam an lorg an eòlais agus nan innleachdan a fhuaradh a mach ; tha sinn ag call móran de fhìor shonas leis a' chabhaig leis a bheil sinn a' siubhal troimh an t-saoghal. Chan ann le foidhidinn a tha sinne ruith réis na beatha. Chan ann

a mhàin 'n ar n-obair lathail a tha an dian strì so ri bhi air thoiseach air ar coimhearsnaich. Cha leòr gu bheil ciocras do-shàsaichte air a ghintinn 'n ar cridheachan air son a bhi dèanamh stòrais, agus sinn féin a chuart-achadh leis gach comhfhurtachd a bhuannaicheas stòras dhuinn. Eadhon 'n ar dachaidhean, 'n ar n-uaigneas cha ghabh sinn socair. Chan fheith sinn ri bhi sona. Tha sinn a' feuchainn ri sonas fhaotainn ann a bhi an còmhnuidh air ghluasad, ag atharrachadh o àite gu h-àite is o thoil-inntinn gu toil-inntinn ; agus tha mi a' meas gu bheil sinn a' dèanamh clì. Gun teagamh cha bhi aon chuid an inntinn no an corp fallain gun ghluasad, no làidir gun obair ; ach feudar an inntinn a shàrachadh cho math ris a' chorp, agus is e mo bheachd gu bheilear 'n ar latha-ne anns a' mhór chuid de'n t-saoghal a' ruigheachd na h-inntinne agus a' chuirp tuilleadh 's a' chòir. A réir barail mhórain chan 'eil sinn cho treun ri ar n-aithrichean an corp no an inntinn. Chan 'eil iongantas ged nach 'eil. Cha lean an sgoilear na's mò na an sionnach air sìor ruith.

Ach eadar co dhiùbh thà no nach 'eil sinn a' sàrachadh na h-inntinne le obair ghoirt, tha sinn, gun amharus, 'g a milleadh le bhi sìor chur innte. Chan 'eil, gun teagamh, so cho fìor an Gàidhealtachd na h-Alba, no a measg an t-sluaigh nach labhair ach Gàidhlig, agus a tha e anns a' chuid eile de'n rìoghachd ; ach is ann a' dol na's fìrinniche tha e gach latha. Ged nach léir do'n t-sùil an gad a tha ceangal na h-inntinne agus a' chuirp, tha fios againn gu bheil an ceangal dlù ; agus ceart mar a tha slàinte is neart a' chuirp air am milleadh ma dhinneas tu de bhiadh ann barrachd na's urrainn da a chnàmh, tha buadhan na h-inntinne air an lagach-adh ma bheir thu m'a coinne barrachd na's urrainn di

chnuasachadh. Gabhaidh goile a' chuirp milleadh le a' bhi sìor chur ann. Bheir geòcaireachd cho mhaith ri ocras do bhàs ort ; tha gais cho cunnartach ri gort. Mu do lòn spioradail cho math ri mu t' aran lathail tha an ràdh fìor : " Is feàrr sgur na sgàineadh."

An òige an t-saoghail, matà, an uair a bha an inntinn ag gleidheadh ceum ris a' chorp, is a bha iad le chéile a' siubhal troimh an t-saoghal air an socair ; an uair a bha an t-sùil a' fuireach ri faicinn, is an inntinn ri breithneachadh ; an uair a bha daoine a' sealltainn na b' athaisiche na tha iad a nis mun cuairt doibh is an taobh stigh dhiùbh ; an uair nach robh biadh cho blasda, tighean cho blàth, aodach cho rìomhach, eòlas cho farsaing, no leabhraichean cho pailt ; bha, tha mi a' meas, daoine a' mealtainn anns a' bheagan thoil-inntinnean a bha aca sonas cho fìor agus, maith dh-fhaoidte, cho làn 's a tha sinne leis na cothroman do-àireamh a tha againn féin. Anns na linntean so bha móran de theagasg an t-sluaigh air a thoirt seachad an seanfhocail no an gnàthfhocail. Bha a' chleachdain coitchionn a measg gach cinneach air a bheil eachdraidh againn. Tha gach aon againn eòlach air Gnàthfhocail Sholaimh. A measg nan Greugach agus nan Ròmanach bha móran de'n eòlas agus móran de'n creidimh air aiseag o ghinealach gu ginealach air an dòigh so. Agus a measg nan rioghachdan Eòrpach eile bha a' chleachdain cheudna. Ach tha mi ag creidsinn nach robh sluagh air a bheil iomradh againn a measg an robh agus a bheil uiread cumhachd aig seanfhocail ri Gàidheil na h-Albann anns gach àite an robh no a bheil iad. Tha fios againn gu robh a' mhór chuid de fhòghlum nan Druidhean, ar luchd-teagaisg o shean, air a thoirt seachad an seanfhocail a bha gu tric air an cur an rann a chum a'

mheamhair a chuideachadh gu bhi 'g an gleidheadh air chuimhne ; agus gus an latha an diugh chithear gu minig 'n ar glinn is 'n ar n-eileanan an oidhche gheamhraidh air a cur seachad ri taobh an teine le rann, sgeul, toimhseachan, is seanfhocal. Gu ma buan gach cleachdain o'm faigh an òigridh tuigse is toil-inntinn o bheul an aosda !

Is ann, mar bu trice, leis na daoine a bu ghlice agus a bu ghéire a chaidh na seanfhocail a chur ri chéile ; agus a measg nan daoine a b' fhòghluimte anns gach linn is anns gach àite bha iad air an altrum le mór-urram. Air Gnàthfhocail Sholaimh, an duine bu ghlice a chunnaic an saoghal riamh, rinn sinn cheana iomradh. Rinn an Greugach a b' ainmeile 'n a rìoghachd féin air son eòlais is gliocais cruinneachadh de sheanfhocail a dhùthcha. Tha dearbhadh againn am bàrdachd an ùghdair as àirde cliù a sheinn anns a' Bheurla air a' mheas a bha aige-san air seanfhocail Shasuinn ; agus rinn sgrìobhadairean ainmeil uair is uair cruinneachaidh dhiùbh so. An saothair nam Bàrd Gàidhealach chì sinn an cumhachd a bh' aig seanfhocail thairis air na h-inntinnean a b' urramaiche de ar cinneadh féin. Rinneadh cruinneachadh de na Seanfhocail Ghàidhealach o chionn móran bhliadhnachan le deagh sgoileir, Mac-an-Tòisich, ach chan 'eil an leabhar a nis ach tearc. Chuala sinn le mór-aoibhneas gu bheil Gàidheal foghluimte, an Siorramh Mac-Neacail, a' deas-achadh clò-bhualaidh ùir de'n leabhar luachmhor so. An duilleagan a' *Ghàidheil* chunnacas o ám gu ám, agus tha sinn an dòchas gu faicear fathast, cuid de na seanfhocail a tha siubhlach a measg an t-sluaigh. Cha bhi e neo-fhreagarrach, matà, saoilidh mi, a bhi feòraich mu dhòigh-chainnt a bha agus a tha cho cumh-

achdach is cho coitchionn a measg dhaoine, is gu h-àraid a measg Ghàidheal, ciod iad, ciod e an luach, agus ciod e an cunnart mar ghnè-theagaisg ?

Ciod e sean-fhocal ? Aithnichidh gach aon againn e an uair a chi no chluinneas sinn e ; ach chan 'eil e cho farasda a mhìneachadh do neach eile ciod iad na feartan a tha dèanamh suas na dòigh-chainnt so. Thuirt Sasunnach ainmeil a tha fathast maireann gur e sean-fhocal " gliocas mórain, ach géiread aoin " ; agus thuirt sean ùghdar Ròmanach gu bheil an seanfhocal mar an seillean, " gu faighear a' mhil 's an gath an coluinn bhig." Gheibhear an so, tha mi a' meas, an dà chuid mìneachadh agus eisimpleir air seanfhocal ; ach cha ruigear a leas fiughair a bhi gun seas am mìneachadh an còmhnuidh fìor. Chan fhaighear sean-fhocal, tha mi ag creidsinn, as eugmhais nan trì nithean so, gliocas, géiread, giorrad ; ach chan 'eil mi cho dearbhta gun dèanar suas e leis an trì a mhàin. Mum fàs e 'n a sheanfhocal is éiginn gun gabh an saoghal ris mar aon ; agus cha bhiodh e duilich iomadh ràdh fhaotainn a tha glic, geur, is gearr, nach d' fhuair fàrdach a measg an t-sluaigh. Ach ma théid agad air fìrinn a thilgeadh am beagan de fhocail shnasmhor a ni gréim air inntinnean dhaoine, air chor is gu bheil an fhìrinn air a h-aiseag a beul gu beul ad chainnt féin, 's e mo bharail gu faodar a ràdh gur seanfhocal an fhìrinn so. Ma bhios an ràdh air a thoirt seachad fo shamhladh, no an rann, no am focail a ni fuaim thaitneach do 'n chluais, bidh e na's dòcha gun gabh an sluagh ris, ach ma nithear a bheatha as eugmhais nan innleachdan so is seanfhocal e.

Chunnaic sinn cheana am meas a bha aig na daoine treuna a dh' fhalbh air a' mhodh-theagaisg so ; agus

chan aobhar iongantais ged a bhà. Air an cur ri chéile leis na daoine a bu ghlice agus a b' fharsainge fiosrachadh anns gach linn ; air an tilgeadh an cumadh taitneach do'n t-sùil is do'n chluais ; chaidh an giùlan air meamhair an t-sluaigh o dhùthaich gu dùthaich, is o ghinealach gu ginealach, ged chaidh, mar bu tric, na blàir a chuir iad, na fearainn a cheannsaich iad, is na h-ealaidhean a dh'ionnsaich iad, gu tur a dhi-chuimhneachadh. Dhuinne tha na seanfhocail ro luachmhor. Gheibh sinn annta gu tric am fiosrachadh as earbsaiche air gliocas, gleusdachd, beachdan, is creidimh ar sinnsearachd. Chan 'eil cearn de thìr an eòlais, no ach beag de rìoghachd a' chreidimh, nach 'eil iad ag còmhdachadh. Eòlas mu'n chruthachadh is mu chuibhrionn an duine ann ; eòlas mu laghannan na h-inntinne is a' chuirp ; riaghailtean-stiùraidh air son a' ghluasaid anns gach dleasnas dha féin, do a choimhearsnach, do a Chruithear ; agus so uile an cainnt shnasmhor, farasda thogail is a chuimhneachadh, a bheir toil-inntinn cho math ri fòghlum seachad. Cuid de na sean-fhocail gheibhear anns gach cànain is anns gach dùthaich, fìor luchd-àiteachaidh an domhain, a' ruigheachd air ais gu tùs ar n-eòlais, is air falbh gu crìch ar n-aithne, a' toirt dearbhaidh làidir air fìrinn an Abstoil Phòil gun do " rinn Dia de aon fhuil uile chinnich dhaoine " ; cuid eile dhiùbh gheibhear dùthchasach do'n tìr so no do'n tìr ud eile, a' tarruing an cruth is an dreach o'n t-sluagh is o'n tìr o'n d'fhuair iad am beatha ; ach gu léir roluachmhor dhuinne mar na tinneachan as treise anns an t-slabhraidh shiorruidh a tha ag ceangal dhùthchannan is inntinnean an t-saoghail am bannaibh teann an eòlais, a' ghliocais, agus a' ghràidh.

Ach luachmhor 's mar tha na seanfhocail, agus

measail 's mar is còir dhuinn an còmhnuidh an gleidheadh air chuimhne, chan 'eil iad gun chunnart 'n an lorg. Tha an seanfhocal mar an teine, 'n a dheagh sheirbhiseach ach 'n a dhroch mhaighistir. Ma ghleidhear 'n a àite féin e, tha e fiachail is goireasach, beathaichidh is geuraichidh e an inntinn ; ach ma bheirear an lamh-an-uachdair dha, cha dèan e ach a claoidh. Mar tha eòlas a' dol am farsaingeachd, is mar tha laghannan is cleachdainean ùra a' faotainn àite a measg an t-sluaigh, tha dleasnais ùra ag éirigh suas. An seanfhocal a bha fìor mìle bliadhna roimhe so, faodaidh e a bhi nach 'eil e fìor an diugh. An seanfhocal a bha fìor anns an àird-an-ear, faodaidh e gun bhi fìor anns an àird-an-iar. Agus gu h-àraid an ràdh a tha fìor an aon seadh, is tric nach 'eil e fìor an seadh eile. A thuilleadh air so, tha mi a' meas gu bheil sinn anns a' Ghàidhealtachd buailteach do bhi toirt barrachd uachdaranachd do na seanfhocail na tha ar coimhearsnaich na Goill. Chan 'eil againne an cothrom a tha aca-san air foghlum fhaotainn á leabhraichean. Bha sinn riamh a' faotainn na bu mhò d' ar n-eòlas leis a' chluais na leis an t-sùil, agus bha móran de'n eòlas air a thoirt seachad an seanfhocail. A rìs, tha a leithid de thlachd aig Gàidheil de gach ni a tha deas, cuimir, agus gu bheil cunnart ro mhór gun gabh sinn ri ràdh a thaitneas ruinn anns an rathad so, gun móran rannsachaidh a dhèanamh mu a fhìrinn. Chuir sinn an seanfhocal ar n-earbsa á fìrinn nan seanfhocal thar cheann—" Ged dh'éignichear an seanfhocal, cha bhreugnaichear e." Tha a leithid de bhuaidh aca thairis oirnn, is a leithid de earbsa againn 'n am fìrinn, agus nach 'eil ni cho feumail dhàsan leis am bu mhiann beachd ùr a thoirt fa chomhair Ghàidheal ri càirdeas nan seanfhocal a dhèanamh. Tha

e air aithris mu bhàrd ainmeil Sasunnach gun do mharbh òraid e anns an robh breith chruaidh air a thoirt air a shaothair. Chan 'eil neach a leugh an *Teachdaire Gàidhealach* nach faca am mort a dhèanadh an t-Ollamh Mac Leoid leis na seanfhocail. Mar shlachdan-druidheachd nan sgeulachdan, bha iad an còmhnuidh aig a uilinn a chum cur as do gach nàmhaid a thigeadh 'n a charaibh. Agus chan 'eil aon againn nach faca, uair is uair, deasbair éiginn, leis an fhìrinn maith dh'fhaoidte 'n a bheul, air a thilgeadh le aon de na saighdean cuimseach bàsmhor so. Is claidhean dà fhaobhair air an deagh lìomhadh na seanfhocail. Gearraidh iad dlù, agus gearraidh iad glan. Ach is ann mun chuid as lugha dhiùbh a mhàin is urrainn a ràdh, mar theirte mu chlaidheamh Fhinn, " nach d' fhàg e riamh fuidheall beuma."

Feuchaidh sinn o am gu h-am ri aon no a dha de na seanfhocail Ghàidhealach a chur fo ghloine-amhairc dùbailte an Sgrùdaire, a bheir am fada am fagus, agus a ni am beag mór, agus ri rannsachadh a mach, a réir ar comais, an solus ar latha féin ciod e an fhìrinn a gheibhear fillte annta.

FIANUIS HUISDEIN MHIC DHOMHNAILL

[Air do Chomunn Gàidhealach Lunnuinn bhi rannsachadh agus a' dèanamh iomraidh mu bhàrdachd Oisein agus am b'ì no nach b'ì fìor obair Oisein a chuireadh a mach fo làimh Sheumais Mhic Mhuirich, chunnaic iad iomchuidh fianuis a ghabhail bho HUISDEAN MAC DHOMHNAILL Chill Pheadair an Ceann Deas Uibhist, agus bho LACHLUNN MAC MHUIRICH de shliochd bhàrd Chlann Raghnaill, agus chuir an Comunn a mach an fhianuis sin anns an leabhar a sgrìobh iad. An so sìos tha an teisteanas.]

THA uiread agus uiread eile is ata iad ag ràdh thionndaidh Mac a' Phearsain ri faotainn an diugh de shaothair Oisein, aig daoine nach faca riamh Mac a' Phearsain, agus cuid eile nach cuala iomradh air ainm, agus aig nach 'eil focal Beurla.

Tha na laoidhean air an cur sìos anns a' chainnt a bha aig an t-sluagh anns an am, far a bheil móran fhocal nach 'eil gnàthaichte anns an aimsir-sa, agus nach tuigeamaid, agus a leigte air dìochuimhne buileach, mur a biodh laoidhean Oisein againn gus an cumail an ar cuimhne le cuideachadh bhàrd agus sheann daoine bhios 'gam mìneachadh.

Ged nach faighear na h-aon laoidhean cho iomlan aig a h-uile dhuine, gidheadh gheibhear an aon seadh annta anns a h-uile àite ; agus chan fhaighear an cearn air bith gu bheil aon laoidh tha air chuimhne a breugnachadh a h-aon eile no an aghaidh a chéile.

Ged chuirte deuchainn air a h-uile dhuine thuigeas na laoidhean-sa, cho fòghluimte is gum bì e, cha b' urrainn e an tionndadh gu Beurla no gu cànail air bith eile air chor is gu freagradh iad cho math is a tha iad anns a chànail an d' rinneadh an toiseach iad ; idir cha

b'urrainn e an dèanamh am Beurla agus a rìs an tionndadh gu Gàidhlig anns am biodh cnàimh agus smior na fìor chànail.

Ge b'e air bith ata sgrìobhadh an aghaidh Oisein, agus ag ràdh nach do fhàg e bàrdachd air an Fhéinn agus air an dèantanas, feuchadh e am faigh e aon bhàrd an àite air bith, no an cànail air bith, as urrainn bàrdachd a dhèanamh co math 's a rinn Oisein. Is e mo bharail nach feàrr a shealladh a shaothair an comhairde ri laoidhean Oisein na ged theannainn-sa ri labhairt Beurla, cànail nach d' ionnsaich mi riamh. Ata so co firinneach is, ged thug cuid de na seann bhàird an déidh Oisein oidhirp air a leantainn, nach bheil duine air bith aig a bheil eòlas air bàrdachd nach aithnich air a' cheud éisdeachd saothair Oisein bho shaothair neach air bith eile.

Ata Oisein ag ràdh gu robh bàird ann roimhe féin, a bha ag seinn gaisge nan laoch a bha ann ri'n linn. Ata Oisein ag seinn gaisge na Féinne mar a chuala agus mar a chunnaic e, mun do fhàs e aosda, agus bho 'n aimsir sin bha filidhe an teaghlaichean air Ghàidhealtachd bha gleidheadh cuimhne bho linn gu linn air seanchas agus air bàrdachd. Bha na tighearnan agus na h-uachdarain ag tabhairt duais do na bàrdaibh-sa, agus fad 's a bhiodh iad a dèanamh so bha a h-uile bàrd, a bharrachd air a bhàrdachd féin, gleidheadh cuimhne air saothair Oisein, mar a' bhàrdachd a b' urramaiche, 'g a cumail air chuimhne ; ach bho na chaidh an rìgh do Shaghsan, agus a sguir na h-uachdarain mean air mhean de ghleidheadh meas agus thabhairt duais do na bàird, chaidh na bàird as, ar chor is gun deachaidh móran de 'n t-seann bhàrdachd mu làr, ged ata cuid mhath dhith fathast r'a fhaotainn ; agus mur a bhiodh Mac a'

Phearsain air cus saothrach a ghabhail ri cuid dhith chur cruinn anns an am an d'rinn e, bhiodh laoidhean Oisein air chall na bu mhò.

Ata còmhdach na's leòir gu robh teaghlaichean Gàidhealach ag cumail bhàrd. Ata daoine beò, agus mi féin a h-aon diubh, chunnaic cuid de na bàird-sa 'nan comhnuidh anns na fearainn a bha aca bho na h-uachdarain mar dhuais agus mar oighreachd ar son a' ghnothaich-sa, agus feudaidh sinn ainm nam bàrd agus nam bailtean a bha aca innseadh an diugh. Aig teaghlach MhicDhomhnaill b'e Iain MacCodrum am bàrd mu dheireadh, agus bha duais aige bho Shir Seumas agus bho'n Mhoirear a bhràthair; roimhe sin Donnchadh MacRuairidh aig a robh Achadh nam Bàrd an Tròndairnis mar fhearann oighreachd, agus tha a shliochd féin agus sliochd a shinnsear air sloinneadh Clann a' Bhàird; agus ged thachradh do h-aon diùbh gun e féin bhi 'na bhàrd, bha e mar fhiachaibh air cuimhne chumail air seanchas agus ar bàrdachd nan aos-dàn a bha ann roimhe. Gus a dhearbhadh a' mheas a bha aig na h-uachdarain air na bàird: An uair a chuir MacLeòid bhuaith Mac Ghille Riabhaich agus a ghabh e fear eile 'na àite, thug MacDhomhnaill, ged a bha bàrd aige féin, fearann dha an Cill Mhoire an Tròndairnis, ris an can iad baile Mhic Ghille Riabhaich gus an diugh.

Aig teaghlach Mhic Mhic Ailein bha clann Mhuirich feadh iomadh linn 'nam bàird, agus bha mar fhiachaibh air a h-uile h-aon diùbh foghlum thabhairt dha mhac no dha oighre air chor is gu leughadh agus gu sgrìobhadh e seanchas. Ata làthair fathast am Brosnachadh Catha rinn Niall mór Mac Mhuirich do Chlann Domhnaill an Cath Gairbheach, mun cuairt do cheithir cheud bliadhna roimhe so.

Ata daoine mearachd tha air bharail nach robh coibhneas no fialachd, deagh rùn no mórdhalachd inntinn, fosgaireachd cridhe no carthannachd ann, an ám na Féinne, agus nach robh eòlas no cleachdadh aca air beusaibh matha air bith ; ach gur h-ann bho chionn ghoirid thàinig na subhailcean-sa ann ar measg. 'Na aghaidh so, feudaidh sinn a dhèanamh soilleir gur h-ann a chaidh na subhailcean-sa a mhilleadh agus a chur air fògradh bho'n a thòisich daoine ri gaol a ghabhail air airgiod, air saoghaltachd, agus air fhiarachd thràilleil, a thug cealgaireachd ann ar measg. Ach roimhe sin bha daoine ag àrach duinealachd, bha iad blàth-chridheach cunbhalach agus seasmhach do an càirdean, 'nan sgiath agus 'nan dìon do an duine lagchuiseach, ardaigneach ceannspreidheil agus cruadalach gus an naimhdean a smachdachadh.

Ata ainm nan ceudan àiteachan anns a' Ghàidhealtachd anns an robh iad 'nan comhnuidh agus ag tathaich ; tha na comharran agus an tuairisgeul a' freagairt do sheanchas Oisein, a thàinig a nìos bho linn gu linn, air faotainn fathasd ; tha ainmean nan daoine bha ann ri linn-san agus roimhe, agus na fineachan a thàinig bhuath, ag dearbhadh gum b' Albannaich an Fhéinn, agus ge b'e theireadh 'na aghaidh, ata daoine ri fhaotainn a shloinneas liansgaraidh fineachan àraid air an ais d'an ionnsaigh.

Ata seadh an ainm nan àiteachan agus nan daoine nach fheudar a mhìneachadh an cànail air bith eile ach anns a' Ghàidhlig ; agus ata bàrdachd Oisein co anbharr fhlathoclach is nach b' urrainn neach anns an t-saoghal a tionndadh co ealanta bhrìgheil bhinnfhoclach thaitneach an cànail air bith eile agus ata i anns an fhìor Ghàidhlig ; ata so ag taisbeanadh agus

ag dearbhadh nach h-ann bho chionn ghoirid ach bho shean a rinneadh i.

Bharrachd air sin gheibhear anns a h-uile cearn de 'n Ghàidhealtachd iomadh dearbhadh ar tuigse agus gliocas agus deagh bheus nan seann laoch air a bheil Oisein ag iomradh. Is lìonmhor cuimhneachan air an gnìomharaibh r'a fhaicinn ata dearbhadh gu robh aca innleachdan agus teómachd gus iomadh ni a dhèanamh nach bheil daoine anns an aimsir-sa 'nan urrainn a dhealbh cia mar a rinneadh iad.

A measg nan cumhachdan ris am b' éiginn do'n Fhéinn a bhi ag cogadh, gus an riaghladh agus an crìochan féin a dhìon, no gu cuideachadh le cumhachdan càirdeil, ata iomradh againn air Rìgh an Domhain Mhóir ; agus cha robh duine ann ris an coslaichear an t-ainm sin ach ri uachdaran na Ròimhe, a cheannsaich barrachd de'n t-saoghail air aon neach air a bheil seanchas.

Cho mór is gum bi cliù neach air bith air son foghluim eile, tha cur teagamh an saothair Oisein, agus ag ràdh gur rud ùr ata ann, shaoilinn gu bheil na's leoir an aghaidh amharuis dhaoine ata an aineolas agus an dorchadas mu dhéidhinn na cànail air a bheil iad aig tabhairt baraile nach bheil agus nach robh Gàidheal riamh a chuir teagamh air bith, agus nach robh creideachdain an saothair Oisein, agus nach cual iomradh bichionta air na daoine air an do thug e seanchas. Mar is faide air an ais a lorgaichear iad, is ann is treasa dhearbhar an còmhdach.

Cha chòmhdach an aghaidh bàrdachd Oisein a bhi ann bho shean, a ràdh nach bheil a bheag de dhaoine ann as urrainn a meomhrachadh gu h-iomlan ; is ainneamh duine, ged a leughas agus ged a chluinneas e bàrdachd, a ghleidheas móran air cuimhne dhith, mach

bho dhuine ghabhas mar uallach air e air son teachd-an-tìr ; is leoir a ràdh an aghaidh so gu bheil na mìltean gus an diugh anns a' Ghàidhealtachd as urrainn bloighean de shaothair Oisein a mheomhrachadh do réir is mar a ghabhadh iad tlachd dhiùbh, no thaitneadh iad ri an iomadh aignidhean fa leth ; agus mur do rinn Oisein bàrdachd, cia mar a fheudadh i bhi air marthain agus ri a faotainn anns na h-eileanaibh, anns na cearnaibh iomallach-sa, agus feadh a' chuid eile de 'n Ghàidhealtachd ?

Ata fios aig a h-uile dhuine gu robh luchd foghluim iomadh ceud bliadhna an I Choluim Chille ; 'na lorg sin bha foghlum coitcheanta feadh na Gàidhealtachd, agus chan 'eil teagamh nach robh laoidhean Oisein aca sgrìobhta a measg a h-uile foghluim eile ; ach an uair a threug iad I Choluim Chille agus a chaidh iad do Ghlascho thug iad leo an cuid leabhraichean far an robh daoine aig nach robh uiread mheas air Gàidhlig.

Ach is e buille as truime fhuair a' chànail-sa riamh gun deachaidh an teaghlach rìoghail do Shaghsan, agus gu robh mór uaislean na Gàidhealtachd 'g an leantainn ; bha iad sin aig tabhairt cleachdaidh agus cànail Shaghsan air an ais.

Bha barrach coimeasgadh bho 'n aimsir sin eadar Gàidheil agus Gaill, agus bha riaghladh na rìoghachd uile ag oidhirpeachadh gus a' chànail-sa chur as, gus an robh na Gàidheil, lion beag is beag, ag call an tlachd de ghnàthachadh agus de mhearsalachd cànail neart-mhoir an sinnsre, air chor is nach mór nach deachaidh iad air chall gu léir. Cha b' ionann so is do na Gàidheil Eireannach aig nach robh uiread choicheangail ri cànail air bith eile, agus air an aobhar sin a ghleidh an t-seann làmh sgrìobhaidh Ghàidhealach gun truailleadh an

déidh dhi dol á cleachdadh anns a' Ghàidhealtachd. Bu chleachdach le uaislean na Gàidhealtachd sgrìobhadh an Laidinn agus an Gàidhlig mun tàinig Beurla 'nam measg. B'e Ruairidh mór, ceannard shìl Leoid, an t-uachdaran mu dheireadh anns na duthchannan-sa a lean ris a' chleachdadh-sa.

Thàinig e gu ar n-ionnsaigh an seanchas gach cearn de'n dùthaich bho shean gu robh Oisein ro-aosda, agus gu robh e ré tamail gun fhradharc an deireadh a laithean ; an lorg so ata e bho chian 'na ghnàthfhocal anns a' Ghàidhealtachd a ràdh ri duine aosda a chaill a chàirdean agus a luchd eòlais gu bheil e " mar Oisein an déidh na Féinne."

Ata so uile agus móran a bharrachd a dh'fhaodar a ràdh ag dearbhadh gu soilleir gu robh Oisein ann, agus gur cinnteach fìrinneach nach robh riamh a choimeas ann.

Chaidh so a sgrìobhadh an Tigh-Gheàrraidh an dala là deug de 'n cheud mhìos de an fhoghar, a' bhliadhna ochd-ceud-deug bho Chrìosd, le Maighistir Edhmund MacCuinn, Ministeir Bharraigh, bharr labhairt Hùisdein MhicDhomhnaill.

Chaidh so a leughadh an làthair Mhàidseir Alasdair MhicDhomhnaill Bhàlaigh, Chaiptein Iain Mhic Ghilleòin Bhoraraigh, Eòghain Mhic Dhomhnaill Ghrìminis, Mhaighistir Seumas MhicCuinn Ministeir am beanntanan na Hearadh, agus Ruairidh Mhic Néill, fear òg Hirt, a thubhairt far làimh mar aon ged a bha na labhair Hùisdean MacDhomhnaill ro mhath mar dhearbhadh air saothair Oisein, gum b' fhurasda móran a bharrachd a ràdh gus a dhèanamh a mach agus a dhaingneachadh gu robh an t-ard fhilidh Oisein ann bho chian, agus nach cualas riamh iomradh air a shamhailte.

COMHDACH LACHLAINN MHIC MHUIRICH.

An tigh Phàdraig mhic Neacail an Torlum goirid o Chaisteal Bhuirgh an siorramachd Inbhir-Nis, an naoitheamh là de an cheud mhìos de an fhoghar, anns an dà fhichead bliadhna agus naoi deug d'a aois thàinig Lachlann mac Néill, mhic Lachlainn, mhic Néill, mhic Dhomhnaill, mhic Lachlainn, mhic Néill mhóir, mhic Lachlainn, mhic Dhomhnaill, de shloinneadh Chlann Mhuirich, an làthair Ruairidh Mhic Néill tighearna Bharraigh, thabhairt a chòmhdaich, mar is fiosrach eisean, gur e féin an t-ochdamh glùn deug o Mhuireach a bha leanmhainn teaghlaich Mhic Mhic Ailein, ceannard Chlann Raghnaill, mar bhàrdaibh, agus o an am sin gu robh fearann Staoiligearraidh agus ceithir peighinnean de Dhrìomasdal aca mar dhuais bàrdachd o linn gu linn feadh chóig ghlùn deug ; Gu do chaill an seathamh glùn deug ceithir peighinnean Dhrìomasdail, ach gun do ghléidh an seachdamh glùn deug fearann Staoiligearraidh fad naoi bliadhna deug do aimsir, agus gu robh am fearann sin air a cheangal dhoibh an còir fhad 's a bhiodh fear de Chlann Mhuirich ann a chumadh suas sloinneadh agus seanchas Chlann Domhnaill ; agus bha e mar fhiachaibh orra, an uair nach biodh mac aig a' bhàrd gu tugadh e foghlum do mhac a bhràthar, no d'a oighre, chum an còir air an fhearann a ghleidheadh, agus is ann a réir a' chleachdaidh so fhuair Niall, athair féin, ionnsachadh gu leughadh agus sgrìobhadh eachdraidh agus bàrdachd o Dhomhnall mac Néill mhic Dhomhnaill, bràthair athar.

Tha cuimhne mhath aig gu robh saothair Oisein sgrìobhta air craicinn an glèatanas athar o shinnsearaibh ; gu robh cuid de na craicinn air an dèanamh suas mar leabhraichean, agus cuid eile fuasgailte o chéile, anns an robh cuid de shaothair bhàrd eile, a bharrachd air saothair Oisein.

Tha cuimhne aig gu robh leabhar aig athair ris an canadh iad an Leabhar Dearg, de phaipeir, a thàinig o shinnsearaibh, anns an robh móran de shean eachdraidh na fineachan Gaidhealach, agus cuid de shaothair Oisein, mar bha athair ag innseadh dha. Chan 'eil a h-aon de na leabhraichean-sa air fhaotainn an diugh, thaobh is an uair a chaill iad am fearann, gu do chaill iad am misneach agus an dùrachd. Chan 'eil e cinnteach ciod e a thàinig ris na craicinn, ach gu bheil barail aige gu tug Alasdair Mac Mhaighistir Alasdair Mhic Dhomhnaill air falbh cuid diùbh, agus Raghnall a mhac cuid eile dhiùbh ; agus gu faca e dha no trì dhiubh aig tàillearan 'gan gearradh sios gu criosaibh tomhais : Agus tha cuimhne mhath aige gu tug Mac Mhic Ailein air athair an Leabhar Dearg a thabhairt seachad do Sheumas Mac Mhuirich a Bàideanach ; gu robh e goirid o bhi cho tiugh ri Bìobull, ach gu robh e na b' fhaide agus na bu leatha, agus nach robh uiread thiughaid 'sa chòmhdach ; gu robh na craicinn agus an Leabhar Dearg air an sgrìobhadh anns an làimh an robh an Ghàidhlig air a sgrìobhadh o shean an Albainn agus an Eirinn, mun do ghabh daoine cleachdadh air sgrìobhadh Gàidhlige anns an làimh Shaghsanaich ; gum b' aithne d'a athair an t-seann làmh a leughadh gu math ; gu robh cuid de na craicinn aige féin an déidh bàis athar, ach thaobh is nach do ionnsaich e iad, agus nach robh aobhar meas aige orra, gu deachaidh iad air chall. Tha e ag ràdh

nach robh a h-aon de shinnsearaibh air an robh Paul mar ainm, ach gu robh dithis dhiùbh ris an canadh iad Cathal.

Tha e ag ràdh nach ann le h-aon duine sgrìobhadh an Leabhar Dearg, ach gu robh e air a sgrìobhadh o linn gu linn le teaghlach Chlann Mhuirich, a bha ag cumail suas seanchais Chlainn Domhnaill, agus cheannard na fineachan Gaidhealach eile.

An déidh so a sgrìobhadh, chaidh a leughadh dha, agus dh' aidich e gu robh e ceart, an làthair Dhomhnaill mhic Dhomhnaill, fear Bhaile Ràill ; Eòghain mhic Dhomhnaill, fear Ghearra-sheilich ; Eòghain mhic Dhomhnaill fear Ghrìminis ; Alasdair mhic Ghill-eain, fear Hoster ; Alasdair mhic Neacail, ministeir Bheinn Bhaoghla ; agus Ailein mhic Cuinn, ministeir Uibhist Chinn a tuath, am fear a sgrìobh an seanchas so.

comhar
LACHLAN X MAC MHUIRICH
a làimhe
RUAIRIE MACHD NEALL, J.P.

DO'N LEAGHTHORA, SITH AGUS SLAINTE.

[Anns a' bhliadhna 1684 chuir an t-Urramach RAIBEART KIRK, M.A., ministeir Bhoth-chuidir, a mach Sailm Dhaibhidh an Gàidhlig, agus b'e sin a' cheud uair a chuireadh iad gu h-iomlan an clò an cainnt nan Gàidheal Albannach. An so sios gheibhear an sanas do an leughadair a chuir an duine diadhaidh sin aig toiseach an leabhair.]

ATAID na Psalma taitneamhach, tarbhach : beag nach mion-fhlaitheas lán d'ainglibh Cill fhonnmhar le ceól naomhtha. Mar abholghort Eden, líonta de chrann-uibh bríoghmhuire na beatha, agus de luibhennibh

íoc-shláinteamhail ; amhluidh an leabhar Psalm-so Dhaibhioth, atá na liaghais air uile anshocair na n-anma. Atá an saoghal agus gach beó-chréatuir da bfuil ann, na chlársigh : an duine, 'se as cláirseoir agus duanaire, chum moladh an mór-Dhia mírbhuileach do sheinm ; agus atá Daibhidh do ghná mar fhear de'n chuideachd bhias mar so ag caoin-chaint gu ceólmhor mu n-ard-Rí.

Achd cheana, chum nach tuisleóchadh t'inntinn ag léaghadh an 109. Salm, no codcha d'a leithéid eile, tuig nach cáineadh no aoire na n-daoine as ciall spioradalta dhoibh súd, achd guidheacha a mháin an aghaidh eascairde na n-anma, bhias d'ar brosnughadh agus d'ar breugnughadh chum lagh Dé chur a neimh-shuim. Níor ghabh fós achd an ainbfhiosach faighidheacht ar Iudas no a chosmhuil eile, a riocht guidheacha coitchionda. Is ceaduighteach ge tá, a iarraidh mar aithchoinnidh ar Dhia gun mírun agus mí-ghniomh luchd uilc a leigmhail ar bhuil an aghaidh na h-Eagluisi agus na n-gcreidmheacha : agus tar éis sin a fhuraileadh, smachd séimh aimsiordha theachd ar an trú, d'a cheartughadh, agus los gabhail roimh a sgriosadh siorraidh ; amhuil do ní deagh-Ieremias air féin C. 10. R. 24. Is dual fadheoigh do na fírenibh na h-innil ciuil atá ainmight 'sna salmoibh a thuigsinn ar gleus bhruideadh neamhdha, de chumhachtaibh spioradadha an anam, chum Dia do ghlórughadh.

Do chuir sinn an t-saothair-se an uaim, a m-briathraibh scagtha, athchumair ; ar chomh-bheag corrachas is a bféidir linn. Gabhsa de t-uaisle phrionnsamhail, mar dheagh-fhlaith ghrianda, leith-sgeul ar n-uireasbhuidh, gun bheith codarsna, contrardha. Ni caire ar neach Dia dh'onórughadh mar is feárr thig leis. Do ghabhas mar congnamh do'n obair-si díoghlom ugh-

dairidh an uile cháil, ar shean-nós phríomh-chreideamh agus eachdardha na n-Gaoidheal, sgríobhta agus cló-bhuailte : achd gu ba reula iuil agus soluis dhamh brígh na nSalm féin. Anois ma-seadh, a Chomharbadha ro chaomh, atá mar phlanéidi dhealroidh ag sdiúrughadh na n-gcorp iochdardha gun mhonmhar, is deagh-mhaise dhaoibh an t-saothair-se a sgrúdadh agus a ghnáthughadh gu neimh-fhiat, gun ghuth ar bheig-inbhe agus neimhnitheachd an t-saothairigh. Gríosam oirbhse, a Uaisle, agus a Thuatha charthanacha araon, gun bheith mar thácharain ar luaidrean a nunn agus a nall go sbailpe bréigi ; achd le gcroidhibh daingne dosgartha deagh-fhreumhaighte druididh ri fírinn ceart agus ceannsachd, mar fhuraileas na psalma. Atá cliú agus tarbha a n-sdríocadh do'n chóir, call agus masla a n-tuitim le h-eugcoir.

Imthigh, a Dhuilleacháin, gu dán,
Le Dán [glan] diagha dùisg iad thall ;
Cuir failte ar fonn fial na bFionn,
Ar Gharbhchriocha, 's Indseadh Gall.

CLANN DOMHNAILL NAN EILEAN.

[Thugadh an eachdraidh a leanas as na leabhraichean ainmeil *an Leabhar Dubh* agus *an Leabhar Dearg* chaidh a sgrìobhadh le Seanchaidhean Chloinn Mhuirich, a bha fad iomadh linn 'nan seanchaidhean agus 'nam bàrdaibh an teaghlach Mhic Mhic Ailein, ceannard chlann Raghnaill.]

Gille-Bride agus Somhuirle.

O do chonnuirc Gille-Bríde sluagh mór de dhaoinibh óga urrannta sa n-oirechtas agus iad fábharach dhó féin, así chomha do iarr sé ar a cháirdibh, an tuillfedh

san lios do bhí a bhfogas sa n-àite de dhaoinibh do léigenn leis d'Alban, mar dhúil go ttugadh sé sealbh a dhúthcha agus a choda féin dí.

Do ghluais Gille-Bríde d'ionnsaighe na h-Alban agus an chuideachta sin leis, agus tángadar ar tír ; tugsad sgathaidh agus ionnsaighthe mionca ar an eascairdibh ar feadh aimsire na trioblóide, or do bhí a náimhde láidir líonmhur sa n-aimsir sin. Do bhí an roibh ó Mhanainn go h-Arcaibh d'oilénaibh ag Lochlannachaibh, agus an raibh o Dhún Bretan go Cataibh a túath de h-oirire, agus ar mhair de Ghaoidhealaibh na bhferann soin a ccoilltibh agus an sléibhtibh do n-díden féin ; agus an deiredh na h-aimsire sin do bhí mac maith ag Gille-Bríde ar techt go h-iomlán agus go hoirrdhercas.

Tarrla don chuidecht bhig sin do bhí ag leanmhuin Gille-Bríde agus Somhuirle go rabhadar ar sléibhtibh agus a ccoilltibh Aird-gobhar agus na Morbhairne. Agus tángas orrtha an soin slúagh mór do Lochlannachaibh agus d'Fhionnghallaibh. Cruinnighid an tiomchall Shomhuirle an rabha de shoighdeóraibh aige, agus muinntir na caoraigheacht, agus cuiridh tús agus deireadh orrtha. Targes Somhuirle a n-órdughadh bláir iad, agus tug taisbenadh mór do námhuid íonta, ionnas go ttug trí h-uaire na bfhíadhnuis an én chuidecht, gur shaoileadar gurab trí chuidechta do bhí ann. Do ionnsaigh íar sin íad, agus brisder orrtha le Somhuirle agus le n-a mhuinntir, ionnas nár phill ón rúaig gur chuir a túath tar abhann tSheile íad, agus an chuid fhuair artraigh dhíobh dona hoilénaibh. Níor sguir de n-obair sin nó gur ghlan se an taobh síar d'Albain o Lochlannachaibh, acht oilein Fionn Lochlann, ré n-abarthar Innsi Gall, agus buaidh ar náimhdibh sgach aonláthair aig. Do chaith aimsir seal ré cogadh agus seal oile ré

síothcháin, go n-dechaidh sé ré shluagh a bhfogus do Ghlaschú, gur mhurt *a pheidsi* féin é, tug chenn d'ionnsaigh an ríogh anno Domini 1164. Adeir a dhaoine féin nach do dhénamh cogaidh an aghaidh an ríogh do chúaidh sé ar an siubhal sin, acht d'fhagháil síothchána, óir is mó do cheannsaigh d' escardibh an ríogh ná an derna sé do chogadh air.

Do bhí clann mhaith ag Somhuirle .i. Dubhghall agus Raghnall agus an Gall mac Sgillin, mar ainm ar an fher sin ó bhfuil clann an Ghoill sna Glinnibh. Beathóg inghen Shomhuirle do bhí na mnaoi riaghalta agus na cailligh dhuibh ; ası́ do thógaibh teampall Cháirinis an Uibhist. Do ghabh Dubhghall mac Shomhuirle cennas Earr-Ghaoidheal agus Ladharna ; gabhais Raghnall agus a shliochd go h-innsibh Gall agus Cinn-tíre, agus a shliochd na dhíaidh.

Clann Shomhuirle.

Raghnall rí Innsi Gall agus Oirire Ghaoidheal, ceann sochair agus báidhe, einigh agus eangnaimh, Ghall agus Ghaoidheal. Do cumhdaighedh trí mainisdrech leis .i. mainisder manach n-dubh a n-I, an onóir Dé agus Choluim Chille, agus mainisder chaillech n-dubh san bhaile chéthna, agus mainisder manach líath a Sághadal, agus asé fós do chumhdaigh órd riaghailt Mho-Laisi. Bíadh fios agad gur b'é Raghnall agus a neart is mó do bhí ag rí Alasdair an aghaidh ríogh Lochlann fá n-am an tug na h-oiléin óna Lochlannachaibh ; agus na dhíaidh sin ar bhfagháil croisi ó Sherusalaim dhó, agus ar gcaithemh chuirp Críosd, agus ar gcor ola fair, do ég sé agus

do hadhnuiceadh an reilic Odhran an I é anno Domini 1200 agus secht bliadhna. Corra aimsir na dhíaidh so do marbhadh Raghnall mac Gothfraigh rí Fionnghall le h-Amhlamh mac Gothfraigh anno Domini 1229, agus uaidh so amach táinic cert ar Insi Gall ag Raghnall agus ag a shliochd na dhíaidh, óir is sí inghen Amhlaimh Dheirg mic mic Gothfraigh máthair Raghnaill mic Shomhuirle. Do bhí an ingen-si Amhlaimh óighre dligheach athar agus a déisi derbhráthar .i. Raghnall [agus] Amhlamh Dubh.

Tángadar teachda ó Theamhraigh Domhnall mac Raghnaill do ghabháil cennas Innsi Gall agus urmhór Ghaoidheal. Do bhí clann mhaith aige .i. Aonghus mór an t-oighre agus Alasdair ór shíolaigh clann Domhnaill Renna, mic Uilliam o chùigidh Chonnacht agus clann t-Síthigh na Mumhan.

Aonghus mór mac Domhnaill mic Raghnaill do ghabh ionadh athar, agus is ré linn do éirigh cogadh na m-Báilliolach agus na m-Braoiseach. Do ghabh sliochd Dubhghoill mic Shomhuirle don taoibh na m-Báilliolach, agus sliochd Raghnaill mic Shomhuirle air taoibh Roibiort Braois, ionnas go rabha an uile garasdon ó Inbher Feothfaramh an Ros go Maol Cinn Tíre ag mac Dubhghoill feadh na h-aimsire sin, agus an sliochd sin Raghnaill fá chuing a námhad.

Do bhí sliochd maith ar Aonghus mór .i. Aonghus óg an t-oighre agus Eoin ór shíolaigh clann Eoin Aird na Murchann, agus Alasdair ór shíolaigh clann Alasdair. agus Aonghus na Connluighe ó bhfuil clann Donchaidh agus Robersdonaigh ; agus iomdha ré na sgríobhadh ar an Aonghus mór sin nach fuil an so. Do ég sé a n-Ile anno Domini 1294.

Aonghus óg mac Aonghuis mhóir mic Domhnaill mic

Raghnaill mic Shomhuirle árd fhlath uasal engnamhach Innsi Gall; do phós sé inghen Cuinn Bhuidhe I Cathán; así fa máthair d'Eoin mac Aonghuis, agus is lé tàinic an t-sochraid nemhghnáthach a h-Eirinn .i. cethrar ar fhichead do chlannaibh luchd oirechta, ór shíolaigh ceithre teghlaigh fichead a n-Albain. Do bhí mac oile ag Aonghus .i. Eoin óg an Fhraoich, or shíolaigh clann Eaain Ghlinne Comhann ré an ráitear clann Domhnaill an Fhraoich. An t-Aonghus óg sin d'ég a n-Ile; a chorp cur a n-I anno Domini 1326.

Gabhas Eoin mac Aonghuis óig ionadh athar, árd chennas Innsi Gall. Do bhí sliochd maith air .i. triuir mac eadar é agus Anna inghen Rúadhraidh mhic Ailín árdfhlath Ladharna agus aon inghen .i. Maire; agus do bhí an Mhaire sin ben phósta Echdhuinn mic Gille Eoin tigherna Dhubhaird, agus Lochlann a bhrathar tigherna Chola, agus h-adhnaiceadh sí a n-I, an tempall na ccaillech ndubh.

Céad mhic Eoin, Raghnall agus Gothfraigh agus Aonghus; giodhedh níor phós sé ó altóir máthair na bhfer-sa . . . . uime sin do rinne betha d'a mac Raghnall; así sin a bfuil ó Chill Chuimin a n-Obuir-thairbh go h-abhainn t-Sheile, agus ó abhainn t-Sheile gus an Bhélleith fa thúaith, Eige agus Rúm agus dá Uibhisd; agus na dhíaidh sin do ghluais sé go bun abhann Glaschú agus trí fichead long fada leis, agus do phós Marghréd inghen Roibert Sdiubhart ré n-abramaid rí Alban . . . agus do rug sí d'Eoin triuir mac maithe .i. Domhnall a h-Ile an t-oighre, agus Eoin mór an tánaisde, agus Alasdair carrach an tres mhac. Do fhuair an t-Eoin-si saoghal fada; agus isé umorro do chumhdaigh caibel an oilén Eorsaigh agus caibel an oilén Fionnlagain agus caibel an oilén t-Suibhne con a n-uile ionnstrumminnt

dlesdanach do chum uird agus aifrenn agus seirbhis Dé ; agus dob fher connbhála chlérech agus manach agus sagart an tigherna rémhráidhte do ghnáth na choimhidecht ; agus isé do chumhdaigh mainisdir na croch naomh fada ré n-a bhás dó ; agus do ég sé na chaislén féin a n-áird Tóirinis ar mbeith do manchaibh agus do shagartaibh ós cionn a chuirp ar gcaithemh chuirp Chríosd agus ar gcor ola fair ; tugadh go h-I Choluim Chille, agus táinic ab agus manaigh agus biocóirigh na chomhdháil amhlaidh mar do dhlesdaois techt a ccomhdháil cuirp ríogh Fionnghall ; agus do rinnadar a seirbhis, agus a thórramh go h-onórach ocht lá agus ocht n-aoidhche, agus do cuiredh an aonleabaidh ré n-a athair an teampall Odhrán anno Domini 1380 (míle trí chét ceithre fichet).

Agus do bhí Raghnall mac Eoin na áird-sdiubhard ar Innsibh Gall an aimsir athar do bheith na aois ársaidh ; agus ag riaghladh ós a chionn dó ar n-ég d'a athair, do chuir tionól ar úaislibh Innsi Gall agus ar bhráthribh go h-aon-ionadh, agus tug sé slat an tighernais d'a bhráthair a ccill Donnáin a n-Eige, agus do goiredh MacDomhnaill de agus Domhnall a h-Ile an aghaidh baramhla fher Innsi Gall. Dob fher médaighthe cheall agus mainisdreach an Raghnall-sa mac Eoin mic Aonghuis óig, ó na leanmhuid clann Raghnaill do rádh ré n-a shliochd. Do bhronn sé tír unga d'fherann a n-Uibhisd do mainisdir Ie síorruidh go bráth a n-onóir Dé agus Choluim Chille. Do bhí sé na uachdarán ar an oirer a túath uile agus ar na h-oiléanaibh no gur ég sé anno Domini (an bhliadhna d'aois Chríosd) 1376 na mhainer féin san Chaislén tirim ar fágbháil chúiger fher ann ar a shliochd.

Tigmid anois ar Dhomhnall a h-Ile mac Eoin mic

Aonghuis óig .i. bráthair Raghnaill, mar do ghabh tighernas le toil a bhráithrech agus úaisle Innsi Gall. Do bhí cách oile umhal dhó, agus do phós sé Maire inghen Iarla Rois, agus is d'a taoibh sin táinig Iarrlacht Rois ar chloinn Domhnaill. Do goiredh Iarrla Rois agus Mac Domhnaill agus árdfhlath Innsi Gall dhe. Atáid iomad caithrém agus gníomartha ar n-a chur síos sgríobhtha air an ionuidibh oile. Do bhrisd sé cath Gairfech ar Dhiúc Murchadh ag sesamh a chiort féin air fa Iarrlacht Rois, agus ar techt don chéad rí Sémus ó bhraighdenas ríogh Saghsan fuair Domhnall a h-Ile toil agus dainghen an ríogh ar Ros agus ar an chuid oile d'a inbhe. Agus cuiredh an cenn do Dhiúc Murchadh agus dá mhac dó.

Dob fher connbhála chléireach agus sagart agus manach na choimhidecht, agus thug ferainn a Muile agus a n-Ile do mhainisdir Ie, agus gach sáirsi da rabh da mainisder Ie óna sinnseribh roimhe, agus do rinne cumhdach óir agus airgid do thaisibh láimhe Choluim Chille, agus do ghabh sé féin bráthres an úird ar fágbháil oighre dlesdanach diongbhála a bhflaithes Innse Gall agus Rois .i. Alasdair mac Domhnaill. Do ég sé íar soin a n-Ile agus do h-adhnaicedh a chorp lán úasal san taobh a deas do thempall Odhrán.

Do ghabh Alasdar a mhac ionadh athar .i. Iarrlacht Rois agus tighernas Innsi Gall. Do phós Marghréd Livisdon .i. inghen Iarrla Litcu, máthair Eoin mic Alasdair ré n-abarthar Eoin a h-Ile mac Alasdair a h-Ile mic Dhomhnaill a h-Ile.

Aonghus óg mac Eoin ré n-abarthar oighre Eoin ; do phós sé inghen Mhic Cailín, agus fásaidh aimhréidhe eider é agus athair fa comhroinn a ccríochthe agus ferainn. Táinig cogadh dhe sin eider ármuinn Innsi

Gall agus cinneadh mhic Dhomhnaill, an cinneadh ar thaobh Aonghuis agus na h-ármuinn ar thaobh Eoin, ionnas gur oibrigh an chúis go n-dechaidh Eoin a ccionn Mhic Cailín, go ttug dhó an robh eider abhainn Fhada agus Alta na Sionnach a m-bráigh Chinn tíre, ar dhul leis an láthair an ríogh do chasóid ar a mhac. Aimsir athghoirid na dhíaidh do bhí coinne mhór ag an Aonghus óg-sa re feraibh an taoibh tuaith an Inbhernis. Do murtadh le mac I Chairbre a chláirseóir féin é, gur gherr a mhuinél le sgín fhada.

Gabhas Eoin Múideordach mac Alasdair tighernas, duine fortúnach ré cogadh agus ré síth, ionnas gur chuir crith air an críochaibh d'a eagal go minic ar Ghallaibh agus ar Ghaoidhealaibh, agus do bhrisd sé blár ar mac Shimigh ag cenn Locha Lóchaidh d'a n-goirthear Blár Léine tuairim na bliadhna d'aois Chríosd 1545. Fhuair an t-Eoin Múideordach-sa saoghal fada, agus do bhí aimsir bhuaidherrtha ré n-a línn, óir do bhí ríoghacht na h-Alban rannta a *bfacsonuibh* eatarrtha féin, agus is urusda leis na sgríbhneoiribh labhart gu trom air gach duine nach bí ar én *fhacsoin* leo féin. Agus do chluinim go fuilid ag labhairt ar Eóin Múideordach, agus go h-áirid Bócannain. Acht fiathfroigh do Shior Seórus ciunnas is miann leis labhairt air an bhainphriunnsa dar chóir d'Eóin Múideordach a bheith díles ; acht géb é cháines an cenn, ní gnáth na buill do mholadh. Acht do thaobh Eóin Mhúideordaigh, do chaith deiredh a bhethadh go diadha trócairech ; do thógaibh tempall a cCill-Maoilridhe an Arasaig agus tempall a cCill Donnáin an Eige, agus do fágaibh maoin do chum caibeil do thógbháil an Hógh mór an Uibhisd, bhala ar cuiredh a chorp san bhliadhna-sa d'aois Chríosd 1574.

Gabhas Ailín mac Eóin Mhúideordaigh tighernas,

duine fial fairsing fiunntach, agus é carthannach ciallmhur fonnmhur ar cliú do chur agus cosnamh. Asé tug a bhriathar nach geallfadh sé ar meisge ní nach coimhghealladh ar cétlonguidh; uime sin fa gnáth leis an díaidh óil nó póite mionna do chonnbháil ré a bhuachallaibh agus ré locht friothólmha, ar chumhain leó ni ar bioth do gheall se uaidhe nár choimhlíon sé.

Cogadh An Choimcheangail.

Tráchtaim ar an éigin dar éirigh ré linn m'aimsire féin. Asé fa rí ré linn mo chét chuimhne .i. an céd Shérlus mac don .i. Sémus don treibh Sdiúbhardaigh. Ag so cuid dona h-uactránuibh do bhí ar Ghaoidhealaibh fán rí san n-aimsir sin .i. Raghnall óg mac Raghnaill Arannaigh marcos Antrom ar an Rúta agus ar na Glinnibh an Eirinn, agus Gille-esbuig caoch mac Ghille esbuig Ghruamaigh mic Ghille-esbuig dhuinn .i. marcos Earrghaoidheal; Sir Lachlunn mac Ghille Eoin tigherna Dhubhaird; Eoin Múideordach mac Dhomhnaill mic Ailín caipdín cloinne Raghnaill agus tigherna Mhúideord agus Uibhisd; Eoin mac Rúaidhridh mhóir mic Leóid na Hearadh; Sir Domhnall gorm mac Ghille esbuig mic Dhomhnaill triath Sléibhte agus Thróntarnis, cúirteir mór ag rí Sérlus; agus Niall an chaisléin mac Néill mic Néill Bharraigh; Lachlunn mac Eoin bhailbh mic Fhionghuine an t-Sratha; Eoin garbh mac Ghille-Choluim Raarsaigh; Eoin garbh mac Eoin Abraigh tigherna Chola; Murchadh mac Ghille Eoin Lochabuidhe; Domhnall an t-Sróim mac Aonguis mic Alasdair tigherna Glinne-garadh agus Cnóidebhart na shenlaoch an tosach mo chuimhne agus úa na ógánach ar láimh an Dúnédan agus na dhíaidh sin na mhorbhair chloinne

Domhnaill .i. Aonghus mac Alasdair mic Dhomhnaill ; agus Ailín mac Dhomhnaill duibh na uachtarán ar chloinne Chamshroin, agus a úa sin na ógánach .i. Eóghan mac Eoin mhic Ailin maires fós ; agus Seórus donn mac Choinnigh óig Iarrla Síthphort uachtarán chloinne Coinnigh ; agus Domhnall dúabháil mac Aodha úa Mhághnuis, .i. morbhair Meghrath, na chenn ar Mhorgannachaibh, agus móran de dhaoinibh maithe oile do bhí na n-uachtaránuibh sa naimsir sin. Acht nach sgríobhthar ann so acht na daoine do chonnaic mi féin agus fes coda da n-gníomhtharaibh ar cuimhne agam.

Giodhedh is furusda dhuit as an tenguidh choitchinn ina bfuiler ag sgríobhadh san ríoghacht fios ar thrioblóid na h-aimsire d'fhagháil. Acht so amháin gurab cuimhnech liom gurab íad na h-Albanaigh as taosga do thionnsgain cogadh sna trí ríoghachtaibh agus nárbh íad Saghsanaigh no Eireannaigh ; oir tair éis coibhinent no coimhchengal do dhénamh an aghaidh an ríogh agus Shaghsanach um na h-easbaguibh do chur ar chúl agus Presbetrí do chur na n-ionad, gur chuiredar fios ar an rabh d'oifigechaibh Albanach sna ríoghachtaibh oile taobh thall d'fhairge, agus go n-dénadar árd chomanndair d'Alasduir Leislí .i. senshoighdeir do bhí fada a ccogadh ar choigcrích. Do ghlúais an t-arm sin ar an aghaidh go Saghsan. Asé sin an chét arm do cuiredh ar chois an aimsir rí Sérlais, agus is na aghaidh do bhí se. Do chaidh na ríoghachta tré na chéile ósin amach ; san bhliadhain do n-annaladh tarrla sin .1639. Agus an tes na n-gnoidhigh-sin do chuir marcos Aontrom .i. Raghnall óg mac Raghnaill Arannaigh partaigh airm a h-Eirinn le h-ordughadh an ríogh go h-Albain, agus daoine úaisle d'a chinnedh leó .i. Alasdair mac Colla mhic Ghille-easbuig agus coileneil Sémus mac Shom-

huirle mhic Sémuis na Banna agus daoine úaisle oile. Do chuadar an loinges a m-baile Hac a mí julí .1644. ; níor gabhadar cala no tír go rángadar caol Mhuile, agus do chuiredar léigeir ma chaislén cheann Loch Alann, agus do ghabhadar é agus do fhágsad bárdagha air. Do ghluaisedar asa sin go caislén Mhíogharí, agus do ghabhadar é le mór shaothar ; do fágbhadh daoine air d'a mhuintir. Do ghluais Alasdair mac Colla agus an phártaigh d'a ccois go caol Reithe. Do sheól an luinges go Loch Eiseórd san t-Srath go Sir Domhnall ; do bhí ordughadh an ríogh agus an marcois Antrom um chennas na n-daoine do ghabháil chuige agus d'éirghe leó agus gach duine do éirghedh leó. Leath bhliadhain roimhe sin fuair Sir Domhnall bás. Tairges Alasdair mac Colla cennas na n-daoine de Sir Sémus mac Dhomhnaill agus diúltais Sir Séumus sin, óir budh beg leis an chuidechta agus an ríoghacht uile na n-aghaidh, agus gan san chuideacht acht cúig cét dég fer, gur bé comhairle do chuir Alasdair roimhe filledh air ais go h-Eirinn ó nár freagradh ordughadh an ríogh uatha. Fá nám sin tángadar trí longa móra de loingeis chogaidh na Parlameinte Albanaigh timchell ó Líte, gur sheóladar go rángadar bun Locha h-Eiseórd agus loingeas Alasdair a stigh san loch. Tugadar troid dóibh, gedheadh do gabhadh loinges Alasdair, ionmas gurbh éigen d'Alasdair anmhain san ríoghacht ina ttarla olc ar mhaith leis é.

Gluaisis roimhe tar chaol Reithe, tar monadh Chuaich, asa sin dóibh go Glenn Garadh, go n-dernadar campa ann agus fuaradar martacht go sáidhbhir d'a mhuinntir, agus níor éirigh a bheg de dhaoinibh. Asa sin dóibh go Báidinech, agus do rinnedar campa an soin. Do fhógradar do mhuinntir na tíre sin techt a stech an arm an ríogh, nó go loisgfedh agus go creachfadh an tír.

Do taisbenadh an t-ordughadh dhóibh, agus do thógbhadar leis an ordughadh Clann Mhuirigh Bháideineach agus caipdín agus cenn fedhna maith d'a bhfuil féin rompa .i. Eóghain óg mac Andra mic Eóghain, tug trí chét fer da fhuil féin leis an arm an ríogh, agus do bhádar ro-sheasmhach san n-arm an fedh do mhair an cogadh. Do éirigh Clann Fhionnlaigh Bhráighe Mharr leó agus cenn fedhna d'a bhfuil féin rompa .i. Domhnall óg mac Domhnaill mic Fhionnlaigh. Do ghluaiseadar asa sin d'Afall, agus tarrla Iarrla Muntróas dóibh am blár an Afall a ccruth ceannaighe chláraighe agus máilín fá na bhrágháid ar ttecht ó Saghsan agus órdughadh an ríogh leis um ginleirecht na h-armailte do bheith aige agus Alasdair mac Colla na mháidseóir sinirel aige. Agus do ghlacadar go toilemhail chuca é.

Do ghabh urmhór fher Afall leó, clann Donchaidh agus Sdiúbhardaigh Afall ; do bhí tosach an fhoghmhair aca mu n-ám-sin ; agus do ghluais do chum an machair ghallda. Tug arm oile mór de na coibhinentairsi coinne dhóibh an gar do Phert, an robh ocht míle fer, agus ní rángadar féine dá mhíle coisighe de shlúagh ; acht gedhedh rugadar búaidh orrtha ; ní dechaidh as dhíobh acht an rug luas each uatha. Do ghabhadar Pert, agus do ba édálach ionmhussach iad tar éis an catha soin Phert.

Ní rabh acht cúig lá dég eder an cath sin do thabhairt agus cath oile do bhrisdedh ag Obuirdhegh ar na coibhineantairs, áite a bhfuaradar cumasg cruaidh agus troid thenn torann-bhorb. Do mhédaigh búaidh an dá chatha sin misnech agus menmna Ghaoidheal ó sin a mach, ionnas nach tugdís cúl do námhaid ar chomhthrom no ar anchomhthrom.

Do ghluais an sluagh a bráighe Afall agus do chuadar

go h-Apuinn an Mhéinneinigh, agus do loisgedar í, agus asa sin dóibh go cenn locha Tatha agus do loisg síad ar gach taobh dhe ; agus táinic clann Ghriogóir agus clann an Aba chuca do chongnamh le h-airm an ríogh. Do cuiredh Eoin Múideordach agus a mhuinntir féin agus fir an Bhrághad ar leith ón chuid oile de n-arm do dhénamh creachadh ar fedh gacha tíre, ionnas nár tharrla ré Muntróas é go rángadar cill Mhártainn an Glasradh, agus tug an fechta sin míle bó ar aon siubhal de chreich a stech go campa Mhuntróas. Ní fuil ré rádh air acht gur creachadh agus do losgadh tíorrtha Mhic Cailín uile d'an toisg-sin, agus gur marbhadh ocht céd agus ceithre fichet agus cúig fir dég sna tíorraibh gun bhlár gun mhachaire do thabhairt ionnta. Do ghluais an t-airm a h-Earra Ghaoidheal tar an Chonghail Ladharnaigh ag siubhal gacha tíre go rángadar Inbher Lóchaidh an Loch h-Abar.

Latha Inbhir-Lochaidh.

Ní roibhe MacCailín díomhaoin, óir do chuir sé iarraidh ar thigherna Achaidh na m-Breac as Eirinn chuige, óir do bhí sé an Eirinn o thosach an chogaidh agus dúthaigh Iarrla Aontrom aige agus a bailte móra ar a láimh agus arm na sheasamh aige ionnta. Do chúaidh an Marcos féin do Dhún-éidin d'a chasóid re comhuirle na h-Alban nach roibh Muntrós nó Alasdair mac Colla ag fuirech ris do chum catha do thabhairt dóibh, agus do chuiredar reisiment chúig cét leis de shoighdeiribh mar chungnamh agus mar fhiadhain. Táinig tighearna Achaidh na m-Breac as Eirinn chucu, agus do ghabh mire agus dásacht é mar fuair sé ar n-a losgadh agus ar n-a creachadh a dhúthaigh ar a chionn.

Do chruinnigh sé clann mhic Dhuibhne go líonmhur agus do thrialladar ar lorg an airm sin Muntróas agus Alasdair mic Colla, acht ar techt do Mhuntróas go h-Inbher Lóchaidh, táinig Sir Lochlann mac Gille Eoin chuca ann, agus Aonghus mac Mic Alasdair tigherna Glinne Garadh, acht do bhí daoine mic Mic Alasdair san n-arm roimh sin do ghnáth, agus ar n-glúasacht as Inbher Lóchaidh don taobh túath, ní fada do chúadar an uair táinig sgéla chuca go ttáinig MacCailín agus an mhór shlúagh sin go h-Inbher Lóchaidh, agus gur loisgeadar bráigh Loch h-Abar. Do fhilleadar a Cill Chuimín a n-Obairthairbh an t-arm sin ríogh Sérlus sa n-uair-sin agus Marcos Muntrós na geniler aca agus Alasdair mac Colla mic Gille-esbuig na mháidseóir geniler agus na h-uaisle sin chloinne Raghnaill agus chloinn Domhnaill .i. Eoin Múideordach mac Dhomhnaill mic Ailín agus a mhac Domhnall agus Aonghus mac Mic Alasdair tigherna Ghlinne Garadh agus a ccinnedh, agus an daoine féin leó, agus na trí reisimente Eirennacha de dherbh dhaoine muinntire Iarrla Aontrom. Do bhí ann a ccinn-fedhna féin romptha .i. corneil Sémus mac Shomhuirle mic Shémuis na Banna mic Shomhuirle bhuidhe, agus Raghnall óg mac Alasdair mic Alasdair mic Aonghuis uaibhrigh, agus Mághnus mac an Ghille dhuibh Ui Chatháin derbh chomhalt Iarrla Aontrom. Do thaobh Mic Ghille Eoin Sir Lochlann ní roibhe de dhaoinibh na fhochair acht tuairim dá fher dhég d'a mhuinntir d'a choimhidecht. Do bhí duine maith ann d' uaislibh Alban .i. morbhair Oglabi agus a mhac, duine gasda, .i. Sir Tómós. Do ghluasadar ó Chill Chuimín tar láirc Thurraid agus a stech go Glenn Ruaidh agus tairis an Sbéthain, agus tarrla pártaidh don námhaid dhóibh ann soin, agus do leansad iad agus do

marbhadh an urmhór, agus an droing do chúaidh as díobh tugadar sgéla don champa ; agus do bhí anmoch día-Sathrainn ar techt orra an tráth rángadar ar chomhair a námhad. Do chúaidh an slúaigh MhicCailín ar a ccoimhéd agus do bhí foraire gach slúaigh dhíobh ag lámhach ar a chéile ar fedh na h-aoidhche. Do chúaidh MacCailín féin na luing, agus do fhágaibh tigherna Achaidh na m-Breac ré h-aghaidh na h-iorghaile. Acht a bhfíor thosach na maidne do cóirghedh na catha a n-eagar agus a n-órdughadh, Día-dómhnaigh lá féile Bríde, an cét lá d'earrach anno Domini 1645. Do cuiredh a mach arm an ríogh cuideachta, agus Mághnus mac an Ghille dhuibh Ui Chatháin rompa, agus do cuiredh cuideachta eile na n-aghaidh as arm MhicCailín, agus Gille-esbuig mac Ghille-esbuig óig tigherna na m-Bingingedh. Tug an dá phártaidh troid d'a chéile ; níor fada gur brisdedh ar an pártaidh sin airm Mhic Cailín, gur cuiredh na corp féin gu h-aindheónach iad. Do chúaidh corp a n-airm tríd a chéile, dhe sin tugadh an *aduannsa* orrtha agus do brisedh uile. Do marbhadh urmhór an t-slúaigh agus do báthadh il-iomad díobh ar bhun Neibheis. Do marbhadh tigherna Achaidh na m-Breac agus tigherna Cháradail agus Próvisd Chille Munna. Do gabhadh tigherna an Bharrbhric, tigherna óg Cháradail, Mac Iomhair na Pinnginge móire. Do gabhadh an chuid nar marbhadh de chinnedh MhicCailín uile an lá sin. Easbhadh airm an ríogh .i. Tómós mac morbhair Oglabi, Capdín Brain, agus séisir do soighdeiribh.

EACHDRAIDHEAN EIREANNACH

[Tha na h-earrannan a leanas air an tarruing á *Foras Feasa ar Eirinn*, leabhar a chaidh a sgrìobhadh anns a' Ghàidhlig Eireannaich mu thimchioll na bliadhna 1640 leis an Ollamh Seathrun Ceitinn, D.D. Anns an leabhar so tha an t-Ollamh Céitinn a' nochdadh eachdraidh Eireann o'n toiseach gu ám " Gabháltas Gall," agus tha e a' deanamh feum le mór fhoghlum de sheann leabhraichean làmh-sgrìobhta eachdraidh na h-Eireann. Chithear nach 'eil a bheag de dhealachadh eadar cainnt Chéitinn agus cainnt Chlann Mhuirich.

Rugadh Seathrun Ceitinn mun a bhliadhna 1570 an conntae (no siorramachd) Tiobraid-Arann. Fhuair e foghlum na sagartachd am Bordeaux, agus air dha tilleadh do Eirinn shaothraich e gu crìch a bheatha ann a shiorramachd fhéin faisg air an àite anns an do rugadh e. Sgrìobh e leabhar ainmeil eile *Tri Biorghaoithe an Bhàis*, no mar theireadh sinne *Tri Gathan a' Bhàis*.

Gheibhear maith dh' fhaoidte an eachdraidh Céitinn sgeul an so agus an sud nach 'eil ro fhurasda a chreidsinn, ach is còir a chuimhneachadh gu robh urradh aig an ughdair urramach air son gach nì a sgrìobh e, agus mar sin " ma's breug bhuaithe e, is breug chuige e."]

Acht cheana is fhíor gurab í Eithne Ollamhdha inghean Dúnlaing mic Eanna Niadh, máthair Chairbre Lithfeachair ; agus is í fá dalta do Bhuicead, brughaidh bóichéadach do bhí i Laighnibh, do choimhéadadh coire féile ar theinidh ré biathadh gach aoin d' fhearaibh Eireann tigeadh da thigh. Agus is amhlaidh do bhí an Buicead-so go n-iomad saidhbhreasa, óir do bhádar seacht n-airghe aige agus seacht bhfichid bó i ngach airghe dhíobh go n-a bhforthainn groidhe agus gach cinéal spréidhe oile, ionnus go dtigdís uaisle Laighean go n-a mbuidhnibh da theach, go mbeireadh drong dhíobh scaoi da bhuaibh uaidh, agus drong oile aicme da ghroidh, agus drong oile scor da eachaibh, go rugadar a mhaoin uile amhlaidh sin uaidh, ionnus nár an aige

acht seacht mba agus tarbh ; agus téid i n-éalódh oidhche é féin agus a bhean agus a dhalta Eithne, ó Dhún Buicead go doire choille do bhí láimh ré Ceanannus na Midhe, mar a ngnáthuigheadh Cormac comhnuidhe an tan soin. Agus do thógaibh Buicead boith 'n-a gcomhnuigheadh féin agus a bhean agus a dhalta an tan soin. Agus do bhíodh Eithne ag timpireacht nó ag friothólamh da hoide agus da buimigh amhail bhanóglaoich.

Lá n-aon iomorro dar éirigh Cormac amach 'n-a aonar ar each do thaisteal an fhuinn timcheall an bhaile go bhfacaidh an inghean álainn Eithne ag bleoghan nó ag crúdh na seacht mbó soin Bhuicead. Agus is amhlaidh do bhí agus dá shoitheach aice, agus do chrúidh tosach an lachta ó gach boin san chéad-shoitheach agus an dara lacht san dara soitheach ; agus mar sin dí go crúidh na seacht mbó dhí, agus Cormac ag a féachain ar mhéid a gheana uirre. Tig as sin don bhoith i raibhe a hoide agus fágbhais an bainne ann agus beiris dá shoitheach oile agus corn 'n-a láimh lé amach gus an sruth do bhí láimh ris an mbaile nó ris an mboith, agus do líon leis an gcorn an chéad-shoitheach don uisce do bhí láimh ré port, agus an dara soitheach don uisce do bhí i lár an tsrotha ; agus tillis ann sin don bhoith. Téid amach an treas feacht agus corrán lé do bhuain luachra, agus ar mbeith ag buain na luachra dhí do chuireadh gach scoith fhada úrluachra da mbeanadh ar leith agus an luachair ghearr don leith oile. Tarla cheana do Chormac ar mhéid a ghrádha dhí bheith ag a feitheamh ar feadh gach feadhma dhíobh sin. Agus fiafruighis Cormac dhí cia da ndéineadh cinéal an uisge an lachta agus na luachra. "An tí ar a ndéinim," ar sí, " dlighidh dhíom-sa cinéal budh mó, dá mbeith

ar mo chumas." "Gá hainm é?" ar Cormac. "Buicead brughaidh," ar sí. "An é sin Buicead biadhtach do Laighnibh atá iomráidhteach i nEirinn?" ar Cormac. "Is é," ar sise. "Maseadh, is tusa Eithne inghean Dúnlaing a dhalta," ar Cormac. "Is mé," ar Eithne. "Maith tharla," ar Cormac, "óir biaidh tú it aoinmhnaoi agam-sa." "Ní hagam féin atá mo dhíol," ar ise, "acht agam oide." Leis sin téid Cormac mar aon ria go Buicead agus geallais cumhaidh dó tré Eithne d'fhagháil 'n-a mnaoi dhó féin. Aontuighis Buicead Eithne do dháil do Chormac 'n-a mnaoi. Agus tug Cormac tuaith Odhráin go n'a forthainn spréidhe ré slios Teamhrach dhó feadh a ré.

Cormac Ard-righ Eireann.

Do bhí iomorro an Cormac-so ar na ríoghaibh is eagnaidhe do ghabh Eirinn riamh. Bhíodh a fhiadhnaise sin ar an d-Teagasc Ríogh ro scríobh do Chairbre Lithfeachair agus ar mhórán do nósaibh agus do reachtaibh somholta da bhfuil uaidh.

Adubhramar thuas do réir an tseanchusa gurab deichneabhar inghean do bhí ag Cormac. Gidheadh annso ní luaidhfeam ach dias díobh, mar atá Gráinne do ba bean d' Fhionn mac Cumhaill agus do chuaidh i n-éalódh ré Diarmaid úa Duibhne, agus Aillbhe inghean Cormaic do ba bean 'n-a dhiaidh sin d' Fhionn.

Is ré linn Chormaic do mhair Fitheal, agus is é fa haird-bhreitheamh dhó; agus ar mbeith d'Fhitheal ré hucht bháis d' fhagháil, do chuir fios i gcoinne a mhic da ngairthí Flaithrí, agus do ba duine glic foghlumta an Flaithrí sin. Do fhágaibh Fitheal a bheannacht aige, agus tug do chomhairle dhó cheithre neithe do

dhéanamh, mar atá gan mac ríogh d' altrom ná d' oileamhain, gan rún 'n-a mbeith guais do léigean ré n-a mhnaoi, gan mac moghaidh do mhéadughadh, gan a chiste nó a stór do thabhairt i dtaisgidh da shiair. Agus i ndiaidh bháis Fithil do mheas Flaithrí fromhadh do dhéanamh ar gach ní dhíobh soin ; agus mar dhearbhadh orra glacais Flaithrí mac do Chormac mac Airt ar daltachas, agus i gcionn aimsire 'n-a dhiaidh sin beiris an leanbh fá choill leis, agus tug do mhuicidhe do mhuinntir féin do bhí i ndiamhair na coille é, agus adubhairt ris an leanbh do cheilt go maith go gcuireadh féin comhartha cinnte chuige ; agus leis sin tillis don bhaile da thigh féin, agus léigis tuirse agus dobrón mór air, agus fiafruighis a bhean fáth a thuirse agus a bhróin de. Adubhairt-sean nach raibhe a bheag. Gidheadh mar do chonnairc sise an brón ar marthain aige, do ghabh go liosta ag leadrán air ag lorgaireacht adhbhair a thuirse. Adubhairt-sean da ndéineadh rún air go nochtfadh fáth a bhróin di.

Do mhionnuigh sise go gceilfeadh gach ní do nochtfadh seisean tré rún dí. " Maseadh," ar seisean, " tarla dhamh-sa feilbheart anabaidh do dhéanamh, mar atá mo dhalta, mac an ríogh, do mharbhadh." Screadais an bhean ar n-a chlos sin dí, agus gairmis muinntir an tighe agus adubhairt riú an fionghalach do cheangal tré mhac an ríogh do mharbhadh ; agus do-níthear amhlaidh sin leo ; agus beirthear ceangailte gus an rígh é. Tarla fós do Fhlaithrí gur mhéaduigh mac reachtaire da mhuinntir féin go raibhe 'n-a dhuine shaidhbhir. Tug mar an gcéadna go grod i ndiaidh bháis a athar cuid da ionmhus i dtaiscidh da shiair, ionnus nach rachadh éinní do na ceithre neithibh adubhairt a athair ris gan fromhadh uaidh. Mar fuair iomorro mac an

reachtaire fá dhaoirse e, agus an rí ar tí a bhásuighthe, ní raibh duine dhíobh is truime agus is déine do bhí 'n-a aghaidh ioná mac an reachtaire, i ndóigh go bhfuighbheadh féin oighreacht Fhlaithrí ré a ceannach dó féin.

Cuiris Flaithrí, ar mbeith san éigean soin dó, fios i ndáil a sheathrach aga iarraidh uirre an mhéid ionmhusa tug i dtaiscidh dhí do chur chuige, go ndéineadh caraid dó féin timcheall an ríogh, agus mar ráinig an teachdaire í, do shéan nachar ghlac féin a shamhail sin uaidh riamh. Agus mar ráinig an scéal soin Flaithrí agus é ré hucht a bhásuighthe, iarrais a léigean do láthair an ríogh go ndéineadh comhrádh rúin ris; agus ar dteachd do láthair Chormaic dhó do innis go raibhe an mac slán, agus adubhairt é féin do chongbháil san chuibhreach i raibhe go dtigheacht da dhalta do láthair. Cuirthear fios ar ceann an mhic, agus ar dtigheacht do láthair don leanbh ón mhuicidhe aga raibhe i gcoimhéad aige, mar do chonnaic sé Flaithrí cuibhrighthe, goilis nó gur scaoileadh sé. Agus ar mbeith do Fhlaithrí scaoilte, fiafruighis Cormac ós íseal de créad as ar fhulaing e féin do chur san ghábhadh soin. "Do fhromhadh na gceithre gcomhairleach tug m'athair dhamh do rinneas é," ar Flaithrí; "agus fuaras ar n-a ndearbhadh gurab críonna na ceithre comhairleacha tug m'athair dhamh. Ar dtús ní críonna do neach oileamhain mic ríogh do ghabháil ar a iocht, d' eagla faille do dhéanamh da dtiocfadh lot no milleadh do theagmháil don dalta, agus beatha nó bás an oide do dhéanadh faill ar chumas an ríogh. An dara comhairle tug m' athair dhamh, do réir náduire ní bhí congbháil rúin ghuaiseachtaigh i mnaoi san bhith go coitcheann, agus uime sin ní críonna a shamhail do rún do léigean ré. An treas comhairle tug m' athair dhamh, gun mac moghaidh no dhuine

uirísil do mhéadughadh no do thogbháil go hinnmhe, do bhrígh gurab gnáthach leo bheith dearmadach san chomaoin chuirthear orra, agus fós gurab olc leo fios na dearóile agus na huirísle ór fásadar do bheith ar an druing mhéaduigheas iad. "Is maith," ar sé, "an ceathramhadh comhairle tug m' athair dhamh, gan mo stór do thabhairt dom shiair, óir is eadh is dáil do na mnáibh éadáil do dhéanamh da gach ionmhus da dtugaid a gcaraid i dtaiscidh dhóibh."

Do bhí d' fheabhas ghníomh bhreath agus reachta Chormaic go dtug Dia solus an chreidimh dó seacht mbliadhna ré mbás. Agus uime sin do dhiúlt adhradh do láimh-dhéibh, agus do ghabh ré a ais cádhas agus onóir do thabhairt don fhír-Dhia, ionnus gurab é an treas fear do chreid i nEirinn é sul táinig Pádraig.

Lá da raibh Cormac i dtigh Cleitigh do bhádar na draoithe 'n-a fhiadhnaise ag adhradh an laoigh órdha, agus cách da adhradh ar lorg na ndruadh. Do fhiafruigh Maoilgheann draoi do Chormac créad as nach adhradh an laogh órdha agus na dée mar chách. "Ni dhéan," ar Cormac, "adhradh don cheap do róine mo cheard féin ; agus do b'fhearr an duine so rinne é d' adhradh, óir is uaisle é ioná an ceap." Greasais Maoilgheann draoi an laogh órdha go ro ling 'n-a bhfiadhnaise uile. "An bhfaice sud a Chormaic ? " ar Maoilgheann. "Cia do-chím," ar Cormac, "ni dhéan adhradh acht do Dhia nimhe agus talmhan agus ifrinn."

FIONN AGUS AN FHIAN.

Agus cibé adéaradh nach raibhe Fionn ná an Fhian ann, ní fíor dhó é. Oir atáid againn, ré suidhiughadh na Féine do bheith ann, na trí neithe lé ndearbhtha fírinne gacha staire san mbith leath amuigh don Bhíobla, mar atá béaloideas na sean, seinscríbhne agus séadchomharthaidhe da ngoirthear i Laidin *Monumenta*. Oir atámaoid da chlos ó bhéal go béal go raibhe Fionn agus an Fhian ann, agus fós atáid scríbhne go foirleathan da fhaisnéis. Atáid mar an gcéadna séadchomharthaidhe ar n-a n-ainmniughadh uatha, mar atá Suidhe Finn ar Sliabh na mBan, ó Fhionn úa Baoiscne, agus Gleann Gharaidh i nUibh Faithche, ó Gharaidh mac Mórna, agus leabaidh Dhiarmada Uí Dhuibhne agus Ghráinne ag Poll Tighe Liabháin i nUíbh Fiachrach Eidhne, dá ngoirthear Dúthaigh Uí Sheachnasaigh aniú, agus mar sin do móran d' áitibh oile i nEirinn. Agus dá n-abradh aoinneach nach inchreidthe mórán dar scríobhadh ar an bhFhéin, is deimhin gurab fíor dó é, óir ní raibhe ríoghacht san bhith is nach scríobhthaidhe ré linn na Pagántachta sceoil da ngairthí *fabulae*. Féach Ridire na Gréine, *Bevis of Hampton*, *Huon of Burdex*, agus a samhail oile sin do scríobhadh ré linn an Chreidimh féin. Gidheadh ní fhuil críoch san bhith is nár scríobhadh staire fírinneacha inchreidhthe. Mar an gcéadna, tar ceann gur scríobhadh iomad d' fhinnscéalaibh filidheachta ar Fhionn agus ar an bhFhéin, mar atá Cath Fionntrágha, Bruighean Chaorthainn agus Imtheacht an Ghiolla Dheacair agus

a samhail oile sin mar chaitheamh aimsire, tairéis sin, is dearbh gur scríobhadh staire fírinneacha inchreidhthe orra. Agus is dearbh fós nach raibhe ainmhéid 'n-a bpearsanaibh acht mar an druing do mhair ré n-a linn féin ; agus ní raibhe ionnta acht buannadha do ríoghaibh Eireann ré cosnamh agus ré caomhna na críche dhóibh, amhail bhíd caiptíne agus saighdiuiridhe ag gach rígh aniú ré cosnamh a chríche féin.

Agus is amhlaidh do bhídís an Fhian ag coinnmheadh ar fhearaibh Eireann ó Shamhain go Bealltaine, agus iad ré cosnamh córa agus ré cosc éagcóra do ríoghaibh agus do thighearnaibh Eireann ; agus fós ré caomhna agus ré coimhéad chuan na críche ar fhoirneart eachtrann ; agus ó Bhealltaine go Samhain ré seilg agus ré fiadhach do dhéanamh, agus ris gach feidhm oile da n-iarradh rí Eireann orra, mar atá cosc gada agus díol cána, ré cosc díbhfeargach agus gach uilc oile da mbíodh san chrích ó soin amach ; agus tuarastail chinnte da chionn soin dóibh, amhail bhíos anois ó gach rígh san Eoruip do na caiptínibh agus do na ceannaibh feadhna bhíos ag déanamh feadhma faoi féin. Fá héigean iomorro don Fhéin ó Bhealltaine go Samhain bheith taoibh ré n-a seilg agus ré n-a bhfiadhach féin mar choinnmheadh agus mar thuarastal ó ríoghaibh Eireann, mar atá an feólmhach do bheith mar bhiadh aca, agus croicne na mbeathadhach n-allta mar thuarastal. Ní hithtí leo trá acht aonphroinn san ló go n-oidhche, agus sin um thráth nóna. Agus is e gnáthughadh no bhíodh aca gach sealg do-níthí leo ar maidin do chur timcheall meadhóin laoi leis an ngiollanraidh go tulaigh d' áirithe mar a mbídís i gcomhgar choille agus riasca, agus teinnte treathan-mhóra d' adhnadh ann, agus dá chlais-talmhan do dhéanamh san riasc i gcriaidh

bhuidhe, agus iomad do chlochaibh eimhir do chur san teinidh, agus cuid don fheólmhach do chur ar bearaibh da bruith ris an dteinidh, agus cuid oile dhí do cheangal i ndlaoithibh seasca lé suagánaibh agus a cur da bearbhadh san chlais fá mó don dá chlais, agus bheith ag biathadh na gcloch do bhiodh san teinidh orra, go mbeantaoi fiucha minic asta go beith bearbhtha dhóibh. Agus do bhiodh do mhéid na dteinnte-se go bhfuilid a láithreacha dubh-loiscthe i mórán d' áitibh i nEirinn aniú, agus is díobh ghairmid na criadhaireadha Fulacht Fian aniú.

Dála na Féine, an tan do chruinnighdís gus an tulaigh ar a mbiodh an teine, do nochtadh gach aon díobh é féin, agus do cheangladh a léine fa chaol a chuim, agus do ghabhdaois timcheall an dara luig do luaidheamar thuas, ag folcadh a bhfolt agus ag nighe a mball agus ag buain allais dhíobh, agus do hithtí a bproinn leó da éis sin. Agus iar gcaitheamh a bproinne dhoibh do ghabhdaois ag tógbháil a bhfianbhoth agus ag córughadh a leapthach, go gcuirdís inneall suain orra féin amhlaidh sin. Trí neithe da ndéineadh gach aon díobh leabaidh do féin, mar atá barrghalach chrann, caonach agus úrluachair ; an barrghalach i n-íochtar ré lár, an caonach ós a chionn soin, agus an úrluachair i n-uachtar ; agus is díobh so ghairmthear sna seinleabhraibh trí coilceadha na Féine.

Is éugcóir do-bheir Hector Bœtius i Stair na hAlban athach d' ainm ar Fhionn mac Cumhaill, agus fós is bréagach adeir go raibhe cúig cubhaid déag ar airde ann. Oir is follus a seinleabhraibh an tseanchusa nach raibhe ainmhéid ann tar a lucht chomhaimsire. Agus is follas go rabhadar drong don Fhéin ba mó, ba arrachta, agus ba láidre ioná é. Is uime iomorro do

rinneadh Ríghfhéinnidh dhe ós cionn laochraidhe Eireann, do bhrígh go raibhe a athair agus a sheanathair i gceannas feadhna laochraidhe Eireann roimhe. Adhbhar oile fós fá ndearnadh Ríghfhéinnidh dhe, do bhrígh gur sháruigh a lucht-comhaimsire i bhfios agus i bhfoghluim, i ngaois agus i ngliocas, agus fós i gcrionnacht agus i gcródhacht i gcathláithribh, ionnus gurab tríd sin do hoirneadh 'n-a Ríghfhéinnidh é, agus nach ar arrachtas a chuirp ná ar mhéid a phearsan seoch cách. Is é gnáthshluagh do bhíodh ar buannacht fa Fhionn trí catha na Gnáithfhéine, agus trí mhíle san chath, an tan fá síodhach fir Eireann ré chéile. Gidheadh an tan do fhásadh easaonta idir aonlucht d' uaislibh Eireann agus an t-airdrígh, no an tan fá héigean sluagh do chur i nAlbain do neartughadh Dál Riada i n-aghaidh allmhurrach, do bhíodh seacht gcatha ag Fionn, ionnus go mbíodh furthainn sluagh aige ré dul d' fhurtacht Dál Riada i nAlbain agus ré hEirinn do choimhéad ó fhoirneart eachtrann mar an gcéadna.

Do bhíodh cheithre neithe d' fhiachaibh ar gach aon do gabhthaoi i bhFiannaidheacht do choimhlíonadh. An céidní gan cradh do ghabháil ré mnaoi, acht a togha ar a deighbhéasaibh agus ar a thréithibh. An dara ní gan bean do shárughadh. An treas ní gan duine d' éaradh um shéad ná um biadh. An ceathramhadh ní gan aoinfhear dhíobh do theitheadh ré naonbhar laoch.

Ag so síos na coinghill oile do chuir Fionn mac Cumhaill sna grádhaibh gaisce fá héigean do gach aon do ghabháil sul do glacfaidhe i bhFiannaidheacht é. An céadchoinghioll: ní gabhthaoi fear san bhFhéin i mórdháil Uisnigh ná i nAonach Tailltean ná i bhfeis Teamhrach, no go dtugadh a athair agus a mháthair agus a chinne agus a ghaolta slánadh uatha gan a bhás

d' agradh ar neach oile go bráth, ionnus nach biadh a fhuil ré duine ar bith da dhíoghail acht é féin ; agus dá ndearntaoi uilc mhóra leis-sean gan a charaid d' agradh ann. An dara coinghioll : ní gabhthaoi neach san bhFéin go beith 'n-a fhile dhó, agus go ndéineadh dá leabhar déag na filidheachta. An treas coinghioll : ní gabhthaoi fear san bh-Féin go ndearntaoi láthair log-mhór do shoicheadh ós cionn a ghlún dó, agus do cuirthí innte é, agus a sciath leis, agus fad láimhe laoich do chrann chuill 'n-a láimh ; naonbhar laoch do thigheacht chuige go naoi sleaghaibh leó, agus naoi n-iomaire eatorra agus é, agus no caithtí leo a naoi sleagha i n-aoinfheacht ris, agus dá ngointí tar an scéith agus tar an gcrann gcuill é, ní gabhthaoi i bhFiannaidheacht é. An ceathramhadh coinghioll : ní gabhthaoi fear san bhFhéin go ndearntaoi fighe fhuilt air agus go gcuirthí tré choilltibh iomdha é, go dtigdís an Fhian uile 'n-a dhíaidh ar tí a ghona, agus ní bhiadh d' agh-aidh eatorra acht aonchrann, agus dá mbeirthí air do gointí é. An cúigeadh coinghioll : ní gabhthaoi fear san bhFhéin dá gcriothnuighdís a airm 'n-a láimh. An seiseadh coinghioll : ní gabhthaoi fear ionnta dá dtugadh craobh san choill dlaoi da fholt as a fhighe. An seachtmhadh coinghioll : ní gabhthaoi fear ionnta dá mionuigheadh crann críon fá n-a chosaibh. An t-ochtmhadh coinghioll : ní gabhthaoi fear ionnta, muna lingeadh tar chrann buth comḥard ré n-a éadan agus muna gcromadh fá chrann budh coimhíseal ré n-a ghlún, tré iomad lúith do bheith n-a chorp. An naomhadh coinghioll : ní gabhthaoi fear san bhFhéin muna dtugadh dealg as a chois le n-a láimh gan toir-measc a reatha uime. An deichmhadh coimghioll : ní gabhthaoi fear ionnta muna dtugadh móid don Rígh-fhéinnidh fá bheith díleas urramach dhó.

AONAICHEAN NA H-EIREANN.

Do thógaibh Tuathal Teachtmhar Tlachtgha san mír don Mhumhain atá leis an Midhe, agus is ann sin do horduigheadh Teine Thlachtgha, mar a gcleachtaoi leó draoithe Eireann do chruinniughadh is do choimh-thionól oidhche Shamhna do dhéanamh iodhbartha do na huile déibh. Is ann san teinidh sin do loiscthí a n-iodhbartha leó agus fá héigean i bpéin chánach teinnte Eireann do mhúchadh an oidhche sin, agus ní lamhadh neach d' fhearaibh Eireann teine d' adhnadh acht ón teinidh sin ; agus gach teine do bhiodh ar n-a hadhnadh aiste i nEirinn, do bhiodh screapall nó trí pinginne ag rígh Mumhan do chíos uirre, do bhrígh gurab don mhír ráinig ón Mumhain don Mhidhe an fonn ar a bhfuil Tlachtgha.

Do rinne an dara longphort san mír ráinig do Chúigeadh Connacht é, mar atá Uisneach, mar a mbíodh comhdháil choitcheann fhear nEireann ar a dtugtaoi Mórdháil Uisnigh ; agus um Bealltaine do bhíodh an t-aonach soin ann, mar a gcleachtaoi leo malairt a maoine is a n-earradh is a séad do dhéanamh fá seach. Do cleachtaoi leo fós iodhbartha do dhéanamh don airddia da n-adhradaois da ngairthí Béil, agus fá gnáth leó dá theine do dhéanamh i n-onóir do Bhéil i ngach tuaith i nEirinn, agus deibhléan da gach cinéal spréidhe da mbíodh san tuaith do thiomáin idir an dá theinidh mar urchosc da gcaomhna ar gach galar feadh na bliadhna soin ; agus is ón teinidh sin do-níthí i n-onóir do Bhéil ghairmthear Bealltaine don fhéil ar a bhfuil lá an dá apstal, mar atá Pilip agus Séamus ; Bealltaine

.i. Béilteine no teine Bhéil. Do bhíodh fós each is earradh gach flatha tigeadh i mórdháil Uisnigh uatha do rígh Connacht mar chíos, do bhrígh gurab don mír ráinig ó Chúigeadh Connacht ris an Midhe an áit in-a bhfuil Uisneach.

An treas longphort do thógaibh Tuathal, Taillte a ainm, atá san mír ráinig do Chúigeadh Uladh ris an Midhe, agus is innte do-níthí aonach Tailltean, mar a gceangladois fir Eireann cleamhnas is cáirdeas ré chéile ; agus is soibhéasach an nós do bhíodh eatorra san chomdháil sin, mar atá na fir ar leith leó féin agus na mná ar leith don taoibh oile, agus a n-aithreacha is a máithreacha ag snadhmadh eatorra go bpóstaoi ré chéile gach lánamhain díobh do roicheadh i n-eachtaibh is i gconnarthaibh a chéile.

Tar ceann iomorro gurab é Lughaidh Lámhfhada do thionnscaoin aonach Tailltean ar dtús mar chuimhniughadh bliadhna ar a bhuimigh féin Tailltin inghin Mhagmhóir rí Easpáinne fá bean Eochaidh mac Eirc rí déidheanach Fhear mBolg — ar mbeith trá do Thailltin ar n-a hadhnacul lé Lughaidh san tulaigh sin do commóradh aonach Tailltin leis mar násadh nó mar chuimhniughadh uirre, gonadh uime sin do gairthí Lughnasa .i. násadh no cuimhniughadh logha dhon céadlá d' August ar a bhfuil féil Ghéibheann Pheadair aniú—tar ceann go raibhe feart is aonach Tailltean ann ó aimsir Luighdheach Lámhfhada, maseadh ní raibhe Taillte 'n-a ríoghphort go haimsir Thuathail Teachtmhair. Do bhrígh iomorro gurab don mír do beanadh do Chúigeadh 'Uladh an áit i bhfuil Taillte, is ag rígh Uladh do bhíodh cíos aonaigh Thailltean. Ag so suim an chíosa soin, mar atá uinge d' airgead ar gach lánamhain do bhíodh ar n-a bpósadh ann.

An ceathramhadh ríoghphort Teamhair, atá san mír ráinig do Laighnibh ris an Midhe, mar a gcleachtaoi Feis Teamhrach do dhéanamh gacha treas bhliadhain, iar ndéanamh a n-iodhbarta da n-uile déibh i dTlachtgha (amhail adubhramar) ré hucht na ríoghdhála soin do ngairthí Feis Teamhrach, mar a gcleachtaoi leo reacht is nóis d' ordughadh, is fromhadh do dhéanamh air annálaibh is ar sheanchus Eíreann ; ionnus an mhéid do bhíodh dearbhtha dhiobh go scríobhdaois ardollamhain iad i Rolla na Ríogh da ngairthí Psaltair na Teamhrach, agus gach nós no gach seanchus oile da mbíodh i nEirinn nach bíodh do réir an phrímhleabhair sin ní bhíodh cion fírinne ortha.

NA DRUIDHEAN.

O THARLA dhúinn labhairt ar na draoithibh annso, measaim gurab oircheas dúinn labhairt ar chuid da ndálaibh agus go háirithe ar a n-iodhbartaibh agus ar a ngeasaibh mar bhus follus i n-ar ndíaidh. Atáid iomorro ré a bhfaicsin i nEirinn aniú i n-áitibh iomdha 'n-a séad-chomharthaidhibh ó aimsir na Págántachta iomad de leacaibh ro-leathna agus galláin chloch ag a n-iomchar, agus is díobh ghairmthear 'sna seinleabhraibh altóire iodhluidhe ; agus leapthacha na Féine ghaireas an pobal coitcheann díobh, do bhrígh nach feas dòibh créad fár horduigheadh iad. Is ar na haltóiribh-se do cleachtaoi i n-allód leis na draoithibh a n-iodhbarta do dhéanamh maille ré marbhadh a mbocán a dtarbh agus a reitheadh, agus na draoithe féin do thidheacht ar a nglúnaibh fá shileadh fhola na hiodh-

barta da nglanadh féin ó shalchar a gcean, amhail do-níodh an t-ardshagart i measc an chinidh Iúdaidhe an tan théidheadh fá dhroichead na hiodhbarta do léigean fhola na hiodhbarta do rith air féin. Gonadh de sin do gairthí *Pontifex* .i. droicheadóir dhe.

Dála na ndruadh, is é feidhm do-nídís do sheicheadhaibh na dtarbh n-iodhbarta, a gcoimhéad ré hucht bheith ag déanamh *conjuration* nó ag cur na ndeamhan fá gheasaibh, agus iomdha céim ar a gcuirdís geasa orra, mar atá silleadh ar a scáile féin i n-uisce, nó ré hamharc ar néallaibh nimhe, nó ré foghar gaoithe nó glór éan do chlos. Gidheadh an tan do cheileadh gach áisig díobh sin orra, agus fá héigean dóibh a ndícheall do dhéanamh, is eadh do-nídís cruinnchliatha caorthainn do dhéanamh agus seicheadha na dtarbh n-iodhbarta do leathadh orra, agus an taobh do bhíodh ris an bhfeoil do chur i n-uachtar díobh, agus dul mar sin i muinighin a ngeas do thoghairm na ndeamhan do bhuain scéal díobh, amhail do-ní an togharmach san chiorcaill aniú ; gonadh de sin do lean an sean-fhocal ó shoin adeir go dtéid neach ar a chliathaibh fis an tan do-ní dícheall ar scéala d' fhagháil.

NA LOCHLANNAICH AN EIRINN

Ag so síos gu cumair do mhoghsaine Gaedheal fá Lochlonnaibh, is an cíos is an cháin do bhíodh orra, mar atá rí ar gach triúcha chéad i nEirinn do Lochlonnaibh, is taoiseach ar gach tuaith is abb ar gach cill, maor ar gach baile, ruaithneach nó buanna ar gach toigh, is gan uiread eoin chirce da mhaoin féin ar chumas fhir an tighe, agus muna mbeith acht an aonghamhnach istigh

ní bhfuigheadh an naoidhín aonoidhche ná an galrach a bainne, acht a choimhéad don bhuanna ; agus mun budh sásuighthe é do-bheireadh fear an tighe ris san oireachtas i ngeall ré n-a bhuannacht. Do bhíodh uinge d' ór gacha bliadhna ag Lochlonnaibh ar gach fear i nEirinn nó an tsrón ón cheann. Ní bhíodh iomorro brat ná éadach ar thighearna ná ar bhanfhlaith, acht éadaighe is brait athchaithte na Lochlonnach ; gan neart léigheann do theagasc ioná eagailse d' aithidhe, acht Lochlonnaigh 'n-a dteamplaibh is na ndúntaibh, gan sruithe gan cléirigh gan leabhair náid mionna i reigléis ná i mainistir da n-eagla, gan file gan feallsamh gan oirfideach ag leanmhain dlighidh ná dúthchasa, gan inghean ríogh ná tighearna ná taoisigh ré cur síoda na gréis, gan mac ríogh ná taoisigh ag foghlúim lúith ná lámhaigh, gan fleadh ná féasta da caitheamh idir cháirdibh acht an fuigheall do bhíodh d' éis Danar da sásughadh féin dí.

Do bhí do thruime na daoirse-se Lochlonnach ar Gaedhealaibh gur ghabh tuirse mhór fir Eireann uile ; is an t-iarmhar da gcléir do mhair is do bhíodh ag a ndísliughadh féin i gcoilltibh is i n-ionadhaibh diamhaire go dearóil ag tabhairt a mbeathadh as go cráibhtheach, do ghuidheadar Dia go dúthrachtach fá iad féin d' fhóirithin ó anfhlaitheas Turgésius. Do troisceadh fós leó air, agus tugadar fá deara ar gach tuatha fíréanta do bhí umhal dóibh an ní céadna do dhéanamh. Agus do éist Dia ré n-a nguidhe maille ré Turgésius do thabhairt ar chumas na nGaedheal, amhail chuirfeam síos do láthair annso.

GNIOMHARAN BHRIAIN MHIC CINNEIDIDH

Dala Bhriain mic Cinnéididh, ar mbeith 'n-a rígh Eireann dó, is iar dtraothadh Lochlonnach leis, is lánmhór na commaoine do chuir ar Eirinn, amhail léaghthar i leabhraibh an tseanchusa. Ag so síos go cumair cuid do na commaoinibh céadna :

An dtús do hathnuaidheadh is do tógbhadh eagailse leis, agus tug a chill féin do gach cléireach do réir a chéime is a cheirt uirre. Do thógaibh is do orduigh scola coitcheanna ré múnadh léighinn is na n-ealadhan ar cheana ; agus fós tug luach leabhar is costas do gach aon ag nach raibhe costas, do thogradh leanmhain ar léigheann. Tug fós saoirse da dtighearnaibh is da bhflathaibh fearainn ; is gach éadáil ráinig ó Lochlonnaibh é, do bhronn do Ghaedhealaibh í ; agus gach daoirse da raibhe ar Ghaedhealaibh ag Lochlonnaibh, do thógaibh Brian díobh uile í ; agus gach fearann dar bhean Brian amach do Lochlonnaibh lé neart a láimhe, ní d' aon da chine féin tug é, acht tug gach críoch do gach cine dar dhual í i nEirinn.

Is e Brian fós tug sloinnte fá seach ar fhearaibh Eireann ar a n-aitheantar gach síltreabh fá seach dhíobh. Is le Brian mar an céadna do tógbhadh teampull Chille Da Lúa is teampull Inse Cealltrach agus do hathnuaidheadh cloictheach Thuama Gréine. Do tógbhadh iomorro le Brian iomad droichead is tóchar is slighthe móra, is do cumhduigheadh is do cóirigheadh dúinte is daingne is inseadha is oiléin leis. Is i bhflaitheas Bhriain iomorro táinig aoinbhean 'n-a haonar ó Thuinn

Tuaidhe go Tuinn Cliodhna theas, agus fail no fáinne óir ar slait ré a hais aice ; agus ní bhfuair a slad ná a sárughadh, tré ghéire smachta Briain ar Eirinn ; gonadh uime sin do rinne an file an rann-so :

O Thoruidh go Cliodhna chais,
Is fail óir aice ré a hais,
I bhflaith Bhriain thaoibhghil nach thim,
Do thimchill aoinbhean Eirinn.

Do bhí Eire amhlaidh sin go saidhbhir sona síothchánta ar feadh an dá bhliadhan déag do bhí Brian 'n-a rígh uirre.

Is urusa a aithne ar an dteist-se do-bheirid na seanchaidhe ar Bhrian nár dhlightheach anfhlaith do ghairm dhe, óir ní do réir a thoile nó a neirt do rinne follamhnughadh na críche ré linn bheith i bhflaitheas dó, acht do réir reachta is dlighidh na críche. Oir is é is anfhlaith ann an tí do-ní follamhnughadh nó riaghlughadh do réir neirt is ní do réir cheirt ; agus ó nach mar sin do rinne Brian, acht do réir cheirt is reachta, ní hiontugtha anfhlaith air.

FOIRM NAN URNUIGH

[Anns a' bhliadhna 1567 chuireadh an clò le Maighistir Seon Carsuel, easbuig Innse-gall, *Foirm na nUrrnuidheadh*, &c., air eadar-theangachadh o'n Bheurla mar a tha i ann *Liturgy* Iain Knox. B'e so an ceud leabhar a chuireadh an clò anns a' Ghàidhlig Albannaich, agus chan 'eil r'a fhaotainn a nis ach an t-aon leabhar coimhlionta de 'n cheud chlò-bhualadh, agus is ann an leabharlann Diuc Earra-Ghàidheal a bha an leabhar sin, gus an do reiceadh e anns a' bhliadhna 1902. Chuireadh leabhar Mhaighistir Carsuel a mach a rithis anns a' bhliadhna 1873, fo làimh an Ollaimh Urramaich Tómas Mac Lachlainn an Dun-éideann. Gheibhear an so sios an clar-innsidh, an tiodhlacadh, agus earrann air a tarruing o'n roimhràdh.

Rugadh Eoin Carsuel an sgìre Chill Màrtainn an Earra-Ghàidheal mu'n bhliadhna 1520, agus chaochail e anns a' bhliadhna 1572.]

Foirm na Nurrnuidheadh agus freasdal na Sacramuinteadh, agus foirceadul an chreidimh Chrístuidhe ann so sios. Mar ghnáthuighear an eagluisibh Alban doghrádhuigh agus do-ghlac soisgél díleas Dé taréis an fhuair chreidimh do-chur ar gcúl. Ar na dtarraing as Laidin agus as gaill-bherla in Gaoidheilg le M. Seon Carsuel, ministir Eagluise Dé a gcriochaibh Earra-gaidheal, darab comh-ainm easbuig Indseadh Gall.

Ni h-éidir le h-énduine fundamuint éile do tsuidhiughadh acht an fhundamuint atá ar na suidhiughadh .i. Iosa Criosd. 1 Cor. 3.

Do buaileadh so a gcló in dún Edin darab comh-ainm dún monaidh an .24. lá do'n mhis Aipril 1567,
Le ROIBEARD LEKPREVIK

An Tiodhlacadh.

Do'n Triath chumhachtach cheirtbhreathach chiuinbhriathrach, do Ghiolla-easbuig Ua nDuibhne, Iarrla Earra-gaoidheal, agus tighearna Ladharna, agus Ardghiuisdis na h-Alban darab comh-ainm Liuetenanda

a gcríochaibh oilén Indseadh Gall, agus Ard-cheand teaghluigh na ríghruidhe Albanuidhe atá M. Séon Carsuel Ministir Tsoisgeil Dé ag guidhe agus ag gératach Dé go diochra dúthrachtach fa spioraid an ghlicais agus na tuigse do-neartughadh agus do-mhédughadh and maille ri sonas suthain d'fhaghail dó

O DHIA ATHAR tré IOSA CRIOSD AR TIGHEARNA.

EBISTIL THIODHLAICTHE.

Nós oirrdheirc onórach atá fós agus do bhí riamh ar buil aig na daoinibh ghnáthuigheas saothair no obuir do dhénamh do chum an t-saothair sin do dhul a dtarbha do na poibleachaibh agus do na cineadhachaibh agus d'a sliocht agus d'a lorg ina ndiaidh, toradh an t-saothair-sin do thiodhlucadh do na tighearnaibh no do na cáirdibh no do na cumpánachaibh réra cosmhula an saothair-sin féin, agus as feárr d' airidhe air, agus as mó ar am bi cumaoin ghráidh fhir dhénta an t-saothair. Atáim-se, a thriath tairise agus a thighearna dingmhalta, ag leanmhuinn a nósa so go feadh mo chumhachta, agus ag a thuigsin cosamhlachd an adhbhair-se ri t'indtind dhiadha-sa agus h-feabhus d'airidhe ar dheagh thiodhlucadh agus méd do chomaoine gráidh imarcaidh oram, agus ar an adhbharsin do condcus damhsa gurbh indénta damh an saothair beag-sa, neoch as céd-toradh dom intleacht do thoirbheart agus do thiodhlucadh duitse, a thighearna. Oir do dhearbh do bheatha dhiadha-sa ó aois do leanbachta dúinne go bhfuil an t-adhbhar diadha-sa cosmhuil rit. Agus fós do dhearbh truime an eire do ghabhais ort ag cathughadh an aghaidh na druinge lérbh áil an soisgel naomhtha do chur ar gcúl

hfeabhas d'airidhe air gun sin do dhul ar neifni choidhche, agus gun t'ainm oirrdheirc-se do dhul ar dearmad go deireadh an domhain. Agus ge táid naimhde na fírinde go mi-náirech ag a rádha nach dlighfedís na prindsadha no na tighearnaidhe saoghalta cúrum do bheith orrtha a dtimcheall hsoisgéil Dé no a dtimcheall dhroch chreidimh do sgris, is feárr do thuig tusa an fáidh naomhtha ina bhriathraibh iná mar-sin .i. Daibhith, neoch iarras ar prindsaghaibh na talmhun beith eólach neamh-ainbfeasach sa lagh dhiadha.

Do chind leat-sa, a thighearna, gach obair agus gach ard tsaothair d'ar thinnsgain tu, tré rath an spiraid naoimh, agus le heólas an sgribtuir dhiadha, gun féchain do chundtabhairt no do ghábhadh no do ghuasacht da raibhe oraibh .i. sgris fuar-chreidimh agus fuar-chrádhbhaidh agus losgadh dealbh agus droch-eisimlara, agus leagadh agus lán-bhriseadh altór agus inodh a ndéntaoi iadhbarta bréige do bhunadh ; agus sgris méirleach agus mi-bhésach agus [lucht] foghla agus foiréigne. Agus na dhiaidh sin médughadh agus mór chumhdach agus onórughadh na h-eagluisi Crísduidhe go comhlán. Oir is buaine dhuit an caithréim-si a bfiadhnuisi Dé, iná gach caithréim saoghalta oile, mar atá creachadh agus comhlomadh na gcomharsand agus na gcoigcrích, agus marbhadh agus mór-mhudhughadh a ndaoine agus losgadh agus lán mhilleadh a n-aitreabh agus a n-áras.

Acht atá ní cheana, is mór an leathtrom agus an uireasbhuidh atá riamh orainde, Gaoidhil Alban agus Eireann, tar an gcuid eile don domhan, gan ar gcanamhna Gaoidheilge do chur a gcló riamh mar atáid a gcanamhna agus a dteangtha féin a gcló ag gach uile chinél dhaoine eile sa domhan ; agus atá uireasbhuidh

oraind, gan an Biobla naomhtha do bheith a gcló Gaoidheilge againd, mar tá sé a gcló Laidne agus Bérla agus i ngach teangaidh eile ó sin a mach, agus fós gan seanchus ar sean no ar sindsear do bheith mar an gcédna a gcló againd riamh. Acht ge tá cuid éigin do tseanchus Ghaoidheal Alban agus Eireann sgríobhta a leabhruibh lámh, agus a dtamhlorgaibh fileadh agus ollamhan agus a sleachtaibh suadh, is mór-tsaothair sin re sgríobhadh do láimh, ag féchain na neithe buailtear sa chló ar a brisge agus ar aithghiorra bhios gach én ní dhá mhéd da chríochnughadh leis.

Agus is mór an doille agus an dorchadas peacaidh agus aineolais agus indtleachta do lucht deachtaidh agus sgríobhtha agus chumhdaigh na Gaoidheilge, gurab mó is mian leó agus gurab mó ghnáthuigheas siad eachtradha dímhaoineacha buairdheartha brégacha saoghalta, do cumadh ar Thuathaibh Dé Dhanond agus ar Mhacaibh Míleadh agus ar na curadhaibh agus Fhind mhac Cumhaill gona fhianaibh agus ar mhóran eile nach áirbhim agus nach indisim andso, do chumdach agus do choimhleasughadh, do chiond luadhuidheachta dímhaoinigh an tsaoghail dfagháil dóibh féin, iná briathra dísle Dé agus slighthe foirfe na fírinde do sgríobhadh agus do dheachtadh agus do chumhdach. Oir is andsa leis an tsaoghal an bhrég go mór iná an fhírinde ; da dhearbhadh gurab fíor an abraim dobheirid daoine saoghalta ceandach ar an mbréig agus ní háil leó an fhírinde do chluisdin an asgaidh. Cuid mhór eile d'ar n-ainbfios agus d'ar n-aineolas an drong-sa adubhramar romhaind, díth teagaisg fhírindigh oraind, agus leabhar maith, neoch do thuigfedís cách go coitcheand as am briathruibh féin agus as a dteangaidh ghnáthaign Ghaoidheilge.

Acht chena do fhosguil Dia na nuile chumhacht, agus Rí na ndúl agus na nárchaingeal róid agus slighthe suaithenta agus doirsi dhúinne anois, da chur a gcéill dúinn go bfuil ceadaighthe againd an sgriobhtúir diadha do léghadh agus do thuigsin agus do chur a gcéill dona poibleachaibh. Agus fós go bfuil foirm agus brígh na nurrnaidheadh agus modh freasdail na Sacramuinteadh agus foirceadal an chreidimh Crísdaidhe arna chur an eagar dúinn ó na bráithreachaibh Crísdaidhe dobhí sa chathraigh dara comhainm Geneua. Acht atá ní cheana, dá bfaicind duine éigin do thaobh Ghaoidheal Alban no Eireann, do ghébhadh do lámh an uiread-sa do chuidiughadh do dhénamh re h-eagluis Dé, an leabhar beag-sa do chur a gcanamhain Ghaoidheilge asa tuigfedís cách e, do badh maith lium é. Agus ní rachaind féin a seilbh an tsaothair-se do dhénamh. Agus ó nach bfuaras sin, agus matá sé and nach aithnidh dhamh-sa é fós, do ghabhas féin do láimh ar grádh Dé agus na h-eagluise meisneach is mó iná mh'acfaind agus mo chumhachta do dhénamh. In dóchas go gcuideochadh Día lium im uireasbhuidh agus im aineolas.

Acht cheana saoilim fós nach bfuil imarcaidh nó easbhuidh andso acht mar tá sé a gcló na Laidne agus an Ghaill-bhérla, acht mura bfuil uireasbhuidh nó iomarcaidh and do réir dheachtaidh nó cheirt na bfileadh ar an nGaoidheilg. An ní ar nach bfuil feidhm no foghnamh ag an sgriobhtúir dhiadha air, agus is tearc neach aga bfuil ceart canamhna na Gaoidheilge, agus ní a nAlbain a mháin acht anEirind féin, acht mara bfuil sé ag beagán d'aois ealadhna mhaith re dán agus re seanchus; agus ag méid éigin do mhacaibh maith léighind; agus ar an adhbhar-sin dá bfaghadh saoi re h-ealadhain locht sgríobhtha nó deachtaidh sa leabhar

bheag-sa, gabhadh sé mo leithsgél-sa, óir ní dhearrna mé saothar nó foghluim sa nGaoidheilg acht a mháin mar gach nduine don pobal choitcheand. Acht cheana, do gheibhid na daoithe agus na brománaigh lochta imarcacha isna neithibh bhios gan locht gan uireasbhuidh, agus léigidh siad an égoir tharrsa gan an locht bhios go follas indte dfaicsin. Agus ní hand san chóir bhios an locht adeirid-sean do bheith indte acht iondtasan féin ; ar an adhbhar-sin ní ghébha mé cumairce na buidhne-sin, acht ge líonmhar iad, agus ní dhéna mé cothughadh le h-ainbfios do réir mo thoile nó mo mhiana féin, agus ní mó do bhéra mé tarcaisne nó toibheum do neach oile, nó ghébhas tnúth nó formad mhé dá ndénadh sé ní is fearr iná martá im chumhachtaibh féin do dhénamh. Oir atáim ag admhail go bfuil sin sodhénta, acht cheana madh áil le Día so do dhénamh maitheasa no tarbha don eagluis, agus mise do mharthain, do dhéna mé tuilleadh saothair do chur na dhiaidh so. Día na nuile chumhachd do dheónughadh a sbioraidi naomhtha féin dúinne agus daoibh-se, a bhráithreacha agus a tseathracha inmhuine, agus d'ar dteagasg do dhénamh a thoile diadha-sun, agus d'ar seachna ar a nemhthoil do dhénamh, tré impidhe agus tré fhuráileamh Crísd ar dtighearna agus ar naon Tslánaighthoir agus ar naon aidhne agus ar naon teachtaire.

Biodh Amhlaidh.

COIR-FHEARAINN BHRIAIN MHIC AOIDH.

[Thugadh a' chòir-fhearainn so le Mac Dhomhnaill nan Eilean do Bhrian Bhiocaire Mac Aoidh air fearann an Ile, anns a' bhliadhna 1408. Tha i air a sgrìobhadh air stiall de chraicionn goibhre, agus fhuaradh i an làimh Iain Mhic Aoidh (no Magaoidh) an siorramachd Aondruim an Eirinn, duine a bha a shinnsear a' leantainn Chlann Domhnaill Aondruim. Tha an craicionn so a nis air a ghleidheadh an Tigh-tasgaidh nan Còraichean an Dun-éideann, agus tha dealbh dheth r'a fhaicinn anns an leabhar *National Manuscripts of Scotland*, II., 59. Ged is i so an aon chòir-fhearainn a mhaireas sgrìobhta an Gàidhlig, tha e coltach gun deachaidh móran tuilleadh a sgrìobhadh, agus is mór am beud agus an call nach 'eil a làthair dhiubh an diugh ach an té so.]

An Ainim Dé Amen.

Atáimse Mac Domhnaill ag bronnagh 7 tabhairt én mhairg dég go leith dfearann uaim pfhéin agas om oighribh do Bhrian Bhicaire Mhagaodh agas da oighribh na dhiaigh go siorthuighe suthain ar son a sheirbhise . . . damh pféin agus dom athair romham, agas so air chunnrag agas air chonghioll go tteobhraidh sé féin agas iadsan damhsa agas dom oighribh am dhiaigh go bliadhnamhail ceithre bá ionmharbhtha chum mo thighe ; agas a cás nach biadh na báth soin ar faghail, bhearadh an Brian huas agas oighriogh dhomhsa agas dom oighribh am dhiaigh dá mharg agas dá fhichit marg ar son na mbó ccéadna huas.

Agas ar na habharuibh ccéadna atáimse dom cheangal féin féin 7 ag ceanghal m'oighriogh um dhiaigh go deiriodh an bheatha na fearainn soin moille re na dtoruibh mara agas tíre do sheasamh agas do chongbhail don mBhrian Bhiocaire Mhagaodh huas agas da

oighribh go siorthuighe na dhiaigh mar an ccéadna; agas as iad so na fearainn thugas dhó féin agas da oighribh go brách, iadhon Baile bhicare, Machaire, Learga riabhoige, Ciontragha, Grastol, Tocamol, Wgasgog, Dá ghleann Astol, Cracobus, Cornubus, agus Baile Neaghtoin.

Agas ionnas go mbiaidh brígh neart agas láidireacht ag an mbrontanas so bheirim uaim, ceanglaim arís me féin agas m'oighriogh go siorthuighe fo ccunrag so do sheasaibh agas chonghbhail don mBhrian reimhráite agas do oighribh na dhiaigh go deiriogh an bheatha le cur mo láimhe agus mo shéala sios an so a láthair na bfhiaghain so sios, agas an séiseamh lá do mís na bealtuine agas an bhliadhan so do bhreith Chriosta míle ceithre céd agas a hocht.

McDomhnaill.

Eoin X[a] MacDomhnaill,
Chomhartha.

Pat X[a] M'Abriuin,
Chomhartha.

Fercos MacBetha.

Aodh X[a] M'Cei,
Chomhartha.

LEABHAR ABAID DEIR.

[Bhuineadh *Leabhar Dhéir* do Mhanachainn Dhéir am Buchan, a chaidh a shuidheachadh, a réir aithris an leabhair fhéin, le Colum Cille agus le Drostan. Anns an leabhar tha an soisgeal a réir Eoin agus cuid de na soisgealan eile an Laidinn, ach air trì no ceithir duilleagan agus air oir dhuilleagan eile gheibhear air a sgrìobhadh anns an t-seann Ghàidhlig eachdraidh no beul-aithris air suidheachadh na manachainne agus cuimhneachain air tiodhlaicean a rinneadh dhì le tighearnan na dùthcha. Cha deach-aidh a' Ghàidhlig so a sgrìobhadh uile aig an aon am. Tha e coltach gu robh cuid dhith air a sgrìobhadh goirid as déidh na bliadhna

I.

Columcille 7 Drostán mac Cósgreg a dálta tangator á hI mar roalseg Día dóib goníc Abbordobóir, acus Béde Cruthnec robo mormær Búchan ar a giún, 7 essé rothídnaíg dóib in gathráig sáin in sære go bráith ó mormær 7 ó thóséc. Tangator asááthle sen in cathráig ele, acus doráten ri Columcille sí, iar fallán dó ráth Dé ; 7 dorodloeg ar in mormær .i. Bédé gondastabrád dó, 7 ní thárat, 7 rogáb mac dó galár iar néré na gleréc, 7 robomarb acht mád bec. Iar sén dochúid in mormær dattác na glerec góndéndæs ernacde les in mac gondísad slánté dó, 7 dórat i nedbáirt dóib úá cloic in tiprat goníce chlóic pette meic Garnáit. Doronsat in nernacde acus tánic slante dó ; iar sén dorat Collumcille dó Drostán

1000, agus a' chuid eile eadar sin agus 1150. Chuireadh *Leabhar Dhéir* an clò anns a' bhliadhna 1869 air cosdas an *Spalding Club* fo làimh an Ollaimh Iain Stiubhart. Gheibhear an sin dealbhan nan duilleagan air a bheil a' Ghàidhlig gu h-iomlan. Chuir an t-Ollamh Alasdair Mac Bheathain a mach e mar an ceudna, an dòigh ro-fhoghluimte, anns an aona leabhar deug de *Transactions of Inverness Gaelic Society.*

Is i so a' Ghàidhlig as sine a tha againn an Albainn, agus air an aobhar sin a mhàin tha i airidh air gach urram uainn. Ach a bharrachd air sin tha an leabhar ag cur móran soluis air seann eachdraidh na dùthcha agus na h-eaglaise. Tha gach facal Gàidhlig a tha anns an leabhair air an cur sios an so.]

I.

Calum Cille agus Drostan mac Chosgraich a dhalta thàinig (iad) a h-I mar a dh' fhoillsich Dia dhoibh go ruig Obar-dhobhair, agus (is e) *Béde* Cruithneach a bha ('n a) mhorair (air) Bùchan air an cionn, agus is e a thiodhlaic dhoibh a' chathair sin an saorsa gu bràth o mhorair agus o thòiseach. Thainig iad 'n a dhéidh sin gu cathair eile, agus thaitinn i ri Calum Cille, oir bu làn de rath Dhé (i); agus dh' iarr (e) air a' mhorair, eadhon *Béde*, gun tugadh e dha i, agus cha tug, agus ghabh mac dha galar air (dha) euradh nan cléireach, agus bha e marbh ach beag. Air sin chaidh am morair dh' athchuinge nan cléireach gun dèanadh (iad) ùrnuigh leis a' mhac (chum) gun tigeadh slàinte dha, agus thug (e) an ìobairt dhoibh o cloich an tiobrad gu ruig cloich Peit-mhic-Gharnaid. Rinn iad an urnuigh agus thàinig slàinte dha. Air sin thug Calum Cille do Dhrostan a'

in chadráig sén, acus rosbenact acus foracaib in brether, " gebe tisad ris, na bad blienec buadacc." Tángator deara Drostán ar scartháin fri Collumcille. Rolaboir Columcille, " be Déar áním óhúnn ímacc."

II.

Cómgeall mac Eda dórat úa Orti níce Fúrené do Columcille acus do Drostán. Moridac mac Morcunn dorat pett meic Garnáit acus áchád Toche Temní. acus ba hé robo mormaír acus robo thosec. Mataín mac Caerill dorat cuit mormoir i nAlteri, acus Culíi mac Batín dorat cúit tóiség. Domnall mac Gíric acus Malbrigte mac Chathail dorat pett in mulenn do Drostán. Cathal mac Morcunt dorat áchád na glerec do Drostán. Domnall mac Rúadri acus Malcolum mac Culeón doratsat Bidbín do Día acus dó Drostán. Malcoloum mac Cinathá dorat cúit ríig í bbidbín acus in pett meic Gobróig acus dá dabég uactaír Rósábard. Malcolum mac Moilbrigte dorat ind elerc. Málsnecte mac Lulóig dorat pett Maldúib dó Drostán. Domnall mac meic Dubbacín robáith na húle edbarta do Drostán ar thabárt áhule dó. robáith Cathál ár a chóir chetna a cuitíd thoisíg, acus dorat próinn chét cec nolloce acus cec casc dó Día acus dó Drostán. Cainnéch mac meic Dobarcon acus Cathál doratsator Alterín alla úethé na camone (?) gonice in béith edar da álterin; dorat Domnall acus Cathál Etdanin dó Dia acus dó Drostán. Robaíth Cainnec acus Domnall acus Cathál na húle edbarta ri Día acus rí Drostán ó thósach go derad issáere o mórmaer acus o thesech cu laithi brátha.

chathair sin ; agus bheannaich (e) i, agus dh' fhàg am briathar, " cia b'e thigeadh ris, na biodh (e) bliadhnach buadhach." Thàinig deoir Dhrostain air sgaradh ri Colum Cille ; labhair Colum Cille " biodh Deur a ainm o so a mach."

II.

Comgeall mac Aoidh thug (e) o *Orti* gu ruig *Furene* do Chalum Cille agus do Dhrostan. Muireach mac Mhorgainn thug (e) Peit mhic Gharnaid agus Achadh *Toche Temni*, agus bu h-e bu mhorair agus bu thòiseach. *Matain* mac *Caerill* thug (e) cuid mhorair an Alteri agus *Culti* mac *Batin* thug (e) cuid tòisich. Domhnall mac Girg agus Maol-Brìghde mac Chathail thug (iad) Peit a' mhuilinn do Dhrostan. Cathal mac Mhorgainn thug (e) Achadh nan Cléireach do Dhrostan. Domhnall mac Ruairidh agus Maol-chaluim mac Chuilein thug (iad) *Bidbin* do Dhia agus do Dhrostan. Maol-chaluim mac *Cinatha* thug (e) cuid rìgh an *Bidbin* agus am Peit mhic *Cobroig* agus dà dhabhaich Uachdair *Rosabard*. Maol-chaluim mac Mhaoil-Brìghde thug (e) an Eileirg. Maol-sneachda mac Lulaich thug (e) Peit-Mhaoil-dhuibh do Dhrostan. Domhnall mac mhic *Dubbacin* bhàith (e) na h-uile ìobairtean do Dhrostan air tabhairt a h-uile dha. Bhàith Cathal air a' chor cheudna a chuid tòisich, agus thug (e) proinn cheud gach Nollaig agus gach Càisg do Dhia agus do Dhrostan. Coinneach mac mhic Dhobhar-chon agus Cathal thug (iad) *Alterin alla uethe* na *camone* gu ruig a' bheith eadar dà *Alterin*. Thug Domhnall agus Cathal *Etdanin* do Dhia agus do Dhrostan. Bhàith Coinneach agus Domhnall agus Cathal na h-uile ìobair-tean do Dhia agus do Dhrostan o thoiseach gu deireadh an saorsa o mhorair agus o thòiseach gu latha bhràth.

III.

Gartnait mac Cannech acus Ete ingen Gillemíchel dóratsat pet mec Chóbrig ri cosecrad éclasi Críst acus Petir abstoil acus do Columcille acus do Drostan sér ó ná hulib dolódib cón á nascad dó Córmac éscob Dunicallenn. in nócmad blíadin rígi Da*bid*. Testibus istis: Néctan escob Abb*erdeon*, acus Léot áb Brécini, acus Máledomni mac meic Bead, acus Algune mac Arcill, acus Rúadri mormar Márr, acus Matadin bríthem, acus Gillecríst mac Córmaic, acus Malpetir mac Domnaill, acus Domongart ferleginn Turbruad, acus Gillecolaim mac Muredig, acus Dubni mac MálColaim.

IV.

Dorat Gartnait acus ingen Gillemicel Báll dómin i pet ipáir do Crist acus do Colimcilli acus do Drostan. Teste—Gillecalline sacart, acus Feradhac mac Málbhrícin, acus Malgirc mac Tralin.

V.

Acus bennact in chomded ar cec mormar acus ar cec tosech chomallfas acus dansíl dan eis.

Donchad mac mec Bead mec Hídid dorat acchad Madchór do Crist acus do Drostan acus do Choluim cille in sóre go brád. Malechí acus Cómgell acus Gillecrist mac Fingúni innaíenasi in testus, acus Malcoluim mac

III.

Gartnaid mac Choinnich agus Eite inghean Ghille-Mhìcheil thug (iad) Peit mhic *Cobrig* ri coisrigeadh eaglaise Chriosd agus Pheadair abstoil agus do Chalum Cille agus do Dhrostan, saor o na h-uile dholaidhean le an tabhairt do Chormac easbuig Dhun-Chailleann, an ochdamh bliadhna de uachdranachd righ Daibhidh. Testibus istis : Neachdan easbuig Obair-dheadhan, agus *Léot* ab *Brecini* agus *Maledonni* mac mhic Bheatha, agus *Algune* mac *Arcill*, agus Ruairidh morair Mharr, agus *Matadin* britheamh, agus Gille-Chriosd mac Chormaic, agus Maol-Pheadair mac Dhomhnaill, agus *Domongart* fear-leighinn *Turbruad*, agus Gille-Chaluim mac Mhuirich, agus *Dubni* mac Mhaoil-Chaluim.

IV.

Thug Gartnaid agus inghean Ghille-Mhìcheil *Ball domin* am Peit-*ipair* do Chriosd agus do Cholum Cille agus do Dhrostan. Teste : Gille-*Calline* sagart agus Fearadhach mac Mhaoil-Bhricein agus Maol-Girg mac *Tralin*.

V.

Agus beannacht a' Choimhdhe air gach morair agus air gach tòiseach (a) choimhlionas (e) agus do'n sìol 'n an déidh.

Donnchadh mac mhic Bheatha mhic *Hidid* thug (e) Achadh *Madchor* do Chriosd agus do Dhrostan agus do Cholum Cille an saorsa gu bràth. *Malechi* agus Comhghall agus Gille-Chriosd mac Fhionghain ann a fhìanais an teisteas, agus Maol-Chaluim mac *Molini*. Cormac mac Chinn-éidigh thug (e) gu ruig Sgàlan

Molíní. Cormac mac Cennedig dorat goníge scáli merlec. Comgell mac Cáennaig táesec clande Canan dórat do Crist acus do Drostán acus dó Choluim cille gonige in gort lie mór i gginn in fíus is nesu d'aldín alenn ó Dubucí gó Lurchárí etar sliab acus achad i ssæri o thesseach cu bráth, acus a bennacht ar cach hén chomallfas ar a es cu brath acus a mallact ar cach én ticfa ris.

VI.

Robaid Colbain mormær Buchan acus Eua ingen Garnait a ben phústa acus Donnachac mac Sithig tœsech clenni Morgainn na huli edbarta rí Día acus ri Drostan acus ria Colum cilli acus rí Petar apstal [sáer] o na hulib dolaidib ar chuit cetri dabac do ni thíssad ar ardmandaidaib Alban cu cotchenn acus ar hardchellaib. Testibus his : Brocein acus Cormac abb Turbruaid, acus Morgunn mac Donnchid acus Gillipetair mac Donnchaid, acus Malæchín, acus da mac Matni, acus mathe Buchan huli naiaidnaisse in Helaín.

VII.

Hisund dubeir sacorfaicc dau.

VIII.

For chubus caich duini imbia arrath in lebran collí aratarrda bendacht for anmain in truagáin ro-d-scríbai.

Mhèirleach. Comhghall mac Choinnich tòiseach chloinne Chanan thug (e) do Chriosd agus do Dhrostan agus do Chalum Cille go ruig an *gort lie* mór an ceann *in fius* as neasa d' Alltan Alenn o *Dubuci* gu *Lurchari* eadar shliabh agus achadh an saorsa o thòiseach gu bràth, agus a bheannachd air gach aon a choimhlionas (e) 'n a dhéidh gu bràth agus a mhallachd air gach aon a thig ris.

VI.

Bhàth *Colbain* morair Bhùchan agus Eubha (?) inghean Gharnaid a bhean phòsda agus Donnchadh mac Shithich tòiseach chloinne Mhorgainn na h-uile ìobairtean ri Dia agus ri Drostan agus ri Colum Cille agus ri Peadar abstol saor o na h-uile dholaidhean air chuid cheithir dhabhach de na thigeadh air àrd abaidibh Alba gu coitchionn agus air a h-àrd cheallaibh. Testibus his : *Brocein* agus Cormac ab *Turbruaid* agus Morgann mac Dhonnchaidh agus Gille-Pheadair mac Dhonnchaidh agus Maol Fhéichin agus dà mhac *Matni* agus maithean Bhùchan uile 'n a fhianais an *Heláin*.

VII.

RUBRIC

Here thou givest Host to him.

VIII.

THE COLOPHON

(Be it) on the conscience of every one with whom shall be the booklet with beauty that he bestow a blessing on the soul of the poor wretch who has copied it.

IX.

CHARTER OF KING DAVID I. (1124-1153).

Dauid . rex Scottorum omnibus probis hominibus suis . salutes. Sciatis quod clerici . de Dér . sunt quieti et immunes ab omni laicorum officio . et exactione indebita sicut in libro eorum scríbtum est . et dirationauerunt apud Bánb . et iurauerunt apud Abb*er*deon . quapropter firmiter precipio . ut nullus eis . aut eorum catellis . aliquam iniuriam inferre presumat. Teste Gregorio episcopo . de Duncallden. Teste Andrea episcopo . de Catness. Teste Samsone episcopo . de Bre*chin*. Teste Doncado comite . de Fíb . et Malmori . d'Athótla . et Ggillebrite comite . d'Engus. et Ghgillcomded . mac Aed . et Brocin . et Cormac . de Turbrud . et Adam . mac . Ferdomnac . et Gillendrias . mac . Mátni . apud . Abb*er*deon.

Omnes igitur generationes ab
Abraham usque ad dauid generati
ones .xiiii. et a dauid usque ad
transmigrationem babilonis ge
nerationes .xiiii. et a transmigra
tione babilonis usque ad xpm
generationes .xiiii. ⁊

Incipit prologus · ieronimi presbiteri
in euangelium secundum matheum ⁊

Colucille ⁊ dnor tau ime cosgnes ata leu
tangaroi ahi mapploahs dia doib so
nic abboxdobor ⁊ bede · cuirdhse robomor
milli bucan aiagiun ⁊ hise · rothondus doib
igathiuis prin ⁊ salue · gobiarth omopnaigh
⁊ orthorec · tangaroi apaadile pen igathiuis
ele ⁊ dopartli mcolucille ⁊ iapipallan dopat
de ⁊ doiuglis aisimojunaigh bede gondas
tabrad do ⁊ mirbaiat ⁊ progab ime do galeg
iapisse naglaec ⁊ robomgneb act inadbe
iapipth doctuid inogi daetae naglase gondsid

binacde lis ime gondrad plantē do ddonat
x dalb fobaiḋ uactoe tuppiat gonice chloe pstē
me gainnaiṫ dononpat inginacde ttaiṁe
plantē dē. saiṙ éin donat collūcille dodnor
tan ichadnats fin 7 norādnacc 7 ponacaib tbpis
thin gēde tpuo pp mabād bliḋnec buadace tan
gac dāna dnortan aṙ cenchān epa collūcille
nolabaiṙ collūcille bedean anim dhinn imace;
Comgeall me faa donat ucanta nice tuipine
docolūcille 7 do dnortan Nonudac me mopcumn.
donat pstē me gainnaiṫ 7 achād tochē tinn m.
bāhē 7 bomonmaiṫ 7 nobothopṫ. Nataiṙ
me eathū donat cuit monmentalti 7 caln me
batin donat cuit toiṙeṫ. Domnall me gnie
7 malbpigte me chathail donat pstē imulenn.
do dnortan. Cathal ine mopcuinn donat achād
nasbuiḋe do dnortan. Domnall me pudaopu 7
malcolū me culeān donacpat bidbin do dia 7 do
dnortan. Malcolū me cinatha donat cuit
fins ibbtobin 7 ipstē me gobnion 7 da dabs
uaccain nopabapd. Malcolū ine morlbpigte
donat toelaic. Malpuitte me lulong donat

NOTES.

Page 1.

taobh an iar: the western side. The primary meaning of *iar* is "after," "behind"; *air* (O.Ir. *ar*; Gaulish *are*) means originally "before," "in front of." In regard to the points of the compass, the observer is supposed to face the rising sun. Thus the east is in front of him, the west behind him, and the south to his right; hence *an ear, an iar, a deas* respectively; tuath originally meant "left," hence "north." In O.Ir. the terminology is fuller:—

t-air, in the east.
s-air, eastwards.
an-air, from the east.

t-iar, in the west.
s-iar, westwards.
an-iar, from the west.

See further, Thurneysen, *Handbook of Old Irish*, p. 287.

A' Chuideachd Urramach . . . the Honourable Society for Propagating Christian Knowledge in the Highlands and Islands of Scotland was founded in 1709. It is now merged in the Highland Trust.

cuideachd a bhreac: here *a* represents the particle *do*, which in Middle Irish came to be used commonly to introduce a relative clause. Note: (1) *a* = *do* cannot be used to denote the relation of genitive or dative, but only that of subject or object. (2) It introduces only *positive* relative clauses. (3) It aspirates the following verb whenever the latter admits of aspiration. Cf. *a chuireadh air bonn*; *a chuir*.

a réir : formerly *do réir*, " (according) to will " ; dat. of *riar*, fem.

tighean a thogail : formerly *do thogail*, " to lifting " ; so, *croiteag a chur air leth*. Note that the formula undergoes no change, whatever the number or gender of the preceding noun.

air a cumail suas : lit. " after keeping of her up," i.e., kept up ; *a*, poss. pron. of 3 sg. fem., used objectively. So, *air a chumail* (3 sg. mas.) ; *air an cumail* (3 pl. mas. and fem.), *air mo chumail* (1 sg. mas. and fem.), etc. Cf. *gu robh an tigh air a thogail*. In these expressions, *air* represents the old prep. *iar*, " after." See Macbain, *Et. Dict.* s.v. *air*.

Page 2.

's an t-sealladh : for *anns* . . . It is, as a rule, better to write words in full and to avoid contractions. In certain cases, however, the contracted form has become stereotyped, and cannot be avoided, e.g., *do'n t-sùil* ; *b'ann leis a' chuideachd* ; *f'a chomhair* ; *d'a h-ùir*. It will be observed that in the extracts from the older writers, beginning at p. 132, contractions are comparatively rare. The use of *unnecessary* contractions is to be avoided in Gaelic as in English.

air chor 's : *'s* here represents *agus*.

a' dìon an dachaidh : *a'* for *ag*, which is always written in full before verbal nouns, etc., beginning with a vowel. Before consonants the contracted form *a'* is usual but not invariable in modern Gaelic.

blàr fuilteach : the reference is to *Cath nan Sguab*, fought, according to tradition, on the beach to the north side of *Dùn Gallan* in Colonsay. See *Celtic Review*, IX., 209.

Page 3.

Feminine nouns usually show *i* in dative sing. before a final consonant, e.g., *cas, cois* ; *brù, broinn* ; *grian, gréin*. Those that have *i* already before a final

consonant in the nominative singular (*slender stems*) have the dative the same as the nominative, e.g., *sùil, obair, fuil.* But

(1) fem. nouns ending in a vowel or *-achd* have nom. dat. and gen. sing. alike, e.g., *coille, teanga, mallachd.*

(2) Broad stems (i.e., ending on a consonant preceded by a broad vowel) with *-a* in gen. have dat. and nom. alike, e.g., *luch, pìob, earb*— a very small class.

N.B.—In masculine nouns the dative is always the same as the nominative, e.g., *taobh, loch, cù.*

Page 4.

mo sheana mhaighistir : the final *a* of *sheana* is merely a " glide " to help in passing from *n* and *m*, and is better omitted. Similarly in the body of words, the consonants *l, n, r* develop a short dull vowel sound when in contact with a succeeding *g, gh* ; *b, bh* ; *m, mh* ; e.g., balg, dealbh, dearg, muinghin, Donnchadh, Fearchar. This " parasitic " vowel is never written by good writers at any stage of the history of the language. Note that in this position the liquid (*l, n, r*) is (1) long, (2) trilled.

tha mi creidsinn : for *ag creidsinn* ; so, *tha mi meas* for *tha mi a(g) meas.* The omission of a *letter* is indicated by an apostrophe (*a'* for *ag*) ; and as a rule the apostrophe should be reserved for this purpose. In doubtful cases it is safest to write the word in full.

Page 6.

Alasdair Mac Mhaighistir Alasdair : Alexander Macdonald, son of Reverend Alexander Macdonald, an Episcopal minister, who lived at Dalilea, Moidart, was the great poet of the middle period of the 18th century. The dates of his birth and death are not ascertained ; *circ.* 1695-1770.

Dughall Bo-chanan: Dugald Buchanan, b. 1716 at Ardoch, Strathyre, Perthshire; d. 1768 at Kinloch-Rannoch. See *Songs of Dugald Buchanan*, ed. Rev. Professor Donald Maclean.

Page 7.

am meangan . . from D. Buchanan's *An Geamhradh*, p. 56.

Page 8.

Cuairtear nan Gleann, edited by Dr. Norman Macleod, appeared in May, 1840. It reached its fortieth number, and ended about the time of the Disruption in 1843.

Fear Tathaich nam Beann began in 1848, and lived for two years; twenty-four numbers were published and a twenty-fifth printed but not published. It was edited by Dr. Clark of Kilmallie, Dr. N. Macleod's son-in-law.

An Gàidheal began in June, 1871; the last number (the seventy-second) appeared in December, 1877.

talamh: usually, as here, mas. in nominative sg. and fem. in genitive sg.

a ghnàth: formerly *do ghnàth*, "for custom."

de 'n chruinne-ché: *de* means "of," "belonging to," "made of," "concerning"; Lat. *de*. It should not be aspirated except in pronominal compounds (*dheth, dhith*, etc.). The preposition *do* means "to." It is important to avoid confusion between *de* and *do*. *An cruinne-cé* means "this world," *cé* being an old word meaning "this"; *cruinne*, literally "roundness" is mas. or fem., and corresponds to Lat. *orbis terrarum*.

Page 9.

no: "or."

na: "than."

Page 10.

cuid d' a shlighibh: *d' a* for *de a*, "of his."

ata r'am faicinn: *ri am faicinn*, lit. "at their seeing," i.e., that may be seen. Similarly *ri m' fhaicinn, ri t' fhaicinn, r' a fhaicinn*, etc.

r' a chéile: *céile*, "fellow," "comrade," now mostly (1) spouse, *céile pòsda*; *bean chéile, fear céile*; (2) in phrase *a chéile*, "each other," lit. "(each) his fellow." The oldest meaning of *céile* is "vassal," "servant," as in *céle Dé*, "servus Dei," "servant of God"; a Culdee.

cho mhaith: aspiration after *cho* is very rare and dialectic.

Page 11.

is e tha gluasad: *ag* is understood before *gluasad*. Note that *gluasad*, being a verbal noun, is followed by the genitive.

os a chionn: "above his head"; *cionn* is the old dative of *ceann* (O.Ir. *ciunn*). In the old language most mas. nouns had a dative distinct from the nominative.

d' a ionnsaigh: lit. "to visiting it," i.e., "towards it"; *a*, poss. pron. 3 per. mas., an "objective genitive," object of ionnsaigh.

sam bith: *anns am bith*, "in the world"; also *air bith*; *bith* is Early Celtic *bitu-*, as in *Bitu-rīges*, "world kings."

Page 12.

aig a leithid de astar: lit. "at its like of a distance"; *a*, "its," refers to *astar*.

le eagnuigheachd mhìorbhuilich: observe the adjective inflected in the dative *fem.*; with a mas. noun in the dative the adj. would not inflect.

air an ais: *ais* in the old language means "the back"; *air ais*, backwards; the appropriate possessive pronoun is inserted, e.g., *air m'ais, air t'ais, air* (*a*) *ais*; *air ar n-ais*; *air bhur n-ais*; *air an ais*.

a rìs: also a *rithis, a rithisd*; its construction closely resembles that of *air ais*; O.Ir. *afrithisi*, back again, from *a*, the possessive pronoun, and *frithisse*

(*frith* and *éisse*), back-track. Originally the possessive varied according to the subject. In time the original force of the phrase ceased to be felt, and either *afrithisi* (his or its back-track), or *doridisi* (thy back-track) was used without reference to the subject. (See Strachan: *Stories from the Tain*, p. 49).

Page 13.

a chionn: for *do chionn*; for *cionn v.* p. 11.

air do'n ghealaich: *air* represents *iar*, after, as in *bha e air a mharbhadh*, lit. "he was after his killing."

a thaobh nan àitean: for *do thaobh*, which occurs in p. 9.

an uair a bheachdaicheas: *beachdaicheas* is itself the relative form of the verb, and strictly requires no *a* (*do*) before it to express relativity. The *a* has been introduced by analogy. So, *an Ti* (*a*) *charnas*, p. 14.

Page 14.

as géire tuigse: "who is keenest as to understanding," etc.; 3 sg. pr. ind., relative form.

cha mheasa chomas: supply *a*, "his," before *chomas*.

theirte: "it was wont to be said."

ar leam: "methinks." O.Ir. *inda* (*da, ata*) *limm*; Mid. Ir. *indar, dar, atar limm*; Mod. Ir. *dar liom*.

tha bhuil: lit. "there is its effect"; i.e., "the effect is seen"; supply *a*, "its."

mar gum b'eadh: "as it were"; *eadh*, O.Ir. *ed*, the old 3 per. pron. sing. neut., survives only in certain phrases: *is eadh, 's eadh*, it is (so); yes; *cha'n eadh*, it is not (so); no; *an eadh*? is it so? would you really? *mar gu'm b'eadh*, as if.

cho sgaiteach 's as urrainn: *'s* stands for *agus*.

sàr-bhàird: *sàr*, excellent, always before its noun; so *deagh*, good; *droch*, bad. Some other adjectives, but only monosyllables, *may* be prefixed, of which *sean* is the commonest. All prefixed adjectives aspirate the noun qualified, if it admits of aspiration.

Page 15.

a bha dearbhadh . . . supply *ag*; after the verbal noun *dearbhadh* we should have had gen. *fiughantais*, were it not that the gen. *birlinne* depends on *fiùghantas* itself. Such is the custom of modern Gaelic; the older language used the gen. in the case of both the dependent nouns, e.g., *nighean fhir na Comraich*, "the daughter of the Laird of Applecross."

air a h-àirdead: for all its height; cf. *air theothad nan deur*, in spite of the heat of the tears, p. 19. Air caisead na leacainn cha saltradh i comhnard.

—D. Macintyre.

For all the steepness of the hillside, she would not tread a flat.

nach robh aice: *muir* is sometimes mas. in the nom. sing. In O.Ir. there were three genders—masculine, feminine, and neuter. When the neuter was dropped, neuter nouns had to become either mas. or fem., hence occasional differences in treatment, e.g., *muileann*, originally neuter, is now usually mas., but fem. in Lewis.

an làimh dheis: adj. inflected in dat. fem.

Page 16.

bhathas ag ciallachadh: *bhathas* is past impersonal; "they were wont to mean"; so in Mid. Ir. *in sluagtech i m-bádus oc tinól na slóg*, "the meeting-house where the hosts were being assembled." *Eriu* I., 54. Cf. *thathas ag ràdha*, p. 31, note.

a' Mhuileartach Bhuidhe: for the heroic ballad of the Muileartach, see *Scottish Celtic Review*, p. 115.

air an Fhéinn: nom. *Fiann*; gen. *Féinne*; dat. *Féinn*; originally "a warrior band"; in tradition, both Scottish and Irish, applied specially to the band or bands of which Fionn Mac Cumhaill was chief. On p. 17, dat. *an Fhéinn* is now used as nom. (See *Duanaire Fhinn*, Irish Text Society; *Fianaigecht*, Royal Irish Academy; Todd Lecture Series, XVI.).

tuaitheal: wrong; left-handed; E.Ir. *tuathbil*, where *-bil* represents *sel*, a turning. So *deiseil* for *deas-sel*.

Page 17.

Iain Og Ile: John F. Campbell of Islay, who collected and published in prose *Tales of the West Highlands* (4 vols.) and heroic ballads in *Leabhar na Féinne* (b. 1822, d. 1885).

Page 18.

mo ghaladhad: O.Ir. *galgat*, a champion, warrior; root *gal*, valour. A shorter form is *galad*, a brave lass.

suinn: *sonn* (1) staff, cudgel, (2) hero, from the old phrase *sonn catha*, post of battle.

oirthir: border, coast; from *air* and *tìr*; by-forms are (1) *eirthir*, (2) *eilthir* (Sutherland).

anns nach facas iad: wherein they were not seen.

glas-ghille: a young lad; so *Gàidheal glas*, young Gàidheal.

Uibhist a Tuath: North Uist; also *Uibhist mu Thuath*.

Page 19.

gabhar suas: present passive impersonal. Cf. *rachar*, p. 27, note; *falbhar*, p. 80.

ri cach a chéile: the old phrase as in *ithid cách a céli*, "each eats his fellow," has become fixed in the sense of "each other."

a cuid féin: reference to *cuan*, which though mas. is here treated as fem. owing to personification.

fo fhòid na tunga: *fòid*, dat. sg. fem., from nom. *fòd*.

Page 21.

gum bi dùil ri beul cuain: otherwise, "bidh dùil ri fear fairge, ach cha bhi ri fear reilge."

Page 23.

faol-mara: "sea-wolf." Hence the proper name *Faolán*, Little Wolf. Other old terms for "wolf" are *mac-tìre*, son of the soil, also a proper name; *sitheach*, whence *Mac Shithich*, Shaw.

céilidh: from *céile*, a fellow.

fo gheasaibh is fo chroisibh: *geas*, a heathen spell or tabu; root of *guidhe*; *crois*, the Christian sacred symbol.

Page 24.

banais: *ban-fhéis*, woman-feast.

bàrd na beinne: Duncan Macintyre, in *Oran d'a chéile nuadh-phòsda*.

na chéile; "than his fellow"; supply *a*, "his."

boile: other terms for madness are:—breisleach, dàsachd, cuthach, bàinidh, all with different shades of meaning.

Page 25.

dithis fhear: the genitive plural of nouns without the article is aspirated, except after *fichead*, etc.

do 'n eaglais: observe inflected adjectives with the dat. sg. fem.

da luan deug: twelve moons; *luan* also means Monday. (Moon-day, Di-luain).

rìghinne, gen. of *rìghinn*, queen, young lady; otherwise *rìbhinn*. Ir. *ríoghan*, queen.

Page 26.

Eirinn: nom. *Eire* (also *Eriu*); gen. *Eireann*; dat. *Eirinn*.

Albainn: nom. *Alba*, gen. *Alban*, *na h-Alba*; dat. *Albainn*. Alba was originally applied to the whole of Britain, and is used so up to the tenth century or later (cf. "perfidious Albion" still).

Page 27.

tha fios againn: } the aspiration of *fios* in the second
chan 'eil fhios: } expression is due to a suppressed poss. pron. 3 per sg. with prospective reference to the following clause: "chan 'eil *a* fhios *a bheil té*" . . . The prospective use of the poss. pron. is found in the earliest Gaelic literature. Cf. atá *a fhios* agamsa *go ndénaid* daoine, etc. (Carswell, p. 244).

eadar-dà-sgeul: *eadar* does not aspirate in Scottish Gaelic except in the sense of "both," e.g., "ghabh e Alba uile eadar mhonadh is mhachair," "He took possession of all Alba, both high ground and plain."

rachar: impersonal.

ars' a muime: Ir. *ar*; E.Ir. *ar*; *s* of *ars* (*arsa*) has arisen from phrases like *ar sé*, "said he." It is not really part of the verb. Cf. also "*ar san tres ughdar glic*," "said the third wise author," where *san* is the full form of the article. See Macbain's *Dict.*

Page 29.

eucoir nan Gall: "of the Norsemen"; *gall* means (1) a native of Gaul, Lat. Gallus. In the early centuries of the Christian era there was intercourse and trade between Gaul and Ireland. Gaulish wine and mercenaries were well known to the Irish. Adamnan makes mention of a ship from Gaul which put in to Kintyre (probably at Campbeltown) in Columba's time. (2) A Norseman after 800 A.D., when the Norse invasions began, e.g., *Cogadh Gáedhel re Gallaibh* (An Irish account of the Norse wars). (3) An English-speaking person from the lowlands.

Page 30.

bratach Shìl-Leoid: the Fairy Banner of the Macleods preserved in Dunvegan.

thathas ag ràdh: present impersonal; the usual form is *thàtar* or *thàthar*; cf. *bhathas*, p. 16, note; *thathas* is formed on this analogy.

lorg geoidh . . . with reference to a suggestion that h-Irt (St. Kilda), a name which means "death," was so called because it was regarded as the abode of departed spirits.

Page 33.

The position taken is that (1) the Pictish language was a dialect of Old British. Old British is now represented by Welsh. (2) Gaelic was introduced into

Scotland from Ireland in the early centuries of the Christian era.

The Picts are regularly called *Cruithnich* or *Cruithne* in Gaelic, *Picti* in Latin, *Pechts* in Old English. The Old Norse form is seen in *Petlandsfjörðr*, Pictlandsfirth, now Pentland Firth. Pict is not from Latin *pictus*, painted.

Page 35.

Gaelic in Lewis: Lewis was for a long time between circ. 850 and 1200 wholly Norse-speaking, or nearly so. What language did Norse supersede in Lewis? Gaelic or Pictish?

Page 36.

Na Cataich: "the Cat-folk"; *i Cataib*, among the Cat-folk, is the old expression for the modern Sutherland. *Innse Catt* is the old name of the Shetland Isles.

Page 37.

Oirthir nan Gàidheal. Argyll of old extended northwards to Loch Broom. The northern part was called *an t-Oirthir mu thuath*, and the southern part *an t-Oirthir mu dheas.*

Page 38.

Comraich Ma-Ruibhe: Maol-rubha's Sanctuary or Girth. Maol-rubha or Maol-ruibhe, an Irish priest and noble, founded the monastery of Applecross in 673. He died in 722. He exercised great influence in the north and west. For Moluag and the others, see *Index of Persons.*

Page 40.

The circular structures referred to are found from Pitlochry to the Western sea. They resemble brochs in some ways, but they show important differences. For a full account, see "Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland," 1912-13 and 1915-16.

Diarmaid : the Scottish traditions relating to Diarmaid and the other heroes of the Fionn-cycle have been collected by J. F. Campbell in *West Highland Tales*, and by J. G. Campbell in *The Fians*. The other great cycle of ancient Gaelic tales, the Cuchulainn-cycle, referred to on p. 40, is represented among us chiefly by the tale of Deirdre and the Sons of Uisneach, for which see Dr. A. Carmichael's *Deirdre*.

Page 44.

Tigh Iain Ghròta : in the northern isles the corresponding destination is Hirt : " is bochd nach robh thu an Hirt."

Mar thuirt mi cheana . . . Cf. Mackechnie's preface to *Am Fear Ciuil* : Tha mise cur a mach an leabhair so, chan ann a chionn gu bheil móran iarraidh aig an t-saoghal air, ach a chionn gur e mo thoil fhéin sin a dhèanamh." This is part of Mackechnie's humour.

Page 46.

an cleas so a chluich : *a chluich* = *do chluich*.

am chuideachd, i.e., ann mo chuideachd.

Page 47.

a nis : = Ir. *anois* = Mid. Ir. *anosa* = E. Ir. *innossai* = O. Ir. *indossa* = *ind*, the, and *fois*, rest.

earball : = *air*, before, and *ball*, member ; *air* is a common prefix, and appears in modern Gaelic also as *ir-*, *or-*, *ur-*, e.g., *iorghuil* = *air* and *gal* ; *òirdheirc* = *airdirc*, from *dearc*, see ; *oirthir* = *air* and *tìr* ; *urchair* = *air* and *cor*, a throw ; *ùrlar* = *air* and *làr*. It is also common in names of places, e.g., Urquhart, Urrard, Orchill—*v.* p. 34.

a nunn : = O.Ir. *inunn* = *a*^{n}, from, and *sund*, here.

a nall : = O.Ir. *anall* = *a*^{n}, from, and root of *thall*—*v.* Macbain's *Dict.* The *a* here is therefore historically justified ; it is often extended by analogy to *sios* and *suas* (*a sios*, &c.).

Page 48.

a : consider the exact meaning of *a* in every case that occurs on this page. Note (1) *'g a leigeil*, poss. pron. with prospective reference to the clause *co dhiù* . . . (2) *a chur an céill*, poss. pron. with retrospective reference, not to *casaid* (which is fem.), but to the whole idea, *casaid laidir*, &c.

air méis : nom. *mias* = Lat. *mensa*. The form of the dative shows it to be fem.

nìos = E.Ir. *anís* = a^n, from, and *ìos*, below, as in *uasal* ; so *a nuas* = a^n and *uas*, above, as in *uasal*. Thus *a nìos* and *a nuas* are correct historically.

ion : for *ionann*.

bhrist mi suas, " I broke up " ; English idiom, for Gaelic *sgaoil*.

Page 49.

is i cur crìch : in full *ag cur crìche*.

teine Bhàail : see 2 Kings 2. 17, vv. 16, 17. See also p. 170 below. There was a Celtic god Belenos, " the bright one," probably a sun-god, whose name is traditionally associated with *Bealltuinn*, May-day. On that day two need-fires (*teine-éiginn*) were lit between which cattle were driven for purification and luck. There is no connection between the Indo-European word Belenos, " bright one," and Semitic Baal, " lord."

Mum b' urrainn : *urrainn* or *urradh* is a noun, meaning " guarantee," " authority." Thus, (1) " cha'n urrainn mi sin a dheanamh " means, " I am not a sufficient authority for (*a* = *do*) doing that." Consider " gus iomadh ni dheanamh, nach bhuil daoine anns an aimsir-sa *'nan urrainn a dhealbh* ciamar a rinneadh iad," p. 136. Alongside of this construction we find (2) " chan urrainn domh sin a dheanamh." " (there is) not authority to me for doing that." Here *urrainn* is abstract. *Urrainnear* is sometimes used as an impersonal verb. This, however, is by false analogy, and is

not to be imitated. It is used in the dialect of Jura and neighbouring islands.

Page 50.

an tigh a réiteach: here *a* = *do*.

an drasda: for *an tràth sa*, this time, with developed (*t*) *d*.

an dàil na h-oidhche: " at night-fall " ; *dàil*, " a meeting," " tryst " ; " thàinig mi 'n a dhàil," " I came to meet him " ; hence *comhdhail*, a meeting.

Page 51.

a' gheur-leanmhuinn: here fem. ; also mas.

an cuid chabar: " their (share of) antlers " ; a common idiom.

Page 52.

a chleasan fheuchainn: *supply a* = *do* before *fheuchainn*.

a chum = O.Ir. *dochum* ; *a* is therefore correct.

as a' bhuailidh: dat. as if from a dental stem on analogy of *teinidh*, *coillidh*, both still in use ; *buaile*, however, is a loan from Lat. *bovile*.

dìg: from Eng. " dyke," a ditch ; " dyke," wall, is Scottish ; *dìg* is now, however, used in sense of " rough wall " also.

Page 54.

gus an = O.Ir. *cossin* = *co*, to, and *sin*, the, that. This is one of the cases where the primitive initial *s* of the article is preserved ; cf. anns *an*, leis *an*, ris *an*. *Gus an* is properly followed by a noun, but in Sc. Gaelic it also precedes a verb, meaning "until."

g(u) a riar: " to her will."

le ghunna: " with *his* gun."

Page 55.

uidh air n-uidh: lit. " distance after distance " ; here *air* represents *iar n-*, after, the *n* of which appeared before a vowel and was written with the word

following. So *iochd air n-achd.* The same thing is seen in the personal pronouns *ar* and *bhur*, e.g., *ar n-athair.* The explanation is that these words ended orginally in *n* ; *v.* Macbain's *Dict.*

cha ruigeadh i (*a*) *leas* : " she would not attain to its profit," " to profit therefrom," " it would not profit her " ; hence " she need not have been," &c. *Ruig a leas* becomes *leig a leas* in Lewis.

ath-bhuaireadh : here *ath* is used as an adjective, meaning " next." As a prefix it denotes :—

(1) back, again, Lat. *re-* in various shades of meaning : e.g., *ath-leasachadh*, reformation ; *aicheamhail* = *athghabhail*, revenge.

(2) done out, done with ; Lat. *ex-* : e.g., *atach* = *ath-aodach*, worn-out clothes.

(3) very ; e.g., *ath-ghoirid*, very short ; *ath-bhreac*, very speckled.

Page 56.

a lòn-maidne ghabhail : supply *a* = *do* before *ghabhail* ; *ri duais fhaotainn*, p. 57 ; *solus fhaotainn*, p. 59 ; and *passim.*

Page 57.

an àireamh : *an* may be either article or poss. pron. 3 pl.

Page 58.

oighreachd : the *-achd* (Ir. *acht*) suffix (always fem.) is common in

(1) abstract nouns : *diadhachd, mórachd, fallan-achd.*

(2) quasi-collective nouns : *rioghachd, baran-achd, Gàidhealtachd* ; equivalent to English *-dom.*

Page 59.

a réir teagasg : see note on p. 15, *a bha dearbhadh.*

Pages 67, 68.

Instances of the poss. pron. 3 sg. with prospective reference :

tha e duilich *a* thuigsinn *ciod* . . .
faodar *a* ràdh *gum* . . .
furasda gu leoir *a* thuigsinn *c'arson* . . .
faodar *a* chreidsinn *nach* . . .

air cho saoghalta : cf. p. 15, *air a h-àirdead.*

Page 69.

is mòid an cunnart : the danger is the greater ; *mòid*, Ir. *móide* = *mò* and *de*, lit. " greater because of it." So *misde* = *messa-de* ; *feairrde* = *fearr-de.*

Page 71.

air a shon : for its sake ; the possessive pron. varies to suit the sense : *air mo shon*, &c. *Air a shon* is also used in sense of " for it " as against " an a aghaidh," " against it."

cha tig . . fodhpa : " they think of nothing " ; cf. " tha tighinn fodham éirigh."

am bonnach beag : cf. " cha bu leasg le Lot am bonnach mór a thaghadh," p. 66. The reference is to an incident in a well-known tale.

Page 72.

ruamhar an talmhanta : by-form of *na talmhainn.*

Page 73.

teachd-an-tìr : " sustenance " ; *tìr*, now fem., was originally neut., and the old form is preserved fossil-wise in this phrase.

làn di-beatha : " full welcome " O.Ir. Día do bethu ; Ir. Dia do bheatha, " welcome," literally " God your life." There is further the adj. *di-beathte*, " welcome " ; e.g., *tha sibh làn di-beathte*, you are very welcome.

Page 74.

ain-tighearnas : cf. ainneart, ainteas ; anacainnt, &c.
bhàrr a shiuil : " off his usual way," " unhinged " ; so *de a rian*. *Air a sheòl*, " in good form."
guidheachan : curses ; *guidhe* often means an *evil* wish.

Page 76.

Là Fhéill Brìghde : 1st of February.
òigridh, collective n. fem. ; O.Ir. *-rad*, *-red* ; seen e.g. in *macraidh*, young men ; *laochraidh*, warriors ; *eachraidh*, cavalry ; *eighre*, ice ; all fem.
mire-chatha : battle fury ; primary meaning of *mear* is " furious."

Page 78.

cnocan dath-uaine . . . i.e., *grianan*.
dibh, dat. of *deoch*, gen. *deocha*, of a drink ; *dibhe*, of drink ; gen. in Ir. *dighe*.

Page 79.

sheinneadh e : the language of these rhythmical " runs " (*ruitheanna*) is often obscure. The runs are the oldest part of the tales, and their form was fixed so long ago that the wording became obscure to the reciters, who therefore were apt, while maintaining the general sound and the number of rhythmical beats, to slur unfamiliar terms or modify them by analogy. For their understanding, a knowledge of the older stages of the language is useful, but there is a residuum in them that can only be guessed at.
uirt : pl. of *ort* .i. *orgain*, destruction. O'Davoren's *Glossary*. This is confirmed by a variant in *W.H.T.*, I., 302, " sheinneadh iad puirt agus uirt agus *orgain*."
tairteil : ? Ir. *tartamhail*, thirst-provoking.
ainn : ? Ir. *àin*, .i. *imáin*, driving.
siogaidh : " a word applied to the motions of a serpent ; hence, as applied to music, twining and coiling

round the heart." *C.R.*, III., 356. But it may be Ir. *síoguidhe* (for *síodhuidhe*), a fairy; "fairy tune."

a chridhe: for *de chridhe.*

mar churaidh: this should be: *mar a bu churaidh*, &c., "how he looked as a hero," &c., forming an introduction to the run.

mar reul air: *air*, "as compared with."

guibhne: possibly "smithy," "forge," from *gobha*, gen. *gobhann*, a smith; *goibhneachd*, the trade of a smith.

fiosnach: "wise"; based on *fios*, as *foisneach* is on *fois*.

Page 80.

falbhar mar thàinig, present passive impersonal.

Ridire Chuirn: prob. "Knight of the Horn," *corn.*

Mac an Earraidh . . . "Lad of the Green Vesture at deeds of valour."

an dubh-chapull: "according to the reciter, *eagal beatha is bàis a chur air neach.*" *C.R.*, III., 357.

dé idir: for *ciod e*; colloquial.

Page 81.

ceangal nan trì chaoil: the three "smalls" are given as *caol na coise, caol an duirn, caol an droma*, ankle, wrist, neck (waist). Another version gives two wrists and one ankle, or one wrist and two ankles, all bound with one cord. This is the regular Scottish Gaelic phrase. Irish has usually *ceangal na gcúig gcaol*, viz., wrists, ankles, neck. For *nan trì chaoil* we should have expected *n. t. chaol.* The Eigg version is *n. t. caoil.* The whole binding was fastened by one knot.

turlach: a large fire; a bonfire, *H.S.D.*; from O.Ir. *ur*, fire; Gr. πῦρ; with prosthetic *t*, and suffix *lach*, place of.

Page 82.

beairt 'na buill: "tackle to her ropes."

Eilean na Fiacais: "Fiacais, in the conversational Gaelic of Eigg and Uist, is the retort more or less courteous to inquisitive folk. *C'àit an robh thu? Bha, air cùl na Fiacais.*" *C.R.*, III., 356, which see further; also p. 30 above.

fo gheasa . . . the dat. is used on p. 24, *fo gheasaibh*; the *crois* adds Christian sanction to the pagan *geas*.

Iubhrach Bhallach: "the spotted barge of yew-wood." The boat of Fergus Mac Róig in the tale of Deirdre is called *an iubhrach*.

lear: the sea. The Celtic sea-god was *Manannan mac Lir*. One of the "three sorrowful tales" is that of *Clann Lir*. Hence Lear of Shakespeare.

Page 83.

leigear fhaicinn: supply *a*, "its"; "let its seeing be allowed," "let it be seen"; 3 sing. imperat. pass.: O.Ir. *léicther*.

'na ghlag-paiseanaidh: "in a dead faint."

Page 84.

leig thu fhaicinn: supply *a*, "its," with prospective reference to *gu robh*, &c.

thomhais e leum: "the feat described here is perhaps the one still practised by Highland schoolboys in climbing a tree: standing on tip-toe, they touch a certain branch with the end of their *caman*, and then spring up to get a grip of the place so marked out. It is called *a' tomhas leuma*." *C.R.*, III., 357.

Page 85.

each gun iarradh iad i: "seeing that they would look for her"; *seach iad 'g a h-iarraidh*, "rather than that they should look for her."

Page 86.

mar a bha: "to wit," introduces the details of the description.

còtan caomh cotain: Ir. *cotún* means "a wadded or quilted tunic worn under the hauberk, originally made of cotton." There appears to be some confusion here between *cotún* in this sense and *còtan*, a little coat. The original may have been *a chotún caomh codud*; M. Ir. *cotut*, hard, strong.

barrchaol: "thin-edged"? In the heroic tales the rims of the shields are described as razor-sharp.

urrasgithinn: "well tempered knife"; "sgithinn" is used as dat. and sometimes as gen. in Eigg; *urr* is probably *air*, intensive.

dalachrann arain: "this phrase is explained by *darachrann aoirein*, 'a ploughman's second plough,' of the Eigg version. The 'first' plough merely skinned the soil; the second made the furrow the necessary depth." *C.R.*, III., 357.

deireadh na dìleann: "to the end of the flood," *i.e.*, *an Dìle ruadh*.

dachaidh càin: prob. the same as *d. caoin*, "a quiet home."

fad finn fann foinn na gealaich: a stock expression, the meaning of which is not clear.

Page 87.

dhèanadh iad creagan . . . a "run." Similar descriptions are not uncommon. In a very old tale the hero, Cúróí, sends Cuchulainn into the earth, first to his knees, then to his thighs, then to his girdle, and then to his arm-pits. (*Celt. Zeitschrift*, IX., p. 192).

Page 88.

bhuain e gad: so in *Laoidh nan Ceann*, Conall Cearnach, avenging Cuchulainn's death, strings the heads of Cuchulainn's foes on a withy (*gad*). Heads of enemies were counted as valuable trophies by the continental Celts, and the custom appears frequently in the Old Irish sagas. Thus it is related of Cet Mac Màgach, a warrior of Connaught, "he went

westwards having the heads of thrice nine men of Ulster with him" (*trí nói cinn do Ultaib lais*). *Death-Tales of the Ulster Heroes*: Todd Lecture XIV.

lorg a dhà shùla; the track of his two eyes; a straight line as the crow flies.

fir na h-uir-thalmhanta: *uir* is the prefix *air-* intensive. *fras-mhullach*: *fras*, a shower, is sometimes used intensively, e.g. *ag frais-imirt*, playing briskly. Mr. Kenneth Macleod suggests that the reference here may be to the seed (*fras*), which appears on the very top of a plant. The term may be compared with the old term *fas-mhullach*, "firm top," M. Ir. *foss-mullach*.

faicidh e: "he sees"; a survival of the 3rd pers. sg. pres. ind. act. O.Ir. *ber-id*; Ir. *beir-idh*.

Page 89.

a' Bhreacach .i. *ballach* of *an Iubhrach Bhallach*; cf. *na laoigh bhreaca bhallach* in *Moladh Beinn Dòrain*.

marbhaisg, &c.: death-wrappings . . . boding of blood . . . omen of hangings; all vigorous imprecations.

bha dubhadh . . . a "run."

Page 90.

sìreachdach of the "run" is the old *sírechtach*, "plaintive," "fitful."

tha gheasan: supply *a*, "his."

Page 91.

comhrag ciad, i.e., each of them would encounter a hundred, presumably one at a time.

tarbh truid, "a bull of combat," "a furious bull"; *trod* is now restricted to a quarrel in words, scolding.

cailleach mhór: the idea of reviving slain men, so as to be fit to fight again, is very old, and appears in several tales, e.g., *Fionn an Tigh a' Bhlàir Bhuidhe*. Compare the story of Medea and her magic cauldron of rejuvenation.

Page 93.

chuireadh e leith-bhàir : *leith* often refers to one of a pair of things that are usually found together, often with the suggestion that its fellow is deficient or absent, e.g., *tha e air leith-chois, leith-shùil,* &c. *Leathallt* in place-names is applied to a steep (*allt*) rising up from a narrow valley without a corresponding steep on the other side. Compare *leitir* =*leith* and *tìr*. *Leith-bhàir* means a goal at one end of the shinty field.

fàd-comhraig : "a battle sod." *Beum-sgéithe,* "a blow on the shield," meant as a challenge. For the *fàd-còmhraig*, compare the opening of the fight between Cuchulainn and Etarcomol. "Cuchulainn smites the sod that was under his (Etarcomol's) feet, so that he fell at full length with his sod on his belly"—("Benaid Cúchulaind in fót bói fo chossaib, co torchair inna lige 7 a fhót fora thairr).

cha robh cleas : a version of part of this run occurs in another Eigg tale :

Cha robh cleas a dheanadh sgiotaiche no sgoitiche
Le dìsnean ghillean-feall,
No le organ nam manach,
No le oilean nan damhach [*dannach*
Nach deánadh an gaisgeach :
Cleasa clise, cleasa fise,
Cleasa frise, cleasa gise,
Cleasa doilbhe doilleire,
Cleasa cleiteam cleasach an ògam.

sgithich, sgothaich : the forms *sgiotaiche* and *sgoitiche* are probably better ; O'Reilly has *sgoitiche*, "mountebank," and *sgiot*, "game," "gibe."

organ nam manach : *organ* is obscure ; *manach* here means "trickster," "juggler," old "*monach*" ; *muine*, "treacherous trick."

cleas a' chleitin : "javelin feat," from *clettin*, a javelin. It was one of the principal *cleasa* of the heroes.

cleas an òigeam : thought to be "ogham feat," from O.Ir. *ogam*, the peculiar method of writing by

means of strokes variously arranged, that was used in Ireland before the Roman alphabet was introduced. Cuchulainn performs a feat that might be justly so termed, but it was one that he alone, of the men of his time, could perform, and the term *cleas oguim* does not appear. A further difficulty is that in the modern language the word is *ogham*, with *g* aspirated.

ubhal a' chleasaiche: the *ubhal-chleas*, "apple-feat," is often mentioned in the old sagas. It was performed with balls.

ditheannan dearga teine: "peelings" and "showers" are suggested for *ditheannan*.

an cailceadh. In the ancient tale, *Fled Bricrend*, Bricriu's Feast, occurs: "they hewed at one another till the one half of the palace was an atmosphere of fire with the swords and with the edges of the spears, and the other half was (like) a pure white bird-flock from the chalk of their shields" (*cailc nan sgiath*). In *Cath Mucrama* mention is made of "finn-nél na cailce ocus ind aeil dochum inna nél asnaib sciathaib ocus asna bocóitib ocá nesorgain de fhaebraib na claideb," &c.: "a white cloud of chalk and lime (rising) to the clouds from the shields and bucklers smitten by the edges of the swords." *Silva Gadelica*, p. 316. Dr. Joyce says "hide-covered shields were often whitened with lime or chalk, which was allowed to dry and harden, as soldiers now pipeclay their belts." *Social Hist. of Anc. Ireland*, I., 129.

Page 94.

chladhaich e toll: Sigurd slew the dragon Fafnir by digging a hole from which he smote upwards as Fafnir passed over it.

eadar dà sgeul . . . "by the way and between ourselves."

Page 95.

chan iarr i seòl . . . compare what is said of the ships of the isle of Phaeacia, *Odyssey*, 8, 556: "that our

ships may convey thee, hitting the way with their own wits. For the Phaeacians have no steersmen, nor yet have their ships rudders as have other ships, but of themselves they know the thoughts and minds of men, and they know the cities and fat lands of mankind, and most swiftly cross the salt sea gulf shrouded in cloud and mist."

Note that though *bàta* is mas., the pronoun is fem.

cumaidh iad àirdeachd riut : " they will make a course for thee."

beannachd na caoimh . . . " the blessing of friendship and of the sanctuary "—a common form of farewell in some of the northern isles.

uisge an easain : In one of the old ballads the lines occur :—

Uisge an easain air mo dhos ;
Cha laigh rosad orm a chaoidh.

A charm to preserve one from danger, especially at sea.

an fhead chaol . . . " chluinneadh iad fead Chaoilte na b'fhaide na ruitheadh e fhéin o mhoch gu dubh," agus b' esan am fear bu luaithe de 'n Fhéinn.

fèath nan eun fionn : a euphemism for a hurricane.

Page 96.

ach mi 'g a faotainn : here *ach* has the old meaning of " provided that," " if only."

ri gualainn an rìgh : the place of honour ; so in *Fled Bricrend*, Bricriu is seated *for gúaluind Conchobair*, by the shoulder of Concobar the king.

Page 97.

thar nan seachd sparranan : seven is a complete number. The houses of nobles among the Gael of Ireland were often of good height. The banqueting hall of Tara (*Teamhair*) has been ascertained to measure 759 feet long by 46 feet wide ; it was at least 45 feet high. (Joyce's *Soc. Hist. of Ireland*, II., p. 85).

ceannach: here "price"; so in Irish.
chaidh . . trulainn: "went topsy-turvy."

Page 98.

bearradh eoin is amadain: "this phrase is explained to mean clipping the hair and beard off one side of the head. The idea is taken from clipping the wing of a bird." J. F. Campbell, in *W.H.T.*, II., 490. Close cropping or shaving the hair of the head was an intolerable insult, as being the symbol of thralldom. When Cuchulainn had his hair shaved by Cúrói, under circumstances of peculiar indignity, he shunned the sight of men for a whole year. One of the tales in S. H. O'Grady's *Silva Gadelica* tells how the *tuatha luchra* (the Lilliputians) came to Emain Macha in Ulster to seek the release of their king, Iubdan. They threatened reprisals, viz., to let the calves all over Ulster get to their mothers, to burn every mill and kiln in Ulster, &c., and carried out their threats without effect. Finally they said: "berrfam fuilt bar mban agus bar bfer co mbéid fó méla agus fó aithis co bràch. dar mo bréithir, ar Fergus, dá ndéntáise sin muirbfetsa Iubdan." "We will crop the hair of your women and of your men so that they shall be under reproach and under disgrace till doom. On my word, said Fergus, if you do that, I will slay Iubdan." The tonsure of the monks was a symbol of their being *servi Christi*.

This fine tale should be compared with the tale entitled *Eirig Fhinn* in J. G. Campbell's *Fians*, p. 250.

Page 99.

The first battle of Inverlochy was fought in 1431 between the royal troops under the Earls of Mar and Caithness and the Macdonalds under Donald Balloch, son of John of Isla and cousin-german of the Earl of Ross. See Gregory, *Hist. of the Western*

Highlands, p. 37; Drummond Norie, *Loyal Lochaber*, pp. 25-28.

The story of O'Birrin is given in English, rather more fully, in *Collectanea de Rebus Albanicis*, p. 310, from an old MS. History of the Macdonalds. *A' Bhriagach* is a little way beyond Achmaddy in Glenroy, on a burn called *Allt na Briagaich*; given wrongly in the MS. History of the Macdonalds as Baggech and Beggich. The site of O'Birrin's house is still known.

Page 101.

am boicionn bràtha: the goatskin on which the quern was placed.

Page 102.

ionmhainn: The earl's readiness in improvising marks him as a poet. Similarly many of the Norse leaders and warriors were skalds, and improvised in much the same style. If we read *Bhriagaigh* and *aodaigh* (as in Irish Gaelic), the quatrain is a rough Deibhidhe stanza.

Page 106.

beavers: the beaver appears to have existed in Britain in historic times, indeed up, it is said, till about 1100; hence Beverley, Beverstone. Gaelic has no real name for "beaver," *los-leathan*, "broad-tailed," being merely descriptive and of doubtful authority. The old Celtic for "beaver" (**bebros*) is generally agreed to appear in the Gaulish place-name *Bibracte*, and also in *Bibroci*, the name of a Celtic tribe in the south-east of Britain in Caesar's time. Loch Beòraid in Morar may represent **Bebranton*, "beaver-place."

Page 111.

a Mhoire naomh: note that the vocative case of fem. nouns and adjectives is the same as the nomina-

tive. *Muire* or *Moire* comes direct from Lat. *Maria*; the modern *Màiri* is from Eng. *Mary*, and is never used of the Virgin Mary.

Druineach, an artificer, is not uncommon in names of places, e.g., *Cladh nan Druineach*, *Eilean nan D.* They apparently formed a sort of caste by themselves. Pennant mentions *Clachnan Druineach* in error for *Cladh nan Druineach* (p. 245); out of this the writer in the *Cuairtear* evolved *Clachan nan Druidhneach*, a name which does not occur in Iona.

Page 112.

is i an eaglais bheag. There can be no historical certainty as to this point.

Page 114.

na h-aitreabh naoimhe: aitreabh is sometimes fem., usually mas.

chum an dìon: the protection would be rather against the north wind than against the Norsemen.

an t-Ollamh Sasunnach: Dr. Samuel Johnson, who visited the Western Isles in 1773, and wrote a valuable description of his tour, entitled *A Journey to the Western Islands of Scotland*, in which occurs the passage here translated—"We were now treading that illustrious island," &c.

I Chaluim Chille: a good account of Iona is by the Rev. E. C. Trenholme—*The Story of Iona*; Edinburgh: D. Douglas, 1909 (xv. and 173 pp.; 40 full-page illustrations; drawings, maps, and plans. 8/6 net). Also *Map of Iona*, by A. & E. Ritchie.

Page 116.

is ann an caisteal: the castle of Carnaburg, on one of the Treshnish Isles, an exceedingly strong fastness; its ruins remain.

Page 119.

leac an duine so: this tombstone, beautifully ornamented and bearing a galley, is depicted in *The Story of Iona*, plate 37.

Page 123.

Millidh dànadas modh: otherwise *thig dànadas gu droch oilean*. See Nicolson's *Gaelic Proverbs* for this and other proverbs.

Page 125.

Cha lean an sionnach air sìor ruith: a proverb apparently omitted by Nicolson.

Page 126.

Is feàrr sgur na sgàineadh: the reply is, "is feàrr sgàineadh fhéin na biadh maith fhàgail." See *Sgeulachd Mhic-a-Rusgaich, W.H.T.*, II., 341.

Page 127.

an Greugach: ? Solon, the Athenian sage and legislator.

Mac-an-Tòisich: Donald Mackintosh was born at Orchilmore, near Blair Atholl, in 1743. An account of him is given at p. 416 of Nicolson's *Gaelic Proverbs*. His *Collection of Gaelic Proverbs and Familiar Sayings* was issued in 1785. In 1789 he was ordained Deacon in the Scottish Episcopal Church, and thereafter Priest. In 1801 he was appointed Gaelic Translator and Keeper of Gaelic Records to the Highland Society of Scotland, in which capacity he compiled catalogues of Gaelic MSS. belonging to the Highland Society and others, and transcribed some of the MSS. (Vol. III. of the London Highland Society's *Ossian*, pp. 566-573). Donald Mackintosh died on 22nd Nov., 1808, and was buried in the Greyfriars' Churchyard, Edinburgh, where also lies Duncan Bàn Macintyre. In his will he designated himself: "I, the Reverend Donald

Mackintosh, a priest of the Old Scots Episcopal Church, and last of the non-jurant Clergy of Scotland." See Dr. Magnus Maclean's *Literature of the Highlands*, p. 137.

an Siorramh Mac Neacail: Alexander Nicolson, M.A., LL.D., born at Husabost, Skye, in 1827; d. at Edinburgh, January, 1893; scholar and poet. His *Gaelic Proverbs*, now out of print and difficult to procure, was published in 1881 (Maclachlan & Stewart, Edinburgh). See Dr. Maclean's *Literature of the Scottish Highlands*, p. 170.

Page 128.

ad chainnt: for *ann do c.*

Page 131.

bard ainmeil: John Keats.

Page 132.

Mac a' Phearsain: James Macpherson, b. at Ruthven, Kingussie, 1736; d. 1796. For account of his life and his "Ossian," see Dr. Magnus Maclean's *Literature of the Highlands*, pp. 69-90.

Page 133.

cànail: dialectic for *cànain.*

Page 134.

Iain MacCodrum: flourished in the middle of 18th century. He belonged to North Uist, and was bard (after Duncan MacRury) to Sir James Macdonald of Sleat, who died at Rome in 1766 at the age of 25. His *duais* consisted of the annual sum of £2 5s, with 5 bolls of meal, 5 stones of cheese, and a croft rent free for life.—*Clan Donald*, III., 95.

MacDhomhnaill: i.e., Macdonald of Sleat.

Mac Mhic Ailein: the patronymic of the head of the house of Clan Ranald.

dha mhac : i.e., *do a mhac.*

Cath Gairbheach : the battle of Harlaw, fought in 1411 by Donald, Lord of the Isles, in prosecution of his claim to the Earldom of Ross. Both sides claimed the victory. A manuscript History of the Macdonalds records : " Patrick, Earl of Tullibardine, said, as the other noblemen were talking of the battle of Harlaw, ' We know that Macdonald had the victory, but the Governor had the printer.' " *Collectanea de Rebus Albanicis*, p. 302.

Page 135.

Albannaich an Fhéinn : the institution known as *an Fhiann* existed both in Ireland and in Scotland. They were organised bands of warriors under the leadership of a chief who was called *Ríghfhéinnidh.* The most celebrated of these leaders was Fionn Mac Cumhaill, reputed to have lived in the third century, and his fame has attracted to him a great body of heroic tales.

Page 136.

uachdaran na Ròimhe : whether this is a genuine tradition or merely a literary revival, it is true that bands of Fiann did harass Roman Britain, as appears from the following extract, which refers to circ. A.D. 364 :—" Eo tempore Picti in duas gentes divisi, Dicalydonas et Verturiones, itidemque Attacotti, bellicosa hominum natio, et Scotti per diversa vagantes multa populabantur."—*Ammianus Marcellinus.*

Page 137.

I Choluim Chille : Columba settled in Iona in 563 A.D. It was first plundered by the Norsemen in 802, and in 850 the relics of Columba were removed by King Kenneth MacAlpin to Dunkeld. Of the original wattle-constructed monastery there are now no remains. At the beginning of the 13th century

Reginald, son of Somerled, established Benedictines (*manaich dhubha*) in Iona ; *v.* p. 145. The cathedral, which still stands, was dedicated to St. Mary. The south-east pier of the tower bears the inscription, now mutilated, DONALDUS O'BROLCHAN FECIT HOC OPUS. The death of " Donald O'Brolchan, a prior," is recorded in the Annals of Ulster for 1203. See further *The Story of Iona*.

an t-seann làmh sgrìobhaidh : this method of writing, still used in Ireland, was taken from the Romans, and had nothing distinctively *Gàidhealach* about it. The distinctively Gaelic writing was the Ogham, but this peculiar style was arrested, most probably through the hostility of the Church, which regarded it as pagan. See *The Irish Ogham Inscriptions*, by John Macneill (Hodge, Figgis, & Co., Dublin, 1909).

Page 138.

Ruairidh Mór : Sir Roderick Macleod of Harris and Dunvegan, chief 1590-1626 ; the most famous chief of the Macleods.

Page 139.

Lachlann mac Néill : this fine example of Gaelic genealogy covers eight generations ; reckoning a generation at 30 years, it goes back for 240 years. If Lachlann was eighteenth in descent from Muireach, the latter would have flourished about the year 1260, which brings us approximately to the date of Muireach Albannach, the famous Irish poet, who was banished to Alba, and is claimed as the ancestor of the Mac Mhuirich bards. *v.* O'Curry, III., 280.

glùn : here " generation." Ang.-Sax. *cneo* also means (1) knee, (2) generation.—Skeat.

Page 140.

an leabhar dearg : *v.* p. 143. The contents of the so-called Red Book and of the Black Book of Clan-

ranald are published, with translation, in *Reliquiae Celticae* Vol. II.

Raghnall a mhac : Ranald Macdonald (Rao'll Dubh), son of Alexander Macdonald, best known as Alasdair mac Mhaighistir Alasdair. Ranald published an excellent collection of Gaelic poetry : " Comh-Chruinneachidh Orannaigh Gaidhealach, le Raonuill MacDhomhnuill ann 'n Eilean Eigg. Duneidiunn : clo bhuailt ann le Walter Ruddiman, M,DCC,LXXVI." He was schoolmaster of Eigg. His family emigrated to Canada, and Eigg tradition has it that the manuscripts referred to in the text went with them.

Page 141.

atáid : 3 pl. pr. ind. of *atáim*, " tha mi."

taitneamhach : formed from *taitneamh*, act of shining ; act of pleasing ; Sc. Gael. *taitneach*.

naomhtha : regularly used in Irish where we use *naomh*. In Ir. *naomh* is used chiefly in the phrase *an Spiorad naomh* (Dineen's *Ir. Dict.*). The reason is that *naomh* means " holy," absolutely, while *naomhtha* means literally "sanctified."

Page 142.

ioc-shlàinteamhail : the suffix here is O.Ir. *sam(a)il*, modern *samhail*, likeness. In Sc. Gael, it is reduced to *ail, eil*.

an leabhar Psalm-so Dhaibhioth : a good old idiom, now disused ; seen, e.g., in *anns a' choille sin Crois* (*Beauties*, p. 161a).

do sheinm : " to sound " ; *seinm*, g. *seanma*, noun mas., " the act of playing music " ; Sc. Gael. *seinn*.

d' ar brosnughadh : for *ag ar br.* ; a usage still found in certain districts. Alexander MacDonald uses this construction regularly. It occurs in Carswell.

a leigmhail : verbal n. of *leig*, allow, now *leigeil* ; O.Ir. *léiced* ; Mod. Ir. *léigean*.

na n-gcreidmheacha: here initial *c* is pronounced *g* (written *gc*) under the influence of the final *n* of the previous word. This is called "eclipsis"; see Appendix B.

spioradadha, formed like O.Ir. *corpdae*; cf. *aimsiordha*, "temporal," from *aimsir*; *grianda*, sunny; *contrardha*, contrary. The usual adj. from *spiorad* is *spioradalta*, as above on this page.

do ghabhas: 1 sg. pret. of *gabhaim*, I take.

Page 143.

achd gu: "save only that."

an t-saothairigh: Mod. Ir. *saothruidhe*, a labourer; a provider; an earnest worker.

go sbailp(e) bréige: "with false self-esteem"; *go*, O.Ir. *co*, prep. "with"; Lat. *cum*; Sc. Gael. now uses *le* instead of it, as Kirk does in his next clause.

le gcroidhibh: *le* ought not to eclipse a succeeding consonant, for it did not end originally in *n*. Probably it is here made to eclipse by analogy with *co(n)*, which did end in *n*.

[*glan*]: as each line should contain seven syllables and no more, *glan* gives a syllable too many.

diagha: better *diadha*; formed like *aimsiordha*, &c.

fonn fial na bFionn, "the generous land of the Fair Ones," a poetic name for Ireland; see Miss E. Knott's *Poems of Tadhg Dall O Huiginn*, p. lxii. (Irish Text Society).

Somerled, *regulus* of Argyll, was son of Gille-Brìghde, son of Gille-Adamnan. He was killed in 1164, in course of an expedition up the Clyde with 166 galleys, at which date the *Annals of Ulster* state that "Somharlidh, son of Gilla Adhamhnan and his son were killed, and there was a slaughter of the men of Airther Ghaedhel (Argyll) and of Cenntire and of the men of Innsi Gall and of the Norsemen of Dublin (Gall Atha-cliath)." The annalist Tigernach has at the same date "Somairle mac Gilla Brighdi, ri Indsi Gall 7 Cind-tíre, 7 a mac .i. Gilla

Brighdi, co n-ár Gall Atha Cliath aráen riu, do marbadh la firu Alban," " Somerled, son of Gilla Brighdi, king of the Hebrides and of Kintyre, and his son Gilla Brighdi, were slain by the men of Alba, and along with them there was a slaughter of the Norse of Dublin." Somerled was the founder of the great family of de Insulis, or Macdonald, Lord of the Isles. He married Ragnhildis, daughter of Olaf the Red, King of Man and the Isles, and their three sons were Dugall, Reginald, and Angus. On Somerled's death, his great possessions were divided. Dugall got Lorn, Morvern, and Mull; Reginald got Kintyre, Cowall and Islay; Angus got lands further north, of which he and his family were dispossessed by Reginald.

The following table shows the relationship of the personages mentioned by MacVurich. It will be seen that he is not always quite correct :—

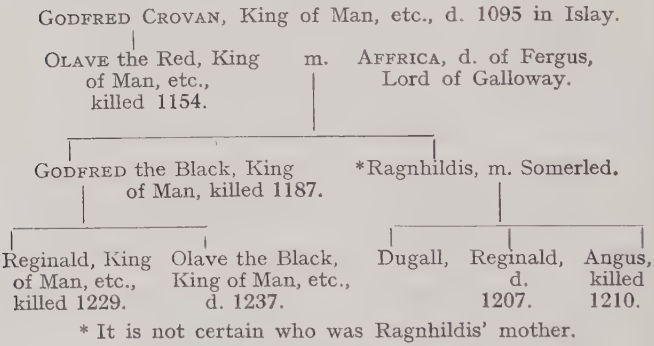
Godfred Crovan, King of Man, etc., d. 1095 in Islay.
Olave the Red, King of Man, etc., killed 1154.
m.
Affrica, d. of Fergus, Lord of Galloway.
Godfred the Black, King of Man, killed 1187.
*Ragnhildis, m. Somerled.
Reginald, King of Man, etc., killed 1229.
Olave the Black, King of Man, etc., d. 1237.
Dugall,
Reginald, d. 1207.
Angus, killed 1210.

* It is not certain who was Ragnhildis' mother.

The genealogy of Somerled is given by Mac-Vurich as follows, and appears to be correct for three or four generations at least :—Somerled son of Gille Brìde son of Gille Oghamhnan [Adamnan] son of Solamh son of Merghach son of Suibhne son of Niallgus, and so on up to Coll Uais, grandson of Cormac Mac Airt, High King of Ireland, d. 277 A.D. Merghach (otherwise

Imergi) is equated by Skene with Iehmarc, who did homage to Canute in 1029.

For the history of Somerled and his family, see *Clan Donald*, Vol. I. ; Gregory's *Western Highlands* ; Skene's *Celtic Scotland*, Vol. III. ; Skene's *Highlanders*, ed. Dr. Macbain, pp. 409, 410.

Page 144.

Instances of eclipsis are :—

a bhfogas *for* a nfogas ; Sc. Gael. am fagus ; *bhf* is sounded *v*.

go ttugadh *for* go ntugadh ; Sc. Gael. gun tugadh ; *tt* is sounded *d* ; so, go ttug.

na bhferann *for* na nferann ; Sc. Gael. nam fearann ; *bhf* is sounded *v*, as above.

a ccoilltibh *for* a ncoilltibh ; Sc. Gael. an coilltibh ; *cc* is sounded *g*.

na bhfiadhnuis *for* 'na mfiadnuis ; Sc. Gael. 'nam fianuis.

do léigenn : vb. n. of *léigim*, I let, allow.

do ghluais : the preterite or past tense often takes *do*. The initial consonant of the verb is aspirated, if it admits of aspiration, but only in the active voice, not in the passive.

tángadar : 3 pl. pret. of *tigim* ; so, *rabhadar, shaoileadar*, &c.

tugsad : 3 pl. pret. of *do-bheirim* ; also, *tugadar*.

tangas : 3 sg. pret. of *tigim*.

tús agus deireadh, " van and rear," i.e., he arranged them in regular order ; cf. " ro chóirigh tosach 7 deredh ar a deglaochaib," " he arranged his good warriors according to van and rear," *Celtic Review*, ii. 204.

targes : for thairngeas, 3 sg. pret. of *tairngim*, I draw.

ar mhair : for *an ro-mhair*, " that which remained," " the remnant " ; *ar* becomes in practice a rel. pron., used with past tense, e.g., *ar mhairbh sé*, all whom he killed.

ionnas nár phill: "so that he did not return"; *nár* = *ná* (negative) and *ro*, equivalent to Sc. Gaelic *nach do*; so *nachar* = *nach* and *ro*.

sgach aonláthair: in each single place; in Ir. *láthair* means a place, site, spot; place of meeting, presence, &c.; in Sc. Gael. the meaning is practically confined to "presence"; we use *àite* for the other meanings.

Page 145.

ré shluagh: "In modern Ir. *ré* is confused with *le*, and in modern MSS. they are often written indiscriminately"—Dinneen. This confusion never occurs in Sc. Gael. In previous line *ré* is used correctly = Sc. Gael, *ri*.

gur = *gu* and *ro*, whence the aspiration after it.

do cheannsaigh: note the absence of the pronoun *é*, which in Sc. Gael. would be present. This is characteristic of Irish, when the subject has been already expressed.

an Gall mac Sgillin: Mac Scelling is mentioned in *Annals of the Four Masters* under A.D. 1154.

manach dubh: i.e., Benedictines.

manach liath: i.e., Greyfriars.

do chumhdaigh ord, &c.: "who founded the monastic order of Mo-Laisse." St. Mo-Laisse was connected with Holy Island, which guards Lamlash Bay, in Arran. Nothing further is known to me of this order founded, or equipped, by Reginald.

rí Alasdair: Alexander I. (1107-1124), "an astute and resolved prince, an independent patron of the Church, and the first to introduce charters north of Forth."—Lang, *Hist. of Scot.*, I., 101.

Page 146.

do marbhadh: *do* aspirates the pret. act. but not the pret. pass.

tángadar teachda . . . It is unlikely that Tara had much, if any, real influence on the succession. This

Donald is *Domhnall a h-Ile*, Donald of Islay, from whom the Macdonalds or Clan Donald are called. He made the pilgrimage to Rome, and d. *circ.* 1249.

Aonghus Mór: succeeded *circ.* 1249, d. *circ.* 1294 (not 1234 as MacVurich has it). In his time the battle of Largs was fought, 1263; the Isles were formally ceded by Norway to Scotland in 1266. The Norsemen of the Isles were permitted either to emigrate to Norway or to remain as subjects of the King of Scotland.

Sliochd Dubhghoill mic Shomhuirle: the Macdougalls of Lorne.

Clann Eoin Aird na Murchann: John, s. of Angus, was called Eoin Sprangach. He is the eponymus of the MacIans of Ardnamurchan.

Inbher Feothfaramh: properly *Inbher Pheofharan*, Inver-peffry, i.e., Dingwall. MacVurich is not always sound on east-coast names.

an sliochd sin Raghnaill: *v.* note on p. 142, "*an leabhar Psalm-so Dhaibhioth*"; the idiom recurs.

Clann Alasdair: of Kintyre. The authors of *Clan Donald* consider *Clann Alasdair* to be named from Alasdair mac Domhnaill, brother of Aonghus Mór, and not from Alasdair mac Aonghuis as MacVurich has it.

Aonghus óg: *Clan Donald* makes Aonghus Mór succeeded by his son Alasdair, d. 1308. Then to him succeeded his brother Aonghus Og, who fought for Scotland at Bannockburn, and is celebrated in Scott's *Lord of the Isles*. His wife was daughter of Conn buidhe O'Cathan (O'Kane), one of the great barons of Ulster, Lord of Limavady and of the county of Derry. Her *sochraid nemhghnáthach*, or unusual retinue, have left descendants who are still known in the Highlands as *tochradh nighean a' Chathanaich*—(*Clan Donald*, I., 100). Angus died *circ.* 1330, not in 1306. (For Conn buidhe the *Annals of Ulster* have Cú-muighe).

Page 147.

cethrar ar fhichead: four *on* twenty; this is the correct form.

ór shiolaigh: *ór = ó-an-ro-*, "from whom descended"; *ro* is used with the past tense as well as *do*, and aspirates in active.

Eoin mac Aonghuis: "the good John of Isla"; chief 1330-1386; made a treaty with Edward Balliol, 1335; forfeited in 1343, and pardoned; fought on the side of the Black Prince at the battle of Poictiers, 1356, and was taken prisoner; released in 1357. Rendered allegiance to David II. at Inverness, 1369; married (1) his third cousin, Euphemia or Amy MacRuari, sister of Reginald MacRuari of Garmoran. He divorced or abandoned her (Mac-Vurich says he never married her), and married (2) Margaret, daughter of Robert the Steward of Scotland, afterwards Robert II.

Gothfraigh: elsewhere MacMhuirich states "ní fhuil sliochd ar Ghothfraigh acht begán de dhaonibh bocht atá san chenn tuath d'Uibhist"; *Reliquiae Celticae*, ii. 210.

do rinne beatha: "he made a provision."

a bfuil: for *a nfuil*; eclipsis.

gus an Bhélleith: unknown.

Domhnall a h-Ile: chief 1386—*circ.* 1423; he dealt generously with his brothers, the sons of his father's first wife. He was educated at Oxford, and was familiar with the English Court. His claim to the Earldom of Ross was in right of his wife, Lady Margaret Leslie, sister of Alexander Leslie, Earl of Ross, d. 1402. He left an only daughter, Euphemia, who became a nun. Lady Margaret Lesley, wife of Donald, Lord of the Isles, was the next heir to the Earldom. The possessions of the Earldom lay in the counties of Ross, Inverness, Nairn, and Aberdeen, and it was plainly in pursuance of his claim thereto that the Lord of the Isles march_{ed}

into Ross and eastwards to Aberdeenshire. For Harlaw, see p. 135.

Alasdair Carrach: son of John of Isla and Margaret, and brother of Donald of Harlaw. He got a grant of Lochaber from his father, and was the ancestor of the Macdonalds of Keppoch; fought at Harlaw, and at Inverlochy, where his archers helped to defeat the royal forces under the Earl of Mar, in 1431. For this his lands were forfeited and given to Mackintosh, chief of Clan Chattan who had fought on the other side. The Macdonalds of Keppoch never afterwards held title. Date of Alasdair Carrach's death unknown. *Carrach*, rough-skinned, was a fairly common epithet.

The poem of *A' Chomhachag*, composed about 1600, refers to him thus:—

Chunnaic mi Alasdair Carrach,
An duine as allaile bha 'n Albainn;
Is minig a bha mi 'ga éisteachd
Is e ag réiteach nan tom sealga.

Page 148.

do b'fher connbhála . . . for *congbhála*; "the foresaid Lord was a supporter of churchmen and monks and priests continually in his retinue" (wrongly translated in *Rel. Celt.*, II., 161, "for the better upholding of the monks and priests this lord kept in his company").

mainisdir na croch naomh: "Holyrood Abbey"; the priory of Oransay, near Colonsay, is meant.—*Clan Donald*, I., 470.

teampull Odhrán: the genitive of nouns in *-án* is very often written *-án*. Even at the present day the genitive of names of saints in *-an* is often pronounced *-an*, not *-ain*.

slat an tighernais: the investiture of the Lord of the Isles is thus described by Hugh Macdonald (*circ.* 1660): "The Bishop of Argyll, the Bishop of the Isles, and seven priests were sometimes present; but a Bishop was always present, with the chief-

tains of all the principal families, and a Ruler of the Isles. There was a square stone, seven or eight feet long, and the trace of a man's foot cut thereon, upon which he stood, denoting that he should walk in the footsteps and uprightness of his predecessors, and that he was installed by right in his possessions. He was clothed in a white habit to show his innocence and integrity of heart, that he would be a light to his people, and maintain the true religion. The white apparel did afterwards belong to the poet by right. Then he was to receive a white rod in his hand, intimating that he had power to rule, not with tyranny and partiality, but with discretion and sincerity. Then he received his forefathers' sword, or some other sword, signifying that his duty was to protect and defend them from the incursions of their enemies in peace or war. The ceremony being over, mass was said after the blessing of the bishop and seven priests."—*Collect. de Rebus Albanicis*, p. 296.

tír unga: "an ounce land," i.e., land for which an ounce of silver was paid as rent or tax. The land was further subdivided into pennylands, half-penny lands, and even farthing lands. Unganab (the Abbot's ounce-land) in Uist was a twenty-four penny land, and is probably the land referred to in the text. The *tír unga*, or, as it appears in charters, "terung," was the equivalent of a davach, a measure which varied in extent from one to four ploughgates according to soil and locality. A ploughgate was 104 acres. See Dr. E. Beveridge's *North Uist*, p. 41.

Page 149.

cuireadh an cenn do Diùc Murchadh: *do* for *de* as regularly. Murdoch, Duke of Albany, and his sons were executed in 1425. Alexander, Lord of the Isles, sat upon the jury which condemned them—see Gregory, *W. H.*, p. 33.

mainisdir Ie: note gen. inflection of *I*, which is still heard. An Iona man is *Idheach*.

brathres an úird: i.e., of the order of St. Benedict, *manaich dhubha*.

Alasdar a mhac: Lord of the Isles, 1425-1449. He was Earl of Ross practically, but was not recognised as such till about 1437. He married, not Margaret Livingston, but Elizabeth Seton, d. of Sir Alexander Seton, Lord of Gordon and Huntly. Died at Dingwall, and was buried at Chanonry of Ross on 8th May, 1449.—*Chronicle of Earls of Ross*.

Eoin a h-Ile mac Alasdair: Earl of Ross and Lord of the Isles, 1449-1494; concluded an independent treaty with Edward IV. of England at Ardtornish in 1461; attainted and forfeited 1475; pardoned 1476; forfeited and deprived of title and estates in 1494; retired to the monastery of Paisley; died circ. 1498; the last Lord of the Isles and Earl of Ross. See Gregory, *W. H.*, pp. 41-58, and for extended account *Clan Donald*, Vol. I.

Aonghus óg mac Eoin: circ. 1450-1490; natural son of John, Earl of Ross and Lord of the Isles; invaded Ross in 1481, and fought battle of "Lagabraad," i.e., *Lagaidh Bride*, otherwise Logie Wester, now merged in the parish of Urquhart, in the Black Isle, Ross; fought battle of *Bàgh na Fola*, or Bloody Bay, near Tobermory, circ. 1484, against an expedition organised by the Earls of Argyll and Athol; raided Athol circ. 1485; killed at Inverness 1490. He was the hero of the people, for his courage and generosity. The Irish Annals of Loch Cé chronicle his death thus :—

> "MacDomhnaill of Alba, the best man in Erin or in Alba of his time, was unfortunately slain by an Irish harper, Diarmad Cairbrech, in his own chamber."

He was about 40 at the time of his death.

a ccríochthe: for *a ncríochthe*, their bounds.

Page 150.

ármuinn Innsi Gall: from O.N. *ármadhr*, a steward, especially of royal estates. Here *ármuinn* is synonymous with *uaisle*, nobles, elsewhere used by MacVurich. It occurs in the same sense in the Book of the Dean of Lismore (1512-1526):

lochlynych is armyn eaid
Norsemen and nobles they.

a ccionn .i. a ncionn; *cc=g*; "to meet,"

eider abhainn Fhada agus alta na Sionnach: i.e., Knapdale in north of Kintyre. *Abhainn Fhada* flows by Dunadd, the ancient hill-fort capital of Dalriada.

Eoin Múideordach mac Alasdair: (This and the following paragraph refer to chiefs of Clan Ranald): John of Moidart, Captain of Clan Ranald, illegitimate son of Alasdar mac Ailin mic Ruairidh, chief of Clan Ranald; acknowledged by the clan as chief on his father's death, circ. 1544; an able man, and led a stirring life. Note that he succeeded in transmitting the chiefship to his descendants. According to *Clan Donald*, II., p. 288, he died in 1584.

Blár Léine: reputed to mean "the battle of the shirts"; really "battle of Leny." The battle was fought in defence of John of Moidart's claims against those of Ronald Gallda.

Ailin mac Eoin Mhúideordaigh: died in 1593. He was not quite the model that MacVurich makes him out to have been. *Clan Donald*, II., p. 290,

Page 151.

Ar chumhain leó, "as to whether they remembered."

This is a valuable list of leading Gaels of the seventeenth century:—

Raghnall óg mac Raghnall Arannaigh: 2nd Earl and 1st Marquis of Antrim, b. 1610, d. 1682, son of Raghnall Arannach, 1st Earl of Antrim, so

called because he was fostered in the isle of Arran. The family were descended from Sorley Buidhe, a son of Alexander of Dun Naomhaig in Islay.

The Macdonalds got large possessions in Antrim through the marriage of John of Dun Naomhaig, second son of John, Lord of the Isles, with Margery Bissett, heiress of the Glens in Antrim. Their son was Donald Ballach, d. 1476. He was succeeded by his son John, who, along with his son John Cathanach, was hanged on the Boroughmuir of Edinburgh in 1494. Alexander, son of John Cathanach, succeeded, and died in 1538. He was succeeded by his son James, d. 1565. Sorley Buidhe was a younger brother of James, and the ancestor of the Earls of Antrim, as stated above.

See notes on p. 154 for Alasdair Mac Colla's connection.

Gille-esbuig Caoch: Marquis of Argyll, beheaded in 1661.

Sir Lachlunn mac Ghille Eoin: died 1662.

Eoin Múideartach: Chief of Clan Ranald, 1619-1670; he died in Eriskay.

Eoin mac Ruaidhridh mhóir: John Macleod of Harris and Dunvegan, chief 1626-1649.

Sir Domhnall Gorm: of Sleat, chief 1616-1643.

Niall an Chaislein: MacNeill of Barra; dates uncertain.

Lachlunn mac Eoin bhailbh: b. 1628, d. circ. 1700; his father was killed in 1641. See *Celt. Rev.*, IV., 38.

Eoin garbh mac Ghille Choluim: acceded in 1648; drowned in 1671—(*Macdonald Collection of Gaelic Poetry*, p. xxix.). "The most powerful and best built Highlander of his day."—(*Hist. of Macleods*, A. Mackenzie).

Eoin garbh mac Eoin Abraich: acceded 1642; *Mac Eoin Abraich* was the patronymic of the Lairds of Coll.

Muirchadh mac Ghille Eoin: of Lochbuy; d. 1663.

Domhnall mac Aonghuis: chief of Glengarry, 1575-1635. His grandson Angus, who succeeded him, was made Lord Macdonell and Aros by Charles II.; d. 1680.

Ailin mac Dhomhnaill duibh: chief of the Camerons, 1608-1650, succeeded by his grandson Eoghan. See *Celt. Rev.*, V., 75, 76.

Seórus donn mac Choinnigh óig: chief of the Mackenzies, 1633-1651.

Domhnall dúabháil mac Aodha: chief of Clan Morgan, i.e., the Mackays, 1614-1649; made Lord Reay (*morbhair Meghrath*) by Charles I. in 1628—see *The Book of Mackay*.

The wars of Montrose are dealt with in Sir Walter Scott's *Legend of Montrose*, Dr. Neil Munro's *John Splendid*, and Mr. J. A. Steuart's *Red Reaper*.

Page 152.

acht nach sgríobhthar: *acht* here = "save that," restrictive; followed by the dependent negative *nach*. Cf. below *acht so amháin gurab* . . There is an ellipsis in thought, such as *tuigther*, let it be understood.

as taosga: who were the first; now spelled *túisce*.

Page 153.

Caol Mhuile: regularly now *Caol Muile*.

bárdagha: a garrison; in Gaelic there are three different words *bàrd*: (1) a poet, Gaulish *bardos*; native Celtic; (2) an enclosed meadow, paddock—a loan word from Scottish *ward*, a paddock, as in "calves' ward"; (3) a guard—a loan from Eng. *ward*, as in "watch and ward." In the second sense *bàrd* is very common in place-names north of the Grampians.

Loch Alann: Loch Aline. Locate all these places on a map.

Sir Domhnall: i.e., Sir Donald Macdonald of Sleat. He was reckoned chief of the Clan Donald.

a bheag de dhaoinibh: cf. the phrase *a leithid de dhuine*; in both cases *a* is poss. pron. 3 sing. mas. with prospective reference.

nó go loisgfedh: "or that they (lit. "he") would burn," i.e. "under threat of burning."

Page 154.

blár an Afalla: Blair *in* Athol. Athol is now pronounced *Athal* and also *Abhol.*

Alasdar mac Colla mic Ghille-easbuig mic Colla (d. 1558) mic Alasdair (d. 1538) mic Eoin Cathanaich (d. 1494), of the family of Dun Naomhaig in Islay. Alasdar's father, Coll mac Ghille-easbuig, is best known as Coll Ciotach, or the left-handed, from the fact that he could use his left hand as well as his right — anglicised Colkitto. See, for an account of him, *Clan Donald*, II., 593. His son, Alasdair, was the most redoubtable warrior of his day, a man of the type of the *righ Féinne* of old. Some of the finest poems in the language were composed in his honour. Born in Colonsay early in 17th century; banished therefrom in 1639 by Gille-easbuig Gruamach, he went to relatives in Antrim; fought for the Catholic cause in Ireland; joined Montrose in 1644; fought at Tippermuir, Crathes, Inverlochy, Auldearn, Kilsyth; acting independently of Montrose in Kintyre, was defeated by General Leslie; whereon, after throwing garrisons into Dun Abhartaigh (Dunaverty) and Dun Naomhaig, he sailed for Ireland. Slain in battle in Co. Cork, 1647. See *Clan Donald*, III., 596-609.

an gar do Phert: Tippermuir.

ag Obuirdhegh: Crathes, about 14 miles from Aberdeen. *Obuirdhegh* is for *Obair-dheadhan.*

Page 155.

bráighe: "upper part" of places; seen in *Bràigh Mharr*, Braemar; *Bràigh Mhoireibh*, Brae Moray; *Bràigh Loch-abar*; *Bràigh Chat*, and very many other names. Opposed to *bun* or *iochdar*, Scottish *laigh*. When used alone, *am Bráighe* denotes Brae Lochaber; *fir an Bhrághad*, the Brae Lochaber men, i.e., the MacDonalds of Keppoch.

Apuinn an Mhéinneinigh: Appin (i.e., abbey-land) of the Menzies, so called from its having been the patrimony of the ancient Church of Dull, near Aberfeldy. The other well-known Appin is *Apuinn mhic Iain Stiubhairt*, between Loch Leven and Loch Creran. It belonged to the Church of Lismore.

cenn loch Tatha: the east or lower end of Loch Tay, around Kenmore.

Clann Ghriogóir: in the Dean of Lismore's Book, MacGregor is called "Seabhag deudgheal nan trì ghleann," (?) Glen Lyon, Glen Strae, and Glen Orchy. The MacGregors were gradually dispossessed by the Campbells.

clann an Aba: the Macnabs of Glen Dochart, at the west end of Loch Tay. They claim descent from the lay abbot of Glen Dochart. They were bought out by the Campbells. Their ancient burial-place is *Innis Bhuidhe* in the river Dochart, at Killin.

aon siubhal: incorrectly *aon-fiubhadh* in *Rel. Celt.*, *s* being read as *f* and the contraction being improperly extended.

tigherna Achaidh na mBreac: Duncan Campbell of Achinbreck was a cousin of Argyll's. He was slain at Inverlochy by Alasdair MacColla. The following verses with reference to this exploit are from "Oran Luathaidh do Alasdair MacColla," *Macdonald Collection*, p. 40:—

Alasdair mhic ò hò
Cholla ghasda ò hò,
As do làimh-sa ò hò
Dh' earbainn tapadh trom éile.

As do làimh-sa ò hò
Dh' earbainn tapadh ò hò,
Mharbhadh Tighearn ò hò
Ach nam Breac leat trom éile.

. . . .

Thiodhlaiceadh e ò hò
Luib a bhreacain ò hò,
Ged is beag mi ò hò
Bhuail mi clach* air trom éile. [**no* ploc

Page 156.

morbhair Oglabi: James, 7th Lord Ogilvie, created Earl of Airlie, etc., 1639; a zealous adherent of Charles I. His son, Sir Thomas, fell at Inverlochy.

láirc Thurraid: Glen Turret is at the head of Glen Roy, and *Làirig Thurraid* is otherwise known as *an Làirig Mhór*. Montrose started from near Loch Uanagan, marched southwards by the knoll called *Glùn Chuil-eachaidh*, and turning to the right at the first burn (about a mile from his starting point), followed the course of the burn, and so on to the *Làirig Mhór*, which leads in to Glen Turret. The march was hard enough, but its difficulty has been wildly exaggerated by making Montrose lead his men "up the course of the Tarff to the sources of the Spey, and, thence, across the hills into Glen Roy"—the Corrieyairack route. It is also stated that, on crossing the Spean, "after traversing the precipitous mountains over which Ben Nevis reigns supreme, he found himself late at night in Glen Nevis."—(*Loyal Lochaber*, p. 56). That would have been a mad route. Montrose, being a man of sense, and having excellent guides, took the most direct way, which, indeed, was formidable for some miles at the high part of *Làirig Thurraid*, but before and after that part it presented no special difficulty. As it was, Montrose's men marched nearly forty miles in deep snow and with little food, crossing a high and wild pass in course of their march.

tarrla partaidh don námhaid: no doubt a plundering party; cf. "loisgeadar bráigh Loch h-Abar," p. 156. Iain Lom Macdonald in his poem *Latha Inbhir-Lòchaidh* says:—

Dìreadh a mach Glùn Chuil-eachaidh
Dh' aithnich mi oirbh sùrd bhur tapaidh;
Ged bha mo dhùthaich 'na lasair
Is éirig air a' chùis mar thachair.

Page 157.

bun Neibheis: where the river Nevis joins the Lochy; so Iain Lom:—

Is iomadh fear gòirseid agus pillein,
Cho math 's bha riamh de do chinneadh,
Nach d' fhaod a bhòtann thoirt tioram,
Ach foghlum snàmh air Bun Nibheis.

tigherna na m-Bingingedh, "Lord of the Pennylands" in Kintyre; "sliocht Ragnaill bháin mhic Eoin mhóir, tigerna na bPinginged a Cinntíre"; *Reliquiae Celticae*, ii. 216.

do marbhadh urmhór: the loss of the Campbells was severe; Iain Lom says bitterly:—

Am b' aithne dhuibhse an Goirtean Odhar?
Is math a bha e air a thodhair;
Cha'n inneir chaorach no ghobhar,
Ach fuil Dhuibhneach an déidh reothadh.

Page 158.

Cormac mac Airt, husband of Ethne and father of Cairbre, was the most illustrious of the pagan kings of Ireland. He was grandson of Conn Cédchathach. In his time, according to tradition, flourished Fionn MacCumhaill, who was his son-in-law. Cormac reigned A.D. 254-266, when he abdicated, and died in 277.

Cairbre Lithfeachair: Cairbre of the Liffey succeeded Cormac. Defeated and broke the rebellious Fiann at the battle of Gabhra. The ending *-car* here =

" fond of," e.g. *conchar*, " fond of hounds." There is also *-car*, *-cor*, *-cur*, a setting, a casting, e.g., *crannchar*.

i Laighnibh : " in Leinster " ; literally " among the Lagenians " ; cf. *i Cataib*, in Sutherland.

is amhlaidh : " thus," with prospective reference.

Page 159.

mar a ngnathuigheadh : " far am b' àbhaist."

la n-aon .i. " aon là " ; " là de na laithean."

dar éirigh : for *de an ro-éirigh*, "on which he arose," "when he arose."

go bhfacaidh .i. gum faca ; supply in thought *tarla*.

i làr an t-srotha .i. am meadhon an t-srutha.

da mbeanadh .i. de am beanadh, of what she cut.

ar feadh gach feadhma : " while she performed each of these services " ; *feidhm* is our *feum*.

Page 160.

maith tharla .i. is maith a thachair ; *bene accidit*.

mar atá .i. is e sin ri ràdh.

Page 161.

rún 'n-a mbeith guais .i. sgeul-rùin anns am biodh cunnart.

go gcuireadh : in Sc. Gaelic gus an cuireadh.

gun fromhadh uaidh .i. gun fheuchainn leis.

Page 162.

ar tì a bhásuighthe .i. air tì a mharbhadh.

Básuighim is transitive ; in Sc. Gaelic Alexander Mac-Donald has *bàsaich*, meaning "slay."

do shéan nachar ghlac féin .i. bhóidich i nach d'fhuair i.

da dtiocfadh .i. de an tigeadh, whence there would result.

Page 163.

do bhí d' fheabhas .i. is ann air feabhas.

go dtug .i. gun tug.

do ghabh e ré a ais .i. ghabh e os làimh.

tigh Cleitigh, east of Tara, where Cormac dwelt after he had been blinded of an eye.

an treas fear : " one of the three men " (not " the third man "). The other two were Conchobhar, king of Ulster, and Morann, son of Maon.

go ro ling .i. gus an do leum e, *no*, thug e leum.

Page 164.

atámoid da chlos .i. tha sinn ag cluinntinn ; da chlos =do a chlos =ag a chlos, " a hearing of it " (prospective reference to *go raibhe*).

crìoch san bhith .i. dùthaich 's am bith.

Bruighean Chaorthainn agus Imtheacht an Ghiolla Dheacair : see *Silva Gadelica* (text and translation) : Joyce's *Old Irish Romances* (translation).

Page 166.

ag biathadh, etc., .i. bhiodh iad a' sìor chur clachan teithe ris na sùganaibh, gus an tigeadh goil orra gu tric, ionnus gum biodh iad air am bruith.

do nochtadh gach aon, etc. .i. chuireadh gach fear dheth a chuid aodaich.

Hector Boetius : circ. 1465-1536 ; Scottish historian, and Principal of the University of Aberdeen (1505) ; published in 1527 *Historia Gentis Scotorum*, translated into Scottish prose in 1533, and into English for Holinshed's *Chronicles* in 1577.

Page 167.

sháruigh e .i. thug e barr air.

Pages 169, 170.

Béil : see note on p. 49. For derivation of Bealltuinn, see Macbain's *Etymol. Dict.*

tar ceann iomorro gurab é .i. gidheadh ged is e.

Lughaidh Lámhfhada : He was really a god of the ancient Gael ; Welsh *Lleu*. He was a god of light, art and science, and as such corresponds partly to Apollo, partly to Mercury.

Fir Bolg: one of the peoples who, according to ancient tradition, held Ireland. Apart from occupation before the Deluge, Ireland was invaded by (1) Partholon and his sons; (2) Neimheadh and his sons; (3) the Fir Bolg; (4) the Tuatha Dé Danann; (5) the sons of Milidh. In historic times there were invasions by the Norsemen about 800 A.D., and by the Normans, or rather by men from England and Wales, led by Norman knights.

Psaltair na Teamhrach: the Psalter of Tara, ascribed to Cormac mac Airt, and alluded to by Cuan O'Lochain, circ. 1000. On his authority it may be taken that in his time a book existed about the prerogatives of Tara and the provincial kings, so old that he, no doubt following tradition, was not afraid to ascribe it to Cormac mac Airt, who lived in the third century. So Professor Douglas Hyde, *Literary Hist. of Ireland*, p. 264.

cion fírinne .i. meas fírinne.

i n-allod .i. 'san aimsir i n-allod .i. 'san ám o shean.

Page 171.

cruinnchliatha caorthainn: rowan was used because it was a defence or prophylactic against the evil spirits, who, when summoned, had to be guarded against. The operators go *i muinighin a ngeas*, trusting to the power of their spells, but they lie on rowan hurdles as an additional precaution.

an togharmach san chiorcaill: the invoker of the spirits draws a circle round about him, and takes care to stand inside it. The demons whom he invokes cannot cross the circle. Compare "in less enlightened times a dreadful spectre haunted these hills (of Knoydart), sometimes in form of a great dog, a man, or a thin gigantic hag called *Glas-lich* (read *Glaistig*). The exorcist was called in to drive away these evil Genii; he formed circle within circle, used a multitude of charms, forced the Daemon from ring to ring, till he got it into the last entrenchment, when, if it proved very obstinate,

by adding new spells he never failed of conquering the evil spirit" ; Pennant, *Tour* of 1772, p. 344.

The statement made by Keating in the first paragraph of this extract (pp. 171, 172) cannot be accepted. There is no real proof that the Irish Druids (1) had altars, (2) offered sacrifices thereon. Keating's account is coloured by classical accounts of the Gaulish Druids and their practices. The Irish Druids were (1) diviners, (2) workers of magic or medicine men. They, and they alone, knew the proper and safe methods of dealing with evil spirits. They used their "science" for the benefit of the tribe. Each tribe had a druid, who was the king's chief adviser. They used it also for the benefit, or the injury, of individuals. In both cases, their services were not without reward. The position of the Druids, both with respect to the tribe and to the individual, was taken over by the Church. The king's chief adviser became not a druid, but a cleric. Demons were routed, not by spell and incantation, but by the sign of the cross. *Is é mo dríi Críst*, Christ is my Druid, a saying attributed to Colum Cille, accurately reflects the change. There was naturally bitter enmity between the Church and the Druids. The explanation of *pontifex* is quite fanciful.

Page 172.

Lochlannaich : the period of Norse influence in Ireland is from 795 A.D., when the Norsemen plundered Lambay Island near Dublin, till 1014, when their power was broken by the Irish under Brian Boroimhe at the battle of Clontarf. Clontarf is now part of Dublin City.

gu cumair .i. gu h-aithghearr.

Page 173.

do bheireadh fear an tigh ris .i. bheireadh e fear an tighe leis.

i ngeall ré n-a bhuannacht .i. an urras a chairtealan.

athchaithte .i. air an caitheamh as ; *ath-* intensive ; compare *atach*, for *ath-aodach*, cast-off clothes.

gan neart, etc., .i. gun chomas foghlum a theagasg no eaglaisean a thadhall.

náid : for *ionáid*, used here instead of *ioná*, " than," " nor," before a nominative plural.

is an t-iarmhar da gcléir do mhair .i. is a h-uiread de an cléir agus a mhair.

do troisceadh leó air : fasting was resorted to in ancient Ireland as a means of forcing a debtor to pay. The creditor fasted at the door of the debtor. The debtor meanwhile was obliged to fast also, and to keep indoors as long as his creditor kept up the fast. This proceeding, strange to our views, was and is well known in the East. In Christian times this pagan practice, as well as others, was adapted to Christian usage.

Page 174.

Brian mac Cinnéididh : otherwise Brian Boroimhe, made into "Brian Boru," b. at Kincora 941, killed at Clontarf 1014 ; the Irish Wallace. His brother was king of Munster. After many years of fighting against the Danes and Norsemen, Brian deposed Maelsechlain, king of Ireland, in 1002, and was acknowledged king in his stead. After the decisive battle of Clontarf, Brian was attacked in his tent by a fleeing Norseman called Broder. Brian drew his sword and smote off both Broder's legs with one blow, but the latter in falling cleft Brian's head with his axe.

tug luach leabhair : Brian's enlightened educational policy was in accordance with the great Irish tradition of encouragement of learning. In the sixth, seventh, and eighth centuries the schools of Ireland were numerous and famous. They were frequented by hosts of students from Britain, and even from the Continent. Bede, for instance, writing circ. 700, of the results of the yellow plague of 664, says :

"This pestilence prevailed no less disastrously in Ireland. Many of the nobility and of the lower ranks of the English nation were there at the time, who, in the days of the Bishops Finan and Colman, forsaking their native island, retired thither, either for the sake of sacred studies or of a more ascetic life. . . . . The Scots [i.e., the Irish] willingly received them all, and took care to supply them with daily food without cost, as also to furnish them with books for their studies and teaching free of charge."—*Eccl. Hist.* III. 27.

is e Brian fós tug sloinnte: it is not clear in what sense this is meant. The Irish tribes and septs were certainly differentiated long before Brian's time.

táinig aoinbhean . . . agus fáinne óir, etc.: this is the theme of Moore's song, "Rich and rare were the gems she wore."

Pages **176, 177.**

Iarrla Earra-gaoidheal: Archibald, 5th Earl, 1558-1575.

ag gératach: earnestly entreating; *gér atach* = sharp entreaty.

sliocht and *lorg* both mean primarily "track," "trail," then "descendants."

airidhe .i. airidheachd, desert; cf. *feabhus d' airidhe*.

air am bi cumaoin . . . .i. as mó a thoilleas gràdh an fhir a nì an t-saothair. Observe (1) *saothair*, mas. in Irish, fem. in Scottish Gaelic; (2) *dénta*, gen. of *déanadh*, v.n. This construction, which is common in Irish, is exactly the same as our *fear-rannsachaidh nan sgoil*, etc.

ag a thuigsinn cosamhlachd: "at understanding it, viz., the agreeableness"; *a*, "its," with prospective reference to *cosamhlachd*, etc.

méd do chomaoine gráidh imarcaidh oram: "the amount of the obligation you have laid on me to bear you very great love."

neoch: in Mod. G. *nì*; in O.G. *ní* was neuter of *nech*, any one, or, anything; in Mod. G. *nech* = a person;

ni = a thing. With Carswell *neoch* may refer to a person or to a thing, sg. or pl.

ler bh' áil : le·an ro-bh' áil ; Sc. G. le am b' àil.

Page 178.

ina briathraibh iná marsin : *ina* = in his ; *iná* = than.

Page 179.

ag féchain a neithe . . . : " when one considers what is printed in the press, how smartly and how quickly each work (lit. thing) however great, is completed thereby."

Tuathaibh Dé Dhanond : " the tribes of the goddess Danu," the pagan gods of the ancient Gael. Mac Liac, the bard of Brian Boroimhe, who died in 1016, mentions that he was wont to tell the tales of the Sons of Míl and of the Tuatha Dé Danann to his patron Brian. The tales of the Fiann were told in the halls of the Gaelic nobles of Scotland in the first part of the 18th century.

Bishop Carswell's attitude to the Gaelic heroic tales is typical of the Church of the Reformation. The pre-Reformation attitude is illustrated by the work of James MacGregor, Dean of Lismore, d. 1551, who was a great collector of the material despised by Bishop Carswell. It is, indeed, likely that it is the Dean of Lismore, possibly also Donald Munro, High Dean of the Isles, that the Bishop has specially in view.

ar naineolas an drong so, etc., : " our ignorance, we Gael of Alba, as I have mentioned already."

as am briathruibh : *as* = out of, from ; cf. *tha e ag obair as a léinidh*, he is working in his shirt sleeves.

Page 180.

ní rachaind féin a seilbh, etc. : " I would not take upon me to do the work " ; *a*, prep. = i^n = Sc. G. *an*.

is mó iná mh'acfaind : " greater than my means " ; *mo acfuinn*, our *acuinn*, gear.

imarcaidh no easbhuidh: "excess or defect."

acht mura, etc.: "unless indeed there is excess or defect therein according to the standard of diction or propriety laid down for Gaelic by the poets." Here C. uses *mura* for the regular Irish *muna*, "unless."

Page 181.

ní ghébha mé cumairce na buidhne-sin: "I will not cry those folk mercy."

madh áil le Dia .i. ma's áil le Dia gun dèan so maith no tairbhe.

Page 182.

The text of this charter is now largely illegible; a fac-simile appears in *Clan Donald*, I. The lands granted consist of the present farms of Cornabus and Kintraw, and those adjacent to them on the south and west. The name, "Wgasgog" has gone. *Fercos Mac Betha*, probably the writer of the charter, may have belonged to the famous family of physicians of that name, traditionally said to have come in the *sochraid nemhghnáthach* of p. 146.

Mac Domhnaill: Donald, Lord of the Isles, 1386-1423 circ.; *v.* note on p. 147.

én mhairg dég go leth: *go*, formerly *co*, with; *go leith* =with a half. A merkland was about 35 acres.

air chunnrag(h) agus air choinghioll: "on covenant and on condition."

a cás; in case, in the event of.

da mharg agus da fhichit marg: this is at the rate of 10½ merks per cow, or 12s sterling. In the 14th century 9s was a good price for a mart; 12s seems high.

go deiriogh an bheatha .i. gu deireadh an t-saoghail.

do sheasamh agus do chongbháil: "to defend and maintain."

Page 183.

agas ionnas go mbiaidh brígh, etc.: compare the following from an old charter: "et ut hec donacio mea et

predecessorum meorum robur firmitatis obtineat, presentem paginam sigilli mei munimine corroboravi. Hiis testibus," etc. *Register of St. Andrews*, p. 262.

Page 184.

Colum Cille: b. circ. 521 at Gartan, Donegal; d. 597 in Iona, to which he had gone in 563.

Drostan: This is the oldest account of Drostan; see *History of the Celtic Place-Names of Scotland*, p. 317. The legend of the founding of the monastery of Deer was written in the 11th century, and recounts tradition which is probably reliable in its main points.

rogab mac dó galar, etc.: illness following upon the refusal of a request made by a cleric is a common incident; an early example is the story in Adamnan's *Life of Columba*, bk. ii. 34.

dattác .i. *do atach*; cf. *ag gér atach*, p. 177.

Page 186.

forácaib in bréther, etc.: similar formulae are found elsewhere as sanctions to provide against violation of grants to churches, e.g., "ocus gepé tí tairis sein, ro-gatur a dúthaid féin a talmain air 7 rob doraid an sáeghul dó," "and whosoever violates this, may his patrimony on earth be taken from him and may the world be hard for him," Petrie's *Round Towers*, p. 141. "Ocus tucsat uile eter láechu 7 cléirchiu a mbennachtain do cach ríg ná tairgad dar an sáire sein co bráth, ocus tucsat uile a mallachtain do cach rig do roised tairis sein," "and they all, both laymen and clerics, gave their blessing to every king who should not violate this freedom till doom, and they all gave their curse to any king who should violate it" (a grant to Kells), *National MSS. of Ireland*, iii., p. lx. "Quicunque hec abstulerit, Deus sibi hanc vitam et regnum celorum auferat"; confirmation of grant to the church of

Durham in *Register of the Great Seal of Scotland*, A.D. 1367.

Malcoloum mac Cinatha: King Malcolm II., 1005-1034; the hero of Carham in 1018.

Malcolum mac Moilbrigte: d. 1029; called in Irish Annals *rí Alban*.

Malsnecte mac Luloig: d. 1085; called in the Irish Annals *rí Muireb*, king of Moray. His father, Lulach, was killed 1058.

The share (*cuid*) of king, mormær, and toiseach consisted of dues in service, in maintenance, and in kind, to which each of these high officials were entitled from the land. The granting of the share means that the dues would thereafter be paid to the monastery.

Lands "in freedom from mormær and from toiseach" would be free from all dues and exactions, except those due to the king. Compare "dorat Conchobar ua Maelsechlainn Cill Delga co n-a ferund do Dia 7 do Colum Cille go bráth, cen cís cen chobach cen fecht cen shluaged cen choinmed ríg na tóisig fuirri," "Conchobar O'Maelsechlainn gave Cell Delga with its territory and land to God and to Colum Cille till doom, no king or chief having claim to tax or tribute, service on expedition or hosting, or right to refection therefrom" (grant to Kells), *Nat. MSS. of Ireland*, iii. p. lx.

This and the second extract given above are written in the Book of Kells, an ancient copy of the Gospels, which contains records of other grants to the church of Kells.

Under the feudal system the *Mormaer* became *Earl*, and the *Tòiseach* became *Thane*.

Page 188.

in ocmad bliadin rígi Dabid: i.e., 1131-1132.

testibus istis: "these being the witnesses." The Gaelic is a memorandum of a Latin charter. *Nectan* was

the first bishop of Aberdeen; the see was founded about 1125.

Domongart ferléginn: the *fer-léighinn* was the head of the school which was taught in the monastery or in connection with it.

Page 190.

clann Canan: this and clann Morgainn, p. 190, are among the first clans met with in Scottish history. Of Clan Canan nothing more is known. Clan Morgan was long the designation of the Mackays of the Reay country, and it is probable, though perhaps not demonstrable, that there was a close connection between them and the Aberdeenshire Morgans.

Observe carefully to whom the grants are made in each case. The formula varies, and the prominence of Peter in III. is an indication of strong Roman Catholic influence. All grants to churches, and all dedications, are to God in the first instance, though this is not always expressed.

Page 192.

dirationauerunt: supported by arguments made good by proof.

Gregory was bishop of Dunkeld, circ. 1135 to 1169.

Andrew was bishop of Caithness from about 1150.

APPENDIX A.

In modern Gaelic the particle *a* may be—

A. the possessive pronoun 3 sg. mas. or fem.
B. the degraded form of *do*.
C. the degraded form of *de*.
D. the first letter of *an* (preposition).

A. Possessive Pronoun :

(1) With ordinary possessive meaning and backward or retrospective reference. This use is so common that it needs little illustration.

Chuir e *a* làmh air *a* sròin, he put his hand on her nose (p. 55).

Cha robh a h-uile ni g' *a* riar, everything was not to her mind (p. 54).

Bha e 'n *a* chleachdadh, it was in its custom—i.e., it was a custom (p. 111).

Tha e dol air [*a*] ais, he is going back.

Tha e dol air [*a*] aghaidh, he is going on.

Tha i dol air *a* h-ais, she is going back.

(2) As object or "objective genitive" depending on a verbal noun, and with backward or retrospective reference :—

Dh'iarr e oirre *a* leantainn, lit. he asked of her his following—i.e., he asked her to follow him (p. 55).

A' strì ri *a* pògadh, trying to kiss her (p. 55).

Tha an leac r' *a* faicinn, lit. the slab is for its seeing—i.e., the slab is to be seen.

Tha [*a*] fhios agam, lit. I have its knowledge—i.e., I know.

Guidid Cuchulaind dia mathair *a* lécud dochum na macraide, lit. Cuchullin asks of his mother his letting to the lads—i.e., Cuchullin begs his mother to let him go to the lads—(Old Irish).

(3) As object or " objective genitive " depending on a verbal noun, and with forward or prospective reference :—

Cha b' urrainn e *a* ràdh gun do thuit a chrannchur, lit. he was not an authority (for) its saying that, etc.—i.e., he could not say that his lot had fallen (p. 66).

Gu mí-náirech ag *a* rádha nach dlighfedis na prindsadha, lit. shamelessly at its saying that, etc.—i.e., saying shamelessly that princes ought not (p. 178).

ag *a* rádh ris gan cádhus do thabhairt, lit. at its saying to him without reverence to give —i.e., bidding him not to give reverence— (Keating).

faodar *a* chreidsinn nach robh Lot sona, lit. its believing is possible that Lot was not happy —i.e., it may be believed that Lot was not happy (p. 68).

Biodh [*a*] fhios agad gu bheil sin mar sin, lit. let its knowledge be with you, etc.—i.e., know that that is so.

Biodh fios agad gur b' e Raghnall, know that it was Raghnall. Here, if the text is right, the poss. pron. is omitted altogether. In the previous example its presence is indicated by aspiration.

atá *a* fhios agamsa go ndénadh, lit. I have its knowledge that he would do—i.e., I know that he would do.

(4) With prospective reference in certain phrases :—

Cha chuala mi *a* bheag de na bha e ag ràdh.
I heard nothing of what he was saying.
Chan fhaca mi riamh *a* leithid so de dhuine.
I never saw the like of this man.

B. The degraded form of *do*, the verbal particle.

(1) With force of relative pronoun as subject or object ; a very common use.

Na daoine *a* chunnaic mi féin.
Na daoine *do* chonnaic mi féin (p. 152).
The men whom I saw myself.

A' cheud arm *a* chuireadh air chois.
An chét arm *do* cuiredh ar chois (p. 152).
The first army that was set on foot.

Gach duine *a dh'* éireadh leo.
Gach duine *do* éirgheadh leó (p. 153).
Every man who would rise with them.

(2) After various adverbial expressions of time, etc.

Am feadh *a* mhair an cogadh.
Am fedh *do* mhair an cogadh (p. 154).
While the war lasted.

Chan fhada *a* chaidh iad.
Ní fada do chúadar (p. 156).
They had not gone far.

Mar *a* ghabh e tighearnas,
Mar *do* ghabh tighearnas (p. 149).
How he took lordship.

Is 'n a aghaidh *a* bha e.
Is na aghaidh *do* bhí sé (p. 152).

Is motha *a* cheannsaich e.
Is mó *do* cheannsaigh, etc. (p. 145).
He subdued more.

(3) The degraded form of *do*, the preposition, expressing purpose :—

Thainig Clann an Aba chuca a chomhnadh.
Táinic clann an Aba chuca *do* chongnamh (p. 155).
The MacNabs came to them to help.

Chuireadh fir a' Bhràighe air leth *a* dheanamh creachadh.
Do cuiredh fir an Bhraghad ar leth *do* dhénamh creachadh (p. 155).
The Brae Lochaber men were selected to make a plundering expedition.

An uair dh' éirich Cormac *a* thaisteal an fhuinn.
Dar éirigh Cormac *do* thaisteal an fhuinn (p. 159).
When Cormac rose to traverse the land.

Tha e dol *a* Pheirt ; *a dh'* Eirinn ; *a* choimhead.
He is going to Perth ; to Ireland ; to see.

(4) The degraded form of *do* with verbal noun, in the peculiar construction illustrated below. Here *do* with verbal noun is practically equivalent to a true infinitive, and the combination is *preceded* by an object.

Cha ghnàth leis na buill *a* mholadh.
Ni gnàth na buill *do* mholadh (p. 150).
He is not wont to praise the members.

Is furusda dhuit fios [*a*] fhaighinn.
Is furusda dhuit fios *d'* fhaghail (p. 152).
You can easily ascertain.

An déidh coimhcheangal *a* dhèanamh.
Taréis coimhchengal *do* dhénamh (p. 152).
After making a covenant.

Eadar an cath sin *a* thabhairt agus cath eile *a* bhrisdeadh.
Eder an cath sin *do* thabhairt agus cath eile *do* bhrisdeadh (p. 154).
Between fighting that battle and winning another.

A chum cath *a* thabhairt dhoibh.
Do chum catha *do* thabhairt doibh (p. 155).
In order to give them battle.

Thubhairt e ris an leanabh *a* chleith.
Adubhairt ris an leanbh *do* cheilt (p. 161).
He bade him conceal the child.

Thachair e dhomhsa mac an rìgh *a* mharbhadh.
Tarla dhomhsa mac an ríogh *do* mharbhadh (p. 161).
It has befallen me to slay the king's son.

An fhirinn *a* chluinntinn.
An fhirinde *do* chluisdin (p. 179).
To hear the truth.

An t-saothair-sa *a* dhèanamh
An tsaothair-se *do* dhénamh (p. 180).
To perform this task.

Chan 'eil e ag guidhe dioghaltas *a* thabhairt orra.
ní guid dígail *du* thabairt foraib (Milan Glosses, 42a4).
He does not pray that vengeance be taken on them.

(5) In certain phrases :—

a réir for *do* réir, according to, lit. to will.
a ghnáth for *do* ghnáth, continually.
a thaobh for *do* thaobh, as regards.
a chum for *do* chum, towards, in order to.

C. Degraded form of *de*: colloquial, and not often found in good writers :—

Chan 'eil a bheag *a* dhaoine ann (for *de* dhaoine).
There are not any men.

D. (1) The first letter of a preposition *an* "from," found in the adverbs (or adverbial expressions) :

a nall, from over, to this side ; *an* and root seen in *thall*.

a nìos, from below ; *an* and **ìos*, down, seen in *iosal*, *sios*.

a nuas, from above ; *an* and **uas*, up, seen in *uasal*, *suas*.

a null, over, to beyond ; for *nunn*, on analogy of *a nall*.

(2) The first letter of the preposition *an*, "in," "to," found in the expressions :—

a bhàn, down, for *a bhfàn*, i.e., *a nfàn*, into slope, down.

a bhos, on this side, for a *bhfos*, i.e., *a nfos*, in station, at rest.

a mach, outside (motion to), for *an* with accusative, "into," and *magh*, a field.

a muigh, outside (rest), for *an* with dative, "in," and *muigh*, dat. of *magh*.

a nis, now, Ir. *anois*, for *an* and *fois*, rest.

a steach, within (motion), for *in-san-tech*, into the house.

a stigh, within (rest), for *in-san-tigh*, in the house.

APPENDIX B.

ECLIPSIS.

1. Eclipsis is the modification of the initial consonant of a word, as the result of contact with a final *n* of a closely connected preceding word. This final *n* was carried on to the next word by a process comparable to the French *liaison*.

2. The words after which eclipsis occurs are classified for the present purpose as follows :—

(1) The prepositions *i*^{n}, in ; *go*^{n}, with ; *re*^{n}, before ; *iar*^{n}, afterwards ; and the conjunctions *go*^{n}, so that (same as preposition originally) *dá*^{n}, if.

(2) The numerals *seacht*, *ocht*, *naoí*, *deich*.

(3) The accusative singular and genitive plural of the article, and of any noun or adjective.

(4) The possessives *ar*^{n}, our ; *bhur*^{n}, your ; *a*^{n}, their ; the relative *a*^{n} (really the article).

(5) Some nouns originally neuter show eclipsis after the nominative singular. In the old language this was the case with all neuter nouns.

3. If the second word begins with a vowel, the final *n* of the preceding word is written before the vowel, usually with a hyphen—

e.g., *ar n-athair*, our father.

If the second word begins with a consonant, its initial

b	is written	*mb*,	pronounced	*m*
c	,,	*gc* (*cc*),	,,	*g*
d	,,	*nd*,	,,	*n*
f	,,	*bhf*	,,	*v*
g	,,	*ng*,	,,	*ng*
p	,,	*bp*,	,,	*b*
t	,,	*dt* (*tt*)	,,	*d*

Note :—

C = Carswell.
Ch = Macdonald Charter.
D = Book of Deer.
K = Keating.
M = MacVurich.

4. Examples—(1) Prepositions and Conjunctions :—

i^{n} :—*i n-éalódh* (K), in elopement ; *a gcló* (C), in print ; *i gginn* (D), *i gcionn* (K), *a ccionn* (M), at head, to meet ; *i dtaisgidh* (K), in keeping ; *i ngaois* (K), in wisdom ; *a ccruth* (M), in shape ; *a ccomhdhail* (M), in meeting ; *a Ccill Moilridh* (K), in Kilmaree ; *a bhfogus* (M), near ; *i bhfios* (K), in knowledge ; *i bpéin* (K), under penalty.

go^{n} :—*co n-a nasgad* (D), with gift of it ; *go tteo-bhraidh* (Ch.), that he give ; *go bhfacaidh* (K), so that he saw ; *go ttugadh* (M), that he

would give ; *go gceilfeadh* (K), that he would conceal ; *go mbeireadh* (K), that he would bring.

re^{n} :—*re n-a mhnaoi* (K), to his wife ; *re n-a athair*, with his father (M) ; *re n-abarthar* (M), to whom is said, who is styled.

iar^{n} :—*ar n-ég d'athair* (M), after death to his father ; on his father's death ; *ar n-a chlos sin* (K), on hearing that ; *ar gcúl* (C), behind ; *ar dtús*, at first (K) ; *ar ngluasacht* (M), after moving.

dá^{n} :—*dá bfaicind* (C), if I were to see ; *dá gcrioth-nuighdís a airm* (K), if his weapons shook ; *dá mbeirthí air* (K), if he was caught.

(2) Numerals :—*seacht n-airghe* (K), seven herds ; *seacht bhfichid* (K), seven score ; *seacht gcatha* (K), seven battalions ; *ocht n-aoidhche* (M), eight nights.

(3) Acc. sing. and gen. pl. :—*chaillech ndubh* (M), of nuns ; *na dtarbh n-iodhbarta* (K), of the sacrificed bulls ; *air son na mbó cceadna* (Ch.), for the aforesaid cows ; *iar n-ére na glérec* (D), after refusing the clerics ; *d'attac na glérec* (D), to supplicate the clerics ; *na bhfiaghain* (Ch.), of the witnesses.

(4) *ar a ginn* (D), on their head, before them ; *ré n-a dtoruibh*, with their fruits ; *ar n-aineolas* (C), our ignorance ; *a bhfian bhoth*, of their hunting booths.

(5) *lá n-aon*, one day.

Additional examples should be collected from p. 143 onwards.

APPENDIX C.

THE IRISH REGULAR VERB.

The following paradigm of a regular verb is taken from O'Donovan's *Irish Grammar*. The stem of *molaim* is broad. Slender stems, like *ceilim*, I conceal, will, of

course, have their final consonant flanked with slender vowels throughout. Thus, *molamaoid*, we praise ; *ceilimíd*, we conceal ; *molfad*, I shall praise ; *ceilfead*, I shall conceal. Other slight differences need not concern us here.

Appendix C

Molaim, I praise.

		Active Voice.		Passive Voice.	
		Singular	Plural.	Singular.	Plural.
Indicative Mood.	Present.	1 molaim	molamaoid	1 moltar mé	moltar sinn
		2 molair	moltaoi	2 thú	sibh
		3 molaidh sé	molaid	é	iad
	Preter-ite.	1 mholas	mholamar	1 moladh mé	moladh sinn
		2 mholais	mholabhar	etc.	etc.
		3 mhol sé	mholadar		
	Imper-fect.	1 mholainn	mholamaois	1 moltaoi mé	moltaoi sinn
		2 molta	mholtaoi	etc.	etc.
		3 mholadh sé	mholaidís		
	Future.	1 molfad	molfamaoid	1 molfar mé	molfar sinn
		2 molfair	molfaidh	etc.	etc.
		3 molfaidh sé	molfaid		
Imperative.		1	molamaois	1 moltar mé	moltar sinn
		2 mol	molaidh	etc.	etc.
		3 moladh sé	molaidís		
Conditional.		1 mholfainn	mholfamaois	1 mholfaidhe mé	mholfaidhe sinn
		2 mholfá	mholfaidh	etc.	etc.
		3 mholfadh sé	mholfaidís		

IRREGULAR VERBS.

Those parts only are given which occur in the text. It will be noted that certain verbs possess independent forms and dependent forms of the same tense. The question of the origin of these forms could be discussed intelligibly only with reference to the older stages of the language, and is therefore omitted here. It may be said, however, that in most cases the double form arises from a difference of accentuation in compound verbs. Thus in O.Ir. *do* and *berim* accented on the second part give *do.biur*, I give (the dot is put before the accented syllable); accented on the preposition they give *.tabur*, I give; *do* and *gníu* give *do.gníu*, and *.dénim*, I do. Here *do.biur* and *do.gníu* are the independent or absolute forms; *.tabur* and *.dénim* are dependent forms. The dependent form of the verb is used in the imperative mood, and after *ní*, not; *an* and *nach*, interrogative; *go*, that; *cá*, where; *muna*, unless; *dá*, if; and the relative governed by a preposition.

In the case of Scottish Gaelic the stress accent is always on the first syllable of a compound word.

1. beirim, *I bear, bring.*

Active.

Pres. *sg.* 1 bheirim (relat.)
Pret. *sg.* 3 beiris, rug
pl. 3 rugadar
Impft. *sg.* 3 bhearadh
Imperat.
sg. 3 bhearadh

Passive.

Pres. *sg.* 3 beirthear

Verbal Noun.

breith

2. Adeirim, *I say.*

Active.

Pres. *sg.* 3 adeir
pl. 3 adeirid

Pres. depend.
sg. 1 abraim
pl. 1 abramaid
Pret. *sg.* 3 adubhairt
pl. 1 adubhramar
Impft. *sg.* 3 adeireadh

Impft. depend.
sg. 3 abradh

Conditional
sg. 3 adéaradh

Passive.

Pres. depend.
sg. 3 abarthar

3. do bheirim, *I give.*

Active.

Pres. *sg.* 3 do bheir
pl. 3 do bheirid
Pret. *sg.* 1 tugas
2 tugais
3 tug
pl. 1 tugamar
3 tugadar / tugsat
Fut. *sg.* 1 do bhéra mé
Cond. *sg.* 3 teobhraidh

Passive.

Pret. tugadh

Verbal Noun.

tabhairt

4. gabaim, *I take.*

Active.

Pret. *sg.* 1 do ghabhas
2 do ghabhais
3 do ghabh / gabhas, gabhais
pl. 3 gabhadar
Impft. *pl.* 3 do ghabhdaois
Fut. *sg.* 1 gébha
3 gébhas

Pass.

Pret. gabhadh

Verbal Noun.

gabháil

Compounds: togaim or tog-bhaim, I lift.
Pret. *sg.* 3 do thógaibh
fágaim, I leave
Pret. *sg.* 2 do fhágaibh
pl. 3 do fhágsad

5. do.gheibhim, *I find.*

Active.

Pres. *pl.* 3 do gheibhid
Pret. *sg.* 1 fuaras
3 fuair
pl. 3 fuaradar

Verbal Noun.

faghbháil or fagháil

6. do.ghním, *I do.*

Active.

Pres. *sg.* 3 do (gh)ní
Pres. depend.
sg. 1 déinim
Pret. *sg.* 1 do.rinneas
3 do.rinne / do.róine (p. 163)
pl. 3 do.rinneadar
Pret. depend.
sg. 1 dérna or déarna
pl. 3 dérnadar / dénadar
Impft. *sg.* 1 do(gh)níodh
pl. 3 do(gh)nídís
Impft. depend.
sg. 3 déanadh
Fut. depend.
sg. 1 déna mé déan

Passive.

Pres. do(gh)níthear
Pret. do-rinneadh
Pret. depend. déarnadh
Impft. do-(ghn)íthí
Impft. depend déantaoi / dearntaoi

Verbal Noun.
déanamh

7. ad.chím, dochím, *I see.*

Active.

Pres. sg. 1 do chím
Pres. depend.
sg. 2 faice
Pret. sg. 3 { do chondairc / do chonnaic
Pret. depend.
sg. 3 facaidh
Impft. sg. 1 faicind (feicinn)

Passive.

Pret. do condcus (impersonal p. 177)

Verbal Noun.
faicsin

8. do.chluinnim, *I hear.*

Pres. sg. 1 do chluinim

Verbal Noun.
clos ; cluisdin (p. 179)

9. téighim, *I go.*

Pres. sg. 3 téid
Pret. sg. 3 do.chuaidh / do.chaidh (p. 152)
pl. 3 do.chuadar
Pret. depend.
sg. 3 dechaidh
Cond. sg. 1 rachaind
sg. 3 do roicheadh (p. 170)

Verbal Noun.
dol, dul

10. tigim, *I come.*

Pres. sg. 3 tig
Pret. sg. 3 { táinic / tángas (p. 144)
pl. 3 tángatar
Impft. sg. 3 tigeadh
pl. 3 tigdís
Cond. sg. 3 tiocfadh
Imperat.
pl. 2 tigmid

Verbal Noun.
tuidheacht, teacht

11. rigim, *I arrive, reach.*

Pret. sg. 6 ráinig
pl. 3 rángadar

Verbal Noun.
rochtain

Note 1.—In the 3 sing. preterite there appears in addition to the uninflected form (usually with *do*), a form in *-is* e.g., *gabhais* (in MacVurich *gabhas*) and *do ghabh* ; *fiafruighis* and *do fhiafruigh* ; *cuiris* and *do chuir*. Other examples are : *targes* 144 ; *tairges, diúltais, gluaisis* 153 ;

geallais, aontuighis 160; *glacais, tillis, leigis, screadais* 161.

Note 2.—Similarly beside the usual 3 pl. preterite in *-adar* there appears a form in *-sad* (*-sead*), the old 3 pl. ending of s-preterite verbs. Thus, *tugsad* 144; *do leansad* 156; *doronsat* 184; *doratsat* 186, 188. Though Keating uses this form freely, no example happens to occur in the extracts. Carswell does not use it, nor does he use the 3 sing. pret. in *-is*.

AINMEAN DH AOINE IS FHINEACHAN.

Abraham, 65
Achaidh na m-Breac, Tigherna, 155
Adam mac Ferdomnac, 192
Ailean Donn, 22, 23
Ailean nan Sop, 112, 115
Ailin mac Dhomhnaill duibh, 152
Ailin mac Eoin Mhúideordaigh, 150
Aillbhe ingheun Cormaic, 160
Alasdair Carrach, 147
Alasdair mac Aonghuis mhóir, 146
Alasdair mac Colla, 152 seqq.
Alasdair mac Domhnaill, 146, 149
Alasdair, ri, 145
Algune mac Arcill, 188
Amhlamh Dearg, 146
Amhlamh Dubh, 146
Amhlamh mac Gothfraigh, 146
Andreas, ep. de Catness, 192
Anna inghen Ruadhraidh mic Ailin, 147
Aonghus mac Alasdair mic Dhomhnaill, 152, 156
Aonghus mac Eoin, 147
Aonghus mór mac Domhnaill, 146
Aonghus na Connluighe, 146
Aonghus óg mac Aonghuis mhóir 146
Aonghus óg mac Eoin a h-Ile, 149, 150
Aontrom, Iarla, 155
Armuinn Innsi Gall, 149

Bàal, 49
Balliolaich, 146
Beathóg inghen Shomhuirle, 145
Beaton, Iain, 112
Bede Cruthnec, 184 (Bede the Pict)
Beil, 169
Bevis of Hampton, 164
Bocannain, Sir Seórus, 150
Bocanan, Dughall, 6
Boetius, Hector, 166
Brain, Capdin, 157
Bran, 41
Braoisich, 146
Brian Bhiocaire Mac Aoidh, 182
Brian mac Cinnéididh, 174 (Brian Boroimhe)
Brígh, 38
Brocein, 190, 192
Brus, Raibeart, 112
Buicead, 158

Caimbeul, Iain F., 77
Cainnech mac meic Dobarcon, 186
Cairbre Lithfeachair, 158
Calum Cille, 26, 31, 34, 38, 148, 184, 186, 188
Calum, Righ, 35
Camshroin, O'Birinn, 100
Caoilte, 16
Caointighearn, 38
Carsuel, Seon, 176
Cathal mac Morcunt, 186
Céitinn, Seathrun, 158
Chàradail, Tighearna, 157
Cinneadh mhic Dhomhnaill, 150
Clann a' Bhàird, 134
Clann Alasdair, 146
Clann an Aba, 155
Clann an Ghoill, 145
Clann Canan, 188
Clann Chamshroin, 152
Clann Coinnigh, 152
Clann Domhnaill, 134, 156
Clann Domhnaill Aondruim, 182
Clann Domhnaill an Fhraoich, 147
Clann Domhnaill Renna, 146

Clann Donnchaidh, 146, 154
Clann Eaainn Ghlinne Comhann, 147
Clann Eoin Aird na Murchann, 146
Clann Fhionnlaigh, 154 (the Farquharsons)
Clann Ghriogair, 155
Clann Mhic Dhuibhne, 156
Clann Mhuirigh, 134, 154
Clann Morgainn, 152, 190
Clann Raghnaill, 132, 156
Cann t-Sithigh, 146
Clann Uisnech, 42
Coireall, 17
Colban, mormaer Buchan, 190
Comgeall, mac Eda, 186
Comgell, 188
Comgell mac Caennaig, 190
Conn bhuidhe Ui Cathan, 147
Cook, Captain, 108
Cormac abb Turbruaid, 190, 192

Dabid, rí, 188, 192
Deirdre, Deardail, 42
Diarmad, 17, 40, 164
Domangart, 188
Domhnall a h-Ile, 148, 149
Domhnall a h-Ile mac Eoin, 147, 148
Domhnall an t-Sróim, 151 (of Glengarry)
Domhnall Ballach, 99
Domhnall Gorm, Sir, 151, 153 (of Slate)
Domhnall Dúabháil Mac Aodha, 152
Domhnall mac Eoin Mhúideordaigh, 156
Domhnall mac Gíric, 186
Domhnall mac Rúadri, 186
Domhnall mac meic Dubbacín, 186
Domhnall mac Raghnaill, 146
Domhnall óg mac Domhnaill mic Fhionnlaigh, 154 (of Braemar)
Doncadus comes de Fíb, 192
Donchad mac mec Bead mec Hídid, 188
Donnachac mac Sithig, 190 (i.e., Duncan Shaw)
Donnan, 38, 39
Donnchadh Bàn, 51
Drostan mac Cosgreg, 184 seqq.
Dubhghall mac Shomhuirle, 145, 146
Dubni mac Mal-colaim, 188
Dunlaing mac Eanna Niadh, 158

Eachunn mór Dhubhaird, 115
Ealasaid Caimbeul, 115
Echdhuinn mac Gille Eoin, 147
Eithne Ollamhdha, 158
Eochaidh mac Eirc, 170
Eoghan mac Eoin mic Ailin, 152
Eoghan óg mac Andra, 154
Eoin a h-Ile mac Alasdair, 149
Eoin garbh mac Gille Choluim, 151
Eoin macAonghuis mhóir, 146
Eoin mac Aonghuis óig, 147
Eoin mac Ruaraidh mhóir mhic Leoid, 151
Eoin Múideordach mac Alasdair, 150
Eoin Múideordach mac Dhomhnaill, 151, 155
Eoin óg an Fhraoich, 147
Eónan, 38 (Adamnan)
Ete ingen Gillemichel, 188
Eua ingen Garnait, 190

Faolan, 38
Fear Threisinis, 116
Feradac mac Malbricin, 188
Fiann, 136, 164 seqq.
Fionn mac Cumhaill, 16, 17, 18, 39, 41, 160, 164 seqq., 179
Fionnghall, 146, 148, &c.
Fionn Lochlann, 144
Fir Bolg, 170
Fir Innsi Gall, 148
Fitheal, 161
Flaithrí, 161

Gall mac Sgillin, 145
Garaidh mac Morna, 164
Gartnait, mac Cannech, 188

Ggillebrite comes d' Engus, 192
Ghgillecomded mac Aed, 192
Gille-Bride, 143
Gillecalline sacart, 188
Gillecolaim mac Muredig, 188
Gillecrist mac Cormaic, 188
Gillecrist mac Finguni, 188
Gille esbuig Caoch, 151
Gille esbuig mac Ghille esbuig, 157
Gille esbuig Ua nDuibhne, 176
Gillendrias mac Matni, 192
Gille Deacair, 164
Gillipetair mac Donnchaid, 190
Gothfraigh mac Eoin, 147
Grainne inghean Cormaic, 160, 164
Gregorius ep. de Duncallden, 192
Gruagach nan Cumha, 81
Guirmean, 38

Huon of Burdex, 164

Iain óg Ile, 18
Inghen MhicCailín, 149
Iudas, 31

Jack, 53
Jessie, 46-50

Kirk, *Raibeart*, 141

Lachunn Catanach, 115
Lachlann mac Ghille Eoin, Sir, 151, 156
Lachlann mac Eoin bhailbh mic Fhionghuine, 151
Leslí, Alasdair, 152
Leot ab Brecini, 188
Livisdon, Marghred, 149 (*v.* note)
Lochlann mac Gille Eoin, 147
Lochlannaich, 173, &c.
Lot, 66
Lughaidh Lámhfhada, 170

Mac a' Phearsain, 132
Mac Alpainn, Coinneach, 34
Mac an Earraidh Uaine, 80
Mac Bheathain, Alasdair, 34, 185
Mac Cailin, 117, 149-157
Mac Cobroig, 186, 188
Mac Codrum, Iain, 39, 134
Mac Cuinn, Ailean, 141
Mac Cuinn, Edhmund, 138
Mac Cuinn, Seumas, 138
MacDomhnaill, 148, 149, 182
MacDhomhnaill, Aonghus, 112
MacDhomhnaill, Alasdair, 138
MacDhomhnaill, Domhnall, 141
MacDhomhnaill, Eoghan, 138, 141
MacDhomhnaill, Huisdean, 132
MacDhomnaill, Raonull, 140
Mac Dorcha mac Doilleir, 91
Mac Eacharna, Domhnall, 42
Mac Fhionghain, an t-Aba, 113
Mac Fhionghain, Domhnall, 1, 120
Mac Fhionghain, Lachlann, 112
Mac Gille Eoin, Alasdair, 141
Mac Gille-bhràth, Iain, 77
Mac Ghille Eathain Dhubhaird, 112
Mac Gille Eathain, Eachann, 77
Mac Griogair, Alasdair, 8
Mac Guaire Ulbha, 112
Mac 'Ille Eoin, Caiptein Iain, 138
Mac 'Ille Riabhaich, 134
Mac Iomhair na Pinnginge móire, 157
Mac Lachlainn Tómas, 175
Mac Laomuinn, Domhnall, 58
MacLeoid, 134
MacLeoid, Coinneach, 14, 77
Mac Leoid Dhùn Bheagain, 113
MacLeoid, Tormod, 99, 131
Mac Mhaighistir Alasdair, Alasdair, 6, 7, 14, 140
Mac Mhuirich, Lachlann, 132, 139
Mac Mhuirich, Seumas, 39, 132, 140
Mac mic Ailein, 134
Mac Neacail, Alasdair, 141
Mac Neacail, Pàdraig, 139
Mac Néill Bharraigh, 116
Mac Néill, Ruairidh, 138
Mac Ruairidh, Donnachadh, 134
Mac Shimigh, 150

Mac Ui Chairbre, 150
Macaibh Mileadh, 179
Mághnus mac a' Ghille Dhuibh Ui Cháthain, 156, 157
Maire inghen Eoin mic Aonghuis óig, 147
Maire inghen Iarla Rois, 149
Malbrigte mac Chathail, 186
Malcoloum mac Cinatha, 186
Malcoluim mac Molíní, 188
Malcolum mac Culeon, 186
Malcolum mac Moilbrigte, 186
Máldub, 186
Malechin, 188, 190
Maledonni mac meic Bead, 188
Malgirc mac Tralin, 188
Malmori d' Athotla, 192
Malpetir mac Domnaill, 188
Malsnecte mac Luloig, 186
Maoilgheann draoi, 163
Maol-rubha, 38
Marghred inghen Roibert Sdiubhart, 147
Matadin brithem, 188
Matain mac Caerill, 186
Mathi Buchan, 190
Mic Matni, 190, 192
Mo Laise, 145
Mo Luag, 38
Morbhair Meghrath, 152
Morgunn mac Donnchid, 190
Moridac mac Morcunn, 186
Muntrós, Iarla, 154 seqq.
Muileartach Bhuidhe, 16, 17, 18
Murchadh-a-Ghuinn, 112
Murchadh, Diúc, 149
Murchadh gearr Locha buidhe, 119
Murchadh mac Ghille Eoin, 151

Nectan, escob Abberdeon, 188
Niall an Chaisléin, 151
Niall mór mac Mhuirich, 134
Nic Dhomhnaill, Anna, 111

Odhran, 146, 148, &c.
Oglabi, Morbhair, 156
Oglabi, Sir Tómos, 156, 157
Oisean, 18, 41, 132 seqq.
an t-Ollamh Muileach, 112
an t-Ollamh Sasunnach, 114
Oscar, 17, 41

Peadair, 68, 170, 189, 190
Pilat, 31
Pilip, abstol, 169
Pìobaire Hamelin, 55
Provisd Chilli Munna, 157

Raghnall mac Eoin, 147, 148
Raghnall mac Gothfraigh, 146
Raghnall mac Shomhuirle, 145, 147
Raghnall óg mac Alasdair mic Alasdair, 156
Raghnall óg mac Raghnaill Arannaigh, 151, 152
Ridire Chlaidhimh, 80 seqq.
Ridire Chuirn, 80 seqq.
Ridire na Gréine, 164
Righ an Domhain Mhóir, 136
Robersdonaigh, 146 (Clann Donnchaidh)
Ruadri mormar Marr, 188
Ruairidh mór mac Leoid, 138

Samson, ep. de Brechin, 192
Sdiubhart, Roibert, rí Alban, 147
Sdiubhardaigh Afall, 154
Séamus, abstol, 169
Sémus, an céd rí, 149, 151
Semus mac Dhomhnaill, Sir, 153
Sémus mac Shomhuirle, Colonel, 152, 156
Seórus donn mac Choinnigh óig, 152
Sérlus, an céd rí, 151
Sgàthach, 42
Síl Leoid, 138
Sliochd a' Chlaidhimh Iarainn, 117
Somhuirle, 143
Stiùbhart, Alasdair, Iarla Mharr, 99
Stiùbhart, Domhnall, Iarla Chataibh, 99
Stiùbhartach, 7

Taillte, 170
Tasman, 108
Tighearna an Bharr-bhric, 157
Tighearna Chola, 118
Tómas, 46-53
Tuatha Dé Dhanond, 179
Tuathal Teachtmhor, 169
Turgesius, 173

Uachdaran na Ròimhe, 136
Ui Fiachrach, 164
Ui Sheachnasaigh, 164

AINMEAN AITEAN.

Abhainn Bran, R. Bran, 41; "Raven-stream," in Ross; the Perthshire Braan is in G. *Breamhainn*=**Bremonā,* Gr. *bremo,* I roar

Abberdeon, 188 (gen.), 192

Abbordobhor, 184, Aberdour

Abhainn Fhada, 150, R. Add in North Kintyre

Abhann Glaschú, 147, the R. Clyde

Acchad Madchor, 188, Auchmachar

Achad Toche Temni 186, for *toche* cf. Tochie-neal

Achadh nan Allt, 41; Achanalt, "Field of Burns," in Ross; *allt* in place-names is often found in the older meaning of "height," "precipice," and is still so used in the common speech of Jura

Achadh nam Bàrd, 134, "the Poets' Field, in Trotternish

Achadh nam Breac, 155, in Argyll

Aird-gobhar, 144, Ardgour, "Height of Goats"

Aird Tóirinis, 148, Ardtornish; Norse, probably *Thóru-nes,* Thōra's cape. *Thóri,* the man's name, would give *Thóris-nes. Aird,* cape, was added when the meaning of *nes* had ceased to be felt

Airigh nan Cruithneach, 36, "the Picts' Shieling"

Alba, 28, Scotland; *na h-Alba,* 33; *Alban,* 190; *na h-Albann,* 20; d. *Albainn,* 27

Aldin Alenn, 190

Allt a' Bhonnaich, 112; Bannockburn

Allt an t-Siúcair, 14

Alt na Sionnach, 150, in Kintyre: "Foxes' Burn"

Alteri, 186, Altrie, based on *alt,* a height

Apuinn, 155; Appin of Dull, or, Appin of Menzies, near Aberfeldy

Arasaig, 150; O.N. *ár-óss-vík,* river-mouth bay

Arcaibh, 144, Orkney; in Latin *Orcades* (Pliny, d. A.D. 79); E. Irish *Insi Orc.* Another group is called *Insi Cat.* Both probably tribal names.

Bàideanach, 76, 140, Badenoch; from *bàidh,* drown, with reference to the swampy meadows and floods of Spey. The district comprises the parishes of Laggan, Kingussie, Insh, and Alvie. Not inflected

Baile Bhicare, 183

Baile Hac, 153; Ballyhack, in Wexford. Properly *Baile Shac*

Baile Neaghtoin, 183, "Nectan's Stead"

Baile-phùir, 34, Pitfour

Baile Ràill, 141 (i.e. Raghnaill), Balranald in N. Uist

Baile-uain, 75; "Green-stead," a little to the west of the Manse of Blair Atholl

Ball domin, 188

Banb, 192, Banff; cf. Bamff in Perthshire, Banff in Kincardine; Loch and Allt Bainbhidh, Blair-Atholl; Banavie, Fort-William; Loch and Allt Bainbhidh, Lairg; all based on *banbh,* pig

Bann, 153, R. Bann, between Antrim and Londonderry; gen. na Banna

Barraidh, 30, 138, Barra, "St. Barr's isle"

am Barr-breac, 157, in Argyll

Beinn-bhaoghla, 141, Benbecula

Beinn Dòrain, 15, better B. Dobhrain; *dobhran*, a streamlet; a wet place, from *dobhar*, water

a' Bheinn Fhada, 40, Ben Attow, "the long hill"

Beinn Ghuilbinn, 40, "beaked hill"

Beinn Laghail, 40, Ben Loyal; probably O.N. *laga-völlr*, lawfield, from the proximity of a meeting-place for justice

Beinn Lidi, 108, Ben Ledi; near Callander; meaning unknown

Beinn Nimheis, 108, Ben Nevis; primarily the name of the stream *Abhainn Nimheis* through *Gleann Nimheis*, at the foot of the mountain. So *Beinn Labhar*, Ben Lawers, is called after the stream *Allt Labhar*. *Nimheis* is a goddess name, as are most of our ancient river names.

Bélleith, 147, not identified

Bhàlaigh, 138, Vallay, off N. Uist; O.N. *vadhla-ey*, from the gen. pl. of *vadhill*, a shallow water

Bialaid, 76; from *beul*, *bial* with suffix *-(a)id*, "Mouthplace"; O.Ir. *bélat*, a pass, cross-roads.

Bidbin, 186, Biffie

Blàr Athaill, 58, Blair Atholl; Athfoithle, *Ir. Annals*; Athotla, *B. of Deer*; = *ath*, denoting repetition, and *Fodla*, one of the names of Ireland; meaning "New Ireland," a name given by the early settlers from Ireland. Similarly, near Glastonbury, in Somerset, where there was an early Irish settlement, there is a place Bickery, mentioned in old documents as "Bekeria, which is called Parva Hibernia," i.e., *Bec Eriu*

Blàr Léine, 150, Moor of Léine; from *liana*, a wet plain

Boraraigh, 138, Boreray, off N. Uist; O.N. *borgar-ey*, "Fortisle"

Both-chuidir, 141, Balquhidder; also *Both-phuidir;* a Balquhidder man is *Puidreach*; compare *Parbh*, *Carbh*

Braid Albann, 43, Breadalbane, "upper part of Alba"; *bràghaid*, old locative of *bràighe*, upper part; Alba is here used in the restricted sense of Scotland between the Forth and the Grampians, and round to Spey. See Skene, *Celtic Scotland*, I., p. 2, etc. Alba originally applied to the whole of Great Britain, and continued to be so used in Gaelic up to the 10th century. The usage is still maintained in the expression "perfidious Albion"

Bràigh Mharr, 154, Braemar; Mar is divided into *Bràigh Mharr*, *Crò Mharr*, *Mig Mharr*; see *Celt. Rev.*, vii., 365

Brecini, 188 (gen.), Brechin, 192

Briagach, 100, 102; a place in Glenroy, beside a burn called *Allt na Briagaich*, about a mile beyond Achmaddy, and close to the public road

Bruar, 76; between Blair Atholl and Struan; primarily the stream Bruar. The ending *-ar* appears in *Nabhar*, the Naver; Tamar; proto-Celtic *-aros*

Buchan, 184, 190

Buille Chlaidheimh Fhinn, 41, "Fionn's Sword stroke, in Decies, S. of Ireland

Buille Chlaidheimh Osgair, 41, "Oscar's Sword stroke," in Decies.

Buillean Osgair, 41, "Oscar's Blows," Lochbroom

Càirinis, 145, in Uist; = O.N. *Kára-nes*, "Kari's Cape"

Caislén tirim, 148, a Clanranald stronghold on a rock in Loch Moidart

Caisteal Bhuirgh, 139; Borve Castle; O.N. *borgr*, fort

Caistealan nam Fiann, 40, "Castles of the Fianna"

Camas nam Mairtireach, 110; the Martyrs' Bay, Iona

Canaidh, 24, Canna; O.N. *Kann-ey*, Can-isle, with reference to the great can-shaped rock on the north side of the entrance to the harbour

na Caoil Bhódach, 119; the Kyles of Bute

Caolas Odair, C. Odrum, 20

an Caol Canach, 30, Sound of Canna

Caol Mhuile, 153, Sound of Mull

Caol Muile, 29, Sound of Mull; Malaeus, Ptol.; Malea insula, Adam. (*Malea*, adj. = Muileach)

Caol Reithe, 153, Kylerea; traditionally said to be from Reithe, one of the Fiann, who was drowned in it

Caolas Diùrach, 55, Sound of Jura

Caolghleann Ghlinn Amann, 41, the Sma' Glen; between Crieff and Glen Almond. Amann = **Ambonā*; cf. Gaulish *inter ambes* = inter rivos (Endlicher's Glossary); Lat. *imber*, Gr. *ombros*

Càradal, 157, in Argyll; "Kari's Dale"

Cataibh, 36, Sutherland; d. pl. of *Cat*; *i Cataib*, among the Cats, i.e., the tribe who in early times inhabited N.E. Scotland, whence Caith-ness. *O crích Cat co Foirciu*, from the bounds of the Cats to Forth (?) i.e., from the Pentland Firth to Forth. The people of Sutherland are still *Cataich*; the Earl of Sutherland was *Moirear Chat*; Kyle of Sutherland, *an caol Catach*; *Bràigh Chat*, near Lairg; *Dìthreabh Chat*, in the centre of the county. Cf. *Gallaibh, Arcaibh, culaibh*

Catness, 192, Caithness

Ceann Loch Gilb, 54, Lochgilphead; probably from *gilb*, a chisel, with reference to shape

Ceanannus, 159, Kells in Meath

Ceann na Coille, 76, Woodend; to the east of the Manse of Blair Atholl. The name often appears Anglicised as Kinkell

a' Chomraich, 36, f., Applecross; "the sanctuary," viz., of Malruba, in full *Comraich Ma-Ruibhe*. Here was a girth or refuge, marked out by stone crosses. The other great sanctuary or girth in the North was *Baile Dhubhthaich*, Tain, which was similarly marked

Cill Chaointighearn, 38; Kentighearna's Church, on the south side of Loch Duich. Kentigerna and Comgan were children of Ceallach Cualann, a prince of Leinster, who died 715. They had to flee from Ireland, with Kentigerna's son Faolan (Fillan), and came to Lochalsh, in which district are dedications to all three

Cill Charmaig, 117 ; St. Cormac's Church, in Knapdale

Cill Chuimin, 147, " St. Cumin's Church," now Fort Augustus

Cill Dálua, 174, Killaloe in Co. Clare ; Church of thy Saint Lua (*do*, thy, is the honorific prefix, sometimes used instead of the common *mo*, my)

Cill Donnain, 148, 150, Kil donan in Eigg : " St. Donan's Cell or Church." " Combustio Donnain Ega cum LII martiribus " is recorded for 617

Cill Fhaolain, 38, Kilillan in Kintail. See Cill Chaointighearn

Cill-fhinn, 41, Killin ; " at white church " ; but there are indications of a saint called Fionn, in which case the spelling would be *Cill Fhinn*, meaning (St.) Fionn's Church. There are four Killins — (1) at Garve, Ross-shire ; (2) about five miles from Whitebridge, Stratherrick ; (3) at west end of Loch Tay ; (4) on Loch Freuchie, near Amulree.

Cill-fhinn 's Cill-duinn 's
Cill Donnain :
Na trì cilltean as sine an
Albainn

Cill Mhartainn, 155, 176, Kilmartin, Glassary, Argyll

Cill Mhoire, 8, 134, " Mary's Church," in Trotternish

Cill Mhunna, 157 ; Kilmun, Inveraray ; Church of St. Munn

Cill mo Chalmaig, 38 : Kilmachalmag in Strathkyle, Ross ; the saint's name was *Colum*, with diminutive ending *Colmóc* our Calmag ; *mo*, my, is the prefix of endearment and of honour, often found before the names of saints. Sometimes *do*, thy, is used, e.g., *Cladh Da-Bhì*, graveyard of (thy) St. Bee, near Killin, Perthshire. There were many Colmans.

Cill Pheadair, 132 ; St. Peter's Church, in South Uist

Cinn-chàrdain, 34, Kincardine ; "Wood-end" ; connected with Welsh *cardden*, copse

Cinn-droma, 101, Kildrummy ; " Head of the Ridge "

Cinn-tìre, 145, Kintyre ; " ad Caput Regionis pergens," Adamnan, *Vit. Col.*, p. 131

Cinn t-Sàile Mhic Coinnich, 40, Kintail in Ross, as opposed to *Cinn t-Sàile Mhic Aoidh*, Tongue, Sutherland

Cion-trágha, 183, Kintraw, " Beach head "

Clach nam Breatan, 37, " Stone of the Britons," i.e., of the Strath-Clyde Britons ; on the west side of Glen Falloch ; it stands at an angle of 35 degs.

Clachan na Tràghad, 19, Stone Church of the beach

Cladh nan Druineach, 111 ; the burial place of the artificers, *i.e.*, most likely, embroideresses. This is the regular meaning of *druineach* in Irish literature. Columba, says tradition, had a chief *druineach* for shaping and sewing garments for himself and his disciples.—O'Curry, *Manners, and Customs*, III. 123. The nunnery established circ. 1200 would doubtless have its school of needlework

Cladh mo Bhrìgh, 38 ; St. Bree's graveyard ; about two miles east of Dingwall, between the road and the sea

Cladh Churadain, 38 ; near Assynt, Novar. Curidan was

connected with the monastery of Rosemarkie. He was one of the signatories to *Cain Adamnain*, the "Law of Adamnan" (prohibiting the use of women as combatants in warfare), promulgated in 697

Cluainidh, 77, Cluny; in Badenoch; from *cluain*, a meadow, with extension

Cnapadal, 117; Knapdale; O.N. *knappa-dalr*, knob-dale; cf. *Dail Teamhair*, Glencasley, Sutherland

Cnoc Leothaid, 97; "Hill of Breadth," a broad-seated hill

Cnóidebhart, 151, Knoydart; "Knut's fjord or firth"

Coire Bhreacain, 42; "in undosis Charybdis Brecani aestibus"; in the rolling tides of Brecan's whirlpool; now applied to the gulf between Jura and Scarba, which at certain states of the tide is very formidable. In Adamnan's time, says Dr. Reeves, this *Coire Bhreacain* [referred to by Adamnan] was near the Irish coast. There may have been two places so called. In any case, John of Fordun (*c.* 1390), writing of Scarba, says: "iuxta quam gurges oceani decurrit fortissima, *Core-brekane*," "near which rushes down the mighty whirlpool of Corryvreckan."

—*Scotichronicron*, II. 10.

Coire na Féinne, 40: "Corry of the Fiann"

Cola, 147, Isle of Coll; in Adamnan's *Life of Columba*, Colosus

Colbhasa, 1, Colonsay; in Bk. of Clanranald, *Colbhannsaigh*; the *bh* is reflected in the present pronunciation; Norse; "Kolbeinn's Isle"

Comhall, 118; Cowal, traditionally connected with Comhghall, grandson of Fergus Mór, who, with his brothers, Loarn and Angus, took Dalriada circ. 500 A.D. Cf. *Angus*

an Conghail Ladharnach, 155, Connel, Loch Etive; from *conghail*, a conflict, strife; see *Celt. Rev.* vii., 77

Connacht, 146, Connaught; *dat.* Connachtaibh; primarily a tribal name

Cornubus, 183; "Corn-stead." The latter part is the reduced form of O.N. *bólstadhr* (in the unaccented part of the compound). It is the regular form in Islay, whence the saying—"Tha ceithir busachan fichead an Ile"

Cracobus, 183, probably "Crow-stead" O.N. *kràka*, a crow

Croit Eónain, 38, Adamnan's Croft, in Glen Falloch

Croit Ghuirmein, 38 St. Gorman's Croft, in Glen-Urquhart

Cromghleann, 39, "Bent glen," traditionally applied to Glen Lyon

Cuach, 153, R. Cuach, in Inverness-shire

an Cuan Siar, 30, the Western Sea, Atlantic

Cúigeadh Ulad, 170; the province of Ulster

Dabhach mo Luaig, 38, Dochmaluag, "St. Mo-Luag's davach," Strathpeffer. Mo-Luag was a contemporary of Columba. He was Abbot of Lismore and died in 592.

Dail-na-Spideil, 76, Dalnaspidal, "Dale of the Hostel"; when travelling was all by road, in coach or on foot, "spittals,"

or small hostels, were placed where they were likely to be most needed. Dalnaspidal was a recognised stage on the road between Perth and Inverness, but no doubt the Spittal existed long before the road was made under General Wade

Diùra, 42, 58, Jura; O.N. *dyr-ey*, deer isle; so *Diùranis*, Durinish, Durness, Deer-cape

Drìomasdail, 139; in S. Uist

Druim nam Fuath, 41; "the Spectres' Ridge," Lochcarron

Drumainn, 41, Drummond; locative of *druim*, ridge; a common name

Dubhaird, 147; Duart; "Black Cape"

Dubuci, 190

Dùn Bheagain, 113; Dunvegan; fort of Beagan, a man's name

Dùn Breatan, 144, Dumbarton, "Fort of the Britons," *i.e.*, the Welsh of Strathclyde. So called by the Gael; the Britons called it *Alt Clut*, Rock of Clyde

Dunicallenn, 188 gen.), *Duncallden*, 192; Dunkeld; "Fort of the Caledonians"; so Schie-challion, Hill of the Caledonians

Dùn Sgàthaich, 42; in Sleat, Skye. Here Cuchullin got part of his training from Sgàthach, a female warrior or Amazon

Dùnan Diarmaid, 40; the remains of a circular building near the Manse of Kintail

Ealasaid a' Chuain, 38; Ailsa Craig; also *Creag Ealasaid*; but also *Alusa* and *Creag Alusan*; in Irish, *Carraig Alastair*, Ir. Text Soc., Vol. XII., pp. 90, 96

na h-Earadh, 22, Harris; a difficult name; *na h-Earadh* is indeclinable; there are also *na h-Earadh* in Rum and in Islay

Earra-ghàidheal, 36, Argyll; of old, *Oiriv Gàidheal*, coastland of the Gael, as opposed to the Picts, who were in the north and east

Eilean Eige, 14, Isle of Eigg; "Egea insula," Adam. (*Egea* adj.); E.Ir. g. Aego, Ego; "Donnan ega huare," Donnan of cold Eigg; a gloss has "Ega nomen fontis," Ega is the name of a well.

Eilean na Duibhre, 30

Eilean nam Fear Fial Fionn, 30

Eilean na Fiacais, 30

Eileana-sgeòil, 28, etc., Isles of Story

Eilean Sgitheanach, 8, Isle of Skye; *Sgitheanach*, adj., from *Sgìth*, Skye; Ptol. *Skētis*; Adam. insula *Scia* (Scia is adj.); E.Ir. gen. *Scéth*, *Scith*, *Sgithi*; dat. *Scii*, *Sci*; O.N. *Skíð*; from root of *sgiath*, wing; Lat. *scindo*, with reference to its shape

Eilean Sorcha, 30; *rìoghachd na Sorcha* often occurs in the tales. It is traditionally connected with Ardnamurchan. *Sorcha*, brightness; opposed to *dorcha*

Eilean Uaine, 30

Eilean Uisneachan, 42; a tiny islet on the N. side of Loch Etive, at *Caitirle*, about four miles above Bunawe

ind Elerc, 186, Elrick; the Elrick was a defile, natural or artificial, in which deer were caught. O.Ir. *erelc*, an ambush

Engus, 192, Angus; now *Machair Aonghais*

Etdanin, 186

Féith na Sgathaich, 100 ; " bog-channel of the brushwood "
Fíb, 192, Fife ; *Fìobh*
Fionnairigh, 41 ; " white shieling "
Fionnghleann, 41 ; " white glen "
Fionnalt, 41 ; " white burn "
Furene, 186 ; now Pitfour

Gàidhealtachd, 1, 34, Gaeldom, the Highlands
Gallaibh, 35, 36, Caithness ; (among the) foreigners, i.e., the Norse ; cf. *Cataibh*, *Arcaibh*, Orkney ; *cùlaibh*
a' Ghalldachd, 118 ; the Lowlands ; from *gallda*
Gearra-sheilich, 141, "Willow-field "
Geneua, 180, Geneva
Giogha, 117 ; in the Hakon Saga *Gudhey*, good isle
Glaschu, 4, Glasgow ; " green hollow."
Glasradh, 155, Glassary, Argyll ; " green place "
Gleann Astol, 183
Gleann Comhann, 147, Glencoe ; *Comhann* is the name of the river
Gleann dà Ruail, 40 ; Glendaruel ; older *Gleann dà Ruadh*, " Glen of two reds "
Gleann-garadh, 151, Glengarry ; *Garadh* is the name of the river, as in Gleann-garadh, Perthshire
Gleann-garthan, 8, Glengairn
Gleann-garasdail, 42 ; in Jura
Gleann Lic, 40 ; in Kintail
Gleann Lìobhunn, 39, 40, 42, Glen Lyon ; " Glen of the river Lyon "
Gleann Ruaidh, 100, Glenroy ; *Ruaidh* is the name of the river. In Pictish usage, the river gives its name (1) to the lake (if any) from which it issues, (2) to the glen or strath through which it flows, (3) to the spot where it enters the sea or another river. In Irish and purely Gaelic usage the river does not necessarily do any of these things
Gleann Sìthe, 40 Glen Shee ; from *sìth*, better *sìdh*, a fairy hill
Graftol, 183
Grianaig, 3, Greenock ; prob. " sunny spot " ; cf. *grianan*. There is a Greenock near Callander, in G. Grianaig
Grianan Deardail, 42, Deirdre's sunny seat ; so tradition ; but *deardail* also means storm, din, and as the *grianan* is usually the sharp top of a hill, which the sun strikes first and leaves last, the meaning may be " sunny place of storm "
Grìminis, 138, 141 ; probably O.N. *Grímu-nes*, from the woman's name *Gríma*, or the common noun *gríma*, hood, mask, figurehead of a ship

Haisgeir, 20 ; O.N. *haf-sker*, deep-sea skerry
Héisger, 20 ; older *Helsker* ; fr. O.N. *hellu-sker*, flat-stone skerry. *Hel*(*jar*)*sker*, Hell skerry, is perhaps also possible. The influence of *l* or *ll* remains in the lingering, drawn-out pronunciation of the first syllable, as in *soi*(*ll*)*se*, *boi*(*ll*)*sgeadh*, *Goi*(*ll*)-*sbidh*, Golspie
Hogmór, 150 ; Howmore ; O.N. *haugr*, a burial mound, with *mór*, big, to distinguish it from Howbeg. O.N. *au* regularly becomes *ō* in Gaelic
Helain, 190, Ellon
Hoster, 141 (for Hòsta, *o* nasal), ? O.N. *Hǫgna-staðhr*, Hogni's stead

I, Iona, 26, 145; "Ioua insula," Adam. (*Ioua* adj.); Hy, Híí, Bede, *c.* 730; E.Ir. *n.* Hí; I Columbae Cille combusta est; genitive Ia, Ie; dative Híí, Hí. "Iona" has arisen from a mistaken reading of "Ioua" by Hector Boece. So "Hebrides" is a mistake for "Hebudae." These are "ghost-names"

Ile (*i*), Islay; Ilea insula (Adamnan); meaning obscure

Inbhir-fairgeag, 42, Inverfarigaig; "Mouth of Farigaig," the stream through *Srathfhairgeag*, Stratherrick.

Inbher Feothfaramh (rightly *Inbhir Pheofharan*), 146, Dingwall. "Peffer mouth"

Inbher Lòchaidh, 155: Inverlochy, "Mouth of Lochy." Adamnan (*Vit. Col.*, 110, 134) mentions a loch *Stagnum Loch-diae*, which Columba passed while he was journeying *trans Britanniae dorsum*

On p. 178 he mentions as in Lochaber *fluvius qui Latine dici potest Nigra Dea*. As *lòch* is O. Gael. for "black," it is clear that *Nigra Dea* is to be equated with *Lōch-dia*. The *stagnum* is Loch Lòchaidh. There are several other streams of the same name, *e.g.*, at Killin, Loch Tay; Tyndrum; Banffshire

Inbher-nis, 150, Inverness; "Ness-mouth"; the first mention of the Ness is in Adamnan's *Vit. Col.*: "fluvium transire Nesam," p. 170; "Et hoc coram Brudeo rege dicens, domum egressus regiam, ad Nesam venit fluvium," p. 174; "ad lacum Nesae fluminis longum venit," p. 176. Nesa was a river-goddess

Innis Cealtrach, 174; a holy island in L. Derg, Galway

Innse-gall, 36, the Hebrides; "isles of the strangers," *i.e.*, Norsemen

Innse Geala nan Ra-soluis, 30

h-Innse na, 8, the Indies; dat. pl. na h-Innsibh

h-Irt, 30, St. Kilda; O.Ir. *hirt* .i. *bàs*. St. Kilda is a ghost-name. A well on the island, called *Tobar Childa*, from O.N. *kelda*, a well, was confused by map-makers with the true name of the island

Ladharn, 145, Lorne; gen. *Ladharna*; see *Comhal*

Láirc Thurraid 156, pass of Turret at the head of Glen Roy. Turret is a stream name; root *tur*, dry, "shrinker"

Learga Riabhoige, 183, "the brindled slopes"

Leódhas, 35, etc., Lewis; *Ljódhús* and *Ljódhus* in the Norse Sagas; E.Ir. *Leódús*; O.N. *ljódhahús*, "lay house," "song house"; possibly "people's house"

Litcu, 149, Linlithgow: usually in Gaelic *Gleann-iucha*. One of the seven wonders of Scotland was *tobraichean Ghlinniucha*, the wells of Linlithgow

Lìte, 153, Leith; formerly Inverleith, Leith being the name of the river; cf. Inner-leithen, Peebles

Loch-abar, 99, 155, Lochaber; the district between the headwaters of Roy and Spean on the north and Loch Leven on the south, with Loch Linnhe on the west and Badenoch to

the east. "In regione quae Stagno Aporum est contermina," Adamnan, *Vit. Col.*, 164. "In regione quae Stagni litoribus Aporici est contermina," *ib.*, 177

Loch Alann, 153, Loch Aline; "Beautiful Loch"?

Loch-braoin, 41, Loch-broom.

Loch-buidhe, 112, 151, in Mull

Loch Dubhthaich, 40, Loch Duich; "St. Duthac's Loch"

Loch Eiseord, 153, in Skye; Norse; *ord* represents *fjörðr*, inlet, firth; first part uncertain

Loch Eite, 42, Loch Etive; Mid. Ir. *Eitchi, Eitche*; the name properly belongs to the river Etive, and appears to be connected with *éitigh*, fierce; O. Ir. *étig*, foul. The *v* of Etive represents, as often, Gaelic *gh* between vowels, *e.g.*, *Ceann-ruighe*, Kin-rive. Observe that *Eitchi, Eitche*, are genitive of a nom. *Eitig*; cf. n. *sétig*, g. *séitche*

Loch Laoimunn, 118; Loch Lomond; in Welsh *Llumonwy*

Loch Lòchaidh, 150, Loch Lochy (see Inbher-lòchaidh)

Loch Tairbeirt, 117; Loch of the Portage; *tar*, across, and *berim*, I bring

Loch Tatha, 40, Loch Tay; *Tacitus* ad Taum (otherwise, Tavum, Tavam); O.Ir. Tói (g. and d.); E.Ir. "im Thai .i. ainm srotha in Albain": about Tay, that is, the name of a river in Alba; from **tavos, tava*, quiet, silent

Lochlann, 20, Scandinavia; g. Lochlainn

Loinneachan, 16

Lurchari, 190

Machaire, 183, "the plain"

Mana, 144, Isle of Man; g. Manann; d. Manainn

Maol Chinn-tìre, 36, Mull of Cantyre; *maol*, a blunt headland; *ceann-tìre*, "land's end"; "caput regionis," Adam.; sruthair na Máile Chind Tíri, the current off the Mull of Cantyre, *Bk. of Leinster*

Marr, 99, 188; district in Aberdeenshire, part of the Dee valley. Its early form would, according to rule, have been **Mars-*, with which Dr. Whitley Stokes compared the Latin tribe Marsi, and the Marsigni on the north border of Bohemia

Meghrath (Meaghrath), 152, Reay; a compound of which the second part is ràth, earthwork, fort

Monadh Dubh, 43, Black Mount

a' Mhorbhairn, 144, Morvern; *mor* and *bearn*, "sea-gap"; gen. na Morbhairne

Mide, 159, Meath; gen. na Midhe

Míoghari, 153, Mingarry; Norse; meaning uncertain

Múideort, 151, Moidart; Norse; *-ort* represents O.N. *fjörðr*, a firth, sea loch; the first part is uncertain

Muile, 149, Mull; Ptolemy (circ. 125 A.D.) Malaios; Adamnan, *Vit. Col.*, Malea insula

Mumha, 146, Munster; gen. na Mumhan

Neibheis, 157 (Nibheis), R. Nevis; see *Beinn Nimheis*

Obar-dheadhain, 8, 154, Aberdeen; "Mouth of Don"; *obar*, from *od-ber-*, out-put; the Don rises in *Coire Dheadhain*

Obuir-thairbh, 147, Abertarff; "Bull's Outlet"; *tarbh* is the name of the river

Oilen Eorsaigh, 147; off the south end of the Rhinns of Islay

Oilen Fionnlagain, 147, Isle of Finlagan, in Loch Finlagan in Islay

Oilen i-Suibhne, 147, Isle Sween, in Loch Sween

Orti, 186

am Parbh, 36, Cape Wrath; O.N. *hvarf*, from *hverfa*, to turn; in Lewis called *an Carbh*, with change of *p* to *c*, as in *Càisg=pascha*; *cailleach*, nun, from *caille*, a veil, Lat. *pallium*, etc.

Peart, Perth, 40, 154; Welsh *perth*, a brake, thicket; British or Pictish, not Gaelic; so Pert, Logie-Pert, Lar-bert

Pet ipair, 188

Pett in Mulenn, 186; "Baile a' Mhuilinn"; *pett* is very common on the east from Forth to Rogart, and is practically equivalent to G. *baile*

Pett Malduibh, 186; "Baile Mhaoil-Dhuibh"

Pett meic Garnait, 186

Pett meic Cobroig, 186, 188; ? Stead of the Cymro's (Welshman's) son

Pinnging Mhór, 157, Pennymore, in Argyll

Póvainn, 34, Porin, "Pasture place"

Réilig Odhrain, 112, 146; St. Odhran's burial place, in Iona. Odhran, says tradition, was the first buried therein

Rocabarraidh, 30

an Roinn-eorpa, 36, Europe; "division of Europe; n. Eorap; g. h-Eorpa; d. Eoraip

Ros, 35, Ross; *ros*, from *prosto-*, means (1) promontory, (2) wood, in Scotland usually the former, e.g., *an Ros Muileach*, a long promontory in Mull; *Coillerois*, wood-point; *Ros-cuibhne*, Rosskeen, antler-point

an Ros Muileach, 110; the Ross of Mull

Rosabard, 186

Rudha Aird-na-Murchann, 29, Ardnamurchan Point; n. pl. *Artda Muirchol*; g. pl. *Art Muirchol*; d. pl. *in Artdaib Muirchol*, Adam., meaning "Heights of Muirchol"

Rudha Robhanis, 38, the Butt of Lewis; O.N. *rofanes*, hole-cape, with reference to the Eye of the Butt

Ruadhainn, 77, Ruthven, in Badenoch, and elsewhere; cf. *Gealainn*, Glen Lyon and Fortingall; based on *ruadh*, red, and *geal*, white

Ruigh an Fhìdhleir, 100; "the fiddler's reach"; *ruighe* means a slope reaching up to a hill, or, a cleared spot

an Ròimh, 136, Rome; gen. *na Ròimhe*

Rùm, 147, Isle of Rum; meaning unknown

an Rùta, 151, the Route in Antrim

Sàghadal, 145, Saddle, in Kintyre; ? O.N. *sagar-dalr*, "saw-dale," for some unknown reason

Sasunn, 35, England

Sbéthain, 156, R. Spean, in Lochaber; now *Spiathann*

Scáli Merlec, 190, "the Thieves' Shielings"; Skillymarno

Scalpaidh, 22, Scalpay; O.N. *skálp-ey*, ship-isle

Seile, 144, R. Shiel; root of

seile, saliva ; cf. *Seile* of Glenshiel, Ross-shire ; *an Linne Sheileach*, Loch Linnhe, so called, it is said, owing to the quantity of fresh water in it

Serusalaim, 145, Jerusalem

Sgeir na Baintighearna, 115 ; the lady's skerry ; a *sgeir* is usually covered at high water

Sion, 2

Sìthphort, 152, Seaforth ; Norse ; *phort* represents *fjördhr*, an inlet ; first part perhaps *sídhu-*, from *sídha*, sloping country, a special use of *sídha*, side

Srath Chluaidh, 35, Strathclyde ; " Srath of river Clyde " ; *Clōta*, Tacitus, *c.* 80 A.D., and Ptol. ; *Petra Cloithe*, " Rock of Clyde," Dumbarton, Adam. ; *urbem Alcluith* quod lingua corum significat petram *Cluith*, *Bede* ; *Kaer Alcluth*, O. Welsh for Dumbarton, E. Ir. *Ail Clúade* ; root *clou-*, cleanse ; Clōta is a goddess name like Nessa, etc.

Srath-chonuinn, 34, Strathconon ; " Strath of the Conon river "

Srath Mhathaisidh, 76, Strathmashie ; in Badenoch ; for the meaning one may compare *Caolaisidh*, *Móraisidh*, *Breacaisidh*, *Cruaidhsidh*, etc., in all which *-isidh* is locative of *innis*, a pasture, meadow, haugh. *Mathaisidh* is thus for *math-innsi*, good pasture ; the opposite of *Ath-aisidh*, from *ath-innsi*, worn out, poor pasture

Srath Oisein, 41 ; " Ossian's Strath " ; some miles S.E. of *Ceann Locha Tréig*, Inverness-shire

Srath Tatha, 40, Strath Tay ; see Loch Tatha

Sròn nam Fiann, 40, " Point of the Fiann," in Glendaruel

Staoiligearraidh, 139

Steòrnabhaigh, 22, Stornoway ; O.N. *Stjórna-vágr* ; probably " helm-bay "

Suidhe Chuimein, 39, St. Cumin's Seat, Fort-Augustus

Suidhe Churadain, 39, " Curidan's Seat," near the north end of Loch Ness

Suidheachan Fhinn, 41, " Fionn's Seat " ; if there was a Saint Fionn, however, the name would go along with the many others in *suidhe* followed by a saint's name. See Cill-fhinn

Tailte, 170, Teltown, in Meath ; old n. *Tailtiu* ; gen. *Tailtean*. " Till recently Teltown was resorted to by the Meathmen for hurling, wrestling," etc. Hogan : *Onomasticon*. Aonach Tailteann, " the meeting of Tailte," has been recently revived on a large scale.

Teamhair, 146, Tara ; gen, (*na*) *Teamhrach*, dat. *Teamhraigh* ; " a place of wide prospect " ; from *tem-*, cut ; thus, " a cut-off place," " a hillock "

Teampall Odhran, 148, 149, in Iona

Tiobraid Arann, 158, Tipperary ; " Well of Arú," a goddess

Tìr-iodh, 58, Tiree ; also *Tìr-idhe*. In Adamnan it is "Ethica Terra " ; he has also "Ethicum pelagus." Its fertility is proverbial : *Tìr-idhe iosal an eòrna*. " Qua est ordei magna copia "—Fordun. Adj. *Tìr-isteach*

Tìr-nam-beò, 20, the Land of the living ; opposed to *Tìr-fo-thuinn*, Land under wave

Tìr nan Og, 30, 31, the Land of the Young; the happy otherworld, where there is no sickness or want or death; sometimes placed in an isle of the Western Sea, sometimes under waves. In the older writings it is *Mag Mell*, the pleasant plain; *Mag már*, the great plain; *Tìr Beó*, land of the living; *Tìr n-aill*, the other world; *Tìr Tairrngire*, the land of promise

Tobar an Tuirc, 40, "the boar's well," in Kintail

Tobar Mhoire, 29, Tobermory, "Mary's Well"

Tocamol, 183

Tonn Cliodhna, 175; Clidna's Wave, in S. of Munster; Clidna (Cleena) was the banshee of the MacCarthys

Tonn Tuaidhe, 175; near the mouth of the R. Bann, on N. coast of Antrim

Torlum, 139

Toruidh, 175 (n. *Torach*, g. *Torchae, Toraige*, d. *Toraigh*). Torry Isle, off N.W. coast of Donegal

Torr-loisg, 112, 117; in Mull; parched hillock

Traigh Bàn Mhùideart, 18, the white strand of Moidart

Treisinis, 116; Treshnish, in west of Mull

Tròndairnis, 8, Trotternish; fr. O.N. *Thróndar-nes*, Thrond's Cape

Tuaidh, Abhainn, 35, R. Tweed. Meaning unknown

Turbrua(i)d, 188, 190 (gen.), Turbrud, 192; Turriff

Uamh a' Chait, 99; "the wild cat's cave"

Uamh Dhearg, 41; "the red cave," Lochcarron

Uamh Mharr, 99; "the Earl of Marr's cave"

Uibhist, 18, etc., Uist; in O.N. *Ivist*, which means "an abode." The relation between Uibhist and Ivist is not clear

Uiraigh Ailein nan Sop, 116; Allan of the Wisps' Couch

Uisge Dhé, 8, R. Dee; in Ptolemy's Geog. (*c.* 125 A.D.) *Dēva*, goddess

Urchardain, 34, Urquhart; "On wood," "Wood-side"

Urchoill, 34, Orchill; "On wood," "Wood-side"

Wgasgog, 183

FACAIL IASAID—(pp. 1-143).

I.—O'N LAIDINN

aba	abbas
abstol	apostolus
aingeal	angelus
altair	altāre
arm	arma
athar	aer
baist	baptizo
balbh	balbus
beannachd	benedictio
béist	bestia
Bioball	biblia
bonnach	pānicum
borb	barbarus
cailleach	pallium
cailc	calx
cairteal	quartellus
caisteal	castellum
càl	caulis (a stalk)
calaman	columba
càs	cāsus
cearcal	circulus
ceasnaich	quaestio(n-)
ceart	certus
ceisd	quaestio
cill	cella
ciombal	cymbalum
cìs	census
cist	cista
clann	planta
cléir	clērus
cliar	clērus
còcaire	coquo
cochull	cucullus
coisrig	consecro
coltar	culter
comunn	communio
contraigh	contractus
coron	corona
corp	corpus
creutair	creātura
creud	credo
Crìosdaidh	Christus
croch	crux, crūc-is
crois	crux
cùis	causa
cùram	cūra
deisciobul	discipulus
eaglais	ecclēsia
easbuig	episcopus
éifeachd	effectus
eisimpleir	exemplum
iarmailt	firmamentum
fàbhar	favor
facal	vocula, vocabulum
falluing	pallium
fiughair	figūra
fonn	fundus
fortan	fortūna
fiodhull	Low Lat. vitula, Eng. viol
gall	Gallus
glòir	glōria
iomhaigh	imago
laoch	laicus
leabhar	liber
leugh	lego
litir	littera
liubhar	libero
luan	lūna
luchairt	longa (navis) and portus
lùireach	lōrica
madainn	mātūtīna
maighistir	magister
màm	mamma
manach	monachus
maor	māior
marmor	marmor

meamhair	memoria
mias	mensa
mìle	mille
ministeir	minister
miorbhuil	mīrabile
modh	modus
mort	mors, mortis
muileann	molīna
nàdur	nātura
paidir	pater (noster)
pàirt	pars, partis
peann	penna
pearsa	persona
peileir	pila (through French)
pìos	pyxis, box
pìob	Med. Lat. pîpa
pòg	pax, pāc-em
poll	padulus (Late Latin)
port (*harbour*)	portus
portair	porto
pòs	sponsus (spondeo)
obair	opera
oifig	officium
onorach	honos, honōr-is
ordugh	ordo
ortha	ōrātio
òsdair	hospitium (through French)
réilig	reliquiae
riaghailt	rēgula
sàbaid	sabbatum
sabhal	stabulum (through Brittonic)
sac	saccus
saighead	sagitta
salm	psalmus
saoghal	saeculum
seachduin	septimana
searmon	sermo(n-)
seun	signum
sgoil	schola
sgrìob	scrībo
sgrìobh	scrībo
sgrùd	scrūtor
siabunn	sāpo
sìoda	sēta, a bristle ; Low Lat. sêta, silk
sòlas	sōlācium
spaisdearachd	spatiari
speur	sphaera
spìon	spīna
spiorad	spiritus
spréidh	praeda
M.Ir. *préid*	
spùinn	spoliare
sràid	strāta (via)
staid	statio
suim	summa
teampull	templum
treubh	tribus
trioblaid	tribulātio
tùis	tūs
tùr	turris
uair	hōra
ùghdair	auctor
ung	uncia
uibhir	(n)umerus
uilleadh	oleum

II.—O'N BHEURLA LOCHLANNAICH

acarsaid	akkarsaeti, "anchor-seat"
àrmunn	ármadr (armann-)
birlinn	byrdhingr, "ship of burthen"
bròg	brókr
clobha	klofi, a fork
cnap	knappr, a knob
eilean	eyland
gàradh	gardhr, a yard ; Eng. garden
geodha	gjá, a cleft

iarla	jarl
laimrig	hladhamarr(vík), "landing rock"
stalla	stallr, shelf
rannsaich	rannsaka, search a house
sgioba	skip (ship)
spàin	spánn
tobhta	topta
tolm(an)	hólmr, islet
tràill	thraell
uinneag	windauga (wind-eye)

III.—O'N BHEURLA SHASUNNAICH

acair	acre (Lat. ager)
ad	hat
àirneis	harness
baideal	battle-ment
bàgh	bay
balla	M.E. bailly, Low Lat. ballium
bann	band
bàta	A.S. bât, E. boat, N. bátr
bathar	ware(s)
beiceis	beck (a curtsey)
bodhaig	body
boitean	bottle (of hay)
bòrd	A.S. bord
bruideadh	bruit
bùrt	Sc. bourd (jest)
bùth	booth, N. bùdh
caitligeach	catholic
caiptein	captain
ceap	Sc. kep (catch)
calc	caulk
clò	cloth
clogad	clog (bell) and hat
cogull	cockle (tares)
comannd	command
comhfhurtachail	comfortable
còrd	cord (obsolete), agree
còta	coat
cotan	cotton
croit	croft
crùisle, *crúidse*	M.E. cruddes, by-form of "crypt"
crùn	crown
cuibhle	wheel
cumanta	common
cùmhnant	covenant
cunntas	count
cùrsa	course
dannsa	dance
déile	deal
dìg	dyke
dinneir	dinner
dìsne	dice
dròbh	drove
drabasda	drab
dùbailte	double, Lat. duplex
earlais (better *airleas*)	Sc. arles
fàlaire	palfrey
feoirlinn	A.S. féorthing, E. farthing
fùdar	powder
fuirm	form
gairneilear	gardener
gearasdan	garrison
glumach	gloom
gogaid	coquette
goistidh	M.E. godsib, gossip
grunnd	ground, N. grunnr, bottom
gunna	gun
lagh	law
leasan	lesson
marg	merk
mionaid	minute

pac	pack
pàigh	pay
paipeir	paper
pàirt	part
pàisd	page
pàrant	parent
peasan	peasant
peighinn	A.S. pending, E. penny
peucag	peacock
pìc	pike
plang	Sc. plack
ploc	block
poca	Sc. pock
pratan	Sc. prattick, a trick
prionnsa	prince
prìosan	prison
prostanach	protestant
punnd	pound
put	Sc. put, push
radan	Sc. ratton, a rat
ramalair	rambler
rathad	road
réis	race
ribeag	M.Eng. riban
ribheid	M.Eng. rēod, reed
ridire	A.S. ridere, horseman
ròst	roast
seabhag	A.S. heafoc, hawk
seirbhis	service
seòmar	M. Eng. and Fr. chambre
seorsa	sort
sgeilp	Sc. skelf, shelf
sgil	skill
sgillinn	A.S. scilling, E. shilling
sgìre	A.S. scír, E. shire
sgliat	M.Eng. sclat, slate
siorram	sheriff
sòluimte	solemn
spòrs	sport
stàtail	state-ly
stiùir	A.S. steóran, steer
stoc	stock
stoirm	storm
stópan	Sc. stoup
stòras	store
stuth	stuff
tàilleir	tailor
taing	thank
tìm	time
trompaid	trumpet
trus	truss
tunna	tun
turcach	turkey

FACLAIR.

Words which occur in Maceachen's *Gaelic-English Dictionary* are, as a rule, not given in this glossary. Irish Gaelic verbs, here given in the 1st p. singular of the present indicative active, are explained by Scottish Gaelic verbs in the 2nd singular imperative. When the spelling in the text differs from the standard modern form, the latter follows it in parentheses.

abholghort, m., 141 : ubhalghort ; lios measchraobh
acás 182 : an cás ; in case ; in the event of
acfaind 180 : acuinn ; capability, means, power
-achd 59 : see note
acht : but ; *acht ge* 181, even though : *acht gurab* 152, save that ; *acht nach* 152, save that—not ; see note
adhnacaim 146 : adhlaic
adhnaim 165 : fadaidh, beothaich teine
aicme, f., 158 ; cuid
admhail 181 : aidmheil
aidhne, m., 181 : (aighne) feartagraidh ; advocate
aimsiordha 142 : (aimseardha), aimsireil ; temporal
ainn 78 : see note
ainmhéid 165 : ro-mheud
air 47 : see note ; also note on p. 15
áirbhim 179 : (áirmhim) ; àir ; count
áirghe 158 : treud bhó
airídhe, f., 177 : see note
ais 175 : cùlaibh ; cf. air ais, etc.
áisig, 172 : àsuig, àsuinn
aithidhe 173 : tadhal ; a haunt, a place of resort
allmhurrach 167 : allmharach ; a foreigner ; *all-*, beyond, and *muir*, sea
allód 171 : céin ; distance of time ; based on *all-*, beyond
anfhlaitheas 173 : aintighearnas ; tyranny
anmhain 153 : v.n. of anaim, fanaim ; fan, stay
annála 152, 171 ; annals
aon siubhal 155 ; one expedition
ard-mandat 190 : mennat, mendat : tigh-comhnuidh
ardollamh 171 : ard-fhearteagaisg ; priomh-bhàrd
ármunn 149 : see note
arrachta 166 : " neartmhar, cródha, beódha, árda, curata" (synonyms)
ársaidh : sean
artraigh, 144, pl. of *artrach*, a ship, vessel
atach 177, 184 : athchuinge, guidhe
ath- 55 : see note
athais 96 : aobhar-nàire, masladh ; disgrace, reproach
athchaithte 173 : see note
athchumair 142 : athghoirid
athdhath 87 : eadar-sholus an fheasgair ; beul na h-oidhche, an uair a thig caochladh datha air an iarmailt agus air an t-saoghal gu léir

bacaideach 85 : ? ag cur bacaidh air naimhdibh. But probably a word made up to sound with *bucaideach*

bárdagha 153 : n. pl. of bárd ; a garrison ; from Eng. *ward*

barr-chaol 85 : faobharach ; see note

barrghalach 166 : barrach ; tips of branches

básuighthe 162 : g. of básughadh, v.n. of básuighim, slay (*transitive*)

béaloideas 164 : beul-aithris

beanaim 166 : gearr, buail ; *beanaim as*, toir as

bearbhaim 166 : bruith

beum sgéithe 93 : see note

biadhtach 160 : duine fial

blaomadh 87 : a foolish start (*H. Soc. Dict.*)

bóichéadach 158 : aig an robh àireamh mhór bhó

both 159 : f. in Ir., m. in Sc. G.

bràighe 155 : see note

brománach 181 : fear aineolach gun mhodh

bronnaim 174 : tiodhlaic, tabhair gu saor

brughaidh 158 : fear fearainn ; tuathanach

bruideadh 142 : cainnte ; cf. Fr. and Eng. *bruit*

buaidherrtha 150 : buaireasach ; troubled, agitated

buairdheartha 179 : buaireanta ; seductive, hurtful

buannacht 167 : coinmheadh ; cairtealan saora

buannadha 165 ; n. pl. of buanna ; fear a ni cogadh air tuarasdal ; saighdear

bucaideach 85 : copanach : Ir. bocóid, the stud or boss of a shield

buime 159 : muime ; cf. Ir. beangán, Sc. G. meangan

do bhunadh 178 : as am bun

cádhas, m., 163 : mór spéis, urram

cailceadh 93 : see note

caithrém, m. f., 149 : buaidh ; triumph : *cath*, battle, and *rém*, a shout

caomhna 165, 169 : (caomhnadh) v. n. of *caomhnaim*, keep, protect

caonach, m., 166 : cóinneach

caoraigheacht 144 : creach ; *muinntir na caoraigheacht*, luchd creiche

carrach 147 : scurfy, scabby ; epithet applied to Alasdair, brother of Donald of Harlaw. He was of the very fair-haired type whose skin roughens and peels with exposure

cean 172 : peacadh

ceann : a ccionn 150, to meet ; air a chionn 155, before him ; tar ceann 165, notwithstanding ; with *gur*, although ; do chionnd 179, for the sake of

cert 146 ; g. ciort 149 : còir

céllongadh 151 : trasgadh

ceandl 159 : gné

cion 171 : meas

clàr 95 : clàrsach

cláraige 154 : g. of clárach, timber

cleitin 93 : note

cloictheach 174 : tigh chlag

coda 144 ; g. of cuid f., rann ; share

còdach 139 : (comhdach), dearbhadh, fianuis

codarsna 142 : crosda, naimhdeil

coilceadha 166 : n. pl. of colcaidh, a flock bed, quilt

coimhidecht 148 : cuideachd ; luchd-leanmhuinn

coimhleasuighim 179 : join in amending, repairing, or piecing together

coinghioll 168 : cùmhnant, cumha

coinmheadh 165 : cairtealan saora ; " conveth " ; refection : free billeting
coire féile : 158 : cauldron of hospitality : open table
cóirighim 157 : cuir an òrdugh ; deasaich
comhgar 165 : faisgead ; nearness
commóraim 170 : cuir air bonn
conghail 155 : strì
congnamh 155 : cuideachadh ; cobhair
connarthaib 170 : d. pl. of connradh ; coimcheangal, cùmhnant
contrardha 142 : crosda
corrachas 142 : unusualness
cosc 165 : bacadh, ceannsachadh
cosmhula 177 : see note
cosnaim 151 : dìon, teasairg ; *v. n.* cosnadh
criadhaireadha 166 : n. pl. of criadhaire ; treabhaiche, oibriche
crìonna 162 : glic
crúdhaim 159 : bleoghainn
cuan 165 : port, caladh, bàgh, loch-mara ; in Sc. Gael. " ocean "
cúigeadh 146 : cóigeadh ; cóig cóigidhe na h-Eireann, the five provinces of Ireland, the fifth being Meath
cumhdach 149 : comhdach air son leabhair no nì luachmhoir eile ; do chumhdach 179, a ghleidheadh o dhìchuimhne
cumhdaighim 145 : cuir an uidheam
cumairce 181 : (comairce, comairghe) : dìon, tearmunn ; comraich
cumasg 154 : comhstri
cundtabhairt 178 : cunnart ; doubtful or dangerous position

dá n- 168, etc. ; na'n
dáilim 160 : roinn
dál and *i ndáil* 162 : to (with gen.) : is eadh is dáil do na mnaibh, it is the nature of women, 163
dála 174 : as regards, with gen.
dalachrann 86 : *v.* note
dásacht 155 : boile, cuthach
dasunnach 93
dearóile, f., 163 : staid iosal ; bochdainn
deibhléan 169 : beathach lag ; weakling (orphan—Dinneen), from Lat. *debilis*
deichneabhar 160 : deichnear
déisinneach 93 : (déisneach) oillteil
derbhrathar 146 : bràthair .i. dearbh-bhrathair ; cf. deirbhshiúr, a sister ; dearbh-chomhdhalta, a foster brother
di-beatha 73 : see note
dibhfeargach 165 : fear-reubainn ; a robber, spoiler
dingmhalta 177 : oirdheirc, cliùthoillteanach
diochra 176 : dian, dùrachdach
díol 160 : mo dhíol, mo thoirt seachad
diongbhála 149, g. of diongbháil (diongmháil) ; airidh, cubhaidh
ditheannan 93 : ? frasan
dlaoi 166 : dual, ciabhag
dosgartha 143 : nach gabh gluasad
draoi 171 : see note
druineach 111 : (*druidhneach* is a wrong spelling) ; see note
dúabháil 152
duatharachd, 14, mystery
dubh-chapull 80 : see note

eacht 170 : cùmhnant, bann
eachtrann 165 ; eachdranach ; fear a tìr chéin
eadar 27 : see note
eadh 163, etc. : 3 p. sg. pron. neut. ; see note, p. 14

éalóâh 159, 160 : teicheadh gu fòill ; stealing away
eangnamh 145 : tapadh, teòmachd, ealamhachd
édalach 154 ; rich in booty
eimhir 166 : (eibhear), granite ; " clocha éibhir, some sort of granite-like stones, called by the peasants in English 'fairy stones.' " — Douglas Hyde, *Ir. Text Soc.*, I., 203
eineach 145 : toirbheartas, fialachd ; g. einigh
éinne 161 : aon ní
elerc 186 : àite cumhang an glacar féidh : O.Ir. *erelc*, an ambush : Gael. *eileirg* (Perth and West) ; *iolairg* (Inverness) : Elrick
engnamhach 147 : deas, ealamh

fa : mu
fá 158 : bu ; 3rd sg. pret. of copula or assertive form of *táim*, I am
fa deara 173 : tugadar fa deara, they caused
fàd-còmhraig 93 : see note
faighidheacht 142 : càineadh, searbhachd
faisnéis, f., 164 : toirt cunntais
fàlaire, f., 78 : a palfrey : Ir. falabhraidh, from *palfrey*
falpanach 82 : onomatopoetic ; cf. Scots *whulp*, to belabour, wallop
alach-cuain 89 : car-mu-chnoc ; hide-and-seek
feallsamh 173 : feallsanach (from feallsamhnach) : O.Ir. *felsub*, from Lat. Gr. *philosophus*
fearralong 29 : spectre ship
ferléginn 188 : see note
fèath 95 : ciùine
féchain 179 : faicinn, sealltainn air
fecht 155 : am, uair ; fecht n-aon, aon uair ; fecht n-aill, uair eile
feidhm 160 : gnìomh, obair, seirbhis, feum
feilbheart, f., 161 : droch ghnìomh : gnìomh cealgach
fiadhain 155 : teisteanas, fianuis
fiathfroighim 150, 159-163 : (fiafruighim) ; feòraich
fianbhoth 166 : bothan-seilge ; pubull : longart (longphort)
fiann 16, 136 : see notes
fionn fann foinn na gealaich 86 ; see note
fionghalach 161 : fear a mharbhas neach d'a theaghlach fhéin ; parricide
finnsgél 164 : faoin sgeul ; romance
fiosnacha 79 : eolach, seòlta
fiucha 166 : (fiuchadh), goile
fiuaidh 81 : (fiodhbhaidh) wood
fiunntach 151 : (fionntach) : fionn, aoibhinn, còir
foghar, m., 172 : fuaim, from *fo* and *gar*, root of *goir*, cry
foghla 178 : (*luchd* must be understood, having probably dropped from the text) fir reubainn ; g. of *foghail*, f.
foghnamh 180 : fóghnadh ; feidhm no foghnamh, use or need
foisneach 79 : socrach (?) ; " briathra foisdineach fáighearnhla," *Ir. Text Soc.*, I., 34, O'Reilly has *foisdineach*, " serious," and *foisteanach*, " arranged in good order."
foirceadal, m., 176 : teagasg
foiréigne, f., 178 : foireiginn, fòirneart
fóirithin 173 : v. n. of fóirim ; fòir, cobhair
foirlethain 164 : ro-leathan
follamhnughadh 175 : riaghladh
foraire, f., 157 : outpost
frasmhullach 88 : fior-mhullach ; cf. fasmhullach, firm top
friochdadh 94 : bioradh, stobadh ; " a quick stab "—

McAlpine's *Dict.*; from Eng. *prick*

fromhadh 161, 162: dearbhadh; from Lat. *probo*

fuilid, 150, 166: tha iad; 3rd pl. pr. ind.

fulacht 166: àite còcaireachd

fulangach 81: làidir, righinn, from *fulang*, endure

fulpanaich 82: see *falpanaich*

furthainn, f., 167: fóghnadh, pailteas

gachanach 89: harsh; strong enough to make one gasp

gallán 171: clach seasaidh

gaois 167: gliocas

gean 159: gràdh, seirc

giollanrádh, f., 165: buidheann ghillean: cf. *macradh*, *eachradh*; *-rad(h)*, collective suffix

glún, m., 139: ginealach; so A.S. *cneo*. It is said of Columba: bud e an dechmad glún o Cormac ua Cuinn é; *Celt. Zeit.* III., 546

go n-: (1) prep., with; (2) conj., that, so that

goid, f., 165: g. gada, theft

gonadh 170: ionnus gur; O.Ir. *conid*

grádh 167: ceum; degree, from Lat. *gradus*

gréis, m., 173: g. of *gréas*, embroidery; *griasaich* has the specialised meaning of "shoemaker," originally, a worker in any kind of fine needlework

groidh 158: greigh; a stud of horses

guais 161: cunnart

gurab 162: for *corrop*=*co-ro-ba* (*ba*, verb "to be"), that (it) is; *gurbh*, that (it) was.

guibhne 78: see note

iar n-, prep., after; later *ar n-*.

iarmhar, m., 173: fuigheal

il-iomad 157: àireamh ro-mhór

imarcacha 181: pl. of iomarcach; excessive, overmuch.

imarcaidh, f., 177, 180; tuilleadh is a' chòir; excess; opposed to *easbhuidh*

inchreidthe 164: furasda a chreidsinn, *no*, a ghabhas creidsinn

inneall suain 166: uidheamachadh air son cadail

iochd air n-achd 23: a dheoin no dh' aindheoin

iomorro, 161; gidheadh, however

ionadh, m., 146: ionad

ionmharbhtha 182: iomchuidh no deas air son am marbhadh; reamhar

ionnsaigh: a visit, attack: see note, p. 11

ionnsaighim 144: I attack

iontugtha, 175; proper to be brought

lachanaich 82: gàire: a loud continued laughter, or, repeated bursts of laughter.—McAlpine

lacht, m., 159: bainne; from Lat. *lac*, *lact-is*

láirc 156: (1) *gobhal*, (2) *bealach*

lámhach, f., 173; urchair

lamhaim 169: dùraig, dare

lánamhain, f., 170: a couple

lár, m., 159: meadhon

leadrán 161: ag leadrán air, importuning him

lear, m., 82: g. lir; muir. In the ancient mythology Lear is a sea god, father of the sea god Manannan mac Lir

leathaim 172: sgaoil

leigeir 153 (léighear): siege; from Eng. leaguer, Dutch leger; Ger. legen, lay; Eng. lair

leth- 93 : see note
liansgaraidh 135 : craobh choibhneis ; sloinntearachd
lingim 163 : leum ; pret., *ro ling*
logha 170 : g. of logh, m. ; duais, prìs
loghmhór 168 : luachmhor
longphort 169 : camp, dùn, lùchairt
los 142 : gabh los, gabh beachd ; ar los a bhráthar, on account of his kinsman (Dinneen)
luadhuidheacht 179 ; luigheachd, reward, requital
luaidrean 143 : luasgadh (?). Armstrong's *Dict*, has luaidrean, a vagabond ; also, vagary

mac léighind 180 : a scholar ; cf. fear léighinn
máilin 154 : máileid
manach 93 : cleasaiche cach cleasach dochanadh ceilg monach isin t-sen ghaedheilg —*Cóir Anmann*, 205 : Stokes
manaich dhubha 145 : see note
mar 166, 171 : in phrase *mar atá*, is e sin ri ràdh ; to wit. Also=Sc. G. *far*, where
martachd 153 : mairtfheoil
marthain 161 : v. n. of maraiin ; mair, last
mean air mhean 133 : uidhe air n-uidhe ; little by little ; *air* here=*iar*, after ; *mean=mion*
mionn 173 : relic of a saint ; oath
moghaidh, 161 ; more correctly, mogha or moghadh ; tràill
moghsaine, f., 172 : tràilleachd
móid 168 : bóid ; cf. muime, buimigh
morbhair, m., 152 : moirear : old mormaer ; *mor-* is usually referred to *mór*, great ; but it must be *mor-*, sea ; cf. ré coimhead chuan na críche ar fhoirneart eachtrann, 165
muicidhe 161, 162 : buachaille mhuc
muna 168 : if not ; mur
múnadh, m., 174 : teagasg ; earal

naomhtha 141 : see note
násadh 170 : cuimhniughadh, commemoration (so Keating) ; E. Ir. nassad, festival

òigeam 93 : see note
òlach 86 : hero ? (perhaps here for *òglach*, *òg-laoch*, young warrior)
oircheas 171 : cubhaidh, ceart
oirechtas, m., 143 : coinne, aonach
oirechta, f., 147 : g. of oireacht, clan, faction
oirfideach, m., 173 : fear-ciùil
oirthir 18 : see note
ollomhdha 158 : ealanta
òrd, m., 148 : sacred ritual ; order of clergy

-radh 76 : see note
a ris 12 : see note
ruaithneach, m., 172 : see buanna
rún, m., 161, 162 : sgeul-rùin ; rùn diomhair ; cagar
ruitheannan 78 : see note

saoi, m., 180 : àrd-sgoileir
sàr 14 : see note
sbailp, f., 143 : pròis ; féin-spéis
scagtha 142 : soilleir
scaoi, f., 158 (scaoth) : treud
scoith, f., 159 : a bunch
scor, m., 158 : greigh each
screapall, m., 169 : a scruple ; three or four pence
seach 84 : see note
seicheadha, f., 172 : pl. of seithe, seiche, a hide

séad-chomharthaidhe, m., 164, 171 : memorials
searganach 90 : fear seacanta, duine air a sheargadh
seinm 142 : to sound
sgithich 93 : see note
sgó 82 : a stray cloud (Eigg and Skye)—K. Macleod
sgothaich 93 : see note
siair, f., 161 : dat of siur, gen. seathrach : piuthar
silleadh 172 : sealladh
siogaidh 78 : see note
síolaighim 146 : siolaich, thig, tàrmaich ; descend
siorachd 90 : see note
slacanta 86 : slacan, lorg, cuaille
slánadh, m., 167 : urras
sleachtaibh suad 179 : d. pl. of sliocht ; records of the learned
sliocht, m., 177 ; (1) track, trace ; (2) posterity, race, family ; (3) extract, portion, notice, version
snadhmadh 170 : (snaidh-meadh) ; ceangal, pòsadh
sochair, m., 145 ; rath, soirbh-eachadh
sochraid 147 : luchd-leanmhuinn ; còisridh
soibhéasach 170 : modhail, oileanta
soichim 168 : ruig
somholta 160 : ionmholta, cliùiteach
sruth, m., 173 : duine aosda, duine foghluimte
staire 164 : eachdraidh ; from Lat. Gr. *historia*, through Welsh
suadh, m., 179 : bàrd, duine glic agus foghluimte ; really gen. of *saoi* ; so, *draoi*, g. *druadh*
suagan 166 : sùgan
suaithenta 180 : soilleir, so-fhaicsinneach, easily known ; conspicuous ; hence suaich-eantas
sul 167 : mus, before

tácharan 143 : fear lag, gun treoir
tair éis 152 (tar éis) : an déidh ; *éis*, O.Ir. *éisse*, primarily means "track" ; cf. *a rìs*, note on p. 13
tairteil 78 : see note
taise, f., 149 : 'a relic
támhlorg 179 : tabular staff ; fr. *tábhul-lorg* ; Lat. *tābula*
teachda (sing. and pl.) 146 ; teachdaire
teithim 167 : teich : compare *seithe*, seiche ; *bruithim*, bruich : *ithim*, ith (ich)
teudor 78 : see note
do thiomain 169 : to drive—iomain
toisg, f., 155 ; gnothach, turus
toil-eadraiginn 93
torann-bhorb 154 : le farum uamhasach
tórramh 148 : faire air duine marbh ; torradh ; a wake ; funeral obsequies
trachtaim 151 : I treat, from Lat. *tracto*
traothaim 174 : (traochaim), ceannsaich
tré, prep., 161 : owing to ; followed here by a clause
treathanmóra 165 : ro-mhóra
tréithe, f., 167 : deagh bheusan, ealainean
triúcha chéud 172 : a cantred ; a *tuath*, or tribe land, containing 30 *ballys* (*bailebiataigh*). Each *baile-biataigh* contained 12 *seisreachs* or ploughlands, and each *seisreach* 120 large Irish acres. A *baile* should keep four herds of cows of 75 each. A *seisreach* was as much as one plough could turn.—Joyce, *Soc. Hist.*, I., 40

truí, m., 142 : duine truagh ; primarily, a doomed person, fated to die

tuairim, f., 150, 156 : about

tuaitheal 16 : see note

tuillim 143 : (intr.) find room, fit into

tulgadh 3 : air an càradh ; from *tolg*, g. *tuilg*, leabaidh, uirigh

tulmsag, f., 92 : cnocan beag

tung, f., 79 ; cladh, cill ; aite adhlaic ; from O.N. *tunga*, a tongue, spit of land at the junction of two streams. Norse shows no trace of this secondary meaning of "burial place," which must therefore have developed in Gaelic. Cf. *cluain*, (1) meadow, (2) burying-ground (Armstrong). Gregorson Campbell writes "in Coll, near the *tung* or family burying ground of the Macleans of Coll" (*Witchcraft and Second Sight*, p. 102).

uidh air n-uidh : ceum air ceum ; cf. iochd air n-achd ; in both cases *air*=*iar*, after, which originally ended in *-n*

uirt 78 : see note

urchosc 169 : urchasg ; an antidote

urmhór 146, 157 : móran ; an urmhór, a' chuid as mò dhiubh ; from *air* (intensive) and *mór*

urrainn 50 : see note

urrasgithinn 87 : see note

ur-thalamh 88 : the wide earth ; from *air* and *talamh*

WORKS REFERRED TO.

Adamnan's Life of Columba, (1) ed. Rev. William Reeves; Historians of Scotland, vol. VI.; Edinburgh, 1874. (2) Ed. J. Fowler; Clarendon Press. (3) Translated by Wentworth Huyshe; Routledge's Shilling Library.

Book of the Dean of Lismore: ed. by Rev. Thomas M'Lauchlan; Edinburgh, 1862; also in Reliquiæ Celticæ, vol. I.

Celtic Review (10 vols.), 1904- ; Edinburgh: T. & A. Constable.

Celtic Scotland, 3 vols. W. F. Skene. Edinburgh: David Douglas, 1886.

Celtische Zeitschrift, 1897- ; London: D. Nutt.

Chronicle of the Earls of Ross: Miscellanea Scotica, vol. IV.; Glasgow, 1820; also in Buchanan of Auchmar's Scottish Surnames, etc.; Glasgow, 1820.

Clan Donald, 3 vols., Rev. A. Macdonald, Killearnan, and Rev. A. Macdonald, Kiltarlity. Inverness, 1896, 1900, 1904.

Cogadh Gaedhel re Gallaibh. Rev. J. H. Todd, London: Rolls Series, 1867.

Collectanea de Rebus Albanicis, ed. by the Iona Club. Edinburgh, 1847.

Cuairtear nan Gleann: Rev. Dr. Norman Macleod, 1840-1843.

Death Tales of the Ulster Heroes. K. Meyer. Todd Lecture Series, vol. XVI. Dublin: Hodges, Figgis & Co., 1906.

Deirdre. Alex. Carmichael. 2nd edition. Paisley: A. Gardner, 1914.

Duanaire Fhinn; Eoin MacNeill; Irish Texts Society, vol. VII.; London, 1908.

Ecclesiastical History of England. Bede. Translated by A. M. Sellar. London: George Bell & Sons, 1907.

Eriu, the Journal of the School of Irish Learning; 1905- ; Dublin and London.

Etymological Dictionary of the Gaelic Language. A. MacBain. 2nd edition. E. Mackay, Stirling, 1911.

Am Fear Ciuil. D. Mackechnie. 2nd edition. Edinburgh: John Grant, 1910.

Fear Tathaich nam Beann. Ed., Dr. Clark, 1848-1850.

The Fians: Waifs and Strays of Celtic Tradition. Rev. J. G. Campbell. London: D. Nutt, 1891.

Fianaigecht. K. Meyer. Todd Lecture Series, vol. XVI. Dublin: Hodges, Figgis & Co., 1910.

Fled Bricrend. E. Windisch. Irische Texte. Leipzig, 1890; George Henderson; Irish Texts Society, vol. II., London, 1899.

Fordun (Johannis de Fordun Chronica Gentis Scotorum) Historians of Scotland, vols. I. and IV. Edinburgh, 1871.
Gaelic Proverbs. Alex. Nicolson: Edinburgh, 1881. D. Mackintosh, Edinburgh, 1785.
An Gaidheal. Ed. Angus Nicolson. 6 vols. 1871-1877.
Handbuch des Alt-Irischen. R. Thurneysen, Heidelberg, 1909.
The Highlanders of Scotland. W. F. Skene. 2nd edition, by A. Macbain. Stirling, 1902.
History of the Macleods. A. Mackenzie, Inverness.
History of the Western Highlands and Isles of Scotland. D. Gregory. 2nd edition. Glasgow, 1881.
Irish Grammar. John O'Donovan, Dublin, 1845.
Irish-English Dictionary. Rev. Patrick S. Dinneen: Dublin and London.
Irish Ogham Inscriptions. John MacNeill. Dublin: Hodges, Figgis & Co., 1909.
Leabhar na Féinne: Heroic Gaelic Ballads. J. F. Campbell, London, 1872.
Literature of the Scottish Highlands. Magnus Maclean. Glasgow: Blackie & Son, 1904.
Literary History of Ireland. Douglas Hyde. T. Fisher Unwin, 1903.
Loyal Lochaber. W. Drummond-Norrie. Glasgow, 1898.
Manners and Customs of the Ancient Irish, 3 vols. Eugene O'Curry. Williams & Norgate, 1873.
North Uist: its Archæology and Topography. E. Beveridge. Edinburgh, 1911.
O'Davoren's Glossary; ed. by Whitley Stokes, Archiv. für Celtische Lexicographie, vol. II. London: D. Nutt.
Old Celtic Romances. P. W. Joyce. 2nd edition. London, 1894.
Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland--Edinburgh,
Reliquiæ Celticæ (texts, etc., left by the Rev. A. Cameron. Brodick); 2 vols. Ed. by A. MacBain and Rev. J. Kennedy, Inverness, 1892.
Silva Gadelica, 2 vols. (text and translation). S. H. O'Grady. Williams & Norgate, 1892.
Scottish Celtic Review, 1 vol. Ed. by Rev. A. Cameron. Glasgow, 1885.
Social History of Ancient Ireland, 2 vols. P. W. Joyce. Longmans, Green & Co., 1903.
Stories from the Tain. J. Strachan. Dublin and London, 1908.
Story of Iona. Rev. E. C. Trenholme. Edinburgh: D. Douglas, 1909.
West Highland Tales, 4 vols. J. F. Campbell, Edinburgh, 1860; 2nd edition. Alex. Gardner, Paisley, 1890.

ERRATA

p. 8, line 24 : *for* The *read* Tha.
p. 20, line 31 : *for* bruada *read* bruadar.
p. 95, line 12 : *for* coimhe *read* caoimhe.
p. 102, line 13 : *for* thigh *read* thaigh.
p. 171, last line : *for* thigheacht *read* thidheacht.